

VOĆIN

CRKVA I SVETIŠTE

ZBORNİK RADOVA S MEĐUNARODNOGA ZNANSTVENOG SKUPA

VOĆIN
CRKVA I SVETIŠTE

Zbornik radova
s međunarodnoga znanstvenog skupa

BIBLIOTHECA HISTORICA DIOECESIS POSEGANAE

VOĆIN

CRKVA I SVETIŠTE

Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa

Požega – Voćin, 9. i 10. prosinca 2011.

Izdavač:

Biskupski ordinarijat, Požega

Uredio:

Ivica Žuljević

Lektura:

Jasna Ivančić

Recenzije:

Irena Kraševac

Slavko Slišković

Prijevod na engleski jezik:

Damir Latin

Prijevod s mađarskoga jezika:

Xenia Detoni

Grafičko uređenje i priprema:

Tomislav Koščak

Tisak:

Grafika Markulin, Lukavec

Naklada:

1000 primjeraka

CIP zapis dostupan u računalnome katalogu

Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu

pod brojem 825942.

ISBN 978-953-7647-18-6

VOĆIN

CRKVA I SVETIŠTE

ZBORNİK RADOVA
S MEĐUNARODNOGA ZNANSTVENOG SKUPA
Požega – Voćin, 9. i 10. prosinca 2011.

Požega, 2013.

Predgovor

Požeška biskupija završila je veoma zahtjevne i složene radove na rekonstrukciji župne crkve i svetišta Majke Božje u Voćinu. To zdanje iz XV. st. do temelja su razorili, 13. prosinca 1991., pobunjeni Srbi uz pomoć Jugoslavenske narodne armije te ubili više od 45 nedužnih Voćinaca. Žrtvama je Biskupija podigla spomenik pokraj obnovljene crkve. Biskup msgr. Antun Škvorčević svečano je, 14. kolovoza 2011., posvetio crkvu, a 21. kolovoza iste godine predao je hodočasnici na uporabu. Dvadeseta obljetnica navedenih tragičnih događaja i završetak rekonstrukcije crkve bili su povodom da Požeška biskupija, u suradnji s Institutom za povijest umjetnosti u Zagrebu, organizira *Međunarodni znanstveni skup Voćin, crkva i svetište*, održan u Požegi i Voćinu, 9. i 10. prosinca 2011. godine. Istovremeno, Biskupija je u Požegi postavila izložbu *Ulomci voćinske sakralne baštine* koja je tematski bila vezana uz znanstveni skup, a objavljen je i istonaslovni katalog kao dopuna i pomoć nastojanju oko boljega razumijevanja onoga što je izneseno u izlaganjima.

Svi sudionici znanstvenoga skupa dostavili su svoje radove za *Zbornik*. U njemu je ponajprije riječ biskupa msgr. Antuna Škvorčevića na otvorenju znanstvenoga skupa, slijedi njegov govor na otvorenju spomenute izložbe, te prikaz izložbe autorice Dragice Šuvak. U nastavku slijedi pozdravno slovo akademika Tonka Maroevića u ime suorganizatora, Instituta za povijest umjetnosti iz Zagreba, te pozdrav akademika Dubravka Jelčića. Radovi u *Zborniku* podijeljeni su u četiri tematske cjeline o Voćinu: povijest, arheologija i graditeljstvo, sakralna baština, marijansko svetište.

Zahvaljujemo sudionicima *Međunarodnoga znanstvenog skupa* iz Hrvatske i Mađarske na njihovu sudjelovanju te na njihovim radovima koje smo objavili u *Zborniku*. Učinili su plemenito djelo osvjetljujući tešku ali časnu voćinsku povijest, dali poticaj znanstvenicima za daljnja istraživanja, a svima drugima, osobito hodočasnici, otvorili mogućnost da upoznaju prošlost Voćina u kojoj usred mnogih nevolja pobjeđuje Marijina moćna zaštita, snažno prisutna u njezinu svetištu.

U Požegi, 21. studenoga 2012.

Urednik

Mgr. Antun Škvorčević, požeški biskup

Otvorenje Međunarodnoga znanstvenog skupa

Poštovane dame i gospodo, draga braćo i sestre!

Za tri dana napunit će se dvadeset godina od rušenja voćinske drevne crkve i ubojstva nedužnih ljudi. Požeška biskupija nastoji pridonijeti trajnosti i čistoći zapamćenja tih događaja iskazivanjem dubokoga poštovanja žrtvama i obnovom razorenoga svetog zdanja. Uvjeren sam da dijelim i s vama radost što je voćinska crkva iz XV. st. ponovo podignuta i posvećena, što je uspostavljena za mjesto hodočasničkih okupljanja, očitovanja odanosti Isusovoj Majci i molitve za one koji su žrtvovali živote za našu slobodu. Od srca zahvaljujem svima vama koji ste prihvatili sudjelovanje na *Međunarodnome znanstvenom skupu o Voćinu, crkvi i sve-tištu*, kako biste o spomenutoj obljetnici stradanja pridonijeli istini, zapamćenju i spomenu voćinske prošlosti te omogućili da shvatimo snagu voćinskoga marijanskog svetišta – čudesne poveznica između neba i zemlje, Boga i čovjeka – u prelijepome središnjem dijelu naše hrvatske domovine i mlade Požeške biskupije.

Tužan je spomen voćinskih stradanja, ali je prigoda draga, napose radi toga što ste svojim prihvaćanjem da sudjelujete na skupu te što ste današnjim dolaskom u Požegu i Voćin posvjedočili svoje poštovanje pa i određenu ljubav prema svemu što predstavlja Voćin. Vaše istraživanje voćinske prošlosti i znanstveni prinos koji ćete danas predstaviti te potom u zborniku radova šire izložiti, plemenita je gesta koju visoko cijenimo. Čast mi je stoga sve vas s osobitim poštovanjem pozdraviti i posvjedočiti vam srdačnu dobrodošlicu. Pozdrav upućujem neumornomu kulturnom djelatniku, akademiku Tonku Maroeviću i drugim članovima Instituta za povijest umjetnosti iz Zagreba, važne ustanove s čijim smo požrtvovnim djelatnicima već duže povezani te surađujući s njima organiziramo i ovaj skup. Posebnu dobrodošlicu upućujem sudioniku skupa iz Mađarske, dr. Szabolcsu Vargi,

uz žaljenje što dr. Beatrix F. Romhányi, zbog zdravstvenih problema svoje djece danas nije s nama, ali nam je dostavila svoj rad koji će biti pročitana. Iskazujem dobrodošlicu i poštovanje svim drugim sudionicima skupa po redu i rasporedu naznačenom u programu. Pozdravljajući predavače sinočnjega dijela znanstvenoga skupa u sklopu otvorenja izložbe *Ulomci voćinske sakralne baštine*, zahvaljujem im na dobro odrađenoj dionici našega programa.

Radost mi je pozdraviti sve vas koji ste nam iskazali čast svojim dolaskom na otvorenje skupa i koji ćete kao slušatelji postati posebnim dionicima istine o Voćinu, osobito njegovih nepoznatih stranica koje će danas biti osvijetljene. Dobrodošlicu izražavam saborskom zastupniku i gradonačelniku grada Požege, gospodinu Zdravku Ronku, požeško-slavonskomu županu gospodinu Marijanu Aladroviću, akademiku Dubravku Jelčiću, predstavnicima kulture, odgoja i obrazovanja, zdravstva i gospodarstva te vojske i policije. Pozdravljam svećenike, redovnike i redovnice, profesore i učenike Katoličke klasične gimnazije i Katoličke osnovne škole u Požegi, te vjeroučitelje. Radujem se nazočnosti skupine vjernika iz Voćina među kojima je i načelnik Općine gospodin Predrag Filić na čelu sa župnikom Mladenom Štivinom. Svima vam želim ugodan boravak u prostorima našega Odgojno-obrazovnog centra.

Neka Bog po zagovoru Isusove Majke, naše Gospe Voćinske, blagoslovi rad znanstvenoga skupa kojega proglašujem otvorenim!

U Požegi, 10. prosinca 2011.

Msgr. Antun Škvorčević, požeški biskup

Govor na otvorenju izložbe *Ulomci voćinske sakralne baštine*

Poštovani i dragi uzvanici, braćo i sestre! Od srca vas i s radošću pozdravljam! Kad je Isus nahranio pet tisuća ljudi reče svojim učenicima »Skupite preostale ulomke da ništa ne propadne!« (Iv 6,12) Evangelist Marko, Luka i Ivan zabilježili su da se nakupilo punih dvanaest košara ulomaka. Ne viška, nego ulomaka! Kad god se susretnem s ovim evanđeoskim izvještajem, izazvan sam nezavršenošću scene; gdje li su završile košare, gdje li ulomci? Jesu li stigli do nas, što ćemo s njima? Drag mi je odgovor vjere Crkve: preostali ulomci neiscrpno traju tijekom dvije tisuće godina u euharistijskome kruhu, mnoštva se njime hrane, a ulomaka ne ponestaje. Ali, stvar nije ni u kruhu, ni u ulomcima; stvar je u Isusovoj ljubavi koja ih je umnožila, ona je u njima naznačena i ostvarena, po njoj ulomci traju i mi se njome u euharistiji hranimo. Duboko je to otajstveno, nadspoznatljivo sakramentalno događanje!

Prikupili smo skromne voćinske ostatke, malobrojne ulomke, preostale nakon višestrukih razaranja, osobito posljednjih. Teško bismo mogli reći da ih je dvanaest košara! Unatoč tomu, smatrali smo vrijednim pokazati ih o dvadesetoj obljetnici voćinskih stradanja, izložiti ih u našoj biskupijskoj Dvorani bl. Alojzija Stepinca u Požegi, kako biste ih svi mogli vidjeti. Marom gospođe Dragice Šuvak iz Zavičajnoga muzeja u Slatini, izloženi su predmeti voćinskih arheoloških nalaza, kameni dijelovi razorene crkve, arhivska i knjižnična građa, metalni i tekstilni liturgijski predmeti, dokumentacija po kojoj je obnovljena razorena crkva, te skice liturgijskoga namještaja i vitraja kojima je crkva opremljena. Ulomaka je brojčano malo, ali im je duhovno značenje jedva izmjerljivo. Poput Isusovih krušnih ulomaka, oni nas uključuju u čudesne sadržaje, ispunjaju nas svojim bogatstvom

do znakovite mjere dvanaest košara. Razmišljajući o postavljanju ove izložbe, sjetio sam se navedenoga evanđeoskoga teksta i njegova dubokoga značenja te smo izložbu bez oklijevanja nazvali – *Ulomci voćinske sakralne baštine*. Ovi ulomci govore više nego li je njihova predmetna, vizualna i opipljiva datost. Svjedoče o ljubavi graditelja voćinske crkve u XV. st., o brižnosti kojom je u XVIII. st. obnovljano to isto sveto zdanje razgrađivano tijekom sto pedeset godina osmanlijske vlasti, svjedoče također o ljubavi kojom je popravljano s nemalim strepnjama u komunističko vrijeme nakon II. svjetskog rata te konačno o velikoj žrtvi podnesenoj tijekom najnovije rekonstrukcije. Liturgijski metalni i tekstilni predmeti kao i slike, ponajprije slika naše Gospe Voćinske, svjedoče o vjeri, nadi, ljubavi i odanosti onih koji su ih izradili, još više onih koji su se njima služili i po njima Bogu dušu uzdizali. Po arhivskoj i knjižničnoj građi dolazimo u dodir s duhom onih koji su je napisali i koji su se njome koristili. Konačno, svi stari i najnoviji izloženi ulomci svjedoče o ljubavi i žrtvi nedužnih ljudi i hrvatskih branitelja koji su tijekom razaranja crkve i uništavanja nabožnih predmeta bili ubijeni. I u ovoj prigodi smijemo podsjetiti na Isusove riječi: »Blago vašim očima što vide i ušima što slušaju« (Mt 13,16). Siguran sam da svi vi, poštovani i dragi sudionici ove svečanosti, imate i više od očiju i ušiju, a to je srce koje osjeća i usvaja duboki govor Duha. Ako ste s takvim srcem ušli u ovu dvoranu, ovi će vas ulomci voćinske sakralne baštine ispuniti bogatstvom ljubavi pohranjenoj u njima i snagom ljepote zapretanoj u njima. I još će preostati ljubavi i ljepote »punih dvanaest košara« za one koji će to isto učiniti nakon vas. Sa zahvalnošću što nazočite ovoj svečanosti, izložbu proglašujem otvorenom.

Izložba je postavljena u sklopu *Međunarodnoga znanstvenog skupa Voćin, crkva i svetište*, koji se održava večeras i sutra u Požegi i Voćinu. Nakon autorice izložbe, gospođe Dragice Šuvak, govorit će nam stručnjaci za arheološke i arhivske izložke te za tekstil i rekonstrukciju voćinske crkve. Cjelovita izložba tekstem je popraćena i slikom prikazana u Katalogu kojega vam predstavljam. Svima zaslužnima za postavljanje izložbe od srca zahvaljujem, napose Dragici Šuvak, Ivici Žuljeviću, tajniku Odbora za pripremu znanstvenoga skupa i izložbe, te Goranu Lukiću, jer su podnijeli najveći dio organizacijskoga tereta.

U Požegi, 9. prosinca 2011.

Dragica Šuvak, kustosica

O izložbi *Ulomci voćinske sakralne baštine*

Preuzvišeni gospodine biskupe, poštovani svećenici i časne sestre, drage kolegice i kolege te svi nazočni!

Donosim vam pozdrav iz Slatine, grada sv. Josipa i blaženoga Ivana Merza. Izuzetna mi je čast i posebno ugodna dužnost da vas večeras mogu pozdraviti u ime Zavičajnoga muzeja Slatina, dakle ustanove koja po svome poslanju sakuplja, obrađuje i promovira bogatu baštinu slatinskoga kraja na čijem kulturnom nebu voćinska zvijezda sja posebnim sjajem.

Izložba *Ulomci voćinske sakralne baštine*, čijemu otvorenju večeras nazočimo, postavljena je u prigodi obilježavanja dvadesete obljetnice rušenja crkve Pohoda Blažene Djevice Marije u Voćinu i ubojstva nedužnih stanovnika Voćina te završetka obnove crkve. Središnja tema izložbe crkva je Pohoda BDM koja je tijekom povijesti nekoliko puta oštećena i potom obnovljena. Povjesničari su izračunali da je gotovo polovicu svoga vijeka stajala u središtu Voćina bez krova i nezaštićena. Najteža sudbina zadesila ju je u vrijeme srpske agresije na Hrvatsku 1991. godine, kada se zajedno s vjernicima našla u okupiranome području, u tzv. SAO Krajini, i kada je 13. prosinca iste godine srušena do temelja.

U izložbenoj dvorani Požeške biskupije *Blaženi Alojzije Stepinac* od večeras su izloženi ostatci materijalne baštine Voćina, prikupljeni tijekom proteklih dvadeset godina. Voćinska crkva svjedoči o petstoljetnome postojanju, a njezini ulomci svjedoče o rušenju, drobljenju i potiranju njezine opstojnosti. Ulomci su malobrojni i raznoliki te su sistematizirani i izloženi u pet cjelina: povijest umjetnosti, arheologija, arhivska i knjižnična djelatnost te graditeljska baština. Objedinjeni su po prvi put na jednome mjestu, a prikupljeni su na više načina: arheološkim istraživanjima tijekom pripremnih radova na obnovi crkve, povijesnim

istraživanjima u arhivima, knjižnicama, potom posudbom iz ustanova u kojima su se do sada čuvali te sakupljanjima tijekom pripremnih radova za uređenje unutrašnjosti crkve. Svaka od tih cjelina ima svoje posebnosti, ali i jednu zajedničku nit – svjedoče o sudbini voćinske crkve po oštećenjima i krhkosti, ali i trajnom snagom i opstojnošću.

Među izloženim eksponatima nalazi se i pet povijesnih metalnih liturgijskih predmeta koji su i danas u uporabi u voćinskoj crkvi. Radi se o tri kaleža, jednom ciboriju i jednoj pokaznici. Sačuvani su tijekom ratnih vremena zahvaljujući brizi voćinskih župnika. U vrijeme srpske agresije na Hrvatsku zakopao ih je tadašnji župnik Nikola Sanjković pa je tako »te svete predmete sačuvala zemlja mati«.

U prigodnom katalogu autorica Željka Čorak navela je da »jedan kalež i pokaznica pripadaju drugoj polovici XVIII. stoljeća, dok su ostala dva kaleža djela ranoga XX. stoljeća. ... Ta dva novija, historicistička kaleža nose na sebi ugravirane tragove darovatelja. Jedan je ostao bezimen i samo se Bogu zahvalio. Drugi, voćinski župnik, ostavio je ime. Tako se povijest nastanjuje bićima, osobama koje je moguće vocirati, doživjeti ih u velikoj nijemoj predaji iz stoljeća u stoljeće, u kojoj su zapravo ruke bile kaleži i pokaznice. Ne u srebru ni u pozlati, nego u tom lancu o kojem svjedoče, osnovna je vrijednost ovih predmeta i razlog dubokog poštovanja što ga prema njima osjećamo.«

Dio izložbe čine i stare knjige iz župne knjižnice voćinske župe Pohoda BDM. To što su sačuvane zahvaljujemo također župniku Nikoli Sanjkoviću koji ih je uspio izvući ispod ruševina župnoga stana, miniranoga i srušenoga istodobno s crkvom, spomenutoga 13. prosinca 1991. godine. Izloženo je i kronološki poredano dvadeset naslova starijih knjiga vjerskoga sadržaja. Njihov stručni opis pripremila je Nikolina Mandić, knjižničarka Biskupijske knjižnice, koja u tekstu naglašava da je izloženo »nekoliko izdanja Rimskoga misala, od kojega je najstariji sačuvani primjerak iz 1851., potom Ivekovićev prijevod Čitanja i Evangjelja iz 1875., a predstavljena su i dva brevijara objavljena 1909. i 1931. godine. Spomenuti valja i tri sveske *Svetoga pisma Staroga i Novoga zavjeta* koje je preveo i priredio Ivan Evandelist Šarić (objavljeni su u Sarajevu 1941–1942). Izložena je i propovjednička literatura te duhovni nagovori s kraja XIX. stoljeća, među kojima su Becićevi *Duhovni govori* iz 1894. godine. Uz knjige teološkoga sadržaja sačuvano je i nekoliko teoloških udžbenika te pastoralnih priručnika. Većina je knjiga na hrvatskome, a manji dio na njemačkome i latinskome jeziku. Zanimljivo je napomenuti da se na brojnim knjigama nalazi potpis župnika i dekana Mihovila Pausa iz mjesta Kaptol pokraj Požege, što upućuje na činjenicu da su knjige bile u njegovu posjedu, a nekim su (do sada neotkrivenim)načinom dospjele u voćinsku župnu knjižnicu«.

Izloženi predmeti prikazuju voćinsku sakralnu baštinu od razdoblja daleke prapovijesti do najnovijih dana, tj. do njezine obnove i posvete 2011. godine. Crkva, izgrađena u XV. st., obnovljena je u izvornome gotičkom stilu. Za obnovljenu crkvu izrađeni su namještaj, vitraji, ulazna vrata prema predlošcima suvremenih hrvatskih autora, od kojih su na izložbi prikazana djela akademskoga kipara Šime Vulasa i akademskoga slikara Josipa Biffela.

Prema predlošcima kipara i člana HAZU Šime Vulasa, izrađeni su veliki križ u svetištu crkve, oltar, ambon i svijećnjaci oko oltara. Prije konačne izvedbe autor je napravio niz crteža, skica, predložaka i modela koji su ovdje izloženi, a prikazuju kako su se razvijale autorove ideje. Križ visok četiri metra izveden je od drveta, oltar i ambon isklesani su od kamena te simboliziraju čipku s odjeće Marijinih hodočasnika i otvorenu knjigu, a svijećnjaci izliveni od bronce streme u vis k rebrima svoda i svjetlosti koja se širi iz visokih prozora svetišta.

Voćinska crkva blješti svojom bjelinom u središtu mjesta, okružena zelenilom okolnih bregovitih šuma. Ako je još niste posjetili, učinite to za sunčana vremena jer ćete tada vidjeti igru sunčevih zraka koje se u raznobojnim kombinacijama prelamaju na crkvenome podu, na zidovima i oltaru – na iznimnu radost svih koji su sudjelovali u obnovi crkve i sebe ugradili u njezine kamene dijelove. Svjetlost se poigrava sa oslikanim prozorima tj. monumentalnim vitrajima akademskoga slikara Josipa Biffela, koji su satkani od brojnih detalja i, usprkos obilju nijansi, jasno prikazuju motive: Navještenje Marijino, Pohod BDM, Isusovo rođenje, Isusov bijeg u Egipat, Isusovo prikazanje u hramu, Raspeće, Emaus. Ulomci voćinske sakralne baštine dobili su, uz radove suvremenih hrvatskih autora, nove dimenzije – ne u smislu veličine već »po međuodnosu različitih povijesnih razdoblja koji se nadopunjuju i nastavljaju neprekinutu nit voćinskoga svetog mjesta.«

Zahvaljujem svima koji su pridonijeli ostvarivanju ove izložbe i izradbi velikoga popratnog kataloga, osobito autorima uvodnih tekstova, kataloških kartica, fotografija. Zahvaljujem Institutu za arheologiju u Zagrebu, poduzeću Tablinum, te Robertu Turkalju koji su pripremili i slikovni materijal.

Zahvaljujem Vama gospodine biskupe na ukazanom mi povjerenju da sudjelujem u organizaciji ove značajne izložbe, koja je od ulomaka pokušala ispričati cjelovitu priču o malome mjestu i njegovoj crkvi – katedrali duha ovoga dijela Hrvatske. S izuzetnim poštovanjem zahvaljujem Vama što ste potaknuli prikupljanje građe i organizaciju izložbe te – znanstvenoga skupa o Voćinu, njegovoj crkvi i svetištu – koji večeras započinje i za koji vjerujem da će novim svjetlom rasvijetliti važna pitanja iz bogate voćinske povijesti.

U Požegi, 9. prosinca, 2011.

Tonko Maroević, akademik

Voćin obnovljen

S posebnim zadovoljstvom pozdravljam Znanstveni skup posvećen Voćinu i svetištu Gospe Voćinske. Kao predsjednik Znanstvenoga vijeća Instituta za povijest umjetnosti u Zagrebu, sretan sam i ponosan što je velik broj djelatnika i suradnika naše ustanove uključen u ovu manifestaciju i što će svojim priložima znatno pripomoći rasvjetljavanju niza problema vezanih uz nastanak i razvoj svetišta, kao i u interpretaciji raznih slojeva umjetničke baštine i crkvenoga inventara. Drago mi je također što je skup interdisciplinaran i međunarodni te vjerujem da će, posebno prilog kolega iz Mađarske, dati neke nove informacije i spoznaje o povijesnom i društvenom kontekstu stvaranja svetišta i njegova upornoga trajanja u vremenu, usprkos brojnim nedaćama.

Osobno govoreći, veselilo me doći u Požegu, gdje se svaki put osjećam obogaćen kulturnim ambijentom dubokih korijena, a još mi je draže što mi se pružila prilika stići i u Voćin te po prvi put vidjeti značajan spomenik o kojem sam imao saznanja jedino iz literature i s fotografija. Pročitavši monografiju što ju je napisao preuzvišeni dr. Antun Škvorčević, bolje sam upoznao upravo dramatičnu sudbinu svetišta i čitavoga voćinskoga kraja. Rijedak je to primjer učestaloga rušenja, no utoliko je vrjedniji napor ustrajnoga obnavljanja. Čestitam preuzvišenom biskupu na inicijativi i realizaciji obnove porušenoga svetišta, a moje čestitke odnose se i na sve one što su pomogli i ostvarili da se tako značajan trag stvaralaštva i kulture, tako izniman znak vjere i nade vrati na svoje mjesto u fizičkom i duhovnom prostoru.

Mislim da svi imamo razloga biti ponosni što se crkva Gospe Voćinske, poput Feniksa, izdigla iz pepela, a posebno naravno sami mještani i stanovnici uže regije. Obnova svetišta ujedno je i spomen na brojne nedužne žrtve nedavne

agresije, kao i na ne manje teške gubitke što ih je voćinski kraj osjetio za Drugoga svjetskog rata, a i u prethodećim ranijim povijesnim nemirima i nedaćama. Njihovi životi simbolički su ugrađeni u velebno zdanje, a memorijal tim žrtvama izravno je povezan s mjestom pobožnih obrednih zbivanja, te je ujedno i prostor sućutnoga sjećanja.

Naše zadovoljstvo obnovom voćinske crkve je i estetskoga karaktera. Kao hrvatski povjesničari umjetnosti sretni smo moći doživjeti građevinu u njezinu impresivnom volumenu i u iznimno skladnim proporcijama, uživati u enterijeru elegantne uzdignutosti (a s učinkom uzvišenosti), diviti se složenoj strukturi gustih saćastih svodova, podržanih istančanom mrežom gipkih rebara, što se smjelo uzdižu iz vertikala pobočnih zidova da bi se sretno okupili u posebno obrađenim medaljonima zaglavni kamenova. Jedan od najvažnijih spomenika gotičke arhitekture u sjevernoj Hrvatskoj prezentiran nam je u izvornoj ljepoti i čistoći, a svi saćuvani autentićni fragmenti plastike znalaćki su ugrađeni na svoja stara mjesta.

Naše čestitke poticateljima obnove i izvršiteljima konzervatorsko-restauratorskih radova odnose se na visoke domete rekonstrukcije, ali i na ideju uklapanja suvremene umjetnosti u znakoviti gotićki ambijent. Naime, postojala je opasnost da se unišćeni inventar i nestali predmeti pokušaju nadomjestiti kakvom historicistićkom, neogotićkom, pasatistićkom imitacijom u želji približavanja epohi nastanka svetišta. Ispravna je bila odluka da se u tu svrhu angažiraju suvremeni hrvatski umjetnici, koji su na taj naćin dali pećat našega vremena i istodobno potvrdili našu neravnodušnost prema sudbini spomenika i njegovu daljnemu životu. Interakcija dosegnutih vrijednosti prošlosti i sadašnjosti najbolja je potvrda vitalnosti sredine i njezina povjerenja u budućnost.

Kad su za potrebe tiskanja programa skupa traćili da svoje kratko pozdravno izlaganje naslovim, odlučio sam se za sintagmu: *Voćin obnovljen*. Inverzijom atributa i imenice svjesno sam htio dati stanovitu patinu – a time i odrećenu patetiku – svojemu uvodnom slovu u ime kolega povjesničara umjetnosti. Prisjetio sam se i naslova poeme *Dubrovnik ponovljen* Jakete Palmotića Dionorića, koja je slavila žilavu baroknu obnovu Grada nakon kobnoga potresa. Na taj sam naćin simbolićki želio ukazati kako za nas Voćinsko svetište ima težinu ključnih opredjeljenja, kako ono na hrvatskom sjeveroistoku moće biti kulturnim svjetionikom ništa manjih dometa od glasovite Dubrave na jugoistoku.

Želeći skupu uspješan rad, još jednom podsjećam na ulogu i ulog brojnih kolegica iz moje struke i ustanove, što su se zdušno posvetile i obradi saćuvane povijesne spomenićke graće, ali jednako tako i stimulativnoj suradnji s nizom

modernih hrvatskih umjetnika, u opravdanom uvjerenju da se stvaralaštvo stvaralaštvom potvrđuje. A knjiga preuzvišenoga biskupa Škvorčevića prava je sinteza svih nataloženih iskustava i primjeren putokaz za aktivan odnos prema spomeniku koji čini čast hrvatskoj kulturi i daje jaki biljeg kršćanskoj vjeri. Zahvaljujući monografiji *Svetište Gospe Voćinske* učinili smo temeljit korak u nadvladavanju povijesnih nedaća, a ovaj skup će učiniti da se dobar glas što dalje čuje i da se iskustvo skrupulozne obnove što dublje ukorijeni.

Dubravko Jelčić, akademik

Pozdravna riječ

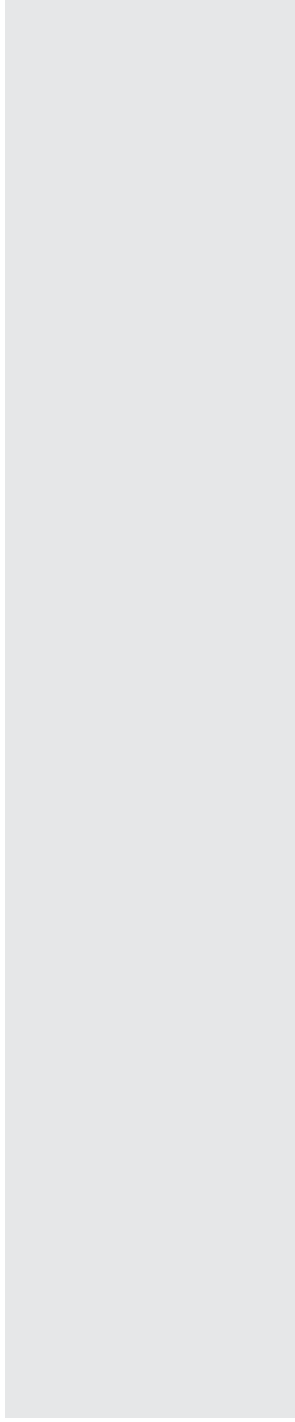
Preuzvišeni gospodine biskupe, gospođe i gospodo, kolegice i kolege!

Dopustite da vas i ja pozdravim, sve vas, sudionike ovoga znanstvenog skupa o Voćinu i voćinskome svetištu, organiziranome u okviru proslave njegova obnovenja. Pozdravljam vas u ime Zavoda za znanstveni i umjetnički rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Požegi, koji je tek nedavno osnovan pa nije imao čast i sreću aktivno pridonijeti uspješnoj obnovi zavjetne crkve Gospe voćinske, kojoj su hodočastili brojni naraštaji prije nego što je prvi put razrušena tijekom Drugoga svjetskog rata, a zatim i početkom Domovinskoga rata, potkraj prosinca 1991., kada su je velikosrpski agresori, u zločinačkome zanosu i mržnji prema svemu što je hrvatsko, razorili do temelja. Našli smo se pred dužnošću da je ne samo obnovimo, nego doslovno restauriramo.

Dopustite mi da zahvalim na iznimnome trudu, koji ste – cijela Požeška biskupija, a napose Vi, preuzvišeni gospodine biskupe – uložili u taj zahtjevan višegodišnji rad i čestitam Vam na njegovu uspješnome završetku, unatoč brojnim tehničkim i graditeljskim poteškoćama te zaprekama koje ste morali svladavati. Zavjetna crkva Majke Božje Voćinske, uzorni primjer gotičke arhitekture, danas opet sja i svojom umjetničkom ljepotom slavi Gospodina.

POVIJEST

Stanko Andrić

Dražen Kušen

Szabolcs Varga

Beatrix F. Romhányi

Franjo Emanuel Hoško

Stjepan Razum

Stjepan Kožul

Ante Nazor

Miroslav Gazda

Nikola Sanjković

Stanko ANDRIĆ

Najraniji izvori o samostanu u Voćinu

Sažetak

Rad se bavi utemeljenjem i djelovanjem franjevačkoga samostana Blažene Djevice Marije u Voćinu za četrdesetgodišnjega razdoblja na izmaku XV. i u ranom XVI. st. Potanje se raščlanjuju dva najstarija izvora za povijest toga samostana: povelja Katarine, udovice Ivana Krbavskoga, kojom je ona 1496. imenovala svjetovnoga subrata za voćinski samostan koji je utemeljila te prijepis papinske bule »Domini et salvatoris nostri« koji je u Budimu 1501. dao izraditi papin legat, i koji je potom bio poslan franjevcima u Voćin.

Ključne riječi: opservantski franjevci, samostan, Voćin, svjetovni subrat, papinska bula.

Povijest naselja Voćin u pisanim se vrelima može pratiti od XIII. st. Današnje mjesno ime *Voćin* potječe od srednjovjekovnoga oblika imena koji se u latinskim ispravama obično bilježio kao *Athyna*, a ponekad i kao *Atina*, *Othina*, *Achyna*, *Agyrna* ili slično. Iza svih tih inačica krije se, najvjerojatnije, stara hrvatska riječ *očina* 'baština, očevina'. U takvu je obliku to ime, pisano kao *Atyina*, usvojeno i u mađarskome jeziku (najrasprostranjenijem govornom jeziku Ugarsko-Hrvatskoga Kraljevstva) pa se ono i danas koristi u mađarskoj stručnoj literaturi kada je riječ o srednjovjekovnome Voćinu.¹

---

¹ Usp. Stanko Andrić, Podgorje Papuka i Krndije u srednjem vijeku: prilozi za lokalnu povijest (prvi dio), *Scrinia Slavonica*, 8 (2008), 64.

U Voćinu se oko 1300. spominje postojanje utvrde, a nedugo potom, 1334., u crkvenim je popisima zabilježena i voćinska župna crkva sv. Nikole, u sklopu Vaškanskoga (Vaščanskoga) arhidakonata Zagrebačke biskupije.²

Gospodari voćinske utvrde i vlastelinstva najduže su bili lokalni plemići Voćinski od roda Aba, koji su ta imanja stekli početkom XIV. st. i držali ih do svoga izumiranja 1434. Tada je Voćin prešao u ruke velikaša Gorjanskih, koji su ga posjedovali do izumiranja svoje palatinske loze 1481. Posljednji član te loze, Job Gorjanski, imao je za ženu Eufrozinu, kćer velmože Nikole Iločkoga. Tako je Voćin ostao Eufrozini i njezinoj sestri Katarini, udovici plemića Ivana Grofa Krbavskoga, koje su ga držale do samoga kraja XV. st. Istodobno je Voćin pokušavao zadobiti i hrvatski herceg Ivaniš Korvin, a nakon posjedničkih prijevora i komplikacija pripao je 1507., ili nešto ranije, obitelji Batthyáni, koja ga je potom držala sve do turskoga osvajanja.³

Franjevački samostan u Voćinu osnovan je u razdoblju dok su njime gospodarile Katarina i Eufrozina, kćeri Nikole Iločkoga. Voćinski samostan pripadao je franjevačkoj Slavonskoj kustodiji u sklopu Ugarske opservantske vikarije (od 1517. provincije). Zadnji se put kao aktivan, samostan spominje 1535. godine.⁴

Iako je postojao i djelovao samo oko četiri desetljeća, i to u predvečerje turskih osvajanja, samostan u Voćinu relativno je dobro zasvjedočen u sačuvanim pisanim izvorima. Ti su izvori uglavnom kratki ili čak šturi, ali su istodobno i dovoljno raznovrsni da se na njih mogu primijeniti uobičajene klasifikacije povijesnih izvora. O voćinskome samostanu tako nam ponešto govore i diplomatski izvori, tj. dokumenti službenoga ili pravnoga karaktera (povelje, isprave ili listine), i narativni izvori, odnosno kroničarski zapisi i drugi tekstovi historiografskih intencija.

Nadalje, o tome samostanu govore izvori koje možemo nazvati primarnima i oni koje možemo zvati sekundarnima. Prvi su suvremenici nastanka samostana

---

² Dezső Csánki, *Körösmegye a XV-ik században* [Értékezések a történeti tudományok köréből, sv. 15, br. 12] (Budapest, 1893), 89; Josip Buturac, *Popis župa zagrebačke biskupije 1334. i 1501. godine*, *Starine JAZU*, 59 (1984), 92; Andrić, *Podgorje Papuka*, 97.

³ Csánki, *Körösmegye*, 50-52; Pál Engel, *Magyarország világi archontológiája, 1301-1457*, 2 sv. (Budapest, 1996), sv. 1: 270; Andrić, *Podgorje Papuka*, 65-74. Za prilike na kraju XV. stoljeća v. naročito Mór Wertner, A Garaiak, *Századok*, 31 (1897), 930-931; Moriz Wertner, Beiträge zur bosnischen Genealogie. V. Nikolaus von Ilok (Ujlak), 'König' von Bosnien, und seine Familie, *Vjesnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva*, 8 (1906), 263 i 264-6.

⁴ János Karácsonyi, *Szent Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig*, 2 sv. (Budapest, 1922-1924), sv. 2: 10-12; Beatrix F. Romhányi, *Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon*. *Katalógus* (Budapest, 2000), 10, s. v. Atyina; Andrić, *Podgorje Papuka*, 98-99.

ili su vrlo bliski tom vremenu i o samostanu govore »izravno« i neovisno o drugim izvorima, a često su i potekli od aktera uključenih na ovaj ili onaj način u povijest samostana. Sekundarni su izvori u pravilu mlađi i o samostanu pretežito govore »iz druge ruke«, služeći se podacima kojega od primarnih izvora. Glavnina potonjih izvora otpada na historiografiju franjevačkoga reda i općenitije na crkvenu historiografiju, koja u svojim novijim, našem vremenu bližim slojevima zapravo već prelazi u ono što se obično naziva »stručnom literaturom«, a ne više »izvorima«.

Napokon, još jedna korisna podjela u ovome bi slučaju mogla biti na interne (endogene) i eksterne (egzogene) povijesne izvore. Prvi su izvori potekli iz samoga Franjevačkog reda, odnosno njegovih struktura i ustanova, a drugi su potekli od nefranjevačkih pa i necrkvenih (svjetovnih) autora, odnosno ustanova.

Premda su sačuvani izvori o voćinskome samostanu relativno malobrojni i uglavnom škrti podacima, ima ih ipak iz svih gore nabrojanih skupina. U ovome radu osvrnut ćemo se samo na dva najstarija primarna izvora, oba diplomatska, od kojih je jedan svjetovnog, a drugi crkvenog podrijetla.⁵ Prvi od njih, ujedno je i sadržajno najopširniji među izvorima za povijest voćinskoga samostana. Na oba je izvora, pišući o Voćinu, upozorio već zaslužni mađarski povjesničar starije povijesti ugarskih i hrvatskih franjevaca, János Karácsonyi.⁶ Malo kasnije mađarski franjevac Nándor Kaizer proučio ih je u franjevačkome samostanu u Gyöngyösu (hrv. Đunđuš, u sjevernoj Mađarskoj), gdje su se tada nalazili, i uvrstio ih je u katalog starih listina iz tamošnjega arhiva.⁷

* * *

Najraniji spomen samostana u Voćinu, koliko je u ovome trenutku poznato, nalazi se u diplomatskome vrelu nefranjevačke, svjetovne provenijencije. Radi se o povelji koju je u samome Voćinu u lipnju 1496. izdala Katarina, udovica plemića Ivana Grofa Krbavskoga (umrloga vjerojatno prije 1493).⁸ Povelja se danas nalazi u Predmohačkoj zbirci Mađarskoga franjevačkog arhiva (Magyar ferences levéltár) u Budimpešti, pod rednim brojem 77. Povelja je sačuvana u originalu, pisana na pergamentu veličine 35 x 25 cm i opremljena visećim crvenim pečatom s grbom (sl. 1.). Pečat je sačuvan u dobru stanju, ali je na temelju fotografija što su

⁵ Zahvalan sam gosp. Gáboru Dreski što mi je pribavio izvrsne fotografije obaju dokumenata.

⁶ Karácsonyi, *Szent Ferencz*, sv. 2: 10-11.

⁷ [Nándor Kaizer,] *A gyöngyösi zárda oklevéltára* (Budapest, 1930), 10, br. 77, i 11, br. 83.

⁸ Usp. Pál Engel, *Középkori magyar genealógia*, u: isti, *Magyar középkori adattár – PC CD-ROM* (Budapest, 2001), s. v. Korbáviai grófk.

nam na raspolaganju i bez fizičkoga pregleda teško razabrati što je u grbu prikazano; moguće je da se radi o guski koja se, obično s vratom koji probada strelica, redovito javlja kao grb hrvatskoga roda Gusića iz kojega su potekli Kurjakovići Krbavski, čiji je odvjetak bio spomenuti Ivan Grof. Poznato je da je Katarina grb Krbavskih koristila i na jednoj povelji koju je izdala 1493. u Rači (prema Wertneru grb u pečatu te povelje prikazivao je gusku u gornjem polju i tri vodoravne grede u donjem polju).⁹

Tekst u povelji ima 32 retka. U donjem dijelu povelja je oštećena tako da vremenska datacija nije posve čitljiva; osim godine, jasno je samo to da se spominje blagdan sv. Barnabe Apostola, koji se slavi 11. lipnja. Uz to se razabiru pojedina slova prethodnih riječi iz kojih se daje zaključiti da je povelja datirana u »najbliži ponedjeljak« tom blagdanu. Ne vidi se je li posrijedi ponedjeljak prije ili poslije Svetoga Barnabe. Na temelju toga povelju se može datirati okvirno, između 5. i 12. lipnja 1496., to jest jednim od tih nadnevak.

U povelji njezina autorica (izdavateljica) najprije obznanjuje da je, zajedno sa svojom sestrom Eufrozinom, udovicom plemenitoga Joba Gorjanskoga, potaknuta pobožnošću koju osobito osjeća prema Majci Božjoj Djevici Mariji, u njezinu čast na svojem posjedu u Voćinu osnovala »crkvu ili klaustar« za redovnike Malu Braću od opservancije. Točan latinski izričaj o osnutku koji se pritom rabi, glasi ovako: *modoptimo (!) fabricare et de novo fecimus edificare ecclesiam seu claustrum*. To će reći: »dali smo na najbolji način sagraditi i od početka podignuti crkvu ili klaustar (samostan)«. Za to su dvije sestre utemeljiteljice imale posebno dopuštenje Svete Stolice i odobrenje nadležnoga dijecezanskog, tj. zagrebačkog biskupa. Pojavljuju se dakle »magične« riječi *fabricare* i *aedificare*, koje povjesničari umjetnosti uvijek vole čuti u povijesnim izvorima, ali nažalost ne doznajemo ništa detaljnije o tome što se sve gradilo i na kakve načine.

Nakon te važne uvodne rečenice slijedi glavni sadržaj povelje koji se sastoji u imenovanju svjetovnoga »subrata« (*confrater*) za voćinski samostan. Naime, kako se u povelji pojašnjava, opservantski franjevci zbog svojega strogog obdržavanja pravila Reda ne žele držati nikakve imovine pa im je stoga papinskim odlukama i statutima Reda dopušteno imati takva »subrata« koji će za njih prikupljati novčane milodare od pobožnih ljudi. Držeći se toga, Katarina sada imenuje za takva »subrata« svojem voćinskom samostanu jednoga svojeg podložnika, Petra »literata«. (Latinsko *litteratus* tu, dakako, ne znači »literat« u današnjem smislu, nego samo pismenu osobu koja je pohađala nešto škole). Taj Petar živi u Voćinu i,

---

⁹ Wertner, Beiträge, 263, bilj. 4.

po ocjeni vlastelinke Katarine, odlikuje se razboritošću i odanošću te je kao takav sposoban vršiti zadaću koja mu se sada povjerava. Njegova je dužnost da u svemu pouzdano i susretljivo služi franjevcima. U nastavku povelje, »iz ljubavi prema rečenom samostanu« (*ob amorem dicti claustris*), Katarina daruje subratu Petru dva imanja, točnije, jedno marturinsko selište koje se zove Đurkovo Selo i trećinu drugoga selišta koje se zove Jakšino Selo, zajedno sa svim tamošnjim inkvilinima ili stanovnicima bez imanja, kao i sveukupnim pripadnostima i sastojinama tih selišta. Ujedno se subrat Petar i spomenuti inkvilini oslobađaju obveze svih uobičajenih davanja za vlastelinsku kuriju i podrum. Posebno se kmetovi na Petrovim imanjima obvezuju da sa svojih vinograda njemu predaju uobičajene vinske »akove«, tj. dadžbinske mjere. Nadalje, subrat Petar i njegovi inkvilini slobodni su u vlastelinskim šumama sjeći drvo za svoje potrebe. Napokon, Katarina izuzima Petra i njegove inkviline iz upravne nadležnosti svojih vlastelinskih službenika i zastupnika. Sva ta prava i slobode vrijede samo dok Petar bude savjesno vršio svoju »subratsku skrb« (*cura confraternitatis*). Ako je zanemari, ili ako je njegovi nasljednici prestanu vršiti, spomenuta selišta s pripadajućim pravima oduzet će im se i predati drugome subratu izabranomu na Petrovo mjesto. Ako pak tko od budućih vlastelinskih upravnika pokuša učiniti nešto protivno navedenim slobodama, Katarina ga opominje da će za to odgovarati pred strogim sucem na Sudnji dan. Na koncu, voćinska vlastelinka ponavlja u svečanoj pravnoj formuli akt darivanja koje je učinila »zbog pobožnosti prema svetom i neokaljanom Uznesenju Djevice Marije« (*ob devocionem sancte et intemerate asumpcionis virginis Marie*).

Pred sobom, dakle, nemamo baš fundacijsku ili utemeljiteljsku listinu za samostan u Voćinu (ako je takva uopće i bila napisana), nego nešto kronološki i sadržajno vrlo blisko takvoj listini. U opisanoj povelji iz lipnja 1496. ne naznačuje se, nažalost, točno vrijeme osnutka samostana, iako je razložno pretpostaviti da se to nije dogodilo puno ranije. S tim u svezi važna je napomena u povelji da je samostan osnovan »prema posebnom dopuštenju ili ovlaštenju Svete Stolice« (*ex speciali permissione seu concessione Sedis Apostolice*). To je dopuštenje svakako bilo izdano u pisanu obliku pa se može očekivati da će se, pomnijim pregledom vatikanskih registarskih knjiga, ući u trag toj papinskoj dopusnici za osnutak samostana u Voćinu. Kada se u tome uspije, znat će se i točnije vrijeme osnutka.

* * *

U budimskome središnjem arhivu mađarskih franjevaca i u njegovoj Predmo-
hačkoj zbirci nalazi se, pod rednim brojem 83, još jedna povelja koja se tiče voćin-
skog samostana. Poveljica je to pergamena (80 x 60 cm) s opširnim tekstom od

stotinjak redaka, a izradio ju je 26. ožujka 1501. u Budimu javni notar po nalogu papinskoga legata, kardinala Petra Isvaliesa (sl. 2.). Povelja, po sadržaju prijepis papinske bule, započinje kardinalovom opširnom i inicijalima ukrašenom intulacijom koja zauzima prva dva retka. Taj je crkveni dostojanstvenik bio rodom iz Messine na Siciliji, od 1497. nadbiskup grada Reggio Calabria, a od jeseni 1500. kardinal s naslovom rimske crkve sv. Cirijaka u Termama. Uz kardinalsku čast dobio je i službu papinskoga legata za Ugarsku, Češku, Poljsku, Hrvatsku i svu ostalu istočnu Europu do Baltika i Moskovske Rusije. U Ugarskoj je 1503. postao i administrator Vesprenske biskupije, ali se iste godine vratio u Italiju, gdje je umro 1511.¹⁰

Notar koji je neposredno izradio povelju predstavlja se, kako je uobičajeno, na dnu velike listine svojim notarskim znakom i izdvojenom zabilježskom od tri retka koja započinje riječima: *Et ego Johannes Boton clericus Bisuntensis diocesis publicus apostolica et imperiali auctoritatibus notarius...* Bio je, prema tome, klerik iz nadbiskupije Besançon, u današnjoj istočnoj Francuskoj. Iz notarove zabilješke, kao i iz koroboracijske formule samoga prijepisa, doznajemo da je prijepis trebao biti opremljen pečatom kardinala Petra, ali na povelji se ne vide tragovi nikakva pečata.

Najveći dio sadržaja povelje otpada na integralni prijepis poznate bule »*Domini et salvatoris nostri*« ili »Gospodina i spasitelja našega«, koju je papa Aleksandar VI. (Rodrigo Borgia) izdao 5. listopada 1500., i u kojoj se kršćanski svijet poziva na križarski rat protiv Osmanlija te se podjeljuje indulgencija onima koji u njemu sudjeluju.

U čitavome glavnom tekstu povelje ništa ne upućuje na posebnu vezu s voćinskim samostanom, ali se na njezinoj poleđini nalazi nekoliko zabilježaka različite starine koje tu vezu uspostavljaju. Najstarija je kratka i ponešto izbljedjela zabilješka pisana pri dnu listine i okomito s obzirom na glavni tekst na prednjoj strani listine. Ona glasi:

*Ad Fratres Minores Beati Francisci
In Achyna degentibus.*

To će u prijevodu reći: »Maloj Braći svetoga Franje koja borave u Voćinu«. Malo iznad te zabilješke, tj. lijevo od nje, ako se listinu promatra u skladu sa smjerom pisanja glavnoga teksta, naknadno je zapisana kratica: *NB* (= nota bene).

---

¹⁰ Salvador Miranda, *The Cardinals of the Holy Roman Church - Biographical Dictionary*, s. v. Pietro Isvalies, dostupno na <http://www2.fiu.edu/~mirandas/cardinals.htm> (1. kolovoza 2012).

Iznad te kratke stare zabilješke i u smjeru usporednom s glavnim tekstom na poledini je crnjom tintom zapisana nešto mlađa i opširnija zabilješka u šest redaka (sl. 3.), koja glasi:

Domini et Salvatoris nostri etc. Dat. Romae Anno 1500 tertio Nonas Octobris. Transummi fecit Petrus Cardinalis et Legatus in Hung. etc. an. 1501. 26. Martii Budae misitque Fratribus in Athnya (!) degentibus.

(»Gospodina i Spasitelja našega itd. Dano u Rimu godine 1500. trećega dana prije oktobarskih Nona [5. listopada]. Prijepis je dao načiniti Petar kardinal i legat u Ugarskoj i drugdje, godine 1501., 26. ožujka u Budimu, i poslao ga je fratrima nastanjenima u Voćinu.«)

Tome je malo niže, smeđom tintom dopisana učenjačka dopuna u tri retka koja glasi:

Bulla haec ubi lacunas habet suppleri potest ex Bulla Pastoris aeterni* apud Wad. T. 15. pag. 201.

(»Ondje gdje ima lakune, ta se bula može nadopuniti prema buli 'Vječnoga pastira', kod Waddinga u sv. 15. str. 201.«)

Posrijedi je očito uputa na sadržajno blisku bulu pape Siksta IV. objavlvenu 1. rujna 1480. i poznatu po početnim riječima »Pastoris aeterni«. U njoj se također zagovara križarski rat protiv Turaka i osobito obrana sredozemnoga otoka Rodosa te se s tim u svezi podjeljuju indulgencije.¹¹

Napokon, na vrhu svih zabilježaka nalazi se izbljedjeli mlađi kurzivni zapis od tri retka. Tekst mu je teže čitljiv i čini se da glasi: *Transumptum bulle [..... ..] ab Alexandro 6° Papa.*

Iz svega slijedi da je legatov budimski prijepis papinske bule bio poslan u Voćin tamošnjim franjevcima, a neizravna je potvrda da je onamo i stigao činjenica da se sačuvao upravo među arhivskim gradivom ugarskih franjevaca. Karácsonyi je ukupno svjedočanstvo te povelje sažeo ovako: »Braću je okolno žiteljstvo jako voljelo i vrlo često posjećivalo, tako da je 1501. papinski legat Petar Isvalies jedan primjerak bule koja govori o proglašenju križarskog rata protiv Turaka poslao braći nastanjenoj u Voćinu.«¹²

Moguće je, doista, da je papinski legat dao izraditi prijepis bule upravo na traženje franjevaca iz voćinskoga samostana i za njihove propovjedničko-pastoralne

¹¹ Usp. British Library – Incunabula Short Title Catalogue, s. v. Pastoris aeterni, dostupno na <http://www.bl.uk/catalogues/istc/index.html>.

¹² Karácsonyi, *Szent Ferencz*, 11.

potrebe, iako se to u samome prijepisu, tj. u njegovu uvodnome dijelu, izričito ne kaže. Moguće je također da je prijepis bio izrađen bez posebne prvotne namjene i da je naknadno, 1501. ili sljedećih godina, bio poslan voćinskim franjevcima. I u jednome i u drugome slučaju, taj izvor svjedoči o uključenosti voćinskoga samostana u onodobne crkveno-političke prilike i posebno u nastojanja crkvenih krugova da pomognu u ubuzdavanju osvajačke plime Osmanskoga Carstva.

Prijepis povelje iz 1496. godine

Voćin, 5. ili 12. lipnja 1496. Katarina, udovica Ivana Grofa Krbavskoga, imenuje svjetovnoga subrata za franjevački samostan u Voćinu, koji je osnovala zajedno sa sestrom Eufrozinom, udovicom Joba Gorjanskoga. Utvrđuje njegove obveze prema samostanu i udjeljuje mu povlastice.

Nos Katherina relictā condā magnifici Iwan Groff comitis Corbaue memorie commendamus tenore presencium significantes quibus expedit universis, | quod ordo iuris ex postulat et ratio equitatis exigit ut vniuscuique boni operis inchoatio perpetua stabilitate firmetur ne iniquis fraudibus dissoluetur. | Nos itaque unacum magnifica domina Ewfrosina relictā condā magnifici Iob de Gara, sorore videlicet nostra, ex pyo affectu nostro cupientes et deliberata | voluntate volentes divinum cultum amplificare seu magnificare, presertim ob respectum altissimi matris dei virginis Marie cuius in honorem et | gloriam ex speciali permissione seu concessione Sedis Apostolice, et grato consensu episcopi dyocesani, modoptimo (!) fabricare et de novo fecimus edificare ecclesiam | seu claustrum in possessione nostra Acchyna pro habitacione fratrum ordinis minorum de observantia ut in eodem cultus divinus perpetuis temporibus per magis | continuetur et augeatur. Sed iidem fratres de observantia iuxta sue regularis observantie puritatem et devotam professionem nullam penitus proprietatem | habere volentes, sed pure pro amore dei extremam inopiam et paupertatem tollerando seu sustinendo, verumquidem iuxta summorum pontificum decreta | et eiusdem ordinis statuta, quilibet locus ipsorum fratrum debet habere suum confratrem, cui omnes elemosine pecuniarie pro necessitatibus fratrum | per quempiam deo devotum oblate assignentur. Quapropter nos animadvertentes discretionem et fidelitatem considerantes Petri literati Iobagionis nostri in dicta Acchyna | commorantis, abilemque ipsum ad hoc onus supportandum et prosequendum elegimus,

confratremque per hec scripta nominamus et statuimus, ut dictis fratribus et eorum | locis fidedigna et magnopere obsequiosa servicia exhibere debeat et teneatur. Idcirco ob amorem dicti claustrum unam sessionem integram mardurinalem | vulgo Gwrkowitzelo dictam in dicta Acchyna habitam cum additione tertie partis alterius sessionis vulgo Jaksynnozelo similiter in prefata Acchyna habite damus | et conferimus unacum inquilinis suis quos de presenti habet et quos poterit habere in futuro, simulcum omnibus pertinentiis videlicet terris arrabilibus (!) cultis et | incultis vineis pratis aquis piscalibus nemoribus silvis molendinis molendinorumque decursibus ac quovis vocabulo et nomine vocitatis pertinentiis et | obvencionibus semper et ab antiquo ad dictas sessiones spectantibus et spectare seu pertinere debentibus, eundemque (!) et inquilinos suos ab omnibus daciis pecuniariis | muneribus serviis aconibus vini ac aliis quibusvis proventibus ad curiam seu celarium nostrum dare et provenire debentibus exemptum et supportatum | habere decrevimus. Deinde eidem concedimus ut quicumque jobagionum nostrorum aut aliorum haberent seu in futuro plantarent vineas in terris seu | promontorio suo, omnes acones vini dare et persolvere eidem debeant et teneantur, cum omnibus muneribus prout alias moris est. Postea volumus et | concedimus quod ipse confrater et omnes sui inquilini sint liberi ubilibet in silvis nostris ligna et alia necessaria succidi et desecari pro ipsorum indigentia | adinstar aliorum iobagionum nostrorum. Postremo omnium officialium seu factorum nostrorum quocumque nomine fungantur sub dominio nostro, manus ipsorum a dicto | confratre et inquilinis suis totaliter et omnino excipimus, ut penitus nullam facultatem agendi seu impediendi actionis habeant erga eum et | inquilinos eius. Et hanc gratiam libertatis dicto Petro sub tali condicione dedimus et anuimus, ut si idem aliquo spiritu ductus curam solertem | et fidelem confraternitatis supportare et sufferre nollet et recusaret, aut idem morte preoccupatus filii seu heredes sui facere contempnerent et | negligerent, extunc predicte sessiones cum omnibus prescriptis pertinentiis libertatibus et proventibus dentur et assignentur et redant prorsus suo surrogo | seu loco suo constituto confratri, qui equidem eadem libertate gaudeat ut prefiximus. Etsi quipiam officialium et factorum futurorum contrarium | attentaverint contra prescriptam libertatem, coram districto iudice in extremo iudicio et novissimo die reddant rationem. Unde prescriptas | sessiones cum omnibus earum pertinentiis libertatibus proventibus emolimentis et obvencionibus universis dedimus donavimus et contulimus (!), ob devocionem | sancte et intemerate asumpcionis virginis Marie,

que est precipua et assidua adiutrix nostre [fidis (?) .....] damus donamus et conferimus | tenendas possidendas pariter et habendas, iure perpetuo et irrevocabiliter presentium per vig[orem (?)]. In cuius rei [memoriam firmitatemque (?)] perpetuam presentes literas | nostro sigillo pendentis cimus communiri. Datum in Acchyna fe[ria] se[cunda] prox[ima] .... festum beati (?) Barn]abe apostoli, anno | domini millesimo quadringentesimo nonagesimo sexto.

(*Na poleđini – stariji rukopis:*)

Super conuentum de Atthina

(– *mlađi rukopis:*)

Fundatio conventus de Atthina per magnifica[m] domina[m]

Catharinam comitissam Corbaue uiduam etc. facta

confratri assignata cui mandat (?) de elemosynis etc.

Anno 1496.

(Budimpešta, Mađarski franjevački arhiv, Zbirka listina iz predmohačkoga doba / Magyar ferences levéltár, Mohács előtti oklevelek gyűjteménye, br. 77.)

The Earliest Sources on the Monastery in Voćin

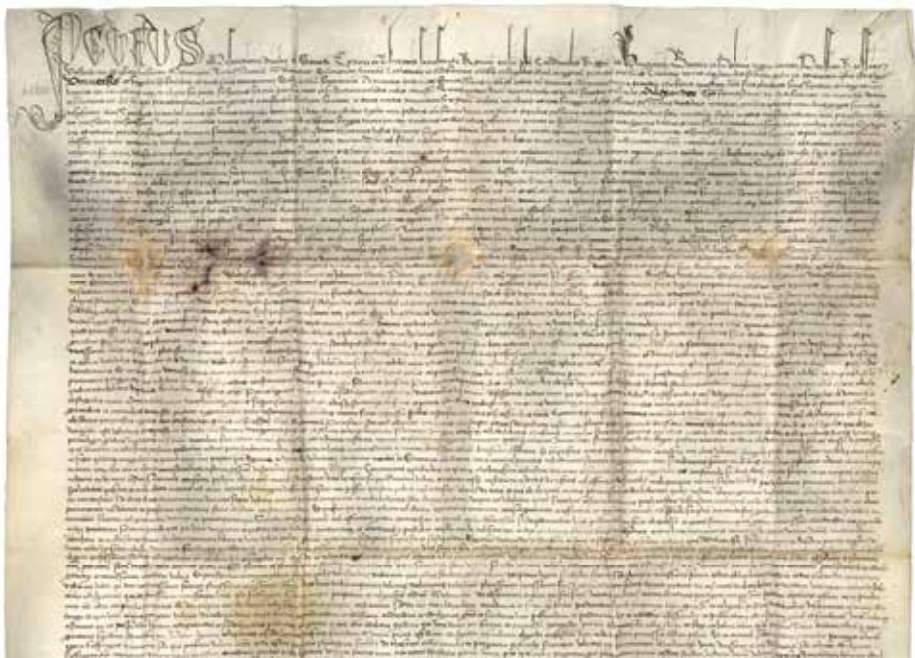
Summary

The paper deals with the foundation and work of the Franciscan Monastery of the Blessed Virgin Mary in Voćin over a forty year period at the end of the fifteenth and early sixteenth century. It gives a detailed analysis of two oldest sources for the history of that monastery: the Charter of Catherine, the widow of ban Ivan Krbavski, with which, in 1496, she appointed a lay brother for the Voćin monastery which she founded; and a copy of the papal bull »Domini et salvatoris Nostri« which was commissioned in 1501 in Buda by a papal legate, and which was then sent to Franciscans in Voćin.

Keywords: Observant Franciscans, monastery, Voćin, lay brother, papal bull.

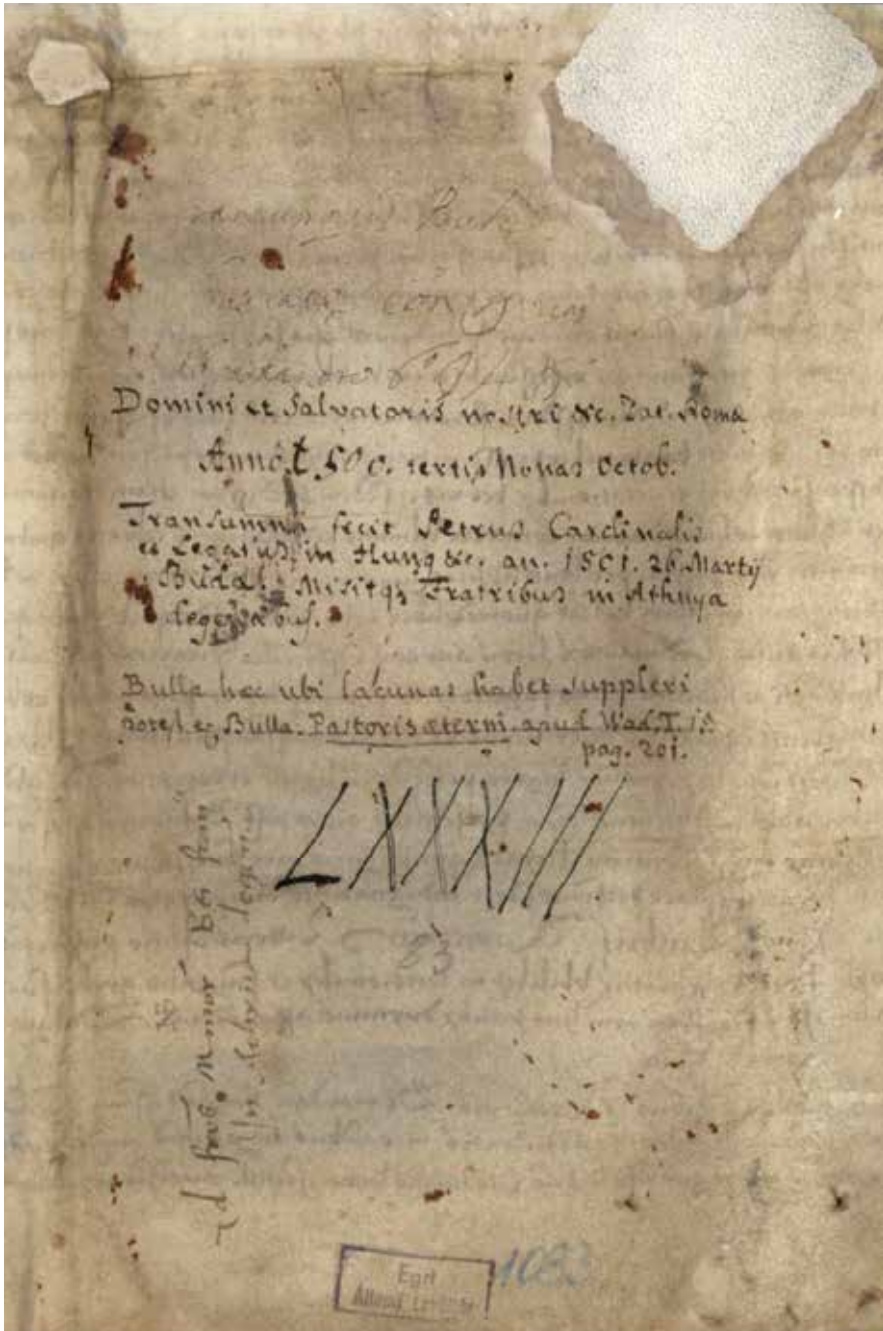

Slika 1. Povelja Katarine, udovice Ivana Grofa Krbavskoga, izdana 1496. u Vočinu (Budimpešta, Mađarski franjevački arhiv / Magyar ferences levéltár).

Slika 2. Povelja kardinala Petra Ivaliesia s prijepisom papinske bule »Domini et salvatoris nostri«, izdana 1501. u Budimu – gornji dio (Budimpešta, Mađarski franjevački arhiv / Magyar ferences levéltár).

Slika 3. Bilješke na poleđini povelje kardinala Petra Isvaliesea iz kojih se vidi da je povelja bila poslana voćinskim franjevcima.

Dražen KUŠEN

Fragmenti arhivskoga gradiva Katoličke župe u Voćinu

Sažetak

Katolička župa u Voćinu, pored duhovnoga poslanja ujedno je i stvaratelj pisanoga svjedočanstva o vlastitu djelovanju kao crkveno-upravne i pastoralne ustanove. Zapisi koji nastaju pripadaju se u okviru župne administracije te se ondje »in situ« i čuvaju, što je uglavnom pravilo i običaj u Crkvi. Katolička župa u Voćinu bila je stoljećima stvaratelj arhivskoga gradiva, ali je tek dio te baštine očuvan do naših vremena. Danas se to arhivsko gradivo čuva u Biskupijskome arhivu u Požegi, a stare matične knjige u okviru državne matične i arhivske službe. Zapisnik službenoga pregleda župnoga arhiva obavljenoga 1970., pruža pisano svjedočanstvo o postojanju arhivskoga gradiva koje je tada bilo i popisano. Unatoč velikosrpske agresije 1991. i djelomičnoga uništenja župnoga arhiva, njegovi fragmenti predstavljaju vrijedno i rijetko očuvano svjedočanstvo vremena i prostora u kojemu su nastali, kao i svjedočanstvo o ljudima i događajima koji su u njima zabilježeni.

Ključne riječi: Voćin, Katolička župa Voćin, arhivsko gradivo, velikosrpska agresija, domovinski rat, fragmenti.

Katolička župa u Voćinu povijesno je i suvremeno duhovno krilo katoličkoga stanovništva na području koje pripada toj župi. Pored svoga duhovnoga poslanja, svaka je župa i stvaratelj pisanoga svjedočanstva o vlastitu djelovanju. Župni zapisi o crkvenom i društvenom stanju i zbivanju, kao i oni o ljudima i njihovim međusobnim odnosima, autohtoni su dokumenti koji nastaju u okviru župne administracije i ondje se čuvaju *in situ*, u samoga stvaratelja. U crkvenim je ustanovama to običaj i pravilo već stoljećima.

Stjecajem povijesnih okolnosti, od stoljetnih pisanih tragova Katoličke župe u Voćinu do danas, očuvani su samo ulomci. Ti su ulomci kao svjedoci prošlosti našli svoje mjesto i u prigodi dvadesete obljetnice najnovijega stradanja Voćina, voćinskih stanovnika i voćinskoga svetišta u velikosrpskoj agresiji 1991. godine. U toj je prigodi Požeška biskupija, uz pomoć skupine stručnjaka i znanstvenika, priredila izložbu, katalog i znanstveni skup. Ovaj je rad nastavak i razrada autorskoga sudjelovanja u pripremi uvodnoga teksta i kataloških opisa za izložke iz fundusa arhivskoga gradiva te izlaganja o arhivskome gradivu te župe, održanome u nizu izlaganja povezanih s artefaktima izložbe, na samome njezinu otvorenju u Dvorani Biskupijskoga doma u Požegi, 9. prosinca 2012. godine.¹

Osnovne postavke istraživanja arhivskih izvora o Voćinu

Pristupajući arhivskim izvorima za istraživanje povijesti Voćina i Katoličke župe u Voćinu, treba postaviti važnu distinkciju upravo o samome arhivskom gradivu koje se u dotičnome pristupu uzima u obzir. Arhivistički gledano, ono se može razlikovati po svojoj provenijenciji (podrijetlu zapisa, pripadnosti stvaratelju) i/ili mjestu čuvanja i dostupnosti.

Općenito, za prepoznavanje i korištenje arhivskoga gradiva važne su komponente: provenijencija (pripadnost stvaratelju) i mjesto čuvanja (pripadnost imatelju). U tome smislu, u crkvenim ustanovama najčešće se radi o arhivskome gradivu koje je nastalo radom nekoga stvaratelja (ustanove, fizičke ili pravne osobe), a ujedno se ono i čuva u toga istoga stvaratelja *in situ* (npr. nastalo djelovanjem župe, čuvano i očuvano u župi). Druga inačica odnosa nastaje kada arhivsko gradivo nastalo radom nekoga stvaratelja, stjecajem okolnosti biva očuvano i dostupno u nekoga drugog imatelja (npr. nastalo djelovanjem župe), ali se stjecajem okolnosti (župni arhiv u cijelosti ili očuvani fragmenti) čuva i dostupno je u: biskupiji, samostanu, kaptolu, državnome arhivu, u neke privatne osobe. Treće je arhivsko gradivo ono koje sadrži podatke i informacije o nekome ili nečemu, ali je nastalo radom posve drugih stvaratelja (npr. za jednu župu to mogu biti: zapisnici kanonskih vizitacija mjerodavne crkvene vlasti; popisi stanovništva koje sastavlja mjerodavna svjetovna vlast; urbarijalne, gruntovne i katastarske knjige i doku-

---

¹ Ulomci voćinske sakralne baštine. Izložba u povodu dvadesete obljetnice razaranja Voćinske crkve i ubojstava nedužnih civila te završetka rekonstrukcije crkve. Dvorana Biskupijskog doma u Požegi, 9.–31. prosinca 2011. Požega, Požeška biskupija, 2011. U katalogu se potkrala pogreška pa ovdje treba napomenuti da su kataloške opise za izložke iz fundusa arhivskoga gradiva izradili Dražen Kušen i Nikolina Mandić.

menti koje vode gruntovne i katastarske oblasti; registri i drugi zapisi državne, područne ili lokalne uprave i samouprave; državne matične knjige...). To gradivo, premda sadrži važne podatke i informacije o župi, po svojoj provenijenciji (podrijetlu) nije gradivo župe.²

Kada tu teoriju primijenimo na arhivske izvore o Katoličkoj župi Voćin, onda u ovome radu uzimamo u obzir u prvome redu onu prvu opisanu skupinu arhivskoga gradiva, ono koje je nastalo djelovanjem župe, te je sve donedavno i čuvano u samoj župi. Povijesne prekretnice i nesretna ratna zbivanja starije i novije povijesti uništila su mnoge autohtone dokumente Katoličke župe u Voćinu. Pored toga, od onoga što je očuvano do danas, dio je stjecajem povijesnih okolnosti disperziran i čuva se u različitim imatelja. Radi se o drugoj ovdje opisanoj skupini arhivskoga gradiva, jer se dio arhivskoga gradiva župe Voćin, ono što je u fragmentima očuvano, čuva danas u Biskupijskome arhivu u Požegi, a dijelom i u državnoj arhivskoj i matičnoj službi. Stanje arhivskoga gradiva u župnome arhivu u Voćinu, dok je čuvano *in situ*, utvrđeno je 1970. godine prilikom pregleda kojega je službeno obavio dr. Kamilo Firinger iz tada Historijskoga (danas Državnoga) arhiva u Osijeku, o čemu će kasnije biti više riječi. Dijem su cjeline toga župnog arhivskoga gradiva i stare matične knjige koje je država poslije Drugoga svjetskog rata oduzela crkvenim ustanovama i otada se čuvaju i koriste u okviru državne matične i arhivske službe.³ Tome stanju voćinskoga župnog arhiva trebalo bi pribrojiti i sve ono što je od 1970. do danas nastajalo u okviru župne administracije, a moglo bi se utvrditi detaljnijim istraživanjem i rekonstrukcijom. Dakle, arhivski fond župe Voćin⁴ obuhvaća sve zapise koji su nastali u obavljanju njezinih funkcija tijekom postojanja župe. Nas u ovome izlaganju posebno zanima ono što je *in situ* nastalo i što je očuvano do danas, premda se to djelomično nalazi i u drugih imatelja. Naime, sve je to integralni dio ukupnoga arhivskog fonda župe Voćin, bez obzira gdje se nalazilo.

Nećemo, međutim, govoriti o onome što je kao arhivsko gradivo, odnosno, kao izvor za istraživanje povijesti Voćina i Katoličke župe u Voćinu nastalo kao

² O tumačenju pojmova i uloge stvaratelja i imatelja te njihovih funkcija više vidi u: KARAMAN, I., Studije i prilozi iz arhivistike. Zagreb 1993.; STULLI, B., Arhivistika i arhivska služba – Studije i prilozi. Zagreb 1997.; DURANTI, L., Arhivski zapisi, Teorija i praksa. Zagreb 2000.; IVANOVIĆ, J., Priručnik iz arhivistike, I. dio, Zagreb 2010.

³ Za područja Osječko-baranjske, Vukovarsko-srijemske i Virovitičko-podravske županije vidi u: Državni arhiv u Osijeku, Služba zaštite i nadzora nad gradivom izvan arhiva, dosjei vjerskih registratura.

⁴ Arhivski fond cjelina je arhivskoga gradiva nastala radom jednoga stvaratelja koji je dokumentaciji nastaloj njegovim radom definirao prvobitni red. Struktura arhivskoga fonda i poredak gradiva trajno slijedi prvobitni red, ukoliko on u međuvremenu zbog nekoga razloga nije poremećen.

zapis nekih drugih fizičkih ili pravnih osoba, pa se kao zapis druge provenijencije, ali s relevantnim podacima o Voćinu, može pronaći u raznim crkvenim ili svjetovnim arhivima u Hrvatskoj i izvan nje. Neki su od tih izvora već poznati i korišteni su u proučavanju i pisanju povijesti Voćina, a vjerojatno postoje i drugi koji će biti otkriveni i istraženi u budućnosti.

Stvaratelj i imatelj arhivskoga gradiva u kontekstu crkvene administracije

Svaka ustanova Katoličke crkve, pored svoga duhovnoga poslanja istovremeno je i stvaratelj pisanoga svjedočanstva o vlastitu djelovanju kao crkveno-upravne i pastoralne ustanove. Čuvanje tih zapisa *in situ* pravilo je i običaj u Crkvi od davnina. Kanonski propisi koji su u Katoličkoj crkvi tijekom povijesti regulirali oblikovanje i čuvanje arhivskoga gradiva, sabrani su u zbirku pod naslovom *Enchiridion Archivorum Ecclesiasticorum. Documenta potiora Sanctae Sedis de archivis ecclesiasticis a Concilio Tridentino usque ad nostros dies*, koju je 1966. objavio Tajni vatikanski arhiv.⁵ Zakonik kanonskoga prava Katoličke crkve, u svojim povijesnim etapama razvoja i u svom suvremenom obliku, također regulira pitanje nastajanja, odlaganja, čuvanja i korištenja zapisa koji imaju vrijednost arhivskoga gradiva. Novi *Codex iuris canonici* stupio je na snagu 1983., a hrvatsko je izdanje *Zakonik kanonskoga prava* objavljeno 1988. godine.⁶ Iznoseći »iz blaga Predaje ... staro i novo«,⁷ novi Zakonik na temelju ranije višestoljetne prakse i iskustva, donosi i suvremene odredbe o arhivskome gradivu crkvenih ustanova, njegovu čuvanju i korištenju. Briga za arhivsko gradivo ustanova na području jedne biskupije, povjerava se biskupu uz obvezu izrade imovnika ili popisa gradiva za svaki takav arhiv u dva primjerka, od kojih se jedan ima čuvati u vlastitu arhivu ustanove, a drugi u biskupijskome arhivu (can. 491 §1-3). Briga o spisima i njihovu čuvanju povjerava se kancelaru (can. 482 § 1), a detaljno se određuje uređenje arhiva, obveza sastavljanja imovnika ili popisa gradiva, osiguranje arhiva i mogućnost korištenja gradiva (can. 486-488). Pored ostalih arhiva u biskupiji: tajnoga (can. 489-490) i povijesnoga (can. 491 § 2), odredbe o župnome arhivu donose se uz odredbe o župnoj administraciji. Uz ostale isprave i knjige, posebno se naglašava obveza čuvanja župnih matičnih knjiga i biskupskih poslanica. Arhiv

---

⁵ *Enchiridion Archivorum Ecclesiasticorum. Documenta potiora Sanctae Sedis de archivis ecclesiasticis a Concilio Tridentino usque ad nostros dies*. Archivio Segreto Vaticano, 1966.

⁶ *Codex Iuris Canonici* (Zakonik kanonskoga prava). Zagreb, Glas koncila, 1988.

⁷ Papa Ivan Pavao II, *Apostolska konstitucija Sacrae Disciplinae Leges. Codex Iuris Canonici* (Zakonik kanonskoga prava). Zagreb, Glas koncila, 1988, str. XIV-XXXI.

treba brižno čuvati i dati na uvid prilikom kanonske vizitacije (can. 535 § 4). Na razini pokrajinske Crkve, za Hrvatsku je najprije u okviru ranije zajedničke države bila važeća Uredba o crkvenim arhivima Biskupske konferencije Jugoslavije iz 1974., a nakon stjecanja državne neovisnosti, Hrvatska biskupska konferencija donijela je 2002. novu Uredbu o crkvenim arhivima, koja je i danas na snazi i detaljnije regulira pitanja odnosa prema arhivskome gradivu u crkvenim ustanovama na svim razinama u Hrvatskoj.⁸

Primijenimo li arhivistički koncept stvaratelja, imatelja i korisnika arhivskoga gradiva na crkvene arhive te analiziramo legislativu i uobičajenu praksu, možemo zaključiti kako se uloga stvaratelja, imatelja i korisnika u tom kontekstu uglavnom poistovjećuje s istim subjektom, sa samom ustanovom koja je stvaratelj. To je gotovo redovita praksa kada je u pitanju župni arhiv, jer je župa i stvaratelj i imatelj i redoviti korisnik toga gradiva. Slično je i s pojedinim samostanima i drugim crkvenim ustanovama, a tek se u ustanovama višega ranga pojavljuje praksa i središnjega biskupijskog ili provincijskog arhiva. On može služiti kao djelomični središnji arhiv (samo za središnje ustanove), ili pak sveobuhvatni (za sve crkvene biskupijske ili redovničke ustanove jednoga područja). U tim je slučajevima jedan subjekt stvaratelj, a drugi subjekt (središnji arhiv) imatelj. Istovremeno je i mogućnost korištenja gradiva drugih korisnika češća ili redovita praksa.

Budući da analiziramo župni arhiv Katoličke župe Voćin, načelno treba utvrditi što katolički župni arhivi po sebi sadrže. Oni čuvaju arhivsko gradivo župne administracije koja se najviše odnosi na evidencije o vjernicima, tj. o pastoralu i matičnomu poslovanju. U njima se čuvaju i dokumenti materijalno-gospodarskoga odnosno financijskoga karaktera, bilo da se odnose na župnu crkvu i kapele, bilo na ured i domaćinstvo, tj. na nadarbinska materijalna dobra. U pojedinim župnim arhivima čuvaju se i spisi dekanatske provenijencije, i to obično vrlo diseminirano po pojedinim župama dekanata, ovisno o razdobljima u kojima je pojedini župnik vršio službu dekana. Analiziramo li gradivo u župnome arhivu prema funkcijama župe⁹ u okviru kojih nastaje kao pisani trag njihova obavljanja, možemo ga svrstati u nekoliko skupina. To je arhivsko gradivo: **uredskoga karaktera** (uredske knjige i spisi); **duhovno-pastoralnoga karaktera** (matične knjige, evidencije o vjernicima, pastoral u župi, bogoslužje, župno pastoralno vijeće);

⁸ Više o arhivima u propisima Katoličke crkve napisao je autor ovoga rada u doktorskoj disertaciji obranjenoj na Filozofskome fakultetu u Zagrebu 2011. godine. Usp. KUŠEN, Dražen. *Vjerski arhivi u sjevernoj Hrvatskoj – razvoj, tipologija, sadržajni značaj*. Doktorska disertacija 2011, str. 90-97.

⁹ Suvremeno vrednovanje arhivskoga gradiva u svijetu i u nas ima u podlozi funkcionalnu vrijednost zapisa – iz pojedine funkcije proizlazi pojedina vrsta (tipologija) zapisa (gradiva). Ono može imati privremeno ili trajno značenje pa se odgovarajuće čuva u skladu s tim značenjem.

materijalno-financijskoga karaktera (izgradnja i održavanje sakralnih objekata u župi, župno domaćinstvo, nadarbinska materijalna dobra, župno ekonomsko vijeće); **memorijskoga karaktera** (župna spomenica, fotografije i audio-vizualni zapisi, župni list).¹⁰

Nastajanje, fragmentarna očuvanost i diseminacija zapisa Katoličke župe Voćin

Katolička župa u Voćinu stoljećima je bila stvaratelj arhivskoga gradiva, ali je tek dio te baštine očuvan. Želimo li obuhvatiti pogledom sve danas postojeće arhivsko gradivo župe Voćin, temeljno ga moramo promatrati u dvije skupine: ono koje ima povijesni karakter i ono koje danas predstavlja arhivsko gradivo u svakodnevnome nastajanju.

Arhivsko gradivo povijesnoga karaktera koje je očuvano od različitih pogroma tijekom povijesti, danas se kao fond čuva u Biskupijskome arhivu u Požegi, osim matičnih knjiga župe Voćin koje se, od oduzimanja nakon Drugoga svjetskog rata pa do danas, čuvaju i koriste u okviru državne matične i arhivske službe. Naime, izvorne matične knjige do 1945. župnici su vodili i kao državni matičari – druge matične službe nije bilo.¹¹

Arhivsko gradivo koje nastaje u suvremenome svakodnevnom vršenju funkcija katoličke župe u Voćinu, danas se i nadalje čuva *in situ* u župnome uredu u Voćinu.

Službeni zapisi o zapisima – Stanje župnoga arhiva 1970. godine

Stanje župnoga arhiva u Voćinu 1970., bilježi službeni zapisnik od 6. srpnja iste godine »o popisu i pregledu arhivske gradje rimokatoličke župe u Voćinu...« kojega je sastavio dr. Kamilo Firingner, viši arhivist Historijskoga arhiva u Osijeku

¹⁰ Više o tome vidi u: RAZUM, Stjepan. Kako urediti župni arhiv? Arhivski vjesnik, 44(2001), str. 195-208; Isti članak uz neznatne prilagodbe i dopune objavljen je i u: RAZUM, Stjepan. Kako urediti župni arhiv? Vjesnik Đakovačke i Srijemske biskupije, 9(2002), str. 544-547.

¹¹ Detaljni popis tih matičnih knjiga dostupan je u Državnome arhivu u Osijeku, a radi se uglavnom o izvornicima, djelomično o mikrofilmovima i digitaliziranim snimcima matičnih knjiga krštenih, vjenčanih i umrlih. One su ranije vođene na latinskome, potom na hrvatskome jeziku, a očuvane su u različitom djelomičnom obimu sadržaja i vremenskoga raspona u razdoblju od 1753. do 1946. godine. Te matične knjige sadrže matične upise za samo župno sjedište Voćin i za župne filijale: Balinci, Bokanci, Čeralije, Četekovac, Hum, Drenovac, Đurišić, Humvaroš, Jankovac, Kometnik, Lisičine, Macute, Martin Potok, Mačkovac, Naudovac, Pušina, Popovac, Rijenci, Sekulinci, Sekulinci Lager, Slana Voda, Smude, Zvečevo.

(danas Državnoga arhiva u Osijeku) u prisutnosti i uz supotpis upravitelja župe Franje Bosnara. Taj zapisnik pruža službeno pisano svjedočanstvo o postojanju arhivskoga gradiva koje je tada bilo i popisano te za koje je utvrđen raspon od 1886. do 1970. godine. Zapisnik je napisan prema razrađenome modelu po kojemu je za potrebe državne arhivske službe obavljen pregled i utvrđeno stanje većine vjerskih registratura na području nadležnosti tadašnjega Historijskog arhiva u Osijeku.¹² Takve cjelovite preglede u Hrvatskoj obavili su za područje svoje nadležnosti samo arhivi u Osijeku i Pazinu.

Župa Voćin je i u razdoblju od 1971. do danas, a u okviru svojih funkcija, nastavila stvarati arhivsko gradivo koje je odlagano u župnome arhivu. Za utvrđivanje popisa toga gradiva i njegova stanja prije posljednjega ratnog uništenja 1991. godine, moralo bi se provesti detaljnije istraživanje¹³ te dobivene podatke usporediti s popisom iz Imovnika župe kojega je 1994. dostavio Duhovnome stolu u Zagrebu župnik Nikola Sanjković, nakon njegova povratka u Voćin. Nešto je ipak u međuvremenu pronađeno i evidentirano od staroga gradiva koje nije bilo na popisu iz 1970. godine, a radi se o vrlo vrijednoj Matici potvrđenika 1763/1902., koja je bila izložena s drugim vrijednim arhivskim gradivom na spomenutoj izložbi.¹⁴

Stradanje arhiva u velikosrpskoj agresiji 1991. godine

Unatoč velikosrpskoj agresiji 1991. i djelomičnome uništenju župnoga arhiva, njegovi fragmenti predstavljaju vrijedno i rijetko očuvano svjedočanstvo vremena i prostora u kojemu su nastali, kao i svjedočanstvo o ljudima i događajima koji su u njima zabilježeni. Ta je zbivanja i njihove posljedice najbolje opisao tadašnji voćinski župnik Nikola Sanjković.

O spašavanju i očuvanju ulomaka voćinske sakralne baštine možemo danas samo zaključiti, kao i u mnogim drugim slučajevima, kako puno stvari oko nas ovisi o ljudskome elementu i osobnome angažmanu pojedinaca. Župnik Sanjko-

¹² Cjelovitu obradbu toga modela pregleda i utvrđenih podataka s analizom stanja vjerskih registratura na području nadležnosti tadašnjega Historijskog arhiva u Osijeku, vidi u: KUŠEN, Dražen. *Vjerski arhivi u sjevernoj Hrvatskoj – razvoj, tipologija, sadržajni značaj*. Doktorska disertacija, 2011, str. 72-76.

¹³ U detaljnijem istraživanju o susljednim promjenama stanja toga župnog arhiva i o njegovu stanju neposredno prije velikosrpske agresije na Voćin 1991., morale bi se u arhivu Duhovnoga stola u Zagrebu pregledati kopije župnih inventara te izvješća kanonskih vizitacija za razdoblje 1970–1991.

¹⁴ Usp. Ulomci voćinske sakralne baštine. Izložba u povodu dvadesete obljetnice razaranja voćinske crkve i ubojstava neudžnih civila te završetka rekonstrukcije crkve. Dvorana Biskupijskog doma u Požezi, 9. – 31. prosinca 2011. Požega, Požeška biskupija, 2011.

vić je, naime, iz ruševina spasio ono što se moglo spasiti, a to je danas pohranjeno u Biskupijskome arhivu u Požegi. Tako pred sobom kao svjedočanstvo prošlih vremena imamo arhivalije koje po obliku zapisa možemo razvrstati na tri skupine: knjige, spisi, fotografije.

Gradivo voćinske župe koje se danas čuva u Biskupijskome arhivu u Požegi

Gradivo voćinske župe koje je spašeno unatoč velikosrpskoj agresiji na voćinsku župu i svetište, dobio sam na raspolaganje radi istraživanja i pripreme ovoga rada u Biskupijskome arhivu u Požegi. Sastoji se od šest velikih pojedinačno popisanih i obilježenih arhivskih knjiga (koje zbog formata očito nisu mogle stati u arhivske kutije) i šest arhivskih kutija u kojima su odložene druge arhivske knjige i bilježnice manjih dimenzija, potom spisi i albumi s fotografijama. Pojedine arhivske jedinice opremljene su opisom.

Pažljivo sam istražio sve podatke relevantne za ovaj rad i sastavio cjelovit provizorni popis toga gradiva po arhivskim jedinicama, u svemu zadržavajući poredak i opise koje sam zatekao. Za potrebe izložbe kataloški sam opisao ono arhivsko gradivo koje sam smatrao osobito vrijednim i ilustrativnim te za katalog izložbe napisao uvodni tekst koji prethodi kataloškim opisima arhivskih izložaka.¹⁵ Budući da nisam bio zadužen ni ovlašten za uspostavljanje drugačijega (arhivističkog) poretka, iako bi arhivistički aspekt zahtijevao drugačije razvrstavanje i popisivanje toga gradiva, donio sam popis zatečenoga gradiva s odgovarajućim opisom i bilješkama onim redoslijedom u kojem sam ga zatekao, a potom sam ga vratio na daljnje čuvanje u Biskupijski arhiv u Požegi.

U sastavljanju ovoga popisa, pri navođenju brojeva arhivskih jedinica, njihovih naziva i raspona godina, koristim one brojeve, nazive i godine koje sam zatekao napisane na pojedinim arhivskim jedinicama, premda ih u daljnjem tumačenju, kada je to potrebno, koji put moram preoblikovati ili ispraviti.

Pojedinačno navedene i označene arhivske knjige:

- I. *Računska knjiga* – dimenzije 27,5 x 42 cm; listovi nisu paginirani; vođena od 1887. godine.

Knjiga sadrži sljedeće podatke: Iskazi pobožnih zaklada i nadarbinskih glavnica 31. prosinca 1886.; Iskazi pobožnih zaklada i nadarbinskih glavnica koncem

---

¹⁵ Usp. Ulomci voćinske sakralne baštine. Izložba u povodu dvadesete obljetnice razaranja voćinske crkve i ubojstava nedužnih civila te završetka rekonstrukcije crkve. Dvorana Biskupijskog doma u Požegi, 9. – 31. prosinca 2011. Požega, Požeška biskupija, 2011.

1892., Evidencije primitaka i izdataka od 1. siječnja 1886.; Izvadci iz crkvenih računa (sumarno) – tako do 1943.; 1944–1951. nije bilo upisa; 1952–1979. redoviti upisi; za razdoblje 1980–1983. u knjizi je zabilježena: »vidi blagajnički dnevnik župe« koji, međutim, nije sačuvan; posljednji upisi stanja primitaka i izdataka 1984–1986.

Iz podataka u knjizi može se susljedno iščitati podatke za: župne zaklade; termine kanonskih vizitacija u župi; redovite prihode i rashode.

Zanimljivi su potpisi župnika, dekana i članova crkvenoga odbora pri zaključenju knjige 1985., koji možda nigdje drugdje nisu sačuvani.

II. *Urudžbeni zapisnik* – dimenzije 29 x 41 cm; listovi nisu paginirani; vođen 1963–2003. godine.

Knjiga sadrži sljedeće podatke: evidencija primljenih i poslanih dopisa, sadržaj predmeta koji su rješavani u okviru župne administracije, korespondenti, administrativno poslovanje župe.

III. *Status Animarum župe voćinske i okolnih sela od godine 1886.* – dimenzije 32 x 47 cm, listovi su paginirani.

Detaljan opis: u prilogu prve stranice pričvršćen je papir (cedulja) s naznačenim stranicama na kojima su upisi za pojedino mjesto (svojevrsno kazalo po mjestima); listovi su paginirani; paginacija teče do broja 338, neispunjeno 333-338; upisi su vrlo šturi; list 326-327 nedostaje a na njemu je, prema bilješci s početka knjige, bilo kazalo mjesta s navodima stranica te početak abecednoga kazala žitelja po mjestima, koje je zapisano na stranicama 328-332 (taj je dio knjige, dakako, zbog najučestalijega korištenja najoštećeniji); u knjizi su odloženi pojedinačni osobni ili obiteljski dokumenti uz pojedine listove.

Knjiga zahtijeva novi uvez ili restauraciju.

IV. *Status Animarum Hum-Mačkovac, Hum-Varoš* – dimenzije 32 x 47,5 cm; listovi su paginirani.

Detaljan opis: listovi su paginirani (1-85, ispunjavani 1-71); najraniji upisi iz druge polovice XIX. st.; posljednji upisi sedamdesetih godina XX. st.; pojedini listovi ispadaju ili su ranije lijepljeni selotejpom; u knjizi su odloženi pojedinačni osobni ili obiteljski dokumenti uz pojedine listove.

Knjiga zahtijeva novi uvez ili restauraciju.

V. *Status Animarum* – *Voćin* (1887.) – dimenzije 32 x 47,5 cm; listovi su paginirani.

Detaljan opis: vodi se od 1887. godine; kazala naznačena na kraju knjige jednako kao u III. listovi su paginirani (broj 1-2 se ne mogu identificirati, a od 3-317 mogu).

Knjigu je bolje ne koristiti kako se ne bi dalje oštećivala. Kao najoštećenijoj, prijeko joj je potrebna restauracija.

VI. *Status Animarum* – *Čeralije* (naslovnica nema naljepnice s nazivom) – dimenzije 32 x 47,5 cm, listovi su paginirani.

Detaljan opis: tiskana paginacija; knjiga nema kazala; podatci za pojedina sela: Bokane 1-51; Čeralije 56- 111; Rijenci 120-125; Balinci 134-177; 178-233 neispunjeno; u knjizi su odloženi pojedinačni osobni ili obiteljski dokumenti uz pojedine listove.

Arhivske kutije:

Prva kutija – *Voćin ženidbeni i krsni dokumenti*

U kutiji su spisi uglavnom iz prve polovice XX. st., složeni po abecedi. Sačuvani su samo svežnjevi obilježeni slovima L, M, N, O, R, T, U, V, Ž (slovo L samo djelomično bez omota i oznake).

Druga kutija – *Voćin župa*

U kutiji su 3 fascikla i 4 knjige (bilježnice).

Fasc. I. – sadrži imovinske i financijske dokumente o građevinskim radovima pokrivanja krovništva porušene Voćinske crkve (ugovori, računi, ponude, troškovi, korespondencija od 1980. do 1986).

Fasc. II. – sadrži fragmentarno sačuvane dokumente koji se tiču crkvenih nekretnina na području župe Voćin u razdoblju 1965–1987.

Fasc. III. – sadrži okružnice Nadbiskupskoga duhovnog stola u Zagrebu (umnažane ciklostilom) za razdoblje 1946–1952.

Knjiga: *Blagajnički dnevnik* – dimenzije 21 x 34 cm, nije paginirana, tiskani obrazac na listovima; za razdoblje 1937–1942. vođena kao knjiga računa; u nastavku za razdoblje 1955–1978. vođena kao blagajnički dnevnik.

Bilježnica: *Darivanja obitelji župe Voćin* – dimenzije 21 x 29 cm; paginirana; sadrži zapise za razdoblje 1978–1987., o darivanjima za različite svrhe (lukno, elektrifikacija zvona, kapelica na groblju, otplata radom, darovi za crkvu).

Bilježnica: *Darovi župljana za uređenje župne crkve i kapelica* – dimenzije 25 x 34 cm; nije paginirana, sadrži zapise za razdoblje 1978–1988.

Knjiga: *Darovi za uređenje svetišta BDM Voćin* (pripadala bi među gradivo svetišta, a ne župe, op. a.) – dimenzije 21 x 29 cm; nije paginirana; tiskane rubrike kao blagajnički dnevnik; 1978–1989.

Treća kutija – *Voćin svetište* (iako naziv na kutiji upućuje na sadržaj koji bi se ticao svetišta, u kutiji su zapravo župne knjige, op. a.).

Knjiga: *Matica potvrđenika* – (ne pripada gradivu svetišta nego župe) – rukopisna knjiga; bez korica, dimenzije listova 19,5 x 31,3 cm; nije paginirana; sadrži zapise za razdoblje 1763–1902. Knjiga zahtijeva restauraciju.

Knjiga: *Spomenica župne crkve Svete Marije* – (ne pripada gradivu svetišta nego župe) – tvrdi uvez s metalnim okovom na uglovima; dimenzije 25 x 35 cm; paginirana (1-401); uz prednje korice ulijepljeni listovi (tri lista strojopisa: Samostanska crkva u Voćinu; dva lista rukopisa: Udes katoličkoga župnika voćinskog i njegova porezna dužnost); sadrži zapise za razdoblje 1893–1991.; zadnji pregled vizitacije upisan 1994. Na str. 400–401 starim je rukopisom opisan vrijedan »Red službe u župi« u smislu liturgijskoga običajnika župe tijekom liturgijske godine. U Spomenicu su župnici uljepili znatan broj fotografija i nešto tiskanih materijala iz povijesti župe, osobito o događajima za vrijeme srpske agresije 1991. i Domo-vinskoga rata. Sadrži vrlo vrijedne stare fotografije.

Četvrta kutija – *Voćin svetište*

Bilježnica: *Knjiga utisaka gostiju svetišta Majke Božje Voćinske* – svečano uvezana bilježnica; dimenzije 23,5 x 32,5 cm; nije paginirana; sadrži zapise za razdoblje 1979–1999.

Bilježnica: *Knjiga hodočašća svetišta BDM Voćin* – dimenzije: 21 x 29 cm; nije paginirana; ispisana malo na početku; sadrži zapise za razdoblje 1978–1992.

Peta kutija – *Arhivske fotografije*

U kutiji su dva albuma arhivskih fotografija voćinske crkve iz XX. st.

Šesta kutija – *Arhivske fotografije*

U kutiji su dva albuma arhivskih fotografija voćinske crkve iz XX. st.

Perspektiva

Povijest arhivskoga gradiva Katoličke župe u Voćinu, njegovo stanje, istraživanje i vrijednost, daju povoda za novu perspektivu odnosa prema arhivskome gradivu koje nastaje i čuva se u župnim arhivima. Pored legislativnoga pristupa koji – od razine opće, preko pokrajinske do mjesne Crkve – ima dobro zacrtana pravila ponašanja, u njihovoj praktičnoj primjeni potrebno je učiniti puno koraka na planu njegove materijalne i intelektualne zaštite, čuvanja i korištenja.¹⁶

Samo će tako i ta razina crkvene (istodobno i narodne) pisane baštine moći poprimiti i formalni status dijela ukupne pisane kulturne baštine u Hrvatskoj, kako to definira i crkveni dokument *Lettera Circolare LA FUNZIONE PASTORALE DEGLI ARCHIVI ECCLESIASTICI*: »(...) gli archivi sono luoghi della memoria delle comunità cristiane e fattori di cultura per la nuova evangelizzazione.«¹⁷ S druge strane, gledano očima arhivske struke, i u nacionalnim okvirima: »Of all the national assets, Archives are the most precious: They are the gift of one generation to another and the extent of our care of them marks the extent of our civilization.«¹⁸

Iz primjera voćinskoga župnog arhiva, ali i mnogih drugih župnih arhiva na graničnim, nemirnim ili suvremenom terminologijom definiranim tranzicijskim prostorima, mali lokalni arhivi ili arhivski fondovi i zbirke vrlo su značajni i vrijedni. U cijelome kontekstu crkvene arhivske baštine i nacionalne kulturne baštine općenito, župni arhivi nerijetko predstavljaju vrijedno i rijetko očuvano svjedočanstvo vremena i prostora u kojemu su nastali, te vrijedno i rijetko svjedočanstvo o ljudima i događajima koji su u njima zabilježeni. Perspektiva njihove kvalitetnije zaštite ostvariva je samo sinergijom djelovanja svih zainteresiranih strana: Crkve, države i arhivske struke.

---

¹⁶ RAZUM, Stjepan. Arhivi Zagrebačke nadbiskupije. // URL: http://www.daz.hr/arhol/razum.htm#_ftn8 (2012-7-30).

¹⁷ Usp. http://www.vatican.va/roman_curia/pontifical_commissions/pcchc/documents/rc_com_pcchc_19970202_archivi-ecclesiastici_it.html (2012-7-30).

¹⁸ Arthur G. Doughty, Dominion Archivist, 1904-1935) <http://www.library.utoronto.ca/utarms/archives/fundamentals.html> (2012-7-30).

Fragments of Archival Records of Catholic Parish of Voćin

Summary

The Catholic parish of Voćin, besides its spiritual mission, serves as the author of the written testimony of its personal endeavors as an ecclesiastical-administrative and pastoral institution. The created records are collected within the parish administration and are stored there “in situ”, as is the general rule and custom in the Church. The Catholic parish in Voćin has been for centuries a creator of archival records, but only a part of that heritage has been preserved to the present day. Today, these archival records are kept in the Diocesan Archives in Požega, and old registers are kept within the national register and archival services. The records of the official inspection of parish archives from 1970 provide written testimony to the existence of archival records which were then also catalogued. Despite the Serbian aggression in 1991 and partial destruction of parish archives, its fragments represent a valuable and rare preserved testimony of the time and place in which they were created, as well as a testimony of the people and events that are recorded in their pages.

Keywords: Voćin, Catholic parish of Voćin, archival records, Serbian aggression, Homeland War, fragments.

Szabolcs VARGA

Pozadina utemeljenja voćinskoga franjevačkog samostana¹

Sažetak

Rad se bavi okolnostima utemeljenja voćinskoga franjevačkog samostana. Traga za odgovorom zašto su se franjevci potkraj XV. st. ondje nastanili. Istražujući za ovu temu, analizirali smo i okolnosti podizanja svih ostalih franjevačkih samostana na prostoru tadašnje Križevačke županije, ali i proučili je li to i koliko utjecalo na razvoj gradova u županiji. Potvrdilo se da je i tamo većina samostana osnovana u kasnome srednjem vijeku te je upravo tada nastao i najveći broj trgovišta (oppidum) na njezinu tlu. Dakle, postoji stanovita veza između tih dviju pojava. Međutim, to se ne može tumačiti razvojem građanskoga društva u urbanoj zajednici, jer njega ne nalazimo ni u tragovima. Malo se tko iz tih trgovišta upisao na inozemne fakultete; tamošnji žitelji nisu podupirali ni seljačku bunu 1514. koja je buknila i u toj županiji, pa je za osnutak franjevačkih samostana i zamjetan rast broja trgovišta ipak zaslužna bila samo volja aristokracije, tj. imućnih lokalnih plemića.

Ključne riječi: Voćin, trgovište (oppidum), franjevački samostan, Križevačka županija, XV. do XVI. st., velikaška pobožnost, urbanizacija.

Ovom studijom namjeravam utvrditi mjesto voćinskoga franjevačkog samostana u vjerskoj konfiguraciji i mreži gradova Križevačke županije. Odavno je poznata čvrsta povezanost između prosjačkih redova i srednjovjekovnih gra-

---

¹ Rad je nastao zahvaljujući Stipendiji za istraživanje *János Bolyai* (BO/00387/10/2) Mađarske akademije znanosti (MTA).

dova, jer je činjenica da su se franjevci, dominikanci, augustinci i karmelićani rado naseljavali u važnijim naseljima.² Kako su najčešće izabirali mjesta koja su ionako doživljavana važnim regionalnim centrima, povijesna znanost, već i samu činjenicu njihova naseljavanja, smatra dokazom razvijenosti određene lokacije. Svojom su nazočnošću i djelovanjem, brojnošću i kadrovskom strukturom bili potpora daljnjemu razvoju i rastu grada, pa se zato, kad je riječ o profiliranju građanskoga sloja, prosjački redovi ne smiju zanemariti.

Postoji, međutim, nekoliko slučajeva koji se ne uklapaju u takvu zamisao. Dok svjedočimo da u Francuskoj ne postoji grad bez nekoga od prosjačkih redova, odnosno, da su ti samostani podizani isključivo u gradovima, moramo uvidjeti kako je od 51 franjevačkog samostana na tlu Ugarske Kraljevine samo 33 djelovalo u urbanim sredinama, a ostale samostane imućni su veleposjednici podizali u selima kao rodovske samostane.³ Pitanje je sada kako ćemo evaluirati utemeljenje voćinskoga samostana, hoćemo li pronaći veze između njegova podizanja i urbanih značajki toga naselja.⁴

Naselje u središtu vlastelinstva, koje se rasprostiralo na 247,6 četvornih kilometara, dospjelo je u posjed Gorjanskih 1430-ih godina.⁵ Voćin se tada smatralo selom i tek ga se 1476. prvi put spominje kao trgovište (oppidum).⁶ No tijekom iduća dva desetljeća teško se mogu rekonstruirati sve vlasničke promjene koje su uslijedile; čini se, naime, da je nakon smrti Joba Gorjanskog (†1481) posjed dospio u ruke Matijaša Korvina. Iako tome proturječi podatak prema kojemu je Vladislav II. Jagelović godine 1490. tek obećao Ivanišu Korvinu da će mu Voćin darovati čim domru njegovi tadašnji vlasnici.⁷ Dakle, vlastelinstvo i grad, čak ako ih se Matijaš i domogao, nisu prešli u ruke Ivaniša Korvina,⁸ nego su do kraja XV. st. ostali u vlasništvu sestara Katarine i Eufrozine Iločke. Prema povelji datiranoj iz 1495. postaje jasno da je Katarina stalno boravila u gradu, a Eufrozina ju je često posjećivala i s njom provodila dugo vremena.⁹ Ne znamo točno kada je Voćin prešao u ruke temeškoga župana Józse Some, no on se u popisu iz 1498. već vodi kao

² Fügedi Erik: Koldulórendek és városfejlődés Magyarországon. In: *isti autor*: Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Tanulmányok a magyar középkorról. 1981. 57-89.

³ *Ibid.* 57-71.

⁴ Najnovija stručna literatura o naselju: Voćin. Novi prilozi za povijesnu i kulturnu baštinu. Urednica: Dragica Šuvak, Slatina, 2005. Vidi još: Povijesna i kulturna baština Voćina. Pripemila i uredila Dragica Šuvak, Slatina, 2000. 179-181.

⁵ MOL DL 37 598.

⁶ MOL DL 17 875.

⁷ MOL DL 37 668.

⁸ Vlastelinstvo se 1491. bilježi kao posjed Katarine Iločke. MOL DL 33 454.

⁹ MOL DL 88 796.

njegovo vlasništvo,¹⁰ a i u oporuci pisanoj 1502. Voćin navodi kao svoj posjed.¹¹ Nakon županove smrti Voćin postaje vlasništvom Batthyányjevih, a možda je baš Baltazar¹² bacio oko na *athinsko* imanje. Naime, jedna se ranija isprava,¹³ koja se odnosila na to vlastelinstvo, prepravlja 1504. upravo na Baltazarov zahtjev, a 1510. voćinski gvardijan Bálint Kemléki zahvaljuje njemu kao patronu što je donaciju zagrebačkoga biskupa dodijelio tamošnjemu samostanu.¹⁴ Pouzdano se zna da je on 1512. pripadao kraljevskomu rizničaru Benediktu,¹⁵ da je iduće godine u njemu popisano 55 poreznih dimova,¹⁶ ali i da su grad Turci 1543. oteli iz ruku iste obitelji.¹⁷ Od spomenutih vlasnika zacijelo su Katarina i Eufrozina Iločka bile te koje su iz vjerske revnosti najkasnije 1496. podigle franjevački samostan u čast Blažene Djevice Marije.¹⁸ Katarina je bila udovica Ivana Krbavskog, no muž joj je već oko 1470. nestao iz vidokruga povijesne javnosti. Godine 1490. bila je vlasnicom grada Požege, a nekadašnje je servitore svojega supruga 1493. naselila u Rači.¹⁹ Eufrozinin muž bijaše Job Gorjanski, koji je također ranije preminuo. I to je upravo podatak koji pokreće podosta pitanja. Premda isprava govori o franjevcima, a iz 1510. imamo saznanja čak i o imenu jednoga gvardijana, jedan od servitora Kláre Rozgonyi 1512. javlja o *anthynskim* redovnicama koje se bave tkanjem platna za žene.²⁰ Ženski bi samostan mogao biti odgovor na mnoga pitanja, tim više što se zna da su se redovnice i u Ugarskoj nastanjivale samo u gradovima.²¹ No svi kasniji izvori tek sporadično spominju redovnice. Zna se,

---

¹⁰ Engel Pál: Magyarország a középkor végén. CD-ROM. Budapest, 2001.

¹¹ MOL DL 30 241.

¹² O slavonskim vezama Batthyányjevih vidi: Pálosfalvi Tamás: Grebeni Hermanfi László alnádor. II. Századok 142 (2008/2), 267-313.

¹³ MOL DL 107 153.

¹⁴ „...nobis administravit elemosinam reverendissimi domini episcopi et missas per eodem dicemus...” MOL DL 104 224. Baltazar Batthyány njegovao je sa zagrebačkim biskupom Lukom sjajne odnose, naime, Baltazar mlađi 1509. zaručio se s biskupovom nećakinjom Katarinom. MOL DL 101 416.

¹⁵ MOL DL 24 871, 33 230.

¹⁶ Josip Adamček – Ivan Kampuš: Popisi i obračuni poreza u Hrvatskoj u XV. i XVI. stoljeću. Zagreb, 1976., 64.

¹⁷ Grad koji je držao Orbán Batthyány pao je u travnju. O tome vidi: Szakály Ferenc: Pécs török uralom alá kerülésének történetéhez. In: In Memoriam Barta Gábor. Tanulmányok Barta Gábor emlékére. Szerkesztette Lengvári István, Pécs, 1996, 152.

¹⁸ MOL DF 275 535. Dakle, nije Ivaniš Korvin, kao što se to u stručnoj literaturi javlja na više mjesta. O tome vidi: Anđela Horvat: Novi pogledi na crkvu u Voćinu. Rad JAZU, 1971., 16.; Temeljiti pregled povijesti samostana: Karácsonyi János: Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig. I., Budapest, 1922, 355-356., 387-399. passim. II. kötet, Budapest, 1924, 10-12.

¹⁹ MOL DL 20 043.

²⁰ MOL DL 25 541.

²¹ Fügedi Erik: Koldulórendek és városfejlődés, 64.

međutim, da im je 1535. ispovjednik bio franjevac Egyed iz Podbora,²² dok jedno izvješće iz 1660. spominje i kuću *anthynskih* begina, koja ja stajala nasuprot franjevačkom samostanu.²³ Usporedo sa svim tim imamo i podatke o djelovanju franjevačkoga samostana.²⁴ Bula o proglašenju križarskoga rata protiv Osmanlija 1501. dostavljena je i voćinskom samostanu,²⁵ a poznati su nam i neki od članova franjevačke zajednice, pa tako i to da je 1531. za gvardijana imenovan István Iváncsi, 1533. Mihály Szemcsey, a 1535. István Jalsovai. Tada je među zidinama samostana živjelo ukupno šesnaest osoba, među njima već spomenuti Egyed iz Podbora. Na osnovi svega navedenog može se takoreći sa sigurnošću zaključiti da su se u tom naselju uz franjevce nastanile i begine. Kako ni Pál Engel, ni András Kubinyi, a ni Erik Fügedi nisu uzeli u obzir mogućnost usporednoga djelovanja dviju samostanskih zajednica, dapače, podizanje voćinskoga ženskog samostana nisu uvrstili ni u popis samostana osnovanih od strane velikaške obitelji Iločkih,²⁶ uputno je razmisliti što je motiviralo utemeljenje potonjega i kakav je bio njegov mogući utjecaj na grad u kojem se nalazio.

U svezi s tim ipak bih se zapitao je li naseljavanje franjevaca posljedica razvijenosti Voćina, ili je osnutak samostana samo izraz vlastelinove volje? Ili, jesu li možda oba čimbenika djelovala istodobno? Da bih mogao ponuditi odgovor, ponajprije ću proučiti razvojni tijek trgovišta na tlu Križevačke županije.

Mađarska historiografija smatra kako se Križevačka županija u XV. st. ubrala u najrazvijenije krajeve Ugarske Kraljevine.²⁷ Opravdana je to tvrdnja ako se uzmu u obzir urbanizacijski procesi u županiji. U mađarskoj povijesnoj znanosti odavno je problem kada će se neko naselje početi smatrati gradom. Dezső Csánki

²² Franjevci su svojom bitnom obvezom smatrali duhovnu skrb za redovnice. Franjevac Mihály Besenyő za njih je 1524. pripremio kodeks s Konstitucijama. O tome vidi: Fáy Zoltán: Egy középkori könyvtár hétköznapijai. http://mandarchiv.hu/cikk/223/Egy_kozepkori_konyvtar_Hetkoznapjai (letöltés dátuma: 2012. június 20.) Na ovom bih se mjestu želio zahvaliti i Beatrix Romhányi na pomoći pri pisanju ove studije.

²³ Karácsonyi János: Szt. Ferencz rendjének története, Budapest, 1924, 10-12.

²⁴ U stručnoj se literaturi javlja i podatak koji govori o zasjedanju generalnoga kaptola u Voćinu godine 1499, no to se zapravo dogodilo u Šaregradu na desnoj obali Dunava. Zoltán Fáy, *op. cit.*

²⁵ »In oppido dicto Vochino, sub arce Turcarum, ubi manent ipsi, sunt numero parvo christicolae comorantes ibidem; fuit olim grande monasterium, forsan nostrum, desertum manet, et etiam prope eundem apparent vestigia alterius (monasterii) vel ordinis alterius vel monachorum s. Clarae.« Eusebius Fermendžin: Acta Bosnae potissimum ecclesiastica cum insertis editorum documentorum registis b anno 925 usque ad annum 1752. Zagrabiae, 1892. 496. citira: Karácsonyi János: Szt. Ferencz rendjének története, II., Budapest, 1924, 11.

²⁶ Fügedi Erik: Koldulórendek és várostejlesztés Magyarországon, 84-85.

²⁷ Kubinyi András: A magyar királyság népessége a 15. század végén. in: Magyarország történeti demográfiája (896–1995) Millecentenáriumi előadások. Szerkesztette Kovacsics József, Budapest, 1997, 107-108.

gradom je proglasio svako naselje u kojem su se održavali sajmovi,²⁸ dok je Elemér Mályusz gradom smatrao jedino slobodne kraljevske gradove (*civitas*).²⁹ Kad bismo preuzeli potonje mišljenje, tada bismo pravim gradom na spomenutom prostoru mogli smatrati jedino Križevce, to više što su Rovišće, Koprivnica i Rača tijekom toga stoljeća pali pod vlastelinsku jurisdikciju. Zato sam spreman prikloniti se stavu Andrása Kubinyija kada tvrdi da su trgovišta (*oppidumi*) funkcionirala kao pravi gradovi i imala istinski centralitet, pa sam na kraju i tu skupinu naselja uvrstio među gradove.

Uspio sam pronaći podatke o postojanju čak 90 gradova u Križevačkoj županiji početkom XVI. st., a u tu se skupinu svrstavaju sva naselja koja su prije 1526. nosila oznaku *civitas* ili *oppidum*. Prvo nedvojbeno pisano spominjanje Rašenice potječe iz 1529., pa ju nisam uvrstio u popis, iako je moguće da ju se već i ranije računalo među trgovišta. U svakom slučaju, ne navodi ju se u poreznim popisima kao grad.³⁰ Većina tih gradova nalazi se i na zemljovidu koji je izradio Pál Engel.³¹ S iznimkom Garića i Pavlin Kloštra (Streze), koji su kod njega označeni kao sela. Garić je bio u rukama zagrebačkoga biskupa, a iz 1415. postoji podatak koji ga bilježi kao trgovište.³² U hrvatskoj stručnoj literaturi nailazimo na njegovo poistovjećivanje s obližnjom Garignicom, što nije slučajno, jer se naziv i toga naselja u izvorima počesse javlja u inačici Garig.³³ A kako ga jedna isprava iz 1415. navodi kao posjed kraljice Barbare Celjske, vrlo je opravdana tvrdnja Josipa Adamčeka kada ih spominje kao dva zasebna trgovišta.³⁴ Vrela su nam također vrlo oskudna i kad je riječ o Pavlin Kloštru. Iako su o pavlinskome samostanu, koji je djelovao od 1373. sačuvani mnogobrojni spisi, o samome naselju znamo vrlo malo. Postoji vjerodostojni podatak da je mjesto godine 1465. steklo pravo održavanja tjednih i godišnjih sajmova, pa ga Dezső Csánki,³⁵ ali i Josip Adamček smatraju neupitno potvrđenim trgovištem.³⁶ Inače, Pavlin Kloštar je zoran primjer kako je sela teško

---

²⁸ Csánkiju je upravo to poslužilo kao temelj za stvaranje djela o Križevačkoj županiji. Csánki Dezső: *Körösmege a XV. században*, Budapest, 1893.

²⁹ Historiografiju teme objedinio: Kubinyi András: *A középkori magyarországi városállás hierarchikus térbeli rendjének kérdéséhez. Településtudományi Közlemények* 23 (1971), 58-62.

³⁰ Josip Adamček – Ivan Kampuš: *Popisi i obračuni poreza u Hrvatskoj u XV. i XVI. stoljeću*. (Sveučilište u Zagrebu, Institut za hrvatsku povijest, izvori za hrvatsku povijest 3.) Zagreb, 1976, 32, 64, 101.

³¹ Engel Pál: *Magyarország a középkor végén*

³² MOL DL 103 460.

³³ Krešimir Regan: *Plemički grad Garić*. Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru, br. 4 (2011), 34.

³⁴ Josip Adamček: *Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV do kraja XVII stoljeća*. Zagreb, 1980, 173.

³⁵ Csánki Dezső: *Körösmege a XV. században*, 18.

³⁶ Josip Adamček: *Agrarni odnosi*, 175.

u potpunosti razlikovati od već urabaniziranih naselja. Naime, primjerice Jugovo Polje, ili Viljevo pa čak i većina naselja označenih kao trgovišta, imala su bitno manje povlastica nego Pavlin Kloštar; dapače, malo ćemo kojemu od njih u blizini naći samostan, a ipak ih se nedvojbeno smatra gradovima.

Garić je sličan Pavlin Kloštru i po tome što su pavlini dobili ozbiljnu ulogu u životu obaju naselja.³⁷ Pavlini, koji su se vremenom iz pustinjačkoga prometnuli u prosjački red, svoj su procvat i vrhunac, uz potporu vladajućih dinastija i plemićkih obitelji, doživjeli u XIV. i XV. st., pa su potkraj srednjega vijeka imali čak 63 redovničke kuće,³⁸ a u Panonskoj su nizini utemeljili ukupno 92 samostana.³⁹ Redu je 1418. bilo dopušteno propovijedanje, a već su od iduće godine njegovi pripadnici smjeli predvoditi i pogrebne obrede, pa su time umnogome postali slični prosjačkim redovima. Sve je to opravdalo pavlinska nastojanja da postupno stvaraju duhovna središta koja će uskoro prerasti u hodočasnička mjesta. Biskup Valentin d'Alsan udovoljio je 1386. zamolbi priora Pavlin Kloštra i odobrio mu pravo na dijeljenje jednogodišnjih i osamdesetodnevni indulgencija, kao što je to učinio i đurski biskup Ivan koji je hodočascima podijelio četrdesetodnevni oprost.⁴⁰ Dvije godine kasnije generalni vikar zagrebački Đuro dopušta četrdesetodnevni oprost onima koji će određenih blagadana pohoditi svetište streskih pavlina.⁴¹ Godine 1500. iste su povlastice bile dodijeljene i Gariću.⁴² Pavlinski samostani podignuti na vrlo pristupačnim mjestima, a u neposrednoj blizini naselja, zacijelo su imali vrlo važnu ulogu u vjerskom životu tih trgovišta. Hodočaća su također pokretala zamjetne mase ljudi, pa čak i one iz udaljenijih krajeva.

³⁷ Kultura pavlina u Hrvatskoj 1244–1786. Slikarstvo, kiparstvo, arhitektura, umjetnički obrt, književnost, glazba, prosvjeta, ljekarstvo, gospodarstvo. Ured. Đurđica Cvitanović et al. Zagreb, 1989, 73-74, 83.

³⁸ Hervay Ferenc: A pálos rend elterjedése. In: Mályusz Elemér emlékkönyv. Szerk. H. Balázs Éva – Fügedi Erik – Makkai Ferenc, Budapest, 1984. 170; Drugdje se spominju 68 samostana, no tome valja pribrojiti i redovničke kuće od kojih su 7 djelovale u Slavoniji, a 8 na tlu Dalmatinske Hrvatske. Vidi: Pálosok. Szerk. Aczél László Zsongor – Legeza László – Szacsavay Péter – Török József, Budapest, 2006, 17; Na karti Pála Engela nalazi se 74 samostana, no to posve sigurno nije potpuni pregled. Zanimljivo je da pavlinski samostan Dobra kuća uopće ne spominje, a umjesto njega zasebno navodi onaj, na 6,3 km udaljeni samostan Svete Ane. Može mu se dati za pravo, kad su i onodobni porezni popisi zasebno bilježili 9 selišta u vlasništvu „Heremitarium Sancte Anne”. Adamček – Kampuš: Popisi i obračuni, 30.

³⁹ Romhányi Beatrix: Kolostorok és társaskáptalanok Magyarországon. Budapest, 2000; Valja spomenuti da se mađarska stručna literatura uglavnom ne bavi redovničkim zajednicama na tlu Slavonije i Hrvatske pa zato možemo ustvrditi da nam uistinu još uvijek manjka moderna monografija o povijesti pavlina u srednjemu vijeku.

⁴⁰ MOL DL 34 650.

⁴¹ MOL DL 34 651.

⁴² Urbán Máté: Pálos zarándokhelyek a késő középkori Magyarországon. Vallástudomány Szemle 5 (2009/1), 67.

Laički pokret, tzv. *devotio moderna*, snažno je obilježio i kasnosrednjovjekovnu pavlinsku kulturu.⁴³ Sa svime što sam naveo želim skrenuti pozornost na to da u propitivanje teme ima smisla uvesti i pavlinske redovničke kuće, tim više što su se te zajednice u kasnome srednjem vijeku aktivno uključile u pučki pastoral, što je uvelike izmijenio njihov pustinjački način života.⁴⁴ Osnutak njihovih samostana od početka je povezan s velikašima; nastanak im nije bio uvjetovan blizinom urbane zajednice već velikaševom rezidencijom. Naime, u drugoj polovici XV. st. često se događalo da velikaši u blizini svoje rezidencije podignu pavlinski samostan.⁴⁵ Ista se motivacija uočava, o tome će biti još riječi, i pri utemeljenju franjevačkih samostana u kasnome srednjem vijeku. Slijedom toga, Garić i Pavlin Klošar moraju se zbog tamošnjih samostana bezuvjetno uvrstiti među naselja koja su poprimila urbana obilježja.

Devedeset trgovišta na tlu jedne županije čini se pretjeranim brojem, to više što se na cjelokupnom prostoru države nalazilo tek oko devetstotina sličnih naselja. No, to znači da se desetak posto svih trgovišta u zemlji nalazilo u toj županiji, a da je njezin prostor pritom zauzimao tek tri posto državnoga teritorija.⁴⁶ Proučio sam trgovišta i na tlu Baranjske i Šomođske županije, ne bih li i tamo naišao na sličan rezultat. No u to je doba u Baranjskoj županiji bilo 23 trgovišta, a u Šomođskoj 38,⁴⁷ što je znatno manje čak i tada ako imamo na umu da su te županije površinom bile manje od Križevačke županije.⁴⁸

Rječiti su i pokazatelji gustoće stanovništva. Potkraj XV. st. u Ugarskoj Kraljevini živjelo je u prosjeku deset osoba na jednom četvornom kilometru, a u Slavoniji se taj broj penjao do četrnaest osoba. Najgušće naseljeni krajevi bili su južno Zadunavlje i njemu susjedne slavonske županije; naseljavalo ih je više od 18 stanovnika po četvornome kilometru. Gustoća je u Baranjskoj županiji iznosila 24,8 stanovnika po km², u Varaždinskoj županiji 20,2 stanovnika po km², dok je u Križevačkoj županiji bilo 19,9 stanovnika po km².⁴⁹ Slijedile su ih Požeška županija sa 17,5 stanovnika po

⁴³ Mályusz Elemér: A pálosrend a középkor végén. Egyháztörténet 3 (1945), 53.

⁴⁴ Guzsik Tamás: A pálos rend építészete a középkori Magyarországon., Budapest, 2003, 25.

⁴⁵ Kubinyi András: Főúri rezidenciák a középkor végén. in: A Dunántúl településtörténete, VII. Szerk. Somfai Balázs., Veszprém, 1989, 87-93.

⁴⁶ Kubinyi András: A magyar királyság népessége, 109.

⁴⁷ Engel Pál: Magyarország a középkor végén

⁴⁸ Površina Križevačke županije bila je 9.424 km², Baranjske 5.717 km², a Šomođske 6.339 km².

⁴⁹ Sudeći po tome broj trgovišta sam po sebi nije dostatan za postizanje visoke gustoće stanovništva. Stanovništvo Baranjske županije pretežito je živjelo raštrkano u velikom broju malih zaselaka, no i to je bilo dovoljno da nakon Piliške županije Baranjska postane najgušće naseljenom županijom u državi.

km², Šomođska sa 16,6 stanovnika po km², Virovitička županija s močvarnim i šumovitim tlom sa samo 12,3 stanovnika po km². Od tih pokazatelja snažno odstupa Zagrebačka županija gdje je gustoća naseljenosti početkom XVI. st. bila svega 5,9 stanovnika po km², na što su uz zemljopisne uvjetovanosti zacijelo utjecala i desetljeća osmanlijskoga pustošenja. Na osnovi broja domaćinstava dade se procijeniti i broj stanovnika pojedinih županija. Izračuni Andrása Kubinyija pokazuju da je najnaseljenija županija regije bila Križevačka županija koja je mogla imati čak 199.000 žitelja, zatim Baranjska županija s približno 150.000 žitelja, Šomođska županija sa 112.000, Zagrebačka županija sa 46.000, Varaždinska županija sa 41.000 i Požeška županija s 36.000 žitelja. Uz njih se Virovitička županija sa 8.000 duša čini posve neznatnom, no pritom se ne smije smetnuti s uma ni slučaj Zagrebačke i Varaždinske županije, jer je na prostoru one prve na 7.400 četvornih kilometara živjelo tek nešto više ljudi nego na području one druge koja se prostirala na svega 1.895 km².⁵⁰

Početkom XV. st. u trgovištima Križevačke županije nalazimo približno 3.500 oporezivih selišta.⁵¹ Godine 1495. popisano je približno 9.600 selišta,⁵² iz čega proizlazi da je više od 30 posto stanovnika živjelo u urbanim naseljima, a to je znatno iznad državnoga prosjeka. Podatci dokazuju da je Križevačka županija u kasnome srednjem vijeku bila najnaseljenije i najurbaniziranije područje u čitavoj Ugarskoj Kraljevini. Međutim, i dalje ostaje pitanje koliko je sve to utjecalo na naseljavanje franjevaca u županiji? Je li franjevce pozvalo sve snažnije urbano stanovništvo u ove krajeve? Ili se ni to ne bi moglo baš tako kategorički ustvrditi?

Već spomenutih devedeset naselja urbanoga tipa poredao sam hijerarhijski, prije svega oslanjajući se na istraživanja Andrása Kubinyija. I on je uočio da u županiji nije bilo istinski važnijega grada. Uzalud je Križevcima bila dodijeljena povlastica slobodnoga kraljevskog grada; oni se nipošto ne mogu smatrati pravim županijskim središtem, iako su bez sumnje bili jedan od važnijih centara. Baš kao što

⁵⁰ Kubinyi András: *A magyar királyság népessége*, 107-109.

⁵¹ Gdje god je to bilo moguće, poslužio sam se popisom provedenim 1495., a gdje toga nije bilo, uzimao sam podatke iz popisa načinjenoga 1507., ili 1513., no ako ih nije bilo ni u njima, oslanjao sam se na one iz 1517. godine. Podatkovni nizovi nastali tijekom dvadesetak godina zacijelo donekle iskrivljuju sliku, no unatoč tome bolje rješenje zasad ne mogu pronaći. Podatke vidi u: Adamček – Kampuš: *Popisi i obračuni*, 7-105.

⁵² *Ibid.* 7-14.

su i Rovišće,⁵³ i Rača,⁵⁴ koji su postupno gubili povlastice stečene u XIV. st., kada ih se spominjalo kao kraljevske gradove (*regia civitas*), prema izvorima stoljeće poslije postali tek trgovištima (*oppidum*). Dakle, nisu bili među najrazvijenijim naseljima, a po mnogo čemu su ih pretekle Čazma, Koprivnica i Dubrava. Iz Čazme se, primjerice, na Bečko ili Krakovsko sveučilište upisalo 19 mladića, iz Koprivnice 17, a iz Dubrave 16 mladića, no više takvih, prema našim saznanjima iz čitave Slavonije bilo samo iz Zagreba (30) i Varaždina (25).⁵⁵ Bila su to, dakle, tri najrazvijenija naselja u županiji, a u stopu su ih slijedili Kloštar Ivanić i Mali Zdenci, iako na državnoj razini nijedno od njih, čini se, nije bilo od veće važnosti. U ozbiljnije gradove ove regije ubrajali su se ipak Zagreb⁵⁶ na zapadu, a sjeverno od njih Pečuh.⁵⁷

Tu su tezu potvrdila i moja istraživanja usmjerena na tih 90 trgovišta. Proučio sam je li trgovište bilo vlastelinsko sjedište, odnosno, je li uz naselje postojala kakva utvrda? Provjerio sam broj poreznih dimova, kao i jesu li se u tome mjestu održavale parnice, je li ono djelovalo kao vjerodostojno mjesto (*locus credibilis*), te jesu li tamo sazivani plemićki sabori. Popisao sam crkve, samostane, hospicije i ubožnice, ispitao je li se u tom naselju naplaćivala carina, ali i kakvi su se sajmovi održavali na njegovu području. Bili su to kriteriji po kojima se tih 90 gradova moglo rangirati, a pokazalo se da je većina njih bila na uistinu niskome stupnju urbanoga razvoja; u mnogo slučajeva nisu imali nikakve vjerske ustanove, a bili su beznačajni i kao tržišni centri.

Najrazvijeniji gradovi Križevačke županije bili su uglavnom u rukama crkve. Bio je to slučaj s Čazmom i s Dubravom, obje su bile predmetom i Kubinyijevih istraživanja. Osim njih, još je 17 gradova bilo pod jurisdikcijom zagrebačkoga biskupa,⁵⁸

⁵³ Kraljevski grad (*regia civitas*, 1380), *oppidum* (1398–1520), godišnji sajam, tjedni sajam svakog utoraka (1402), carina, u njemu je godine 1473. sazvan Staleški sabor Slavonije, *fortalitiu* (1543). Središte vlastelinstva od 53,7 km². Kraljevski posjed, privilegija (honor) slavonskog bana (1382). U vlasništvu serdahelske obitelji (Szerdahelyi) Dersfi (1393–1543). 20 oporezivih selišta (1520); Engel Pál: Magyarország a középkor végén; Pálosfalvi Tamás: Grebeni Hermanfi László alnádor. I. közlemény. Századok 141 (2007/4) 875.; Adamček – Kampuš: Popisi i obračuni, 27.

⁵⁴ *Regia civitas* (1396), godine 1414. u njemu zasjeda Staleški sabor Slavonije, *oppidum* (1459–1517). *castellum*. Posjed Iločkih (1453–1524). u vlasništvu Ladislava Móróa (1525–1542). 42 porezna dima (1513); Pálosfalvi Tamás: Grebeni Hermanfi László alnádor, 875.; Adamček – Kampuš: Popisi i obračuni, 62.

⁵⁵ Kubinyi András: A középkori magyarországi városhálózat hierarchikus térbeli rendjének kérdéséhez, 72.

⁵⁶ Szabolcs Varga: Uloga grada Zagreba u gradskom sustavu Ugarske u kasnom srednjem vijeku. Podravina: Časopis za multidisciplinarna istraživanja vol. VIII. broj 16. (2009), 56-73.

⁵⁷ Szabolcs Varga: Die Stadt Fünfkirchen in der Türkenzeit. Podravina: Časopis za multidisciplinarna istraživanja, vol. VI. broj 14. (2008), 15-19.

⁵⁸ Garić, Podgarić, Narta, Sredska, Sičani, Križ, Miholec, Vlajislav, Podravska Slatina

Čazmanskoga kaptola,⁵⁹ vranskoga priora,⁶⁰ glogovničkoga premeta,⁶¹ ili bijelskoga opata.⁶² Odnosno, više od dvadeset posto gradova bilo je u crkvenom posjedu, a neki su od njih bili među najvažnijim naseljima u županiji. Premda je Čazma,⁶³ naj-snažnija od svih kao trgovište prvi put spomenuta tek 1455., zacijelo se već i ranije ubrajala među značajnija mjesta unutar županije.⁶⁴ Godine 1513. popisano je u njoj 35 poreznih dimova i 56 spaljenih selišta koja su bila oslobođena plaćanja poreza.⁶⁵ U njoj je stolovao Čazmanski kaptol i a zagrebački je biskup imao vlastitu reziden-ciju, no Čazmu se držalo i vlastelinskim središtem na čijem su se prostoru nalazila još četiri trgovišta. U naselju je bila snažna utvrda, ali i dominikanski samostan i hospicij, a kolika mu je bila gospodarska snaga lako se daje zaključiti po tome što su se u njemu uz tjedne sajmove održavala čak tri godišnja sajma.⁶⁶

Obrtništvo je bilo razvijeno, a na Bečko se sveučilište iz čitave Slavonije baš odande upisalo najviše sinova obrtnika: od 14 studenata čak su četvorica potekla iz obitelji koje su se bavile proizvodnjom odjevnih predmeta.⁶⁷ Na razvoj obrt-ničke zajednice nedvojbeno je utjecala i činjenica da je u gradu živio velik broj klerika, što je već samo po sebi značilo ozbiljnu potražnju. Važnost grada Dubra-ve s također stotinjak oporezivih selišta zamjetnije je narasla tek u kasnome sred-njem vijeku,⁶⁸ a od 1485. spominje se kao trgovište u kojemu se nalazi i palas.⁶⁹

⁵⁹ Korenovo. Središte korenovskoga vlastelinstva, oppidum (1440–1491). *Castellum* je podigao Jan Vi-tovec oko 1460. MOL DF 299 443. Godišnji sajam (1474), carine; Engel Pál: Magyarország a középkor végén. Engel smatra da je grad od 1490. do 1519. u posjedu obitelji Batthyány. Međutim, u poreznim se popisima od 1507. do 1520. javlja kao vlasništvo Čazmanskoga kaptola, 1513. s 41, a 1520. s 42 oporeziva selišta. Adamček – Kampuš: Popisi i obračuni, 61., 129.

⁶⁰ Okučani. Raszosja (iščezlo naselje u blizini Trnakovca), Pakrac, Čakovec. Iako se pouzdano zna da je Končanica kratko vrijeme, 1500–1503., bila u priorovu vlasništvu, nisam je pribrojio ovoj skupini jer je nakon toga prešla u svjetovne ruke. Engel smatra da je naselje od 1472. imalo svoj *castellum*, od 1493. postalo oppidum, a od 1513. ušlo u posjed Batthyányjevih, iako tome proturječi podatak da je 1507. kao vlasnica tamošnja 22 ognjišta navedena »*domine Bathoris*«. No, zato se nedvojbeno zna da je godine 1517. pripadala Baltazaru Batthyányu. Adamček – Kampuš: Popisi i obračuni, 31., 100.

⁶¹ Glogovnica

⁶² Bijela, Bujavica

⁶³ O njezinoj povijesti vidi: Čazma u prošlosti i danas 1226–1976. Zbornik radova čitanih na simpoziju o 750. obljetnici osnivanja Čazme održanom u Čazmi studenoga 1976, Čazma, 1979.

⁶⁴ MOL DL 252 173. O veličini Čazme od XIII. do XV. st. vidi: Josip Adamček: Agrarni odnosi, 170.

⁶⁵ Adamček – Kampuš: Popisi i obračuni, 55.; Biskupija je 1480. prihode ubirala od stotinu selišta. Josip Adamček: Agrarni odnosi, 128.

⁶⁶ Engel Pál: Magyarország a középkor végén.

⁶⁷ Kubinyi András: A középkori magyarországi városhálózat hierarchikus térbeli rendjének kérdé-séhez, 75.

⁶⁸ Josip Adamček: Agrarni odnosi, 128.; Godine 1507. popisana su samo 62 selišta, a već 1512. čak njih 109. Adamček – Kampuš: Popisi i obračuni, 25.

⁶⁹ Godine 1485. kaštelan Dubrave bio je István Apathi, a 1505. Petar Horvat Vinodolski. MOL DL 93 570.; MOL DF 255 550.

Ozbilnost njezine uloge dolazi od činjenice da je Dubrava bila središtem nadalje prosperitetnoga vlastelinstva, gdje je feudalnu rentu uz 431 selišta u vlasništvu crkvenoga plemstva plaćalo i 431 imanje.⁷⁰ Također nije zanemarivo što je u njezinoj okolici bilo nekoliko naselja sitnih plemića pa su tako južno od Dubrave u Obreškoj živjeli crkveni plemići, a na sjeveru nedaleko od nje nalazio se Kabal u posjedu Brodarićevih. Imamo podatak da je u Dubravi sudio i banski sud.⁷¹ Iako je 1513. dijelove grada poharao požar, važnost dubrave ostala je neokrnjena: u njoj je nakon Mohačke bitke zagrebački biskup često boravio, a među zidinama utvrđenoga grada u više navrata održan je i Staleški sabor čitave Slavonije.⁷² Iako u Dubravi nije bilo franjevačkoga samostana, znamo da su neki od tamošnjih žitelja stupili u franjevački red: gvardijan ormoškoga samostana u 1540-ima bio Mark iz Dubrave, dok je Toma koji je 1535. služio u Ivaniću, 1542. postao poglavarom slavonske kustodije, a 1548. bio predstojnik Remetinca.⁷³ U Kubinyijevu pregledu Kloštar Ivanić nije naveden, no ja ga unatoč tome smatram jednim od važnijih crkvenih naselja. Ivanić je uz Čazmu i Dubravu bio središtem trećega po veličini, također golemoga biskupskoga posjeda, a početkom XVI. st. ubrajalo ga se među najnaseljenija crkvena naselja;⁷⁴ godine 1513. tamo je popisano 139 oporezivih selišta.⁷⁵ Cisterciti su tijekom srednjega vijeka imale u Ivaniću svoj samostan, a onda je zagrebački biskup Luka Szegedi tu napuštenu zgradu darovao franjevcima opservantima.⁷⁶ Od tamo potječe Šimun kojega 1535. zatičemo još u službi u Remetincu, da bi 1537. već postao poglavarom samostana u Jelenskoj.⁷⁷ Andrija je još 1535. živio u Ivaniću, a 1542. postao remetinečki gvardijan. Stjepan je 1531. bio poglavar voćinskoga samostana, da bismo ga nakon četiri godine u izvorima opet sreli, ali kao jelenskoga ispovjednika.⁷⁸

Među posjedima pod svjetovnom jurisdikcijom znatno nam je teže odrediti najvažnija naselja. Prema raspoloživim podacima najrazvijenijim se gradom čini

---

⁷⁰ Josip Adamček: Agrarni odnosi, 128.

⁷¹ Ban Ladislav od Egervára sudio je ondje 27. kolovoza 1490. MOL DL 101 112.

⁷² 1527. i 1537. Ferdo Šišić: Hrvatski saborski spisi /Acta comitialia regni Croatiae, Dalmatiae, Slavoniae. Knjiga prva: Od godine 1526. do godine 1536. (MSHSM XXXI.) Zagreb, 1912, 71-77; Ferdo Šišić: Hrvatski saborski spisi /Acta comitialia regni Croatiae, Dalmatiae, Slavoniae. Knjiga druga: Od godine 1537. do godine 1557. Dodatak 1526–1539 (MSHSM XXXVI). Zagreb, 1915, 79-81.

⁷³ Karácsonyi János: Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig, I. kötet, 402. II. kötet, 82, 131, 144.

⁷⁴ Josip Adamček: Agrarni odnosi, 170.

⁷⁵ 1513. popisana su 139 oporezivih selišta. Adamček – Kampuš: Popisi i obračuni, 54.

⁷⁶ Karácsonyi János: Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig, II. kötet, 81-83.

⁷⁷ Karácsonyi János: Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig, II. kötet 120, 144.

⁷⁸ *ibid.* 11, 120.

Koprivnica, čak i unatoč gubitku većine povlastica.⁷⁹ Bilo je to središte vlastelinstva s jakom tvrđavom, a među njegovim zidinama djelovao je i samostan franjeva konventualaca. Znamo za tamošnji godišnji sajam, te da se 13 đaka zaputilo na Bečko i Krakovsko sveučilište.⁸⁰

I Voćin se, koji je također bio središtem velike gospoštije, mogao pohvaliti nečim vrlo sličnim. Više od tri stotine poreznih dimova daje naslutiti respektabilnu regiju, iako na prostoru od približno 250 četvornih kilometara drugih urbanih naselja nije bilo.⁸¹ Znamo za postojanje tamošnje utvrde, franjevačkoga samostana i zajednice begina pa stoga važnost Voćina nipošto ne smijemo potcijeniti. Primjerice, jedna se osoba iz Voćina 1493. upisala na Krakovsko sveučilište, što svjedoči da je na nekoj minimalnoj razini postojala čak i »studijska peregrinacija«.⁸² Voćin se početkom XVI. st. ubraja u naselja srednje veličine. Godine 1507. Lovro Iločki imao je ondje 52 selišta koja su plaćala porez, što je doduše manje od onih 55 poreznih dimova popisanih u selu Rosonc koje je pripadalo istom posjedu. Međutim, popisi desetina zagrebačkoga biskupa razotkrivaju nam da su se iz toga okruga ubirali pozamašni iznosi, a da u tim приходима osobito zamjetan udio predstavljaju količine vina i svinja.⁸³ Mjesni je župnik imao pedeset selišta, a prebendari Lovro, Ivan i Demetar zajedno su posjedovali 22 vrlo unosna selišta. U naselju su postojale tri crkve, po jedna za franjevce i begine, a treća je funkcionirala kao župna crkva.⁸⁴ U naselju Bresnica, koje je također bilo u sklopu vlastelinstva, župnik je imao pet selišta, svećenicima Crkve sv. Kuzme pripadalo je osam selišta, a ostalim nadarbenicima tri selišta. Istoj skupini valja pribrojiti i Orahovicu, također vlastelinstvo Iločkih, koja je u drugoj polovici XV. st. toj obitelji služila kao jedna od središnjih rezidencija. Odatle je mačvanski ban

⁷⁹ Najnovije: Ranko Pavleš: Koprivničko i đurđevačko vlastelinstvo. Povijest, topografija, organizacija. Koprivnica, 2001.

⁸⁰ Kubinyi András: A középkori magyarországi városhálózat hierarchikus térbeli rendjének kérdéséhez, 72.

⁸¹ Ipak, s obzirom na izvor iz 1435., ne bismo sa sigurnošću mogli isključiti da su postojala još i neka druga trgovišta. »Castrum nostrum Athyna cum universis oppidis ac possessionibus« citira Josip Adamček u Agrarnim odnosima, 176.

⁸² Godine 1496. na Ferrarskom se sveučilištu pojavio stanoviti Nicolaus de Athina, no zbog istovjetnosti njegova imena s Nikolom iz Athina koji nam je poznat i iz Krakova, nije isključeno da je riječ o istoj osobi. Međutim, ukoliko nije, onda bismo iz toga grada mogli uknjižiti čak dvojicu koji su studirali inozemnom sveučilištu. Stanko Andrić: Voćin u srednjem vijeku. In: Povijesna i kulturna baština Voćina, 104-105.

⁸³ Josip Adamček: Agrarni odnosi, 148.

⁸⁴ Iako je glavni patron župne crkve u .XIV. st. bio Sv. Nikola, ipak je zapisano da je Johannes Krajachych de Kamarja godine 1481. deset forinti zavještao tamošnjoj crkvi Sv. Pavla. »Item lego ecclesiae Sancti Pauli in Athina florenorum decem.« MOL DL 37 166.

i erdeljski vojvoda Nikola Iločki odaslao 1453. jedno pismo,⁸⁵ a ondje je godine 1471. napisao i oporuku.⁸⁶ Čini se da je u Orahovicu planirao naseliti franjevce, namjeravajući im darovati i tamošnju crkvu sv. Katarine, no to se nije ostvarilo.⁸⁷ Godine 1494., nakon što su Orahovicu zauzele jedinice kraljevske vojske poslone u kaznenu ekspediciju protiv Lovre Iločkoga, grad je pretrpio znatna oštećenja.⁸⁸ Početkom XVI. st. u naselju je bilo približno 50 oporezivih selišta,⁸⁹ ali je i na čitavom posjedu popisano svega 216 dimova. Šest prebendara u susjednome trgovištu Jošava daje naslutiti ozbiljniji vjerski život. Istina, u Orahovici je kapelan imao petnaest selišta,⁹⁰ župnik deset, a nadarbenik Petar pet selišta.⁹¹ Čini se, međutim, da je Orahovica na području vlastelinstva Iločkih u Križevačkoj županiji do kraja srednjega vijeka postupno izgubila na važnosti u korist Voćina, pa stoga možda nije slučajno što je do naseljenja franjevaca u Voćin došlo tek nakon okončanja spomenute opsade Orahovice.⁹²

U istu kategoriju valja svrstati i Kloštar Podravski, pa i Ludbreg. Prvi je bio rezidencija najprije Belušovih, a zatim obitelji Tahy, no poznato je da se 1494. u njemu nalazio i jedan od palasa Stjepana od Gorbonuka.⁹³ U godinama nakon smrti Matijaša Korvina prešao je u ruke tuđina, da bi novi procvat doživio tek početkom XVI. st. U naselju, koje se prvi put kao trgovište spominje 1506., godine 1513. popisano je 75 oporezivih selišta. Znamo da su od 1507. u njemu djelovali franjevci opservanti koji su 1517. posjedovali četiri oporeziva i dva napuštena

---

⁸⁵ MOL DL 14 661.

⁸⁶ MOL DL 17 162.

⁸⁷ Fedeles Tamás: Egy középkori főúri család vallásossága. Az Újlakiak példája, Századok 145 (2011/2), 385. Autor predmnijeva da je Nikola namjeravao naseliti franjevce i u Donjoj Pištani kod Orahovice, međutim, u ispravi navedeni naziv *civitate Perstyen* zacijelo nije se odnosio na to selo, nego prije bi se reklo da se radilo o trgovištu Pöstyénu (danas Piešťany) u Nitranskoj županiji koji je u tom kraju bio jedan od najnaseljenijih gradova, odmah iza današnjega Hlohovca. Neumann Tibor: A Korlátkövi-ek. Egy előkelő család története és politikai szereplése a XV–XVI. században, Piliscsaba, 2006. 16.

⁸⁸ Istvánffy Miklós magyarok dolgairól írt históriája Tállyai Pál XVII. századi fordításában. I/1. 1-12. könyv. Sajtó alá rendezte Benits Péter. Történelmi források I., Budapest, 2001. 88-91.

⁸⁹ Godine 1507. popisano je 50, a 1513. već 56 selišta koja su poreze plaćala Iločkima. Adamček – Kampuš: Popisi i obračuni, 33, 65.

⁹⁰ Možda je to bilo namijenjeno brizi za obitelj toliko važnoga oltara Sv. Katarine. Naime, godine 1507. Grgur sin Gašpara Pištanskog pred konventom u Stolnom Biogradu prosvjedovao je zbog toga što je Lovro Iločki neke posjede u Križevačkoj županiji darovao u korist oltara Sv. Katarine u orahovičkoj župnoj crkvi. MOL DL 94 313. Pri proučavanju pobožnosti Iločkih bilo bi zanimljivo proniknuti u tajnu njihove privrženosti Sv. Lovri i Sv. Katarini.

⁹¹ Adamček – Kampuš: Popisi i obračuni, 33.

⁹² Kako su obje osnivačice već duže vrijeme bile udovice, malo je moguće da su bile neposredno motivirane gubitkom muževa.

⁹³ MOL DL 268 262.

selišta,⁹⁴ ali i da je 1529. tamo pokopan Andrija, član obitelji Budor koji je također potekao iz Kloštra Podravskog.⁹⁵

Gotovo je jednako važan bio i Ludbreg,⁹⁶ naselje u središtu vlastelinstva površine 60 četvornih kilometara u kojem su od 1373. djelovali franjevci konventualci. Tim su krajem prolazile državne ceste iz Križevaca i Koprivnice prema Varaždinu, što je zacijelo 1418. bilo i razlogom da je mjesto steklo povlastice održavanja tjednoga sajma nedjeljom. Kako u okolici nije bilo drugoga trgovišta – naime, i Rasinja se u ispravama započinje spominjati kao trgovište tek od 1502. – vjerojatno je Ludbreg bio najozbiljnije naselje u sjeverozapadnom dijelu županije. Obitelj Ludbreški imala je 1421. u mjestu svoj dvorac.⁹⁷ Prvi put ga se kao trgovište spominje 1461., a tri godine poslije prelazi u ruke obitelji Túróci. Dvadeset posto poreznih dimova vlastelinstva pripadalo je trgovištu, što se smatra ispodprosječnim postignućem.⁹⁸ Varaždinski župan Bernardin Túróci i profesor teologije franjevački redovnik Antun Mangui, postigli su da se 1510. ludbreškoj župnoj crkvi Presvetoga Trojstva i crkvi Djevice Marije odobri pravo podjele stodnevoga oprosta.⁹⁹ Prva je već od 1420-ih postala hodočasničkim mjestom, a 1513. je i papa Leon X. potvrdio izvornost tamošnje relikvije Presvete Krvi Isusove.¹⁰⁰ Sve je to, dakako, utjecalo na porast važnosti grada, to više, što se s 56 poreznih dimova i vlastelinstvom od 166 selišta, Ludbreg ubrajao tek među srednje velike posjede.¹⁰¹ Ludbreg je, dakle, svoj položaj najvažnijega središta među naseljima u županiji potvrdio kao prošteništa.

Gradovima ćemo zbog postojanja vjerskih ustanova pribrojiti i Moslavinu, Kraljevu Veliku i Međurić. Premda u njima samostana nije bilo, u sva tri trgovišta djelovali su hospiciji i ubožnice. Moslavina je kao središte golemoga vlaste-

⁹⁴ Godine 1292. u Kloštru Podravskom nastanjuju se konventualci, no o kontinuitetu njihova djelovanja do 1552. nema pisanih vrela. Paškal Cvekan: *Od Gorbonuka do Kloštra Podravskog: povijesno-kulturni prikaz povodom 700. godina dolaska franjevaca u Gorbonuk. Virovitica, 1990.* 23-35.; Karácsonyi János: *Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig, I. kötet, 173-174; Adamček – Kampuš: Popisi i obračuni, 104.*

⁹⁵ Emilij Laszowski: *Oporuka Andrije Budora od Budrovca g. 1529., Vjesnik kr. državnog arhiva u Zagrebu VI. (1934), 50-57; O Budorovima vidi Géza Pálffy: Plemička obitelj Budor iz Budrovca u razdoblju od 15. do 18. stoljeća. Podravina: Časopis za multidisciplinarna istraživanja, vol. III. broj 2 (2003) 3, 5-75.*

⁹⁶ Josip Adamček: *Ludbreg i njegova okolica u doba feudalizma. In: Ludbreg. Gl. Ured. Vlado Mađarić. Ludbreg, 1983.* 81-85.

⁹⁷ MOL DL 101 712.

⁹⁸ Josip Adamček: *Agrarni odnosi, 182.*

⁹⁹ MOL DL 101 807-101 808.

¹⁰⁰ MOL DL 101 810.

¹⁰¹ Adamček – Kampuš: *Popisi i obračuni, 94.*

linstva sa svojih 250 poreznih dimova zacijelo bila najgušće naseljeno mjesto u županiji.¹⁰² Isprva su njome gospodarili Čupori, a zatim je prešla u ruke obitelji Erdődy. Bilo je to naselje u kojemu je sagrađen palas, a 1493. je trgovište steklo pravo na održavanje godišnjega sajma. Uz raniju župnu crkvu početkom XVI. st. izgrađena je i nova u čast Svih Svetih.¹⁰³ Franjevački samostan podignut u 4,5 km udaljenom Podgrađu, u nekom se obliku vjerojatno uključio i u vjerski život grada Moslavine. Međutim, udaljenost dade naslutiti da prosjački redovi u razvoju Moslavine ipak nisu igrali ozbiljniju ulogu. Kraljeva Velika bila je središte vlastelinstva Velika, premda ju izvori 1427. nazivaju trgovištem (oppidum), do početka XVI. st. započinju razlikovati Staru i Novu Veliku.¹⁰⁴ U potonjoj je stajao burg koji se isprva nalazio u kraljevim rukama, a onda je prešao u posjed Morovića. Hospicij je u gradu podignut podno burga 1443. godine. Potkraj stoljeća postao je vlasništvom Egervarskih, a nakon njih tim su dobrima gospodarili Kanižajevci. Godine 1507. ondje je popisano 75 dimova. Trećina svih stanovnika vlastelinstva bili su žitelji trgovišta, što se može smatrati vrlo dobrim prosjekom.¹⁰⁵ Medjurić je bio središte vrlo bogatoga velikaškog imanja, a u njegovu su se susjedstvu nalazili Sredjani i Gaj kod Pakraca. Zato se čak 45% stanovnika vlastelinstva moglo izjasniti da prebiva u trgovištu. Unatoč tome, razmjerno su ga kasno, tek 1476. započeli nazivati trgovištem. Tada je postao posjedom Bartola Drágffyja koji je u njemu redovito održavao pokrajinske sabore; od 1474. do 1496. održao ih je čak pet.¹⁰⁶ Godine 1507. tamo su popisana 4 oporeziva selišta u vlasništvu upravitelja hospicija, dok ih je u čitavom gradu registrirano 43 selišta.¹⁰⁷

Važnijim gradovima županije možemo dodati još tri naselja. U Novim Dvorima, koji su prešli u ruke obitelji Batthyány, održavao se tjedni sajam, a djelovala je i carina. U mjestu koje se od 1477. naziva trgovištem, godine 1507. popisano je 65 oporezivih selišta, što ih svrstava u gornji dio liste. Među zidinama Malih Zdenaca sazvan je Staleški sabor Slavonije,¹⁰⁸ a osim toga to je vlastelinsko središte imalo pravo održavati tjedne sajmove. Kao znak formiranja građanskoga sloja bilježimo

---

¹⁰² Adamček – Kampuš: Popisi i obračuni, 24.

¹⁰³ Godine 1513. »Plebani Omnium Sanctorum ad Monozlo« imala je šest poreznih dimova. *ibid.*, 55.

¹⁰⁴ Oppidum Novum Velike, Oppidum Antiquum Velike. *ibid.*, 29.; Josip Adamček: Agrarni odnosi, 172.

¹⁰⁵ Josip Adamček: Agrarni odnosi, 182.

¹⁰⁶ Pálosfalvi Tamás: Grebeni Hermanfi László alnádor, II. rész, 303.

¹⁰⁷ Adamček – Kampuš: Popisi i obračuni, 29.

¹⁰⁸ Emilij Laszowski: Zaključci hrvatskoga sabora u Zdencima od 20. januara 1478. pogledom na obranu Hrvatske od Turaka. Vjesnik kr. Hrvatsko-Slavonsko-Dalmatinskoga Zemaljskoga Arkiva, XVI-II (1916), 81-87.

upis dviju osoba na Bečko sveučilište,¹⁰⁹ a osobitu težinu ima i činjenica da je 40% stanovnika vlastelinstva živjelo u trgovištu.¹¹⁰ Činjenica da se to dobro sa 113 oporezivih selišta do XVI. st. našlo u rukama obitelji Báthori, naselju je dala nemalu važnost i ugled.¹¹¹ U usporedbi s njim, 71 dim dežanovačkoga vlastelinskoga dobra doista je značilo skromnost. To naselje koje se od 1489. vodi kao trgovište, bilo je u posjedu roda Kaštelanovića te se u njemu kao obiteljska rezidencija nalazila i utvrda Sveti Duh, ipak je priskrbilo rang. Znamo tko je bio kaštelan 1468.,¹¹² ali za postojanje kaštela potvrdu sam pronašao tek u podatku iz 1487.¹¹³

Dakle, od devedeset naselja isticalo se samo petnaest naselja koja su imala zamjetniju ulogu u gospodarskome životu županije. Svih petnaest je imalo tvrđavu ili dvorac (castrum ili castellum), a gradovi pod svjetovnom jurisdikcijom bili su ujedno i vlastelinska središta, u većini slučajeva i urbane sredine koje su niknule oko rezidencija velikaških obitelji. Rang Čazme i Ivanića dodatno su podizali samostani, u Čazmi dominikanski samostan, a u Ivaniću franjevački samostan. Od svih imanja svjetovnih vlasnika najviše se isticala Koprivnica, a osim nje samo su se još tri grada – Voćin, Ludbreg i Kloštar – mogli pohvaliti franjevačkim samostanom. Među pet od petnaest najrazvijenih sredina nalazimo i franjevce. U slučaju Čazme zbog nazočnosti dominikanaca možemo govoriti o stanovitu utjecaju prosjačkoga reda, no kod osam drugih trgovišta ne bismo mogli spomenuti ništa slično. Dakle, na razvoj trgovišta u toj županiji, franjevački samostani utjecali su tek vrlo umjereno.

Zanimljivo je promotriti i pozadinu tih podataka. Upravo smo ustanovili kakva je bila veza između broja trgovišta i rasta broja franjevačkih samostana na tlu županije. Erik Fügedi smatra da se širenje franjevaca opservanata poklapa s vremenom masovne pojave trgovišta.¹¹⁴ U slučaju Križevačke županije radi se o razdoblju posljednje trećine XV. i početka XVI. st. Godine 1400. znamo za postojanje pet trgovišta,¹¹⁵ 1460. za dvadeset i četiri,¹¹⁶ a 1526. čak za devedeset trgovišta.¹¹⁷ Točnost Fügedijeve tvrdnje potvrđuje činjenica da prvi podatci o

¹⁰⁹ Kubinyi András: A középkori magyarországi városhálózat hierarchikus térbeli rendjének kérdéséhez, 72.

¹¹⁰ Josip Adamček: Agrarni odnosi, 182.

¹¹¹ Adamček – Kampuš: Popisi i obračuni, 134.

¹¹² MOL DL 100 773.

¹¹³ MOL DL 101 039.

¹¹⁴ Fügedi Erik: Koldulórendek és városfejlődés, 83-84.

¹¹⁵ Vidi prvi zemljovid.

¹¹⁶ Vidi drugi zemljovid.

¹¹⁷ Vidi treći zemljovid.

Szabolcs Varga, Pozadina utemeljenja voćinskoga franjevačkog samostana

postojanju čak 73% svih trgovišta potječu iz istoga razdoblja. Od tih naselja, samostani konventualaca u XIV. st. osnovani su u Ludbregu i Koprivnici. Nakon njih uslijedila je duga stanka sve dok se na prijelazu XV. u XVI. st. franjevci nisu doselili u Kloštar, Voćin i na područje crkvenoga posjeda Ivanić. Fügedi također vjeruje da je koncem XV. st. barem u svakom desetom trgovištu djelovao samostan jednoga od prosjačkih redova.¹¹⁸ Međutim, omjeri u Križevačkoj županiji znatno su lošiji, jer čak i s onim čazmanskim samostanom, jedan samostan dolazi tek na svako trinaesto trgovište.

Situacija postaje još zanimljivija ako proučimo slučaj samo tih 16 trgovišta utemeljenih u sjeveroistočnome kotaru županije. To su uz Voćin bili Bačevac, Brezovica, Ivanac, Podravska Slatina, Mikleuš, Slatinski Drenovac, Orahovica, Jošava, te na sjeveroistoku Viljevo, Donji Miholjac, Janjevci, Sveti Đurađ, Marjanci i Gersigorjanc. S iznimkom Slatinskoga Drenovca svi su oni status trgovišta zavrijedili tek nakon 1470., no franjevci i begine nastanili su se jedino u Voćinu. U čitavoj regiji nemamo saznanja o postojanju još jedne redovničke kuće, što u

¹¹⁸ Fügedi Erik: Koldulórendek és városfejlődés, 84-85.

svakome slučaju ističe značenje Voćina; no mora se također primijetiti da o tome što je taj grad predstavljao u širem gospodarskom smislu, nemamo baš nikakvih podataka. Ne znamo ništa ni o carinama, ni o godišnjemu sajmu, no pouzdano se zna da je tjednih sajмова u čitavoj regiji bilo samo u Donjem Miholjcu i Slatinskom Drenovcu.¹¹⁹ Tome valja pridodati da je udio građana trgovišta u ukupnome broju stanovnika bio također vrlo nizak. Dok je taj omjer u vlastelinstvu Podravska Slatina bio 42 %, u Voćinu 13%, a u Brezovici je svega 7% žitelja moglo za sebe ustvrditi da pripada gradskome puku.¹²⁰ To je malo čak i usporedbi s omjerom od 20 %, što je bio prosjek na državnoj razini,¹²¹ pa s pravom možemo sumnjati da je redovnike u Voćin privukao urbani karakter grada.

U Ugarskoj Kraljevini franjevački samostani nisu podizani samo u gradovima, što ruši tezu poteklu iz francuske historiografije. U Križevačkoj županiji znamo za četiri samostana koja su djelovala u seoskim sredinama. U Jelenskoj¹²² i na imanju običnoga plemića u Podboru (danas dio Daruvara) samostani franjevača opservanata utemeljeni su 1460,¹²³ a onaj u Remetincu 1516. godine.¹²⁴ Prvi je osnovan nadomak Moslavini, a drugi u blizini Dobre Kuće, a od njih su trgovišta Daruvar, Daruvar Donji i Ljudevit Selo tek na nekoliko kilometara, dok se treći nalazio nedaleko Madžareva. Jelensku su podigli Čupori Moslavački, Podbor Nelipići, a Remetinec Batthyányjevi. Tome se može pribrojiti još i samostan konventualaca u mjestu Szencse, koji je oko 1494. utemeljila obitelj Szencsei. Svima je zajedničko to što su svoje utemeljenje mogli zahvaliti vlastelinovoj volji, a ne razvijenosti naselja u kojemu su izgrađeni.

I u slučaju Voćina potvrdilo se da mjesto duguje svoje značajke feudalčevoj rezidenciji. Nakon što je Orahovica 1494. pretrpjela znatna oštećenja, obitelj Iločki svoje je sjedište podiglo i uredilo u Voćinu. Naseljeni franjevci bili su u službi rodovskoga samostana koji je vremenom postao i ukopnim mjestom roda,¹²⁵ a redovnici su preuzeli brigu za spas duša članova obitelji. Dakle, utemeljenje glavne franjevačkih samostana motivirano je duhovnim potrebama žitelja velikaških rezidencija. Izgrađene su i dvorske kapele iz čega se daje naslutiti koji su burgovi bili stalno nastanjeni, a koji nisu.¹²⁶ Naime, graditeljska rješenja pri izgradnji cr-

¹¹⁹ Engel Pál: Magyarország a középkor végén

¹²⁰ Josip Adamček: Agrarni odnosi, 182-183.

¹²¹ Fügedi Erik: Koldulórendek és városfejlődés, 79.

¹²² Karácsonyi János: Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig, II. kötet, 119-121.

¹²³ *op. cit.* 174-175.

¹²⁴ *op. cit.* 143-145.

¹²⁵ Fügedi Erik: Koldulórendek és városfejlődés, 70-71.

¹²⁶ Horváth Richárd: Várak és uraik a késő középkori Magyarországon. Vázlat a kutatás néhány lehe-

kve uz voćinski samostan pokazuju da je glavni naručitelj bila obitelj.¹²⁷ Gotičke forme crkvenoga zdanja srodne su gotičkim formama iločke i šarengadske crkve,¹²⁸ dapače lako je moguće da bismo usporedna rješenja mogli pronaći i na tlu Češke.¹²⁹

Primjer Voćina rasvjetljuje činjenicu da je u podizanju franjevačkih samostana bitnu ulogu imala velikaška volja. Na to je ukazao već i Erik Fügedi napisavši da se »zlatno doba širenja franjevac poklapa s masovnom pojavom novih trgovišta, što je možda jedan od razloga da je većina novih samostana ipak niknula u trgovištu u kojemu je i vlastelin odigrao određenu osnivačku ulogu«. No, uopće nije irelevantno na što se stavlja naglasak. Iz povijesti Križevačke županije jasno se vidi da se i uspon trgovišta počeo odigravao sukladno velikaškoj volji pa u tom slučaju ne bismo mogli govoriti o neovisnom urbanom razvoju. I Voćin je, poput drugih gradova u županiji, svoju važnost dugovao velikaševoj prisutnosti. Možda se tamošnje seljaštvo zato nije uključilo u Dózsine seljačke ratove.¹³⁰ Iako bi se to očekivalo s obzirom na broj trgovišta. No, iz primjera Voćina možemo izvući sljedeću pouku: u urbanom razvoju Križevačke županije presudna je bila volja vlastelina, a ne jačanje građanskoga sloja, baš kao što je pobožnost vlastelina imala znatan utjecaj na utemeljenje franjevačkih samostana. Zapravo, želimo li razumjeti crkvenu i urbanu povijest gravitirajuće regije, moramo najprije proučiti mentalitet plemstva na njezinu tlu, jer će nam tek tada biti donekle bliža i povijesti voćinskoga franjevačkog samostana.

---

tőségéről. In: *Honoris Causa. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére*. Szerk: Neumann Tibor és Rác György, Budapest – Piliscsaba, 2009. (Társadalom és művelődéstörténeti tanulmányok 40), 63-86. O slavonskim dvorskim kapelama: Zorislav Horvat: *Kapele u burgovima 13.–15. stoljeća u kontinentalnoj Hrvatskoj*. *Prostor*, 7 (1999), 181-198.

¹²⁷ O tome objedinjeno: Buzás Gergely: *Az újlaki Városi Múzeum középkori kőfaragványai*. In: *Középkori Dél-Alföld és Szer*. Szerk. Kollár Tibor. Szeged, 2000, 516-517.

¹²⁸ Diana Vukičević-Samaržija: *A középkori Újlak és műemlékei*. In: *A középkori Dél-Alföld és Szer*, 475-501.

¹²⁹ Anđela Horvat: *Novi pogledi na crkvu u Voćinu*. *Rad JAZU*, 1971., 18; Buzás Gergely: *Az újlaki Városi Múzeum középkori kőfaragványai*. In: *Középkori Dél-Alföld és Szer*. Szerk. Kollár Tibor. Szeged, 2000, 490-491.

¹³⁰ *Monumenta rusticorum in Hungaria rebellium anno MDXIV*. Kiadja: Fekete Nagy Antal – Kenéz Viktor – Solymosi László. Budapest, 1979.

A voćini ferences kolostor megalapításának háttere¹

Ebben a tanulmányban a voćini ferences kolostor helyét szeretném bemutatni Körös vármegye szakrális térszerkezetében és városhálózatában. Régóta ismert tény, hogy a koldulórendi kolostorok és a középkori városok között szoros kapcsolat van, a ferencesek, domonkosok, ágostonosok kármeliták szívesen telepedtek le a fontosabb településeken.² Mivel legtöbbször olyan helyet választottak, amely már amúgy is fontos regionális központnak számított, ezért a történettudomány már a megtelepülést is a fejlettség bizonyítékának tartotta. Jelenlétükkel, személyi állományukkal pedig tovább segítették a városfejlődés kibontakozását, ezért a koldulórendeket a polgárosodás szempontjából sem lehet figyelmen kívül hagyni.

Van néhány eset, ami azonban nem illik bele ebbe az elképzelésbe. Amíg Franciaországban azt tapasztaljuk, hogy nincsen város koldulórend nélkül, illetve ezen rendházak csak városokban léteztek, addig a Magyar Királyságban a ferencesek 51 kolostorából csak 33 működött városias településen, a többit falvakban alapították nemzeti monostor számára tehető nagybirtokosok.³ A kérdés most az, hogy miképpen értékeljük a voćini rendház alapítását, találunk-e összefüggést a település városias jellege és a kolostor között.⁴

A 247, 6 nkm nagyságú uradalom központjának számító település az 1430-as években került a Garai család kezére.⁵ Voćin ekkor még falunak számított, először 1476-ban említették mint mezővárost.⁶ A következő két évtizedben nehezen rekonstrálható a birtokosok cseréje. Garai Jób halála után (†1481) után úgy tűnik,

---

¹ A tanulmány a Bolyai János Kutatás Ösztöndíj (BO/00387/10/2) támogatásával készült.

² Fügedi Erik: Koldulórendek és városfejlődés Magyarországon. In: *Úó: Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Tanulmányok a magyar középkorról.* Budapest, 1981. 57–89.

³ *Uo.* 57–71.

⁴ A településre vonatkozó legújabb szakirodalom: Voćin. Novi prilozii za povijesnu i kulturnu baštinu. Urednica: Dragica Šuvak, Slatina, 2005. További szakirodalom: *Povijesna i kulturna baština Voćina. Pripemila i uredila Dragica Šuvak, Slatina, 2000. 179–181.*

⁵ MOL DL 37 598.

⁶ MOL DL 17 875.

hogy Korvin Mátyás kezébe került. Ennek azonban ellentmond, hogy Vladislav II Jagelović még 1490-ben is csupán megígérte Korvin Jánosnak, hogy Vočint neki adományozza, amint az akkori birtokosok elhaláloznak.⁷ Tehát az uradalom és a város, ha Mátyás meg is szerezte azt, már nem került Korvin János kezébe,⁸ hanem a 15. század végéig Újlaki Katalin és Eufroszina birtokolták. Egy 1495-ben kelt oklevél alapján úgy tűnik, hogy Katalin tartózkodott itt állandóan, akit Eufroszina gyakran meglátogatott és hosszabb időt töltött el vele.⁹ Nem tudjuk pontosan, hogy mikor került Vočin Somi Józsa temesi ispán kezébe, de 1498-ban már az ő birtokaként írták össze,¹⁰ és az 1502-ben kelt végrendeletében még a sajátjaként említi.¹¹ Az ispán halála után a Batthyányaké lett, kezdetben talán Boldizsár¹² tartotta rajta a szemét az atyainai birtokon. 1504-ben legalábbis az ő kérésére írtak át egy a birtokkal kapcsolatos korábbi oklevelet,¹³ 1510-ben pedig Kemléki Bálint atyainai gvárdián neki köszönte meg mint patrónusnak, hogy a zágrábi püspök adományát a rendháznak juttatta.¹⁴ 1512-ben már bizonyosan Benedek királyi kincstartóé volt,¹⁵ a következő évben 55 adózó portáját írták itt össze,¹⁶ és a családtól foglalták el a törökök a várat 1543-ban.¹⁷

Az említett birtokosok közül Újlaki Katalin és Fruzsina alapította vallásos buzgalomból Szűz Mária tiszteletére a ferences kolostort legkésőbb 1496-ban.¹⁸ Előbbi Korbáviai János özvegye volt, férje már 1470 körül eltűnt a szemünk elől. 1490-ben Pozsegaújvár birtokosa, 1493-ban pedig Racsára telepítette le férje egykori szervitorait.¹⁹ Újlaki Fruzsina férje Garai Jób volt, aki már szintén korábban elhunyt.

⁷ MOL DL 37 668.

⁸ 1491-ben szintén Újlaki Katalin birtokaként említették. MOL DL 33 454.

⁹ MOL DL 88 796.

¹⁰ Engel Pál: Magyarország a középkor végén. CD-ROM. Budapest, 2001.

¹¹ MOL DL 30 241.

¹² A Batthyányiak szlavóniai kapcsolataira Pálosfalvi Tamás: Grebeni Hermanfi László alnádor. II. dio. Századok 142 (2008/2) 267-313.

¹³ MOL DL 107 153.

¹⁴ „...nobis administravit eleomosinam reverendissimi domini episcopi et missas per eodem dicemus...” MOL DL 104 224. Batthyány Boldizsár jó viszont ápolt Lukács zágrábi püspökkel, ugyanis 1509-ben ifjabb Boldizsár a püspök Katalin nevű unokahúgát jegyezte el. MOL DL 101 416.

¹⁵ MOL DL 24 871., 33 230.

¹⁶ Josip Adamček – Ivan Kampuš: Popisi i obračuni poreza u Hrvatskoj u XV i XVI stoljeću. Zagreb, 1976. 64.

¹⁷ A Batthyány Orbán kezében lévő vár áprilisban esett el. Szakály Ferenc: Pécs török uralom alá kerülésének történetéhez. In: In Memoriam Barta Gábor. Tanulmányok Barta Gábor emlékére. Szerkesztette Lengvári István, Pécs, 1996. 152.

¹⁸ MOL DF 275 535. Azaz nem Korvin János ahogy az eddigi szakirodalomban több helyen megjelent. Anđela Horvat: Novi pogledi na crkvu u Vočinu. Rad JAZU, 1971. 16. A rendház történetének alapos összefoglalása: Karácsonyi János: Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig, I. Budapest, 1922. 355–356., 387–399. passim. II. kötet. Budapest, 1924. 10-12.

¹⁹ MOL DL 20 043.

Ez az adat sok problémát vet fel. Bár az oklevél ferencesekről szól, és 1510-ből egy gvárdiánról van tudásunk, de 1512-ben Rozgonyi Klárának egy szervitora athinai apácákról írt, akik vásznat szőttek az asszony számára.²⁰ Egy női kolostor sok mindenre választ adhatna, hiszen ők Magyarországon is csak városokban telepedtek le,²¹ de a későbbi források csak elvétve említik az apácákat. 1535-ben a Szentlászlai Egyed ferences az ő gyóntatójuk volt,²² 1660-ban pedig egy beszámoló megemlékezik a beginák atyina házáról, amely a ferences kolostorral szemközt állt.²³ Ezzel párhuzamosan van adatunk a ferences kolostor működéséről.²⁴ 1501-ben a törökök elleni kereszties hadjáratról szóló bullát az itteni rendházba is megküldték,²⁵ és ismerjük a ferences rendház néhány tagját is. 1531-ben Iváncsi István, 1533-ban Szemcsey Mihály, 1535-ben Jalsovai István voltak a gvárdiánok. Ekkor összesen 16 fő élt a kolostor falai között, köztük a fent említett Szentlászlai Egyed. Ezek alapján szinte biztos, hogy a ferences rendház mellett beginák is megtelepedtek a településen. Mivel Engel Pál, Kubinyi András és Fügedi Erik sem vette figyelembe a két rendház párhuzamos meglétét, sőt, utóbbi még az Újlaki család rendház alapításai között sem vette számba a voćini kolostort,²⁶ ezért érdemes végiggondolni az alapítás lehetséges motivációit és a településre gyakorolt hatását.

Az én kérdésem ezzel kapcsolatban az hogy vajon a Voćin fejlettsége hozta magával a ferencesek itteni megtelepedését, vagy inkább földesúri akarat hozta létre a rendházat? Esetleg mindkettő? A válaszhoz először Körös vármegye mezővárosi fejlődését vizsgálom meg.

A magyar történetírás szerint a 15. században Körös vármegye a Magyar Királyság legfejlettebb területei közé tartozott.²⁷ Ezt az állítást igazolja a vármegye városiaso-

---

²⁰ MOL DL 25 541.

²¹ Fügedi Erik: Koldulórendek és városfejlődés i. m. 64.

²² A ferencesek fontosnak tartották az apácák lelkipozását. 1524-ben Besenyő Mihály ferences szerzetes nekik készítette el a Constitutiókat tartalmazó kódexet. Fáy Zoltán: Egy középkori könyvtár hétköznapjai. http://mandarchiv.hu/cikk/223/Egy_kozepkori_konyvtar_Hetkoznapjai (letöltés dátuma: 2012. június 20.) Itt köszönöm meg Romhányi Beatrixnak a tanulmány megírásához nyújtott segítségét.

²³ Karácsonyi János: Szt. Ferenc rendjének története i. m. II. Budapest, 1924. 10–12.

²⁴ A szakirodalomban felbukkan, hogy 1499-ben generális káptalant tartottak Voćinban, de ez valójában a Duna parti Šaregradon történt. Fáy Zoltán: Egy középkori könyvtár hétköznapjai i. m.

²⁵ »In oppido dicto Vochino, sub arce Turcarum, ubi manent ipsi, sunt numero parvo christicolae commorantes ibidem; fuit olim grande monasterium, forsán nostrum, desertum manet, et etiam prope eundem apparent vestigia alterius (monasterii) vel ordinis alterius vel monachorum s. Clarae.« Eusebius Fermendžin: Acta Bosnae potissimum ecclesiastica cum insertis editorum documentorum regestis b anno 925 usque ad annum 1752. Zagrabiae, 1892. 496. idézi: Karácsonyi János: Szt. Ferenc rendjének története i. m. II. Budapest, 1924. 11.,

²⁶ Fügedi Erik: Koldulórendek és városfejlődés Magyarországon i. m. 84–85.

²⁷ Kubinyi András: A magyar királyság népessége a 15. század végén. in: Magyarország történeti demográfiája (896–1995) Millecentenáriumi előadások. Szerkesztette Kovacsics József. Budapest,

dásának folyamata. A magyar történetírásban régóta probléma, hogy milyen település tekinthető városnak. Csánki Dezső minden olyan települést annak tartott, ahol vásárt tartottak.²⁸ Mályusz Elemér szerint viszont csak a szabad királyi városokat (civitas) tartotta valódi városnak.²⁹ Ha ez utóbbi állítást elfogadnánk, akkor a térségben csak Kőrös város tartozna a valódi városok közé, ugyanis Rovišće, Koprivnica és Rača a század folyamán földesúri hatalom alá kerültek. Ezért én Kubinyi András állítását fogadom el, miszerint a mezővárosok (oppidum) városi funkciót töltöttek be, és valódi központok voltak. Ezért ezt a csoportot is városok közé számítottam. (Idáig csináltad eddig!)

A 16. század elején Kőrös vármegyében 90 városra találtam adatot, ebbe beletartozik minden 1526 előtt civitasnak és oppidumnak említett település. Rašenica (Kontovc) első igazolható említése csak 1529-ből származik, ezért nem számolta vele, bár lehetséges, hogy már korábban is oppidumnak számított. Az adóösszeírásokban mindenesetre nem szerepel mint város.³⁰ A 90 város többsége megtalálható az Engel Pál által készített térképen.³¹ Kivételt képez Garić és Pavlin Kloštar (Sztreza), amelyek falvakként szerepelnek nála. Előbbi a zágrábi püspök kezében volt, és 1415-ben van rá adat, ahol oppidumként szerepel.³² A horvát szakirodalomban felmerült a közeli Garignicával való azonosítás, ami nem véletlen, hiszen ez a település is előfordul Garig névváltozattal a forrásokban.³³ Mivel azonban az 1415. évi oklevél Borbála királyné birtokaként említi, ezért jogos Josip Adamček állítása, aki két külön mezővárosként említi őket.³⁴ Pavlin Kloštar esetében szintén szegényesek a forrásaink. Míg az 1373-tól működő pálos kolostor működéséről számos irat maradt fenn, magáról a településről alig tudunk valamit. Az biztos, hogy 1465-ben heti és országos vásártartási jogot is szerzett, és Csánki Dezső³⁵ valamint Josip Adamček is egyértelműen mezővárosnak számította.³⁶ Pavlin Kloštar példája egyébként jól mutatja, hogy nehéz egyértelműen elkülöníteni a falvaktól a városias településeket. Hiszen például Jugovo

---

1997. 107–108.

²⁸ Csánki ez alapján készítette el Kőrös vármegyéről szóló művét. Csánki Dezső: Kőrösmege a XV. században. Budapest, 1893.

²⁹ A téma historiográfiáját összefoglalja: Kubinyi András: A középkori magyarországi városhálózat hierarchikus térbeli rendjének kérdéséhez. Településtudományi Közlemények 23 (1971) 58–62.

³⁰ Josip Adamček – Ivan Kampuš: Popisi i obračuni poreza u Hrvatskoj u XV. i XVI. stoljeću. (Sveučilište u Zagrebu, Institut za hrvatsku povijest, izvori za hrvatsku povijst 3.) Zagreb, 1976. 32., 64., 101.

³¹ Engel Pál: Magyarország a középkor végén i. m.

³² MOL DL 103 460.

³³ Krešimir Regan: Plemički grad Garić. Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru, br. 4(2011), 34.

³⁴ Josip Adamček: Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV do kraja XVII stoljeća. Zagreb, 1980. 173.

³⁵ Csánki Dezső: Kőrösmege a XV. században i. m. 18.

³⁶ Josip Adamček: Agrarni odnosi i. m. 175.

Polje, Viljevo, sőt, az oppidumnak említett települések többsége is kevesebb kiváltsággal bírt, legtöbbször a környékén sem találunk kolostort, mégis egyértelműen városnak tartjuk.

Garić és Pavlin Kloštar abban is hasonlítanak, hogy mindkettő település életében komoly szerepet kaptak a pálosok.³⁷ A remeterendből koldulóvá váló pálosok az uralkodó dinasztiák és a nemesi családok támogatása révén a 14-15. században éltek virágkorukat, a középkor végén 63 rendház működött,³⁸ míg összesen 92 kolostort alapítottak a Kárpát-medencében.³⁹ A rend 1418-tól prédikálhatott, a következő évtől temethetett, így sok tekintetben hasonult a kolduló rendekhez. Ez indokolta a búcsújáró központok kialakítását a részükről. Pavlin Kloštarnak már 1386-ban Alsáni Bálint püspök egy évi és nyolcvannapos búcsút engedélyezett a prior kérésére, hasonlóan János győri püspökhöz, aki nyegyvennapos búcsút tett lehetővé.⁴⁰ Két évvel később György zágrábi vikárius a pálosok itteni egyházát a felsorolt ünnepeken felkeresőknek nyegyvennapos búcsút engedélyezett.⁴¹ 1500-ban Garić is megkapta ezt a kiváltságot.⁴² A települések közvetlen szomszédságában, jól megközelíthető helyen álló pálos kolostorok minden bizonnyal fontos szerepet töltek be a mezővárosok vallásos életében, a búcsúk pedig jelentős tömegeket mozgattak a távolabbi környékről is. A devotio moderna erősen meghatározta a késő középkori pálos kultúrát.⁴³ Mindezzel arra kívánom felhívni a figyelmet, hogy a pálos rendházakat is érdemes bevonni a vizsgálatba, mert a késő középkorban erősen bekapcsolódtak a lelkigondozásba, és emiatt az alapvetően remete életmódjuk sok tekintetben módo-

³⁷ Kultura paulina u Hrvatskoj 1244–1786. Slikarstvo, kiparstvo, arhitektura, umjetnički obrt, književnost, glazba, prosvjeta, ljekarstvo, gospodarstvo. Ured. Đurđica Cvitanović et alii. Zagreb, 1989. 73–74., 83.

³⁸ Hervay Ferenc: A pálos rend elterjedése. In: Mályusz Elemér emlékkönyv. Szerk. H. Balázs Éva – Fügedi Erik – Makkai Ferenc. Budapest, 1984. 170. Másutt 68 kolostorról olvasni, és ehhez még hozzá kell számolni a szlavóniai hét, és a horvát-dalmát területen működő nyolc rendházat. Pálosok. Szerk. Aczél László Zsongor – Legeza László – Szacsavay Péter – Török József. Budapest, 2006. 17. Engel Pál térképén 74 monostor szerepel, de ez minden bizonnyal nem teljes. Érdekes, hogy a Dobra kuća-i pálos kolostort nem említi, helyette a tőle 6,3 km távolságra fekvő Szentanna néven külön szerepelteti. Annyiban igazat lehet neki adni, hogy a korabeli adóösszeírások is a „Heremitarium Sancte Anne” 9 telkét külön írták össze. Adamček – Kampuš: Popisi i obračuni i. m. 30.

³⁹ Romhányi Beatrix: Kolostorok és társaskáptalanok Magyarországon. Budapest, 2000. Meg kell említeni, hogy a magyar szakirodalomban általában nem foglalkoznak a szlavóniai és horvát rendházakkal, és emiatt elmondhatjuk, hogy máig hiányzik egy a pálosok középkori történetével foglalkozó modern monográfia.

⁴⁰ MOL DL 34 650.

⁴¹ MOL DL 34 651.

⁴² Urbán Máté: Pálos zarándokhelyek a késő középkori Magyarországon. Vallástudományi Szemle 5 (2009/1) 67.

⁴³ Mályusz Elemér: A pálosrend a középkor végén. Egyháztörténet 3 (1945) 53.

sult.⁴⁴ Alapításuk azonban eredendően főúri, őket tehát elsősorban nem egy városi közösség, hanem egy főúri rezidencia közelsége hívta életre. A 15. század második felében ugyanis gyakran előfordult, hogy mágnások a rezidenciájuk mellett pálos kolostort alapítottak.⁴⁵ Ez a motiváció jelen van a késő középkori ferences rendházak alapításánál is, amint arról később még lesz szó. A kolostorok miatt tehát Garić és Pavlin Kloštar egyértelműen a városias települések közé sorolhatók.

A vármegyében talált 90 mezőváros nagyon soknak tűnik, mert az ország egész területén körülbelül 900 ilyen település volt. Azaz az összes mezőváros tíz százaléka a vármegye területén feküdt, miközben, a vármegye csak az ország három százalékát tette ki.⁴⁶ Megvizsgáltam Baranya és Somogy megye mezővárosait is, hogy talán itt is hasonló eredménnyel találkozom. Baranyában 23, Somogyban pedig 38 oppidum volt ebben a korban,⁴⁷ és ez még akkor is jóval kevesebb, ha figyelembe vesszük, hogy ezen vármegyék területe kisebb volt Körösénél.⁴⁸

Beszédesek a népsűrűségi adatok is. A Magyar Királyságban a 15. század végén átlagosan 10 fő élt egy négyzetkilométeren, Szlavóniában ez a szám 14 körül volt. A legsűrűbben lakott vidék a Dél-Dunántúl és a vele határos szlavóniai vármegyék voltak. Itt több mint 18 fő lakott átlagban egy négyzetkilométeren. Baranyában 24,8, Varasd megyében 20,2, Körösben pedig 19,9 volt ez az érték.⁴⁹ Ezt követte Pozsega 17,5, Somogy 16,6, és az ártéri erdőkkal teli Verőce 12,3 fő/nkm népsűrűséggel. Ettől élesen elüt Zágráb, ahol a 16. század elején csak 5,9 volt a népsűrűség aránya, amiben közrejátszott a földrajzi adottság mellett az évtizedes oszmán pusztítás is. A portaszámokból a vármegyék lélekszámára is lehet következtetni. Kubinyi András számításai szerint a régió legnépesebb megyéje Körös volt, ahol akár 199 000 fő is élhetett, ezt követte Baranya 150 000, Somogy 112 000, Zágráb 46 000, Varasd 41 000 és Pozsega 36 000 lakosa. Ezek mellett eltörpül Verőce 8000 fője, de Zágráb és Varasd esetében nem szabad elfelejteni, hogy az előbbi 7400 négyzetkilométeres területén alig éltek többen, mint az 1895 nkm Varasdon.⁵⁰

⁴⁴ Guzsik Tamás: A pálos rend építészete a középkori Magyarországon. Budapest, 2003. 25.

⁴⁵ Kubinyi András: Főúri rezidenciák a középkor végén. in: A Dunántúl településtörténete, VII. Szerk. Somfai Balázs. Veszprém, 1989. 87–93.

⁴⁶ Kubinyi András: A magyar királyság népessége i. m. 109.

⁴⁷ Engel Pál: Magyarország a középkor végén i. m.

⁴⁸ Körös megye területe 9424, Baranya megye 5717, Somogy megye 6339 nkm volt.

⁴⁹ Ezek szerint a mezővárosok száma önmagában nem elegendő egy nagy népsűrűség eléréséhez. Baranya megyében rengeteg apró falu élt a lakosság döntő többsége, és ez is elegendő volt ahhoz, hogy Pilis vármegye után az ország legsűrűbben lakott megyéjének számíton.

⁵⁰ Kubinyi András: A magyar királyság népessége i. m. 107–109.

Körös vármegyében körülbelül 3500 adózó portát találunk a mezővárosokban a 16. század elején.⁵¹ 1495-ben közel 9600 telket írtak itt össze,⁵² ez alapján a lakosság több mint 30 százaléka lakott városias településen. Ez országos átlagban is kiemelkedő. Az adatok bizonyítják, hogy Körös vármegye a Magyar Királyság legnépesebb és leginkább városias területének számított a késő középkorban. A kérdés azonban továbbra is az, hogy mindez mennyire hatott a ferencesek vármegyében való megtelepedésére. Vajon egy erősödő mezővárosi polgárság hívta őket erre a vidékre, vagy ezt nem lehet ennyire kategórikusan kijelenteni.

A fentebb említett kilencven városias település között felállítottam egy sorrendet elsősorban Kubinyi András kutatásai alapján. Ő észrevette, hogy nincsen igazán jelentős város a vármegyében, Körös hiába kapott szabad királyi városi kiváltságokat, egyáltalán nem számított a megye központjának, bár kétségkívül a jelentősebb központok közé tartozott. Ahogy a 14. században még királyi civitasként emlegették Rojcsa (Rovišće)⁵³ és Racsa (Rača)⁵⁴ sem, amelyek fokozatosan elvesztették kiváltságait, és a 15. században már oppidumként találkozunk velük a forrásokban. Ezek tehát nem tartoztak a legfejlettebb települések közé, Csázma (Čazma), Kapronca (Koprivnica) és Dombró (Dubrava) sok tekintetben megelőzte őket. Az elsőből például 19, a másodikból 17, míg Dubravából 16 fiatal iratkozott be a bécsi vagy a krakkói egyetemre, egész Szlavóniából csak Zágrárból (30 fő) és Varasdról (25 fő) ismerünk többet.⁵⁵ A megye három legfejlettebb települését követte Ivánc (Kloštar Ivanić) és Izdenc (Zdenci Mali), ám országos viszonylatban valójában egyik sem tűnt jelentősnek. Nyugaton Zágráb,⁵⁶ északon pedig inkább Pécs számítottak a régió komolyabb településének.⁵⁷

⁵¹ Ahol lehetett, ott az 1495. évi összeírást vettem alapul. Ahol nem volt, ott az 1507., vagy az 1513. évi, ha még ez is hiányzott, akkor az 1517. évi adatokat vettem alapul. Több mint húsz év adatsorai azonban minden bizonnyal torzítanak, ennek ellenére jobb megoldást nem tudok. Az adatokat lásd: Adamček – Kampuš: Popisi i obračuni i. m. 7–105.

⁵² Uo. 7–14.

⁵³ királyi civitas (1380), oppidum (1398–1520), országos vásár, keddi hetipiac (1402), vám. 1473-ban szlavón tartományi gyűlés színtere, fortalitium (1543). Az 53,7 nkm uradalom központja. Királyi birtok, szlavón báni honor (1382). Szerdahelyi Dersfi családé (1393–1543). 20 adózó porta (1520). Engel Pál: Magyarország a középkor végén i. m.; Pálosfalvi Tamás: Grebeni Hermanfi László alnádor. I. közlemény. Századok 141 (2007/4) 875.; Adamček – Kampuš: Popisi i obračuni i. m. 27.

⁵⁴ királyi civitas (1396), 1414-ben szlavón tartományi gyűlés színtere. oppidum (1459–1517). castellum. Az Újlakiké (1453–1524). Móré Lászlóé (1525–1542). 42 adózó porta (1513). Pálosfalvi Tamás: Grebeni Hermanfi László alnádor i. m. 875.; Adamček – Kampuš: Popisi i obračuni i. m. 62.

⁵⁵ Kubinyi András: A középkori magyarországi városhálózat hierarchikus térbeli rendjének kérdéséhez i. m. 72.

⁵⁶ Szabolcs Varga: Uloga grada Zagreba u gradskom sustavu Ugarske u kasnom srednjm vijeku. Podravina: Časopis za multidisciplinarna istraživanja vol. VIII. broj 16. (2009) 56–73.

⁵⁷ Szabolcs Varga: Die Stadt Fünfkirchen in der Türkenzeit. Podravina: Časopis za multidisciplinarna

Ezt megerősítették a saját vizsgálataim is. A kilencven oppidum esetében megnéztem, hogy uradalmi központ volt-e, illetve volt-e vár a településen. Felmértem az adózó telkek számát, illetve, hogy az adott településen volt-e bíróság, vagy hiteleshely (vjerodostojna mjesta), illetve tartottak-e ott nemesi gyűlést. Feljegyeztem a templomok, kolostorok és ispotályok (kórház, vendégház) számát, valamint hogy volt-e vám az adott településen, illetve milyen vásárokat tartottak a területén. Ezek alapján lehetett különbséget tenni a 90 város között, mert nagy részük valóban a városiasodás alacsony szintjén állt, sok esetben hiányoztak a vallási intézmények, és piacközponti szerepük is gyenge volt.

Körös megye legfejlettebb települései főleg egyházi kézben voltak. Ezek közé tartozott Čazma, Dubrava, amelyek már Kubinyi kutatásiban is szerepeltek. Rajtuk kívül további 17 város volt a zágrábi püspök,⁵⁸ a csázmai káptalan,⁵⁹ a vranai perjel,⁶⁰ vagy a galgoncai prépost,⁶¹ illetve a bélai apát kezében.⁶² Azaz a városok több, mint 20 százaléka volt egyházi birtok, és közülük tartoztak a legfontosabb települések. Közülük az első Csázma volt,⁶³ Bár oppidumként csak 1455-ben említették először, minden bizonnyal már korábban is a vármegye fontos központjának számított.⁶⁴ 1513-ban 35 adózó, és 56 egy tűzvész miatt adómentességet kapó portát írtak itt össze.⁶⁵ Itt székelt a csázmai káptalan, itt volt a zágrábi püspöknek rezidenciája, és egy olyan uradalom központjának számított, ahol további 4 mezőváros feküdt. A településen vár, domonkos kolostor és ispotály is volt, gazdasági erejét pedig jelzi, hogy három országos vásár

---

istraživanja vol VI. broj 14. (2008) 15–19.

⁵⁸ Garics (Garić), Garicsalja (Podgarić), Nart (Narta), Szerdahely (Sredska), Sziscsán (Siščani), Obedszentkereszt (Križ), Szentmihály (Miholec), Szentlászló (Vlajislav), Szalatnok (Podravska Slatina)

⁵⁹ Szlobocsina (Korenovo) A szlobocsinai uradalom központja, oppidum (1440-1491). Castellum, amit Jan Vitovec építtetett 1460 körül. MOL DF 299 443. Országos vásár (1474), vám, Engel Pál: Magyarország a középkor végén i. m. Engel szerint 1490–1519 között a Batthyány család birtoka. Az adóösszeírások szerint azonban 1507–1520 között a csázmai káptalané. 1513-ban 41, 1520-ban 42 adózó portája van. Adamček – Kampuš: Popisi i obračuni i. m. 61., 129.

⁶⁰ Lesnákhegy (Okučani), Raszosja (Trnakovac mellett elpusztult település), Pekrec (Pakrac), Csáktornya (Čaklovec). Bár Szentandrás (Temennica) egy rövid ideig, 1500–1503 között bizonyítotóan a perjel birtokában volt, mégsem számoltam ide, mert utána világi kézbe került. Az 1472-től castellummal bíró, 1493-tól oppidum Engel szerint 1513-tól a Batthyányak kezébe került, ennek azonban ellentmond, hogy 1507-ben „*domine Bathoris*” szerepelt az itteni 22 porta birtokosaként. 1517-ben azonban már biztosan Batthyány Boldizsáré. Adamček – Kampuš: Popisi i obračuni i. m. 31., 100.

⁶¹ Golgonca (Glogovnica)

⁶² Béla (Bijela), Bujovc (Bujavica)

⁶³ Történetére lásd: Čazma u prošlosti i danas 1226–1976. Zbornik. Radova čitanih na simpoziju o 750. obljetnici osnivanja Čazme održanom u Čazmi studenoga 1976, Čazma, 1979.

⁶⁴ MOL DL 252 173. A 13–15. századi nagyságára: Josip Adamček: Agrarni odnosi i. m. 170.

⁶⁵ Adamček – Kampuš: Popisi i obračuni i. m. 55. 1480-ban is száz portáról jutott jövedelemhez a püspökség. Josip Adamček: Agrarni odnosi i. m. 128.

és hetipiac is működött itt.⁶⁶ Erős volt a kézművesipar is, a bécsi egyetemre innen iratkoztak be a legnagyobb hányadban kézművesek gyermekei Szlavóniából. 14 hallgatóból négy fő származott ruhaiparban érdekelt családból.⁶⁷ Ez természetesen összefügg azzal, hogy nagy számban éltek egyháziak a városban, akik komoly keresletet jelentettek a városban. A szintén száz adózó portával bíró Dubrava jelentősége inkább a késő középkorban nőtt meg,⁶⁸ 1485-től említik oppidumként, és kastély is állt itt.⁶⁹ Súlyát az adhatta, hogy virágzó uradalom központja volt, ahol a 236 prediális portával együtt 431 telek fizetett földesúri járadékot.⁷⁰ Szintén nem elhanyagolható, hogy kismemesi települések vették körbe, délen Ebresen (Obreška) egyházi nemesek laktak, északról a Brodaricsok által birtokolt Kebeľ (Kabal) volt elérhető távolságban. Báni törvényszék megtartására is van adatunk.⁷¹ Bár 1513-ban egy kisebb tűzvész pusztított a városban, jelentősége megmaradt, Mohács után a zágrábi püspök gyakran tartózkodott itt, és a falai között több esetben tartottak szlavón nemesi gyűlést (sabor).⁷² Bár ferences kolostor itt nem működött, de néhányan a helyiek közül beléptek a rendbe. Az 1540-es években Dombrai Márk az ormosdi kolostor gvádiánja, míg az 1535-ben még Ivanićon szolgáló Tamás 1542-ben a szlavón őrség feje, 1548-ban már Remetinec előljárója volt.⁷³ Kloštar Ivanić nem szerepel Kubinyi felsorolásában, ennek ellenére én a fontosabb egyházi települések közé számítom. Ivanić Čazma és Dubrava mellett ugyanis a harmadik nagy püspöki uradalom központja volt, a 16. század elején pedig a legnépesebb egyházi településnek számított,⁷⁴ 1513-ban 139 adózó portát írtak össze.⁷⁵ A középkor folyamán női cisztercieknek volt itt rendházuk, majd az elhagyott épületet Szegedi Lukács zágrábi püspök adományozta az obszerváns ferenceseknek.⁷⁶ Innen származott Simon, aki 1535-ben Remetincen szolgált, majd 1537-ben a váraljai

---

⁶⁶ Engel Pál: Magyarország a középkor végén i. m.

⁶⁷ Kubinyi András: A középkori magyarországi városhálózat hierarchikus térbeli rendjének kérdéséhez i. m. 75.

⁶⁸ Josip Adamček: Agrarni odnosi i. m. 128. 1507-ben már csak 62 telket írtak össze, míg 1512-ben 109-et. Adamček – Kampuš: Popisi i obračuni i. m. 25.

⁶⁹ 1485-ben Apathi István, 1505-ben vinodoli Horvát Péter volt a dubravai castellanus. MOL DL 93 570.; MOL DF 255 550.

⁷⁰ Josip Adamček: Agrarni odnosi i. m. 128.

⁷¹ Egervári László bán 1490. aug. 27-én tartott itt törvényszéket. MOL DL 101 112.

⁷² 1527-ben és 1537-ben is. Ferdo Šišić: Hrvatski saborski spisi /Acta comitalia regni Croatiae, Dalmatiae, Slavoniae. Knjiga prva: Od godine 1526. do godine 1536. (MSHSM XXXI.) Zagreb, 1912. 71–77.; Uő: Hrvatski saborski spisi /Acta comitalia regni Croatiae, Dalmatiae, Slavoniae. Knjiga druga: Od godine 1537. do godine 1557. Dodatak 1526-1539. (MSHSM XXXVI.) Zagreb, 1915. 79–81.

⁷³ Karácsonyi János: Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig i. m. I. kötet 402. II. kötet 82., 131., 144.

⁷⁴ Josip Adamček: Agrarni odnosi i. m. 170.

⁷⁵ 1513-ban 139 adózó portát írtak itt össze. Adamček – Kampuš: Popisi i obračuni i. m. 54.

⁷⁶ Karácsonyi János: Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig i. m. II. kötet 81–83.

(Jelenska) rendház vezetője lett.⁷⁷ András 1535-ben még Ivaniçon élt, és 1542-ben lett remetinci gvardián. István 1531-ben a voćini rendház vezetője, négy évvel később pedig váraljai gyóntatóként találkozunk vele a forrásokban.⁷⁸

A világi birtokok közül már nehezebb kiválasztani a legfontosabb településeket. Az adatsorok alapján Koprivnica tűnik a legfejlettebb városnak, hiába vesztette el kiváltságai jelentős részét.⁷⁹ Uradalmi központ volt, vár állt a területén, és konventuális ferences kolostor is működött a falai között. Országos vásárra is van adat, és 13 diák kereste fel Bécs vagy Krakkó egyetemeit.⁸⁰ Hasonlókkal büszkélkedhetett Voćin is, amely szintén uradalmi központ volt. A több mint háromszáz adózó porta tekintélyes tartományt sejtet, bár a közel 250 négyzetkilométeres területen nem volt több városias település.⁸¹ Emellett vár, ferences kolostor és begina rendház meglétéről van tudomásunk, mindezek alapján nem szabad lebecsülni Voćin jelentőségét. 1493-ban például egy személy beiratkozott innen a krakkói egyetemre, azaz minimális szinten a tanulmányi peregrináció is működött.⁸² Voćin a 16. század elején a közepes nagyságú települések közé tartozhatott. 1507-ben 52 adózó portája volt itt Újlaki Lőrincnek, igaz ez kevesebb, mint a szintén ebben az uradalomban összeírt Rosonc falu 55 portája. A zágrábi püspök tizedjegyzékei azonban arról árulkodnak, hogy már az 1480-as években komoly összegeket sikerült beszedni ebből a tizedkerületből, különösen a bor és a sertés aránya kiugró.⁸³ Feltűnő az egyházi birtokok száma is. Az itteni plébánosnak ötven, Lőrinc, János és Demeter prebendáriusoknak pedig összesen 22 telke volt itt. A településen három templom is működött, egy-egy a ferencesek és a beginák számára, a harmadik pedig plébániatemplomként funkcionált.⁸⁴ Továbbá az uradalomhoz tartozó Bresnicán a plébánosnak öt, a Szent Kozma templom papjának nyolc,

⁷⁷ Karácsonyi János: Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig i. m. II. kötet 120., 144.

⁷⁸ Uo. 11., 120.

⁷⁹ Legújabbán: Ranko Pavleš: Koprivničko i đurdevačko vlastelinstvo. Povijest, topografija, organizacija. Koprivnica, 2001.

⁸⁰ Kubinyi András: A középkori magyarországi városhálózat hierarchikus térbeli rendjének kérdéséhez i. m. 72.

⁸¹ Egy 1435-ben kelt forrás alapján azonban nem zárhatjuk ki más mezővárosok létét. „castrum nostrum Athyna cum universis oppidis ac possessionibus” idézi: Josip Adamček: Agrarni odnosi i. m. 176.

⁸² 1496-ban a ferrarari egyetemen is megfordult egy Nicolaus de Athina, de az azonos név miatt, ugyanis Krakkóból is egy Miklóst ismerünk, nem kizárt, hogy ugyanarról a személyről van szó. Ha nem, akkor két külföldi egyetemen tanuló személyt könyvelhetünk el a településről. Stanko Andrić: Voćin u srednjem vijeku. In: Povijesna i kulturna baština Voćina i. m. 104–105.

⁸³ Josip Adamček: Agrarni odnosi i. m. 148.

⁸⁴ A plébániatemplom védőszentje a 14. században Szent Miklós volt, 1481-ben azonban Johannes Krajachych de Kamarja tíz forintot hagyott az itteni Szent Pál templomra. „Item lego ecclesiae Sancti Pauli in Athina florenorum decem.” MOL DL 37 166.

és egyéb prebendáriusoknak három portája volt. Ebbe a csoportba tartozik a szintén Újlaki birtok Raholca (Orahovica), amely a 15. század második felében a család egyik központi rezidenciájaként szolgált. Innen keltezte egyik levelét Újlaki Miklós erdélyi vajda és macsói bán 1453-ban,⁸⁵ és itt is végrendekezett 1471-ben.⁸⁶ Úgy tűnik, hogy tervezte a ferencesek letelepítését is, az itteni Szent Katalin templomot akarta nekik adni, ám ez végül nem valósult meg.⁸⁷ A város komoly károkat szenvedhetett 1494-ben, amikor az Újlaki Lőrinc megbüntetésére küldött királyi csapatok elfoglalták.⁸⁸ A 16. század elején körülbelül 50 adózó porta volt a településen,⁸⁹ és az uradalomban is csak 216 telket írtak össze. A szomszédos Jalseva (Jošava) oppidum hat prebendáriusa komolyabb hitéletet feltételez. Igaz, Orahovicában is a kápolnamesternek 15,⁹⁰ a plébánosnak tíz, Péter prebendáriusnak pedig öt telke volt.⁹¹ Úgy tűnik azonban, hogy a város az Újlakiak Kőrös megyei birtokain jelentőségében a középkor végére Voćin mögé szorult, és talán nem véletlen, hogy a ferencesek letelepítésére Orahovica ostroma után került sor.⁹²

Szintén ebbe a kategóriába tartozik Gorbonok (Kloštar) és Ludbreg is. Előbbi a Belosovci, majd a Tahy család rezidenciája volt, 1494-ben már Gorbonoki Istvánnak egy kastélya állt itt.⁹³ A Mátyás halála utáni esztendőekben idegen kezekbe került, majd újabb fellendülése a 16. század elején következett be. 1506-ban említették először oppidumnak a települést, ahol 1513-ban 75 telket vettek lajstromba. 1507-től tudunk az obszerváns ferencesek itteni működéséről, akiknek 1517-ben

---

⁸⁵ MOL DL 14 661.

⁸⁶ MOL DL 17 162.

⁸⁷ Fedeles Tamás: Egy középkori főúri család vallásossága. Az Újlakiak példája. Századok 145 (2011/2) 385. A szerző felveti, hogy az Orahovica melletti Pestenyén (Donja Pištana) Miklós szintén ferenceseket kívánt letelepíteni, azonban az oklevélben szereplő civitate Perstyen nem vonatkozhat erre a falura, nagy valószínűséggel inkább a Nyitra megyei Pöstyén mezővárosra utal, amely az Újlakiak egyik legnépesebb városa volt Galgóc után a környéken. Neumann Tibor: A Korlátöviék. Egy előkelő család története és politikai szereplése a XV–XVI. században. Piliscsaba, 2006. 16.

⁸⁸ Istvánffy Miklós magyarok dolgairól írt históriája Tállyai Pál XVII. századi fordításában. I/1. 1-12. könyv. Sajtó alá rendezte Benits Péter. Történelmi források I. Budapest, 2001. 88–91.

⁸⁹ 1507-ben 50, 1513-ban 56 Újlakiaknak adózó portát írtak össze. Adamček – Kampuš: Popisi i obračuni i. m. 33., 65.

⁹⁰ Ez talán a család számára oly fontos Szent Katalin oltár gondozására szolgált. 1507-ben ugyanis Pestenyei Gáspár fia Gergely a fehérvári konvent előtt tiltakozott az ellen, hogy Újlaki Lőrinc bizonyos Kőrös megyei birtokokat az orahovicei plébániatemplom Szent Katalin oltárának adományozott. MOL DL 94 313. Az Újlakiak vallásossága kapcsán érdemes lenne a Szent Lőrinchez és Szent Katalinhoz fűződő áhitatot vizsgálni.

⁹¹ Adamček – Kampuš: Popisi i obračuni i. m. 33.

⁹² Mivel a két alapító már hosszú ideje megözvegyült, így nem vaslószerű, hogy a férjek elvesztése szerepelt volna a motivációk között.

⁹³ MOL DL 268 262.

négy adózó és két puszta telkük volt,⁹⁴ 1529-ben pedig itt temették el a szintén Gorbokról származó Budor család András nevű tagját.⁹⁵

Hasonló jelentőségű Ludbreg is.⁹⁶ A 60 négyzetkilométer kiterjedésű uradalom központjának számító településen 1373-tól működtek konventuális ferencesek. Itt haladt át a Körösről és Kaproncáról V arasd felé vezető országút, és talán emiatt is 1418-ban vasárnapi hetipiac tartására kapott engedélyt. Mivel a környéken más mezőváros nem volt – Raszinyakeresztúr csak 1502-től szerepel oppidumként a forrásokban, a vármegye északnyugati régiója legfontosabb településének számított. 1421-ben a Ludbregi családnak egy kastélya állt itt.⁹⁷ 1461-től oppidum, három évvel később a Túróci család kezébe került. Az uradalom portáinak húsz százaléka feküdt mezővárosokban, ez inkább átlag alatti teljesítménynek számít.⁹⁸ 1510-ben Túróci Bernát varasdi ispán és Mangui Antal ferences szerzetes, teológiai professzor elérték, hogy a Szentháromság és a Szűz Mária plébániatemplom is száz napos búcsúban részesüljön.⁹⁹ Előbbi már az 1420-as évektől búcsújárárhelynek számított, X. Leó pápa pedig 1512-ben elismerte az itteni Szent Vér relikviáinak valódiságát.¹⁰⁰ Mindez nagyban megnövelte a város jelentőségét, hiszen az 56 adózó portával és a 166 telkes uradalommal inkább a közepes birtokok közé tartozott.¹⁰¹ Ludbreg tehát búcsújáráro központként tett szert a vármegye települései között nagyobb jelentőségre.

A vallásos intézmények megléte miatt még idesorolhatjuk Moslavinát, Kraljeva Velikát és Medjurícot. Ezek, bár kolostorral nem rendelkeztek, de mindháromban működött ispotály. A hatalmas uradalom központjának számító Moslavina 250 adózó portájával a vármegye legnépesebb településének számított.¹⁰² A Csupor, majd az Erdődy család kezében levő településen kastély is épült, 1493-ban pedig országos vásárra kapott engedélyt. Plébánia temploma mellett egy újabb is épült a 16. század

⁹⁴ 1292-ben konventuálisok telepedtek itt le, az 1552-ig folyamatos működésükre azonban nincsen írásos forrás. Paškal Cvekan: *Od Gorbonuka do Kloštra Podravskeg: povijesno-kulturni prikaz povodom 700. godina dolaska franjevaca u Gorbonuk*. Virovitica, 1990. 23–35.; Karácsonyi János: *Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig* i. m. I. kötet 173–174.; Adamček – Kampuš: *Popisi i obračuni* i. m. 104.

⁹⁵ Emilij Laszowski: *Oporuka Andrije Budora od Budrovca g.1529*. *Vjesnik kr. državnog arkiva u Zagrebu* VI. (1934) 50–57. A Budorokra Pálffy Géza: *Plemićka obitelj Budor iz Budrovca u razdoblju od 15. do 18. stoljeća*. *Podravina: Časopis za multidisciplinarna istraživanja* vol. III. broj 2. (2003) 3. 5–75.

⁹⁶ Josip Adamček: *Ludbreg i njegova okolica u doba feudalizma*. In: *Ludbreg*. Gl. Ured. Vlado Mađarić. Ludbreg, 1983. 81–85.

⁹⁷ MOL DL 101 712.

⁹⁸ Josip Adamček: *Agrarni odnosi* i. m. 182.

⁹⁹ MOL DL 101 807–101 808.

¹⁰⁰ MOL DL 101 810.

¹⁰¹ Adamček – Kampuš: *Popisi i obračuni* i. m. 94.

¹⁰² Adamček – Kampuš: *Popisi i obračuni* i. m. 24.

elején a Mindenszentek tiszteletére.¹⁰³ A 4,5 kilométer távolságban fekvő váraljai ferences kolostor valószínűleg valamilyen formában bekapcsolódott a település vallási életébe. A távolság azonban jelzi, hogy Monoszló esetében a koldulórendek nem játszottak komoly szerepet a városi fejlődésben. Kraljeva Velika a velikei uradalom központja volt, már 1427-ben oppidumnak nevezik a források. A 16. század elejére már megkülönböztettek Ó- és Újvelikét a források.¹⁰⁴ Utóbbi területén kastély állt, ez kezdetben a király kezében volt, majd a Maróti családhoz került. Alattuk hoztak létre ispotályt a városban 1443-ban. A század végén az Egervári, majd a Kanizsai család birtoka. 1507-ben 75 portát írtak össze. Az uradalmon belül átlagban a lakosok harmada számított mezővárosi polgárnak, ez kifejezetten jónak mondható.¹⁰⁵ Vasmegyericse (Medjurić) egy gazdag uradalom központja volt, a közelében feküdt Pekerszerdahely (Sredjani) és Miholc (Gaj kod Pakraca) is. Emiatt az uradalom lakosainak 45%-a mondhatta magát mezővárosi lakosnak. Ennek ellenére viszonylag későn, 1476-ban nevezték először oppidumnak. Ekkor már Drágffy Bertalan tulajdonába került, az ő idejében rendszeresen tartottak itt tartományi gyűléseket, 1474–1496 között öt alkalommal.¹⁰⁶ Az ispotály vezetőjének 1507-ben négy telkét írták össze, míg az egész városban 43 adózó portát regisztráltak.¹⁰⁷

További három települést sorolhatunk a megye jelentősebb városai közé. A Bathyány család kezébe kerülő Újudvar (Novi Dvor) városában hetipiac és vám is volt. Az 1477-től oppidumnak nevezett településen 1507-ben 65 adózó portát írtak össze, ezzel a lista első felébe számít. Zdenci Mali falai között szintén tartottak szlavón nemesi gyűlést,¹⁰⁸ emellett az uradalmi központban hetipiac is működött. A polgárosodás jeleként két fő iratkozott be a bécsi egyetemre,¹⁰⁹ és sokat nyom a latban, hogy az uradalomban élők 40 %-a lakott mezővárosban.¹¹⁰ A 16. századra a Báthori család kezébe kerülő 113 adózó porta tekintélyes súlyt biztosít a településnek.¹¹¹ Hozzá képest a szentléleki uradalomban álló Szentlélek (Sveti Duh, Duhova) 71 telke szerénynek számít, ám a Kasztel-

---

¹⁰³ 1513. „Plebani Omnium Sanctorum ad Monozlo” hat adózó portája volt. Uo. 55.

¹⁰⁴ Oppidum Novum Velike, Oppidum Antiquum Velike. Uo. 29.; Josip Adamček: Agrarni odnosi i. m. 172.

¹⁰⁵ Josip Adamček: Agrarni odnosi i. m. 182.

¹⁰⁶ Pálosfalvi Tamás: Grebeni Hermanfi László alnádor i. m. II. rész 303.

¹⁰⁷ Adamček – Kampuš: Popisi i obračuni i. m. 29.

¹⁰⁸ Emilij Laszowski: Zaključci hrvatskoga sabora u Zdencima od 20. januara 1478. pogledom na obranu Hrvatske od Turaka. Vjesnik kr. Hrvatsko-Slavonsko-Dalmatinskoga Zemaljskoga Arkiva XVIII (1916) 81–87.

¹⁰⁹ Kubinyi András: A középkori magyarországi városhálózat hierarchikus térbeli rendjének kérdéséhez i. m. 72.

¹¹⁰ Josip Adamček: Agrarni odnosi i. m. 182.

¹¹¹ Adamček – Kampuš: Popisi i obračuni i. m. 134.

lánffy család rezidenciájaként mégis rangot szerzett magának település, amelyet 1489-től említenek oppidumként a források. 1468-ból ismerjük a várnagyot,¹¹² de a kastélyra csak 1487-ből találtam adatot.¹¹³

A 90 településből tehát ez a 15 vált ki, és tett szert egyre nagyobb szerepre a megye gazdasági életében. Mind a 15 településen volt vár vagy kastély (castrum ili castellum), a világi kézben levő városok mindegyike uradalmi központ és több esetben rezidencia is volt. Csázma illetve Ivanics rangját a domonkos illetve ferences kolostor emelte. A világi kézen levő birtokok közül Koprivnica kiemelkedett, rajta kívül pedig további három város, Voćin, Ludbreg, Kloštar büszkélkedhetett ferences kolostorral. A legfejlettebb tizenégy településből öt esetben találunk ferenceseket. Csázmán a domonkosok miatt még beszélhetünk koldulórendi hatásról, nyolc oppidumnál azonban nem beszélhetünk ilyenről. A vármegye mezővárosi fejlődésére tehát csak mérsékelt hatással voltak a ferences rendházak.

Érdemes az adatok mögé nézni. Most vizsgáljuk meg, hogy a vármegye mezővárosainak számával mennyire függ össze a ferences rendházak terjedésével. Fügedi Erik szerint az obszervánsok terjeszkedése egybe esik a mezővárosok tömeges megjelenésével.¹¹⁴ Ez Körös megyében a 15. század utolsó harmadára és a 16. század elejére esik. 1400-ban öt,¹¹⁵ 1460-ban huszonnégy,¹¹⁶ 1526-ban pedig kilencven mezővárost ismerünk.¹¹⁷ Igazolva Fügedi állítását, az összes mezőváros 73%-áról tehát ebből az időből van az első adatunk. Ezen települések közül a 14. században Ludbregban és Koprivnicán alapítottak konventuális ferences kolostort. Ezek után hosszú szünet következett, majd a 15 – 16. század fordulóján Kloštar, Voćin és az egyházi birtok Ivanics területére költöztek ferencesek. Fügedi szerint a 15. század végén legalább minden tizedik mezővárosban működött koldulórendi kolostor.¹¹⁸ Körös megyében azonban ennél jóval rosszabb az arány, hiszen Csázmával együtt is csupán tizenharmadik településre jut egy rendház.

Még ennél is érdekesebb a helyzet, ha csak a vármegye északkeleti járásába tartozó 16 oppidumot vizsgáljuk. Idetartozik Voćin mellett Bezőceszentgyörgy (Bačevac), Berzőce (Brezovica), Ivánc (Ivanac), Szalatnok (Podravska Slatina), Szentmiklós (Mikleus), Darnóc (Slatinski Drenovac), Raholca (Orahovica), Jalseva (Jošava),

¹¹² MOL DL 100 773.

¹¹³ MOL DL 101 039.

¹¹⁴ Fügedi Erik: Koldulórendek és városfejlődés i. m. 83–84.

¹¹⁵ Lásd első térkép.

¹¹⁶ Lásd második térkép.

¹¹⁷ Lásd harmadik térkép.

¹¹⁸ Fügedi Erik: Koldulórendek és városfejlődés i. m. 84–85.

észekkeleten pedig Villyó (Viljevo), Szentmihály (Donji Mihojlec), Janevc (Jenjevci), Szentgyörgy (Sveti Đurađ), Marjanc (Marjanci) és Gersigorjanc. Ezek közül Darnócot leszámítva mindegyik 1470-után szerezte meg ezt a rangot, de közülük egyedül Voćinban telepedtek le a ferencesek és beginák. Az egész térségben nincsen tudomásunk más rendhárról. Ez mindenképp kiemeli Voćin jelentőségét, de azt is hozzá kell tenni, hogy a város gazdasági súlyáról sajnos semmilyen adattal nem rendelkezünk. Sem vámról, sem országos vásárról nem tudok, a térségben csak Donji Mihojlacon és Slatinski Drenovacon volt biztosan hetipiac.¹¹⁹ Ehhez hozzávehetjük, hogy a mezővárosi lakosság aránya is rendkívül alacsony. Amíg Podravska Slatina uradalmában ez 42 százalék volt, addig Voćinban 13, Brezovicában pedig mindössze 7 százalék mondhatta ezt el magáról.¹²⁰ Ez az országos húsz százalékos arányhoz képest is kevés,¹²¹ így joggal gyanakodhatunk, hogy nem a település városias jellege vonzotta ide a szerzeteseket.

A Magyar Királyságban nem csak városokban alapítottak ferences kolostorokat, ezzel valójában meg is dőlt a francia történetírásban megszülető tézis. Körös megyében négy olyan rendhárról tudunk, amelyek falvakban működtek. Váralján (Jelenska)¹²² és a köznemesi birtok Szentlászlón (Podbor, ma Daruvar része) 1460-ban,¹²³ Remetincen 1516-ban alapítottak obszerváns rendházat.¹²⁴ Az első Moslavina közelében, a második Dobra Kuća közelében, néhány kilométerre Hévíz (Daruvar), Csütörtökhely (Daruvar Donji) és Dimicskfölde (Ljudevito Selo) oppidumoktól állt, míg a harmadik Magyarlak (Madžarevo) szomszédságában állt. Jelenskát a Csupor család, Szentlászlót a Nelepeciek, Remetincet pedig a Batthyányak alapították. Ehhez jön még hozzá a Szemcsei családnak Szencsén 1494 körül alapított konventuális kolostora. Mindegyikben közös, hogy létüket a földesúri akarattal és nem a település fejlettségének köszönhatték.

Voćin esetében a település jelentőségét szintén a földesúri rezidencia biztosította. Miután Orahovica 1494-ben komoly károkat szenvedett, az Újlaki családnak ez lehetett az itteni központja. Az ide telepített ferencesek valójában a nemzeti monostorok feladatait vették át, családi temetkezőhelyek lettek,¹²⁵ a szerzetesek pedig a családtagok lelkiüdvéért feleltek. A főúri rezidenciák spirituális igényei hívták

¹¹⁹ Engel Pál: Magyarország a középkor végén i. m.

¹²⁰ Josip Adamček: Agrarni odnosi i. m. 182–183.

¹²¹ Fügedi Erik: Koldulórendek és városfejlődés i. m. 79.

¹²² Karácsonyi János: Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig i. m. II. kötet 119–121.

¹²³ Uo. 174–175.

¹²⁴ Uo. 143–145.

¹²⁵ Fügedi Erik: Koldulórendek és városfejlődés i. m. 70–71.

téhat életre a ferences rendházak jelentős részét, a számukra épültek a várkápolnák, amely egy fontos bizonyítéka egy-egy kastély állandóan lakott voltára.¹²⁶ A kolostor templomának építészeti megoldásai is azt támasztják alá, hogy a megrendelőnek a család számított.¹²⁷ Gótikus formái az iloki¹²⁸ és a visegrádi ferences templomokkal mutatnak hasonlóságot, sőt elképzelhető, hogy párhuzamait cseh területen is megtalálhatjuk.¹²⁹

Voćin példája arra világít rá, hogy a ferences kolostorok alapításában fontos szerep jutott a földesúri akaratnak. Erre Fügedi Erik már rámutatotta, amikor azt írta, hogy a ferencesek „*terjeszkedésük fénykora a mezővárosok tömeges megjelenésével esik egybe, s talán ez is egyik oka annak, hogy az új kolostorok többsége mégis mezővárosban alakult ki, amiben nyilván a földesuraknak mint alapítóknak is megvolt a maguk szerepe.*” A hangsúly azonban nem mindegy. Körös vármegye várostörténetéből az derül ki, hogy a mezővárosi fejlődés is sok esetben földesúri akarat nyomán ment végbe, ezért itt nem beszélhetünk a földesúrtól független városfejlődésről. A megye más városaihoz hasonlóan Voćin is a földesúr jelenlétének köszönhetette súlyát. Talán emiatt nem vett részt az itteni parasztság a Dózsa-féle parasztháborúban.¹³⁰ Pedig az oppidumok nagy száma alapján ez elvárható lett volna. Voćin példája komoly tanulsággal szolgál: Körös vármegye városiasodásában nem a polgárosodás, hanem a földesúri akarat volt a meghatározó, és a ferences kolostorok alapításában is inkább az arisztokraták vallásossága játszott közre. Valójában a nemesi társadalom mentalitásának vizsgálata segít megértenünk a térség egyház- és településtörténetét, és ez vihet közelebb az itteni ferences kolostor történetéhez is.

¹²⁶ Horváth Richárd: Várak és uraik a késő középkori Magyarországon. Vázlat a kutatás néhány lehetőségéről. In: *Honoris Causa. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére.* Szerk: Neumann Tibor és Rác György. Budapest – Piliscsaba, 2009. (Társadalom és művelődéstörténeti tanulmányok 40.) 63–86. A szlavóniai várkápolnákra: Zorislav Horvat: Kapele u burgovima 13.-15. stoljeća u kontinentalnoj Hrvatskoj. *Prostor* 7 (1999) 181–198.

¹²⁷ Minderről összefoglalóan: Buzás Gergely: Az újlaki Városi Múzeum középkori kőfaragványai: In: *Középkori Dél-Alföld és Szer.* Szerk. Kollár Tibor. Szeged, 2000. 516–517.

¹²⁸ Diana Vukičević Samaržija: A középkori Újlak és műemlékei. In: *A középkori Dél-Alföld és Szer i.* m. 475–501.

¹²⁹ Anđela Horvat: Novi pogledi na crkvu u Voćinu. *Rad JAZU*, 1971. 18. Buzás Gergely: Az újlaki Városi Múzeum középkori kőfaragványai: In: *Középkori Dél-Alföld és Szer.* Szerk. Kollár Tibor. Szeged, 2000. 490–491.

¹³⁰ *Monumenta rusticorum in Hungaria rebellium anno MDXIV.* Kiadja: Fekete Nagy Antal – Kenéz Viktor – Solymosi László. Budapest, 1979.

Behind the foundation of Voćin Franciscan monastery

Summary

The paper deals with the circumstances behind the foundation of the Franciscan monastery in Voćin. It tries to answer why the Franciscans settled there in the late 15th century. While doing research for the subject, we also analyzed the circumstances behind the foundation of all other Franciscan monasteries in the then County of Križevci and studied whether and how it affected the development of towns in the County. It was confirmed that the majority of monasteries were founded in the late Middle Ages, and that is also the time when most of the marketplaces (oppidum) in the County were established. Therefore, there is a certain connection between these two phenomena. However, this cannot be interpreted as the development of civil society in the urban community, since there is not even a trace of it. Very few inhabitants of these marketplaces enrolled in foreign universities; local residents did not even support the peasant uprising of 1514 that began in this County, also. Therefore, the founding of Franciscan monasteries and the notable increase in the number of marketplaces is credited solely to the will of aristocrats and wealthy local nobility.

Keywords: Voćin, marketplace (oppidum), Franciscan monastery, the County of Križevci, 15th to 16th century, the devotion of nobility, urbanization.

Beatrix F. ROMHÁNYI

Angažman franjevacu u borbi protiv osmanske ekspanzije

Odraz u topografiji i dinamici utemeljenja samostana

Sažetak

Franjevci opservanti od početka svoga postojanja imali su za cilj obraćenje »heretika« i »pogana« i ta je misija imala značajnu ulogu u njihovu životu. Mogli bi se navesti brojni pisani dokazi koji govore o njihovuu angažmanu, napose o njihovu sudjelovanju u borbi protiv osmanske ekspanzije, od tekstova franjevačkih formulara do propovijedi Pelbarta iz Temišvara i Osvalda iz Laske, no njihov se interes također odražava u topografiji samostana, kao i u iznimnoj dinamici njihova utemeljenja. Glavno područje djelovanja franjevacu bila je Bosna od XIV. st. nadalje. U tom kontekstu, njihove prve kuće na području srednjovjekovne Ugarske pojavile su se u južnome dijelu kraljevstva gdje su dali svoj doprinos Ugarskoj borbi protiv Osmanlija. Unatoč sve većoj opasnosti od osmanskih napada franjevci su opstali na tim područjima sve do 1530-ih. Njihova tvrdoglava upornost da ostanu te očit neuspjeh politike koju su podržavali rezultirali su ne samo uništavanjem njihovih samostana, nego i spektakularnim padom broja zvanja. »Križarska ideologija« koju su fratri iznosili u svojim propovijedima u 1540-ima više nije mogla biti privlačna, kada je polovica srednjovjekovnoga Kraljevstva bila pod osmanskom vlašću, a kršćanska carstva nisu imala namjeru da im se suprotstave. Međutim, franjevci opservanti su – zajedno s redom sv. Pavla Pustinjaka – jedina redovnička zajednica koja je bila prisutna u Kraljevstvu tijekom desetljeća osmanske vladavine.

Ključne riječi: franjevci opservanti, Iločka kustodija, Slavonska kustodija, osmanski ratovi, Ugarsko Kraljevstvo, križarski ratovi.

Od početka svoga djelovanja, franjevci opservanti imali su za cilj obraćenje »heretika« i »pogana« te je ta misija imala značajnu ulogu u njihovu životu.¹ Moguće je navesti brojne pisane dokaze koji govore o njihovu angažmanu, pogotovo o njihovom sudjelovanju u borbi protiv osmanske ekspanzije: od tekstova franjevačkih formulara do propovijedi Pelbarta iz Temišvara i Osvalda iz Laske.² No, njihovo se zanimanje odražava i u topografiji njihovih samostana, kao i u iznimnoj dinamici utemeljenja tih samostana.

Od XIV. st. glavno područje djelovanja franjevaca bila je Bosna. U tom kontekstu, njihove prve kuće na području srednjovjekovne Ugarske, pojavile su se u južnome dijelu Kraljevstva. Prema predaji reda – koja je čini se i točna – prvi samostan strogih franjevaca utemeljen je u Đakovu, u prvoj polovici XIV. st.: bosanski vikar Peregrin Saksonski pokopan je 1355. godine³ u crkvi toga samostana. Nakon samostana, osnovano je desetak kuća koje je djelomično podržao kralj Ludovik I., premda ih nije utemeljio, a dijelom su ih utemeljili plemići koji su nosili naslove povezane s južnim pograničnim područjima, primjerice kao što je mačvanski ban, zapovjednik grada Orsova (Orşova), grof od Timisa (Temišvara) ili – u jednom slučaju – biskup Pečuha (Pécs). Potonji je Valentin Alšanski koji je utemeljio samostan u Alšanu (Alsán). Te rane ustanove pripadale su Bosanskoj vikariji čije su se četiri kustodije protezale na mađarskome teritoriju.⁴

---

¹ O povijesti Franjevačkoga reda i o njegovu razvoju u kasnome srednjem vijeku vidi: MOORMAN, J.R.H.: *A History of the Franciscan Order: From its Origins to the Year 1517*. [Povijest franjevačkoga reda: Od njegovih početaka do godine 1517.] Oxford, 1968; NIMMO, D.: *Reform and Division in the Medieval Franciscan Order: From Saint Francis to the Foundation of the Capuchins* [Reforme i podjele u srednjovjekovnome franjevačkom redu: Od svetoga Franje do osnivanja kapucina]. Bibliotheca Serraphico-Cappuccina XXXIII. Rome, 1987. O povijesti franjevaca opservanata u Mađarskoj i u Istočnoj srednjoj Europi vidi: DE CEVINS, Marie-Madeleine: *Les Franciscains observants hongrois de l'expansion à la débâcle (vers 1450 – vers 1540)*. Rome, 2008. (u daljnjem tekstu DE CEVINS 2008).

² Publikaciju franjevačkih formulara priprema Antal Molnár. Internetska publikacija propovijedi dvaju franjevačkih propovjednika također je u izradi: <http://sermones.elte.hu>.

³ Podatke o različitim samostanima i daljnju literaturu vidi: F. ROMHÁNYI, Beatrix: *Kolostorok és társaskáptalanok középkori Magyarországon*. [Samostani i kolegijalni kaptoli srednjovjekovne Mađarske.] Budapest: Pytheas, 2000. (u daljnjem tekstu ROMHÁNYI 2000). Proširenu i ispravljenu verziju djela na CD-u objavio je Arcanum, 2008. Unose franjevačkih samostana u Hrvatskoj revidirao je Stanko ANDRIĆ. Od ranije literature, djelo: János KARÁCSONYI (*Szent Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig*, I-II. Budapest, 1922.) još je uvijek korisno, premda je potrebno verificirati podatke koje donosi.

⁴ Najranije osnovani samostani su (osim Đakova): Cseri (Sacoşu Turcesc, Rumunjska, oko 1366), Ermény (između Butina i Ghermana, oko 1366), Haram (Banatska Palanka, Srbija, 1366), Keve (Kovin, Srbija, 1368), Alsán (Alšan, vjerojatno Posavski Podgajci, 1374), Karánsebes (Caransebeş, Rumunjska, prije 1385) i Hátszeg (Haţeg, Rumunjska, prije 1400). Prvi opservantski samostan osnovan u središnjem dijelu Ugarskoga Kraljevstva bio je Szalárd (Salárd, Rumunjska), osnovan prije 1395. od obitelji Csáki (jedan od članova obitelji, Nikola Csáki, bio je u to vrijeme temišvarski ban). Usp.

Velika se promjena može uočiti nakon koncila održanoga u Konstanzu (1414–1418), kada se sve veći broj opservantskih samostana pojavio i u središnjim dijelovima zemlje. Ključne osobe za širenje franjevac opservanata bili su kralj Sigismund (Žigmund)⁵ i Filippo Scolari (poznat i kao Pipo od Ozore),⁶ kao i papa Martin V. Zahvaljujući njihovoj podršci utemeljeni su brojni novi samostani ili su preuzeti od konventualaca u sljedećim godinama: Gyula (Mađarska, 1420), Kovilj (Srbija, 1421), Coșeiu (Rumunjska, 1422), Ineu (Rumunjska, 1423), Kolut (Srbija, oko 1430), Suseni (Rumunjska, prije 1431) i Harapk (Rokovci, Hrvatska, prije 1433)⁷. Unatoč toj podršci, proces širenja u prvoj fazi bio je mnogo sporiji nego što se moglo očekivati.

Sljedeće razdoblje može se povezati s utemeljenjem samostana u blizini mjesta Baia Mare u Rumunjskoj 1437. godine. Iako je samostan prilično udaljen od područja južne granice, poveznicu s tim krajevima otkrivamo u osobi njegova utemeljitelja Đurađa Brankovića⁸, u čijem ponašanju iščitavamo značajke novoga stava: glavna misao bila je vjerojatno, podržati franjevce koji su radili na područjima Balkana pod osmanskom vladavinom.

U idućim desetljećima uslijedilo je iznimno brzo širenje reda franjevac opservanata. Dok je u prijašnjim desetljećima svake tri do četiri godine utemeljen po jedan samostan, između 1400. i 1500. godine, samostani su se otvarali dvostruko brže. Opservantima je dano i nekoliko samostana franjevac konventualaca. Papinski legat, kardinal Giulio Cesarini, čiji je glavni zadatak bio orga-

ROMHÁNYI 2000. passim, ROMHÁNYI 2008. passim. Za samostane u današnjoj Rumunjskoj vidi također RUSU, Adrian Andrei: *Dicționarul mânăstirilor din Transilvania, Banat, Crișana Si Maramures* [Rječnik samostana u Transilvaniji, Banatu, Crișanu i Maramuresu]. Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2000, passim. Posljednji u ovoj grupi je Perecske (danas dio Villány, Mađarska), osnovao ga je 1415. Filip Kórógy (Korođ), član kraljevskoga vijeća u ranom XV. st., a kasnije je postao *magister tavernicorum* (kraljevski rizničar).

⁵ Sigismund je osnovao samostan Visegrád. O pojedinostima vidi LASZLOVSZKY, József: *Crown, Town and Gown: Zones of Royal, Ecclesiastical and Civic Interaction in Medieval Buda and Visegrád* [Kruna, grad i ogrtač: Područja kraljevske, crkvene i civilne interakcije u srednjovjekovnoj Budi i Visegrádu]. In: *Segregation – Integration – Assimilation: Religious and Ethnic Groups in the Medieval Towns of Central and Eastern Europe* [Segregacija – integracija – asimilacija: religijske i civilne grupe u srednjovjekovnim gradovima Središnje i Istočne Europe]. Edd. Derek KEENE – Balázs NAGY – Katalin SZENDE. Historical Urban Studies Series. Farnham: Ashgate, 2009. 179–203. Za arheološka ispitivanja ruševina vidi *Medieval Visegrád. (Royal Castle, Palace, Town and Franciscan Friary)* [Srednjovjekovni Visegrád. (Kraljevski dvorac, palača, grad i franjevački samostan)]. Ed. József LASZLOVSZKY. Dissertationes Pannonicae Ser. III., Vol. 4. Budapest, 1995.

⁶ On je osnovao samostan u Ozori, 1418. (ROMHÁNYI 2000 48) Ostatke građevina iskopao je u 1960-ima Emese Nagy (Az ozorai ferences kolostor. *Folia* 20 [1969] 135-153.)

⁷ ROMHÁNYI 2000. passim.

⁸ Branković je naslijedio pokrajinu Nagybánya (Baia Mare) od Stefana Lazarevića u čijem je vlasništvu bila od 1411. Franjevački samostan osnovan je prije nego što je despot morao bježati iz Srbije.

nizirati križarski rat protiv Turaka (Osmanlija), bio je duboko uključen u proces. Iza pothvata stajale su dvije mađarske obitelji: obitelj Korvin (Hunyadi), napose Ivaniš Korvin, i obitelj Iločki (Újlaki), napose Nikola Iločki. U razdoblju kada je sveukupno otvoreno 47 samostana, ove su dvije obitelji same osnovale: jedna deset, a druga četiri samostana, ne uključujući njihove rođake i suradnike. Nekoliko novih opservantskih samostana bilo je u središnjim dijelovima Kraljevstva (npr. Budim, Pešta, Esztergom).⁹ Preuzela ih je stroža grana kako bi ojačali svoju političku i ekonomsku potporu. Zajedno sa samostanom u Višegradu (Visegrád, Mađarska), kojega je utemeljio kralj Sigismund 1424., franjevci opservanti upravljali su svim važnim samostanima u kraljevskim središtima srednjovjekovne Mađarske (Medium Regni). U sljedećih nekoliko desetljeća stvorena je gusta mreža samostana koja je pokrivala gotovo sva područja srednjovjekovnoga Kraljevstva (vidi Kartu 1). Iako nisu svi bili smješteni u južnoj regiji, njihova svrha bila je da podržavaju one samostane koji su izravno uključeni u tamošnje misije i pastoralnu skrb. Jedina iznimka nekolicina su samostana koji su bili angažirani u misiji protiv Husita, u sjeveroistočnoj Mađarskoj.¹⁰

Nije slučajno što su – najpoznatija mađarska ličnost, znana po pobjedama nad Turcima, te njegov najbliži prijatelj i dugogodišnji saveznik – odlučili podržavati strogu granu franjevaca. Jasno je da je u pozadini osnutka tih samostana antiosmanski stav koji je u 1450-ima stekao izvrsnoga protagonista u osobi Ivana Kapistrana. Premda je mađarski opservantski vikarijat – osnovan 1448. – imao za cilj i obraćenje husitskih heretika, njegova je glavna djelatnost do kraja srednjega vijeka ostala misija na Balkanu, napose križarski rat protiv Turaka. Ne samo osoba Ivana Kapistrana, nego je čak i njegov grob u Iloku postao duhovnim središtem i simbolom borbe protiv Turaka.

Utemeljenje samostana u Voćinu može se povezati s obitelji Iločki. Nasljedujući volju svojega oca, Nikole Iločkoga, koji je utemeljio samostane u Iloku, Pápau (Mađarska) i Hlohovcu, njegove su kćeri Katarina i Eufrozina u XV. st., tj. 1495. godine, utemeljile samostan u Voćinu. Novi samostan uklopio se u niz opservantskih samostana nastalih između 1490. i 1531., uglavnom uz potporu najmoćnijih plemićkih obitelji: Bátori, Perényi i Török. Trinaest od ukupno devetnaest samostana nalazilo se u ugroženome pograničnom području ili blizu

---

⁹ Samostani u Budimu i Pešti dani su opservantima 1444., a u Esztergomu 1448. (inicijator je bio nadbiskup Esztergoma, Dénes Szécsi). Između 1444. i 1467. opservanti su od konventualaca dobili ukupno osam samostana.

¹⁰ To su bili Hlohovec (koji je ustanovio Nikola Iločki 1465. i Skalice (osnovao je sam grad 1467). Bilo je i drugih samostana iz sjeverne Mađarske, ali se njihova veza s misijom protiv Husita ne može dokazati.

njega, a Voćin je jedan od najjužnijih samostana. Uz samostane u mjestima Poljanska, Kobaš, Ivanić, Futog i Brasov – koji su osnovani krajem XV. i početkom XVI. st. – samostan u Voćinu predstavlja trajno nastojanje da se bude na prvoj liniji borbe protiv Turaka.

Iako je do kraja XV. st. bilo gubitaka (osam samostana nestalo je između 1399. i 1479), u ranom XVI. st. bilo je gotovo sedamdeset samostana od kojih je deset osnovano nakon 1500. godine.¹¹ Mađarska vikarija franjevacu opservanata bila je najveća u Europi. Unutarnje ustrojstvo vikarije odražavalo je njezinu snagu: od 1475. imala je već deset kustodija, od kojih je svaka kustodija imala po 5-6 samostana. Iako je broj kustodija ostao isti, broj samostana pod kontrolom kustodija i dalje je rastao pa je u nekim slučajevima bilo i po 8-9 samostana.

Što se tiče područja pod turskim pritiskom, pet se samostana nalazilo u južnoj Transilvaniji (Albești, Medias, Buitur, Teiuș, Brașov), dvanaest u područjima južno od Drave i Dunava, odnosno u Slavoniji i Srijemu, ali bih ovoj grupi dodala i dva samostana na lijevoj obali Dunava, tj. Futog i Kovil (vidi Kartu 1). Tako je na samome jugu Mađarske bilo četrnaest + pet opservantskih samostana koji su bili izloženi stalnim turskim napadima. To predstavlja gotovo 25 posto od ukupnoga broja samostana u demografski negativnoj regiji. Samostani Slavonije i Srijema bili su ustrojeni u dvjema kustodijama: Slavonskoj i Iločkoj.

Samostan Kobaš bio je planiran za bosanske izbjeglice, ali znamo da su franjevci s juga bili prisutni i u drugim samostanima. Oni su i dalje odlazili na srpske i bosanske teritorije, donoseći pastoralnu skrb za kršćansko-katoličko stanovništvo, prikupljajući istodobno podatke za mađarsku stranu.

U nizu vojnih pohoda koji su započeli 1521. s padom Beograda, uništeni su samostani u Alšanu, Futogu, Iloku, Kovilu i Šarengradu te je na taj način, do 1526., nestao istočni dio Iločke kustodije. Preostalih osam samostana Slavonske kustodije djelovali su do 1530-ih, a prema zapisima s provincijalnoga kapitula iz 1535. u njima je bilo od 9 do 17 franjevacu. Samostan u Voćinu, sa svojih 16 franjevacu bio je među najvećima, jedino je zajednica u Moslavini bila veća (17).¹² Premda podatci nisu potpuni, jasno je da su unatoč velikim poteškoćama franjevci opservanti, s najmanje 94-voricom braće u Slavoniji, bili vrlo značajni (otprilike 10 % tadašnje Salvatorijanske provincije). Ako uzmemo u obzir da su ostali vjerski redovi – monaški ili prosjački – u tom razdoblju gotovo već svi nestali, snažna prisutnost franjevacu opservanta u Slavoniji, i ne samo tamo, još više zapanjuje.

¹¹ Za kasni srednjovjekovni razvoj i unutarnju dinamiku opservanata vidi DE CEVINS 2008.

¹² KARÁCSONYI II *passim*.

Nakon herojskoga pokušaja da ustraju u ugroženome dijelu Kraljevstva, neprestani turski napadi napokon su 1537. slomili otpor franjevaca. Te su godine svi liturgijski predmeti i vrijedne stvari iz slavonskih samostana skupljeni u Remetincu, a samostani su jedan po jedan napušteni. Voćin je vjerojatno napušten već 1537., nakon 42 godine djelovanja, a i Remetinec je opstao samo do 1565. godine.

U 1560-ima, u cijelome Ugarskom Kraljevstvu ostala su samo četiri opservantska samostana. Bilo bi previše jednostavno kad bismo razloge za taj raspad pokušavali tražiti samo u osmanskoj ekspanziji, u napadima ili širenju reformacije. Dakako, ovi su čimbenici odigrali ključnu ulogu u tom procesu, ali se čini da je postojao još jedan fenomen. Tvrdoglava upornost franjevaca da ostanu u južnome pograničnom području te očiti neuspjeh politike koju su podržavali, rezultirali su ne samo uništenjem njihovih samostana nego i velikim padom broja zvanja. Do sredine XVI. st. njihov ukupan broj u Ugarskome Kraljevstvu bio je manji od broja franjevaca u Slavoniji 1535. godine. »Križarska ideologija«, koju su franjevci propovijedali¹³ u 1540-ima, više nije bila privlačna jer je polovica srednjovjekovnoga Kraljevstva bila pod osmanskom vlašću, kojoj se kršćanska carstva nisu imala namjeru suprotstaviti. Iako je većina samostana bilo raspušteno u 1540-ima i 1550-ima – vjerojatno usporedo s osmanskome ekspanzijom – pogođeni samostani više nisu ostali netaknuti. Naravno, u osmanskim napadima poginulo je mnogo franjevaca, ali samostani u drugim regijama također su ostali prazni. Neki su franjevci prešli na protestantsku stranu i postali propovjednici,¹⁴ ali je ipak glavni razlog propasti samostana bilo pomanjkanje kandidata za novicijat. Međutim, franjevci opservanti su – zajedno s redom sv. Pavla Pustinjaka – bili jedina redovnička zajednica prisutna u Kraljevstvu tijekom desetljeća osmanke vladavine. Možda se čini paradoksalnim, ali je antiosmanski stav franjevačkoga reda ipak pridonio toj činjenici.

---

¹³ O križarskoj ideologiji franjevaca u XVI. st. vidi: SZÜCS, Jenő: Ferences ellenzéki áramlat a magyar parasztháború és reformáció hátterében. *Irodalomtörténeti Közlemények* 78 (1974). 409–435, i IDEM: A ferences obszervancia és az 1514. évi parasztháború. *Egy kódex tanúsága. Levéltári Közlemények* 43 (1972). 213–261.

¹⁴ O ovoj značajki vidi: ÖZE, Sándor: A ferencesek és reformáció kapcsolata XVI. századi Magyarországon. U: *A ferences lelkeség hatása az újkori Európa történetére és kultúrájára*. Edd. Sándor ÖZE - Norbert MEDGYESY-SCHMIKLI. Piliscsaba-Budapest, 2005. 157-175. O Özeovim tezama raspravljao je András SZABÓ (A magyarországi reformáció kezdete és az átmeneti korszak reformátorok életútjának tükrében. U: Szentírás, hagyomány, reformáció. Edd. Beatrix F. ROMHÁNYI - Gábor KENDEFFY Budapest: Gondolat, 2009. 224-231). O problemu apostaze među franjevcima opservantima vidi DE CEVINS, Marie-Madeleine: »O inobedientie filii contumaces!« L'apostasie chez les franciscains observants de Hongrie (vers 1490-1540). U: *L'Europe Centrale au seuil de la modernité. Mutations sociales, religieuses et culturelles (Autriche, Bohême, Hongrie, Pologne, fin du XIVe – milieu du XVIe siècle)*. Ed. Marie-Madeleine DE CEVINS. Rennes: Presse Universitaire de Rennes, 2010. 151–170.

The Engagement of the Franciscans in the Struggle against the Ottoman Expansion

(as Reflected in the Topography and the Dynamics of Foundations
of their Monasteries)

The spiritual – later observant – branch of the Franciscan order aimed from the beginning of its history to convert “heretics” and “pagans” thus mission played a crucial role in their life.¹ A number of written evidence could be quoted for their engagement, especially for their participation in the struggles against the Ottoman expansion, from texts of the Franciscan formulars to the sermons of Pelbart of Temesvár and Oswald of Laskó,² but their interest is also reflected in the topography of their convents, as well as in the exceptional dynamics of the foundations.

The main field of activity of the friars was in Bosnia from the fourteenth century on. Their first houses on the territory of medieval Hungary appeared in this context in the southern region of the kingdom. According to the order tradition – which also seems to be correct – the first convent of the strict Franciscans emerged in Đakovo by the mid fourteenth century: the Bosnian vicar Peregrinus de Saxonia was buried in its church in 1355.³ This convent was followed by about a dozen of houses, partly supported – not founded! – by King Louis I, partly founded by different aristocrats bearing titles connected to the southern border region, such as the banus of Mačva, the castellan of Oršova, the count of Temeš or – in one case – the bishop of Pécs (the

---

¹ About the history of the Franciscan Order and its development in the Late Middle Ages see MOORMAN, J. R. H.: *A History of the Franciscan Order: From its Origins to the Year 1517*. Oxford, 1968; NIMMO, D.: *Reform and Division in the Medieval Franciscan Order: From Saint Francis to the Foundation of the Capuchins*. Bibliotheca Seraphico-Cappuccina XXXIII. Rome, 1987. Concerning the history of the Observants in Hungary and in East-Central Europe see DE CEVINS, Marie-Madeleine: *Les franciscains observants hongrois de l'expansion à la débâcle (vers 1450 – vers 1540)*. Roma, 2008 (hereafter DE CEVINS 2008).

² The publication of the Franciscan Formularia is prepared by Antal Molnár. The internet publication of the sermons of the two Franciscan preachers is also under work: <http://sermones.elte.hu>.

³ For the data of the different friaries and further literature see F. ROMHÁNYI, Beatrix: *Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon. [Monasteries and Collegiate Chapters in Medieval Hungary.]* Budapest: Pytheas, 2000 (hereafter ROMHÁNYI 2000). The enlarged and corrected CD-ROM version of the work has been published by Arcanum in 2008. The entries of the Franciscan friaries in Croatia were revised by Stanko ANDRIĆ. From the earlier literature the work of János KARÁCSONYI (*Szent Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig, I–II*. Budapest, 1922) is still useful although its data need to be controlled.

latter one was Valentinus de Alsán founding the friary of Alsán). These early foundations belonged to the vicary of Bosnia four *custodiae* of which extended to Hungarian territories.⁴

A major change can be observed after the Council of Konstanz (1414–1418) when the convents of the observant Franciscans appeared in an increasing number in the central parts of the country, too. The key figures of this development were King Sigismund⁵ and Filippo Scolari (also known as Pipo of Ozora),⁶ but also Pope Martin V promoted the observant friars. Due to their support a number of new convents were founded or taken over from the conventuals in the following years: in Gyula (Hungary, 1420), in Kovil (Serbia, 1421), in Coșeu (Romania, 1422), Ineu (Romania, 1423), Kolut (Serbia, around 1430), Suseni (Romania, before 1431) and Harapk (maybe south of Vinkovci, Croatia, before 1433).⁷ Despite this decision the process was much slower in this first stage than one would expect.

The next period can be connected to the foundation of the convent near Baia Mare in 1437. Although the site itself is very far from the southern border region, but the person of its founder, Đurađ Branković⁸ establishes the link and reflects the new attitude: the main purpose was probably to support those friars who worked on the Ottoman ruled territories of the Balkan.

---

⁴ The earliest foundations were (besides Đakovo): Cseri (Sacoșu Turcesc, Romania, c. 1366), Ermény (between Butin and Gherman, c. 1366), Haram (Banatska Palanka, Serbia, 1366), Keve (Kovin, Serbia, 1368), Alsán (probably Posavski Podgajci, 1374), Karánsebes (Caransebeș, Romania, before 1385) and Hátszeg (Hațeg, Romania, before 1400). The first observant friary founded in the central part of the Hungarian Kingdom was Szalárd (Salárd, Romania) founded before 1395 by the Csáki family (one of the family members, Nicolas Csáki was banus of Temes in that time). Cf. ROMHÁNYI 2000 passim, ROMHÁNYI 2008 passim. For the friaries in today Romania see also RUSU, Adrian Andrei: *Dicționarul mănăstirilor din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș [Dictionary of the monasteries in Transylvania, Banat Crișana and Maramureș]*. Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2000, passim. The last member of this group was Perecske (today part of Villány, Hungary) founded in 1415 by Philip of Kórógy, a member of the royal council in the early fifteenth century, later he became *magister tavernicorum*.

⁵ Sigismund founded the friary of Visegrád. About the peculiar circumstances see LASZLOVSZKY, József: *Crown, Town and Gown: Zones of Royal, Ecclesiastical and Civic Interaction in Medieval Buda and Visegrád*. In *Segregation – Integration – Assimilation : Religious and Ethnic Groups in the Medieval Towns of Central and Eastern Europe*. Edd. Derek KEENE – Balázs NAGY – Katalin SZENDE. Historical Urban Studies Series. Farnham: Ashgate, 2009. 179–203. About the archaeological investigation of the ruins see *Medieval Visegrád. (Royal Castle, Palace, Town and Franciscan Friary)*. Ed. József LASZLOVSZKY. *Dissertationes Pannonicae Ser. III., Vol. 4*. Budapest, 1995.

⁶ The friary of Ozora was founded by him as early as in 1418. (ROMHÁNYI 2000 48) The remains of the buildings were excavated in the 1960s by Emese Nagy (Az ozorai ferences kolostor. *Folia* 20 [1969] 135–153.)

⁷ ROMHÁNYI 2000 passim.

⁸ Branković inherited the domain of Nagybánya from Stefan Lazarević who possessed it since 1411. The Franciscan friary of the town was founded shortly before the despot had to flee from Serbia.

The next decades brought an extremely quick expansion for the observant Franciscans. While in the previous decades the average rate was one new convent/three or four years, this ratio was doubled in the years between 1440 and 1500. Several convents of the conventual branch of the order were given to the observant. The papal legat, cardinal Giulio Cesarini whose main task was to organise the crusade against the Ottomans, was deeply involved in the process. Two Hungarian families stood behind the feature: the Hunyadi family, especially John Hunyadi, and the Újlaki family, especially Nicolas Újlaki. Not to count their relatives and familiars these two families alone founded ten and four convents, respectively, in a period when all together 47 friaries emerged. Several of the new observant friaries were in the central parts of the kingdom (e.g. Buda, Pest, Esztergom),⁹ they were taken over by the strict branch in order to strengthen their political and economic support. Together with the friary of Visegrád founded by King Sigismund in 1424, the observant Franciscans ruled all the important convents of the royal centres in the *Medium Regni*. In the next decades a dense network of friaries emerged covering practically all the territories of the medieval kingdom (see Map 1). Even if they were not all in the southern region, their purpose was to support those convents which were directly involved in the mission and the pastoral care there. The only exception were a few friaries engaged in the mission against the Hussites in north-eastern Hungary.¹⁰

It is not by chance that the most famous Hungarian personality, who was reputed for his victories over the Ottomans and his closest friend and long-time ally chose the strict branch of the Franciscans to be supported. The background of these foundations was clearly the anti-Ottoman attitude which gained also an excellent protagonist in the 1450s in the person of John of Capestrano. Although the Hungarian observant vicariate – founded in 1448 – aimed also the conversion of the Hussite heretics, its main field of activity remained till the end of the Middle Ages the mission on the Balkans and especially the crusade against the Ottomans. Not only the person, but even the tomb of John of Capestrano in Ilok became spiritual centre and symbol of the anti-Ottoman struggles.

The foundation of the Voćin friary can be connected to the Újlaki family. Inheriting the will of their father, after Ilok, Pápa and Hlohovec founded by Nicolas himself, the daughters of Nicolas Újlaki, Cathrine and Eufrosina established it at the very end

⁹ The friaries of Buda and Pest were given to the Observants in 1444, that of Esztergom in 1448 (the initiator of the latter one was the archbishop of Esztergom, Dénes Szécsi). The Observants received all together eight convents from the Conventuals between 1444 and 1467.

¹⁰ These are Hlohovec (founded by Nicolas Újlaki in 1465) and Skalice (founded by the town itself in 1467). There are some other friaries in Northern-Hungary, but their connection to the anti-Hussite mission cannot be proven.

of the fifteenth century, in 1495. The new convent fitted into a series of observant friaries emerging between 1490 and 1531 due mainly to the support of the most powerful aristocratic families of the time: the Bátoris, the Perényis or the Töröks. Thirteen out of the nineteen friaries are in or close to the endangered border region, Voćin itself being one of the southern most examples. With Poljanc, Kobaš, Ivanić, Futog and Braşov – all founded in the late fifteenth and early sixteenth century – it represents the persistent aim to be present in the frontline of the Ottoman wars.

Although there were already some losses by the end of the fifteenth century (eight convents disappeared between 1399 and 1479), nearly 70 friaries existed in the early sixteenth century – ten of them were established after 1500.¹¹ With this size the observant vicary of Hungary was the largest all over Europe. The internal organisation of the vicary also reflects its strength: since 1475 it had already ten *custodiae*, each comprising 5-6 convents. While the number of *custodiae* remained, the number of the convents they controlled continued to increase and in some cases it went up to 8-9 convents.

As far as the regions under Ottoman pressure are concerned: five friaries were in southern Transylvania (Albeşti, Mediaş, Buitur, Teiuş, Braşov), twelve in the counties south of the Drava and the Danube, i.e. in Slavonia and in Srim, but I would count two more friaries on the left bank of the Danube to this groupe, namely Futog and Kovil (see Map 1). Thus there were fourteen + five observant convents in the very south of Hungary, facing the recurring Ottoman attacks. This represents nearly 25 per cent of the total number of the friaries in a demographically decreasing region. The convents of Slavonia and Srim were organised into two *custodiae*, that of Slavonia and of Ilok.

The convent of Kobaš was in effect planned for the Bosnian refugees, but we know that friars of southern origin were present in other convents as well. These persons continued to visit the Serbian and Bosnian territories, bringing pastoral care for the Christian-Catholic population, but certainly also providing the Hungarian side with information.

The series of military campaigns starting in 1521 with the fall of Belgrade destroyed the friaries of Alsán, Futog, Ilok, Kovil and Šarengrad thus the eastern part of this groupe, the *custodia* of Ilok disappeared till 1526. The remaining eight convents of the Slavonian *custodia* existed however till the 1530s, and according to the records of the provincial chapter of 1535 there were between 9 and 17 friars in these convents. Voćin itself belonged to the largest ones with its 16 friars, only the community of

---

¹¹ For the late medieval development and internal dynamism of the observants see DE CEVINS 2008.

Moslavina was larger (17).¹² Although the data are not complete it is clear that despite the major difficulties they had, the observant Franciscans with their at least 94 friars in Slavonia were quite significant (approximately 10 per cent of the Salvatorian province in that period). If we consider that the other religious orders – monastic or mendicant – practically all disappeared already in this period, the intensive presence of the observant Franciscans in Slavonia – and not only there – is even more striking.

After this heroic attempt to persist in this endangered part of the kingdom, the recurring Ottoman raids put an end to Franciscan presence in 1537. In this year all the liturgical objects and valuable things of the Slavonian convents were collected in Remetinec, and the convents were given up one after the other. Voćin was probably abandoned as soon as in 1537, after 42 years of existence. Remetinec itself survived also only until 1565.

Asking for the reasons of the collapse – in the 1560s there were no more than four observant convents in the whole kingdom of Hungary – it would be too simple to explain it with the Ottoman expansion, the raids or the spreading of Reformation. Certainly, these factors also played a crucial role in the process, but it seems that there was another phenomenon, too. The obstinate persistence of the friars to remain in this southern border region and the obvious failure of the policy they supported resulted not only in the destruction of their convents, but also in the spectacular setback of the vocations. By the mid-sixteenth century the total number of the friars in the Hungarian kingdom was inferior to the number of Franciscans in Slavonia alone in 1535. The “crusader ideology” the friars expressed in their sermons¹³ could not be attractive anymore in the 1540s when half of the medieval kingdom came under Ottoman rule and the Christian empires did not intend to counter it. Although the majority of the friaries were dissolved in the 1540s and 1550s – apparently in parallel with the Ottoman expansion – the convents affected were not intact anymore. Of course, the Ottoman raids caused the death of many friars, but the monasteries became empty in other regions, too. Some of the friars went over on the protestant side and became protestant preachers.¹⁴ But the main reason of the decline was that there

¹² KARÁCSONYI II passim.

¹³ About the crusader ideology of the sixteenth century Franciscans see Szűcs, Jenő: Ferences ellenzéki áramlat a magyar parasztháború és reformáció hátterében. *Irodalomtörténeti Közlemények* 78 (1974). 409–435, and IDEM: A ferences obszervancia és az 1514. évi parasztháború. Egy kódex tanúsága. *Levéltári Közlemények* 43 (1972). 213–261.

¹⁴ About this feature see ŐZE, Sándor: A ferencesek és a reformáció kapcsolata a XVI. századi Magyarországon. In: *A ferences lelkiség hatása az újkori Európa történetére és kultúrájára*. Edd. Sándor ŐZE – Norbert MEDGYESY-SCHMIKLI. Piliscsaba–Budapest, 2005. 157–175. The thesis of ŐZE have been debated by András SZABÓ (A magyarországi reformáció kezdete és az átmeneti korszak a reformátorok életútjának tükrében. In: *Szentírás, hagyomány, reformáció*. Edd. Beatrix F. ROMHÁNYI – Gábor

were no more novices. However, the observant Franciscans were – together with the Hermits of Saint Paul – the only religious order which was present in the kingdom over the decades of the Ottoman rule. It may seem to be paradox but the anti-Ottoman attitude of the order still contributed to this fact.

Summary

The spiritual – later observant – branch of the Franciscan order aimed from the beginning of its history to convert “heretics” and “pagans” thus mission played a crucial role in their life. A number of written evidence could be quoted for their engagement, especially for their participation in the struggles against the Ottoman expansion, from texts of the Franciscan formulars to the sermons of Pelbart of Temesvár and Oswald of Laskó, but their interest is also reflected in the topography of their convents, as well as in the exceptional dynamics of the foundations. The main field of activity of the friars was in Bosnia from the fourteenth century on. Their first houses on the territory of medieval Hungary appeared in this context in the southern region of the kingdom where they contributed to the anti-Ottoman struggle of Hungary. Despite the increasing danger of Ottoman incursions the friaries continued to exist there, till the 1530s. The obstinate persistence of the friars to remain and the obvious failure of the policy they supported resulted not only in the destruction of their convents, but also in the spectacular setback of the vocations. The “crusader ideology” the friars expressed in their sermons could not be attractive anymore in the 1540s when half of the medieval kingdom came under Ottoman rule and the Christian empires did not intend to counter it. However, the observant Franciscans were – together with the Hermits of Saint Paul – the only religious order which was present in the kingdom over the decades of the Ottoman rule.

Keywords: observant Franciscans, custodia of Ilok, custodia of Slavonia, Ottoman wars, Kingdom of Hungary, crusade.

KENDEFFY. Budapest: Gondolat, 2009. 224–231). About the problem of aposthasy among the Observant Franciscans see DE CEVINS, Marie-Madeleine: „O inobedientie filii contumaces!” L’apostasie chez les franciscains observants de Hongrie (vers 1490–vers 1540). In: *L’Europe Centrale au seuil de la modernité. Mutations sociales, religieuses et culturelles. Autriche, Bohême, Hongrie et Pologne, fin du XIVe – milieu du XVIe siècle*. Ed. Marie-Madeleine DE CEVINS. Rennes: Presse Universitaire de Rennes, 2010. 151–170.

Franjo Emanuel HOŠKO

Voćin u doba Osmanlija i neposredno nakon oslobođenja

Sažetak

Poslije bitke na Mohačkom polju 1526., gdje je mađarsko-hrvatska vojska doživjela težak poraz, ubrzo je turska vojska osvojila i Budim, a zatim su uslijedile godine osvajanja Slavonije. Ulama-paša 1543. zauzeo je iz Bosne Bijelu Stijenu, Čaklovac kod Pakraca, Stupčanicu, Voćin i Brezovicu u Podravini. Stanovnici Voćina najvećim su dijelom napustili svoje prebivalište ili su prihvatili islam. Već dvije godine kasnije, naime, u njemu je vrlo malo Hrvata katolika, a daleko više muslimana, kako 1545. bilježi popis poreskoga stanovništva. U Voćinu nisu ostali ni franjevci, jer 1552. hrvatsko-mađarska franjevačka pokrajina Provincija presv. Spasitelja ima još uvijek 26 samostana, ali se više ne spominju samostani u Slavoniji. Franjevci pokrajinske zajednice Bosne Srebrene postupno preuzimaju pastoralne zadaće i izvan geografske Bosne. U Slavoniji djeluju već krajem XVI. st., a sredinom XVII. st. obnavljaju župu i u Voćinu; spominju je, naime, popisi župa iz 1660. i 1694. i to među župama ovisnima o samostanu u Našicama, a popis iz 1726. spominje je među župama ovisnima o samostanu u Velikoj. Voćinsku župu predao je 1758. fra Andrija Popović svjetovnomu kleru Zagrebačke biskupije. Ključne riječi: Voćin, Slavonija, Osmanlije, Zagrebačka biskupija, župa.

Poslije bitke na Mohačkom polju 1526., gdje je mađarsko-hrvatska vojska doživjela težak poraz, ubrzo je turska vojska osvojila i Budim, a zatim su uslijedile godine osvajanja Slavonije. Ulama-paša zauzeo je 1543. iz Bosne Bijelu Stijenu, Čaklovac kod Pakraca, Stupčanicu, Voćin i Brezovicu u Podravini.¹ Stanovnici Voćina najvećim su dijelom napustili svoje prebivalište ili su prihvatili islam, jer već dvije godine kasnije u njemu je vrlo malo katolika, a daleko više muslimana,

---

¹ J. BUTURAC, *Katolička crkva u Slavoniji za turskoga vladanja*. Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1970, 22; 47.

Franjo Emanuel Hoško, Voćin u doba Osmanlija i neposredno nakon oslobođenja

kako 1545. bilježi popis poreskoga stanovništva.² Nema podataka da je o katolicima vodio brigu svećenik, jer 1552. u Voćinu nema više ni franjevac. Franjevački samostan u tom mjestu pripadao je pokrajini pod imenom Provincija presv. Spasitelja; ona je tada imala još uvijek 26 samostana, ali se više u Slavoniji³ ne spominje ni jedan.

1. Vjerski i crkveni život katolika u Slavoniji u drugoj polovici XVI. st.

1.1. Vjerska fizionomija Slavonije nakon turskoga osvajanja

Nakon što je Slavonija pala pod vlast Osmanlija, crkvene su se prilike do kraja XVI. st. značajno izmijenile. Izmijenila se prije svega vjerska topografija. Naglo se širio kalvinizam. Njegov širitelj Mihajlo Starin već se 1551. hvalio da je za sedam godina misionarskoga rada u Slavoniji, Srijemu i Bačkoj utemeljio 120 kalvinskih župa i održao dvije sinode; jednu u Vukovaru, drugu u Valpovu.⁴ Velik broj dotadašnjih katolika prihvatilo je islam. U okolici Broda i Požege, oko 40.000 katolika prešlo je na islam, a otprilike toliko i u istočnome Srijemu. Nije to sve. U Srijemu je deset katoličkih sela prešlo na pravoslavlje pa je taj kraj izgubio svoje starinsko katoličko stanovništvo.⁵

Nema sumnje da je jedan od glavnih razloga napuštanja katoličanstva u tom razdoblju, a i kasnije, bio očita nestašica domorodnoga svećenstva na sveukupnom području turske vlasti, pa i u Slavoniji i Srijemu. Hrvatski katolici u Pečuhu 1581. žele pastoralnu skrb bosanskoga biskupa fra Antuna Matkovića i mole ga da im pošalje svećenika koji se služi „lingua slavonica“. Kako on nije odgovorio na tu molbu, tri godine kasnije ponovno mole svećenika hrvatskoga jezika.⁶ Slavonski i srijemski dušobrižnici održali su s bosanskim biskupom fra Antunom Matkovićem 28. i 29. kolovoza 1581. sinodu u Bajincima nedaleko Iloka i tom zgodom upravili pismo papi Grguru XIII. ističući: »U ovim krajevima, što ih je neprijatelj Kristove i tvoje Crkve osvojio, ostavljeni smo kao malo svjetlo što u najgušćim tminama sja, a gotovo je utrnuto od onoga iz prošlosti naše i hereza, što su se nevjerom rodile i stasale do paklene i gehenalne žetve, pa smo možda i mi u tolikim i takvim bezbožnostima i pomutnjama upali u neke zablude, jer k nama ne dođe ponekad ni pastir ni vizitator kao k svojim, kao k ovcama što lutaju bez pastira, ali ne tvrdo glavo...«. Ugledni

---

² *Isto djelo*, 48.

³ F. E. HOŠKO, *Franjevci u kontinentalnoj Hrvatskoj kroz stoljeća*. KS, Zagreb 2000, 69.

⁴ *Isto djelo*, 70.

⁵ J. BUTURAC, *Katolička crkva u Slavoniji*, 55

⁶ F. E. HOŠKO, *Isto djelo*, 91.

slavonski crkveni povjesničar toga povijesnoga razdoblja, Josip Buturac, zaključio je da je 1591. u Slavoniji i Srijemu bilo oko 35 svećenika, od kojih je 20 pripadalo svjetovnomu kleru, a 15 franjevcima.⁷ Ni u graničnome području pod vlašću kršćanskoga vladara, stanje nije bilo mnogo bolje jer 1610. zagrebački biskup Šimun Bratulić spominje da njegova biskupija pati od nestašice klera.⁸

1.2. Biskupska uprava u Slavoniji

Možda je teško prepoznati i prihvatiti postavljanje biskupa na osvojenome prostoru negdašnjih kraljevstava Bosne, Hrvatske i Ugarske. Riječ je o kraljevsko-carskoj vlasti u Beču i o crkvenoj vlasti u Rimu. Njihovi su stavovi gotovo redovito bili bitno različiti. Pozivajući se na patronat ugarskih kraljeva u Beču i Požunu, Bečki dvor u XVI. i XVII. st. postavljao je biskupe na tom području pod vlašću Osmanlija, pa i u Bosanskoj biskupiji, koji nisu odlazili na područje osmanske vladavine. S druge strane, Sveta Stolica imenovala je biskupe s drugim naslovima i određivala im prostor vlasti i odgovornosti na tom području. Realno je pak taj prostor odgovornosti, u Rimu imenovanih biskupa, omeđen bio prostorom djelovanja Bosne Srebrene. Nitko tako jasno nije upozorio na njihov antagonizam, kao u svojim raspravama, crkveni povjesničar i biskup Đuro Kokša.⁹ Bečki je dvor, naime, ignorirao crkvenu stvarnost pod turskom vlašću i držao se davnih crkvenopolitičkih povlastica koje su proizlazile iz patronata ugarskih kraljeva, a među njima bilo je i pravo imenovanja biskupa. Dvor je tako imenovao biskupe i za područje pod vlašću Osmanlija usprkos činjenici što ti biskupi nisu odlazili na to područje i ni na koji način nisu vodili brigu o vjernicima koji ondje žive. Rimske crkvene vlasti, naprotiv, trudile su se uspostaviti funkcionalnu crkvenu upravu i na tom teškom području. Tako je u Rimu jasno bilo da je na području negdašnjega bosanskog i hrvatsko-ugarskoga kraljevstva jedini realno efikasan pastoralni čimbenik franjevačka Provincija Bosna Srebrena. Rim je stoga prihvaćao Bosnu Srebrnu s pastoralnim djelovanjem njezinih članova kao osnovicu crkvenoga djelovanja i same hijerarhijske organizacije na tome području pod turskom vlašću. Naravno, zbog toga su rimske crkvene vlasti dolazile u sukob s Dvorom, jer taj isti Dvor nimalo nije vodio računa o stvarnoj neefikasnosti ove nominalne crkvene vlasti. Crkvenim vlastima u Rimu postalo je jasno da se hijerarhija na području turske vlasti u to vrijeme može osloniti samo na jedan jedini revelantni

⁷ J. BUTURAC, *Katolička crkva u Slavoniji*, 64, 65.

⁸ F. E. HOŠKO, *Isto djelo*, 90.

⁹ Đ. KOKŠA, *L'organizzazione periferica delle missioni in Ungheria e in Croazia*, u: *Sacrae Congregationis de Propaganda fide memoria rerum*, vol. II. Ed. Herder 1972, 274-291.

pastoralni čimbenik, a to je franjevačka provincija Bosna Srebrena kao osnovni nositelj pastoralne službe; najprije u samoj Bosni, a potom i u ostalim srednjovjekovnim europskim kraljevstvima koja su pala pod tursku vlast. Rim je tako u franjevcima Bosne Srebrene relativno brzo prepoznao jedine stvarne nositelje crkvenoga djelovanja na europskome području turske države.¹⁰ Bio je to razlog što je prihvatio Bosnu Srebrenu s pastoralnim djelovanjem njezinih članova, kao osnovicu organiziranja crkvene uprave na tom području. Naravno, ova dva foruma, jedan u Rimu, a drugi u Beču ili u Požunu, nisu odustali od svojih stavova ni u XVII. st. pa se tako konkretnost crkvene uprave u krajevima pod turskom vlašću odvijala u skladu s prevagom juridičkoga ili realnoga principa organiziranja crkvene uprave, ili u skladu s njihovim kompromisom.¹¹

1.3. Pastoralno značenje Bosne Srebrene

Sredinom XVI. stoljeća prostirala se provincija Bosna Srebrena samo na prostoru srednjovjekovnoga bosanskog kraljevstva, tj. u geopolitičkoj Bosni. Rimski uredi vodili su računa o jedinstvenoj franjevačkoj provinciji na tome području pa su postavljali biskupa koji se u obavljanju crkvene upravne vlasti oslanjao na djelovanje Bosne Srebrene za cijelo područje geopolitičke Bosne, a ne samo za područje biskupije čiji naslov nosi.¹² To dokazuje rimsko imenovanje fra Blaža Kovačića za prvoga biskupa, 4. lipnja 1544., za koga je zajamčeno da je vršio biskupsku službu u našim krajevima pod Turcima.¹³ Kovačić nosi naslov biskupa Smederevske biskupije, a vlast mu se proteže na cijelo područje Bosanskoga kraljevstva.¹⁴ Ovo rimsko naslanjanje na franjevce Bosne Srebrene, nije zapazila hrvatska službena historiografija. Tako ona ne spominje da se već 24. travnja 1551. u buli imenovanja fra Tome Skorojevića za smederevskoga biskupa jasno govori o poistovjećivanju područja njegove biskupske upravne vlasti s područjem djelovanja Bosne Srebrene, jer ga uspostavlja za biskupa »cum indulto exercendi pontificalia in quibuscumque dictae provinciae /Bosnae Argentinae/ civitatibus«. ¹⁵ Još se izri-

¹⁰ Đ. KOKŠA, L'organizzazione periferica delle Missioni in Ungheria e in Croazia, u: *Sacrae Congregationis de Propaganda fide memoria rerum*, vol. II. Ed. Herder 1972, 274-291.

¹¹ Đ. Kokša, *Isto djelo*, 275-277.

¹² *Isto djelo*, 89-102.

¹³ »4. iunii 1544. R/eferente/ d/omino/ Carpensi providit ecclesiae Samandriensi, in regno Bosnae sitae, in dominio Turcarum, certo modo vacanti, de persona fr/atris/ Blassi Fabritii de Cressevo, ita, ut possit exercere pontificalia officia in dicto regno«.

¹⁴ Smederevska biskupija pojavila se početkom XVI. st., ali je nepoznato iz kojih razloga. U njoj je bio neznan broj katolika.

¹⁵ J. JELENIĆ, Spomenici kulturnog rada bosanskih franjevaca (1437-1878), u: *Starine JAZU*, 36. godište, 86.

čitije naglašuje da je za Skorojevićeva nasljednika, 26. kolovoza 1573. predložen fra Antun Matković, i to za biskupa s naslovom bosanskoga biskupa, s upravnim područjem na kojemu djeluju franjevci »Bosnae Argentinae provinciae«. ¹⁶ Bula o imenovanju Matkovića biskupom naglašava da on svoju biskupsku vlast treba obavljati na području Beogradske biskupije i u svim mjestima »in quibus nullus est episcopus catholicus visitare et officia pontificalia exercere«. ¹⁷ Iste zahtjeve postavio je Rim 1588. i fra Franji Baličeviću kad ga je imenovao bosanskim biskupom i apostolskim upraviteljem u svim Bosni susjednim zemljama pod Osmanlijama. Tako je on upravljao katolicima u Dalmaciji, Slavoniji, Srijemu i Bačkoj. ¹⁸ U drugoj polovici XVI. st. tako je uspješno riješeno pitanje hijerarhijske nadležnosti nad katolicima negdašnjega hrvatsko-ugarskoga kraljevstva. Ona je povjeravana jednom biskupu i on ju je doista i obavljao, jer su osporavanja toga rješenja sa strane Bečkoga dvora ostala bezuspješna, te ondje imenovani biskupi nisu zakoračili na područje pod vlašću Osmanlija.

Franjevci Bosne Srebrene uživali su povlasticu slobodnoga crkvenoga djelovanja na području turske vlasti, ali njih nije bilo dovoljno da pokriju to veliko područje pod vlašću Osmanlija. Djelovali su, naime, ne samo u geografskoj Bosni, već i u Dalmaciji, Bugarskoj, ugarskome Podunavlju i u Transilvaniji. U Slavoniji su k tome kao pastoralno ishodište imali samo samostan u Velikoj. Osnovali su ga najvjerojatnije požeški franjevci napustivši 1575. Požegu; ¹⁹ tek u XVII. st. drugim franjevačkim središtem postao je samostan u Našicama.

2. Vjersko i crkveno stanje u Slavoniji u XVII. st.

2.1.1. Uspostava našičkoga pastoralnog područja

Početak XVII. st. franjevce u Našicama predvodio je Jeronim Lučić. Svojim djelovanjem promijenio je stanje i ulogu našičkih franjevaca. Slavonski crkveni povjesničar Josip Buturac jasno je napisao da je Lučić mnogo godina djelovao u Našicama kao gvardijan, propovjednik i vjeroučitelj »te ondje »obnovio samostan i dvije crkve«. ²⁰ U novije vrijeme Krunoslav Draganović pisao je o Lučićevu životu i djelovanju, a prije njega učinio je to i Euzebije Fermendžin. ²¹

¹⁶ E. FERMENDŽIN, *Acta Bosnae, Zagrabiae* 1892, 311, 312.

¹⁷ J. JELENIĆ, *Isto djelo*, 87.

¹⁸ D. MANDIĆ, *Franjevačka Bosna*, Rim 1968, 168.

¹⁹ J. BUTURAC, *Katolička crkva u Slavoniji*, 31.

²⁰ J. BUTURAC, *Nav. djelo*, 84. – Ni Buturac ne spominje Fermendžinov spis o biskupu Lučiću.

²¹ Krunoslav Draganović, i to na osnovi brižnoga i upornoga istraživanja arhivskih spisa, žali

Iz poznatih podataka o Lučićevu životu može se zaključiti da je s 18 godina stupio u Provinciju Bosnu Srebrenu;²² bilo je to 1593., a zatim je pošao na školovanje u Italiju. Filozofske i teološke nauke učio je u Bologni i Napulju, a nije isključeno da je neko vrijeme bio i u Rimu.²³ U domovinu se vratio oko 1603., najprije je djelovao po župama, a potom bio odgojitelj mladih franjevaca. Predstavnici katolika iz Bosne i Slavonije u svom pismu izričito pripisuju Lučiću u zaslugu obnovu samostana sv. Antuna u Našicama. Taj su samostan zaposjeli Turci oko 1597. i koristili ga za svoje potrebe. Lučić je oko 1620. uspio ishoditi odluku turskih vlasti da samostan ponovno dođe u vlasništvo franjevaca; nakon toga ga je građevinski uredio i tako postao njegov pravni i stvarni obnovitelj. Kad je Lučić ishodio dopuštenje turskih vlasti da obnovi samostan, nije poznato u kakvom je stanju ovaj bio. U vlastitom izvještaju 1637. Lučić piše da je on »podigao i obnovio crkve sv. Antuna i Presvetog Trojstva kao i samostan«.²⁴ Zapis biskupa fra Franje

---

na početku svoje rasprave o Lučiću što lik biskupa Lučića spada među »slabo obrađene i malo poznate osobe u našoj crkvenoj historiografiji«. Ipak priznaje da je slavonski povjesnik Josip Buturac prije njega napisao »jedini sustavni prikaz života biskupa Lučića«, a Euzebiju Fermendžinu pripisuje u zaslugu da je o njemu objavio »nešto dokumenata«. No Draganović nije znao da je Fermendžin ostavio u rukopisu raspravu o Lučiću pod naslovom »Fra Jerko Lučić biskup drivastinski i upravitelj Bosne« koju je namjeravao objaviti tiskom kao zasebnu knjigu. – Usp. K. DRAGANOVIĆ, Biskup fra Jeronim Lučić, njegovo doba i njegovo izvješće Svetoj Stolici o prilikama u Bosni i Slavoniji (1638), *Croatica christiana periodica*, 6(1982)10, 73-99; ISTI, Biskup fra Jeronim Lučić (o. 1575–1643) i njegovo doba, *Ibidem*, 7(1983)11, 33-79. – U navođenju Draganovićeve rasprave ističemo njezina dva dijela. – U ostavštini Euzebija Fermendžina u Arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, pod oznakom XV 24/IV - 7, nalazi se i kratak životopis fra Jeronima Lučića. Fermendžin ga je pripremljao za tisak pa su u spomenutom svesku tri teksta toga spisa. Ne može se opravdano govoriti o tri različita teksta istog spisa, već o tekstu koji je pisac doradivao i popravljao. U ovom ih prikazu označujemo s A, B i C; cjelovit je rukopis samo pod A, dok su B i C nepotpuni, premda mlađi po nastanku. Samo rukopisu B pisac je dijelom obilježio stranice; ostala dva nemaju takvih oznaka, a nisu jedinstveno obilježene ni stranice cjelokupnog gradiva u svesku pod gornjom oznakom arhivske zbirke. – Iz poštovanja prema Fermendžinu ovaj prikaz donosi u naslovu Lučićevo ime onako zabilježeno kako ga je on bio zapisao, jer je iz jedne bilješke vidljivo da je razmišljao o naslovu rasprave pa sam sebe podsjeća: »Iztakni mu (tj. u naslovu knjižice) sadržaj i predmet koim se bavi, kratak nacrt života fr. Jerke«. – Usp. Arhiv HAZU, *Svezak XV 24/IV - 7*, B 1 a.

²² E. FERMENDŽIN, *Acta Bosnae, Zagrabiae* 1892, 375

²³ Fermendžin (*Nav. djelo*, 375) prenosi pismo generalnoga povjerenika Franjevačkoga reda Benigna a Genua (iz Denove) od 5. IX. 1625., koji jasno zapisuje da se Lučić školovao u Bologni. Fermendžin nije zaboravio taj podatak pa ga koristi i u rukopisu o Lučiću, ali navodi i pismo Pavla Papića koji 1630. spominje da je Lučić bio učenik fra Pavla od Sulmone, franjevačkoga upravnika, koji je predavao i u Rimu i u Napulju (usp. Arhiv HAZU, *Svezak XV 24/IV - 7*, A./6/, B 2). – Draganović zna za pismo Benigna a Genua, ali se poziva na Lučićevo pismo koje je 8. I. 1640. upravio Propagandi gdje on samo spominje da je prije 40 godina završio školovanje u Italiji. S tim podatkom povezuje i bilješku o njegovu školovanju u Bologni (*nav. djelo*, 2. dio, 36); Buturac općenito spominje Italiju kao zemlju njegova školovanja (*Nav. djelo*, 84).

²⁴ K. DRAGANOVIĆ, *Biskup fra Jeronim Lučić*, 1. dio, 89.

Baličevića iz 1600. ne govori u prilog mišljenju da je Lučić samostan gradio od temelja, jer on izvješćuje da su se Turci bili nastanili u samostanu, dok je crkva tada bila bez krova. Franjevci su tada boravili u selu Motičini i ondje su obavljali službu Božju, vjerojatno u crkvi sv. Martina u Martinu. Svakako je Lučić obnovio i našičku samostansku crkvu koja je već tada bila poznata kao mjesto osobitoga štovanja sv. Antuna; najvjerojatnije je Lučić 1633. za tu crkvu pribavio novu sliku sv. Antuna.²⁶ Da je Lučić obnovio i našičku crkvu sv. Antuna, može se zaključiti također iz bilješke Josipa Paviševića koji spominje da je 1633. pribavljena nova slika sv. Antuna kako bi se tako podržalo istaknuto štovanje sv. Antuna, jer u našičku crkvu često dolaze brojni štovatelji sv. Antuna.²⁵

Lučić je u kratkome vremenu osposobio našički samostan za boravak franjevcima, jer je već 1623. u njem živjelo trinaest franjevac.²⁶ Upravljali su župom u Našicama, a vodili su i župe: Zoljan, Motičina, Bazje, Osijek, Gorjani i Đakovački Selci s pedeset sela.²⁷ Obnovom samostana u Našicama Lučić je postavio i temelje stvaranju našičkoga samostanskog pastoralnog područja. Fermendžin, naime, svjedoči da je Lučić bio župnik na više župa, član upravnoga vijeća Bosne Srebrene u svojstvu definitora i generalnoga povjerenika.²⁸ Nije isključeno da je bio župnik u nekim od spomenutih župa, a ne samo u Našicama. Spomenute župe čine pastoralno područje našičkoga samostana i Lučić je kao našički gvardijan imao zadaću opskrbiti ih dušobrižnicima. Dakle, Lučić je organizirao ovo našičko pastoralno područje i spomenute župe povezao sa samostanom u Našicama. Zna se da je deset godina kasnije našičkom samostanu pripadao još veći broj franjevac jer je Lučić u međuvremenu obnovio više zapuštenih crkava u Slavoniji. Draganović svakako ima pravo kad naglašuje da je Lučić uspio obnoviti u samim Našicama samostan i crkve svojim »velikim zauzimanjem, a vjerojatno i krupnim darovima«. No, nije sačuvan popis župa koje su 1633. pripadale pastoralnoj brizi samostana u Našicama kojemu je Lučić i tada bio na čelu kao starješina, gvardijan. Dok je obavljao svoje službe u Slavoniji bio je i generalni vikar dvojice biskupa, bosanskoga biskupa Franje Baličevića i beogradskoga biskupa fra Alberta Rendića.²⁹ Ove značajne pastoralne službe biskupskoga najbli-

²⁵ E. FERMENTŽIN, *Chronicon Bosnae Argentinae*, 340.

²⁶ Usp. B. S. PANDŽIĆ, *Bosna Argentina*, Koeln-Weimar-Wien, 1995, 223. – E. FERMENTŽIN, *Acta Bosnae*, 413. – J. BUTURAC, *Nav. djelo*, 41.

²⁷ J. BUTURAC, *Nav. djelo*, 65, 75.

²⁸ E. FERMENTŽIN, *Acta Bosnae*, 375.

²⁹ Fermendžin ove podatke crpi iz pisma franjevca Pavla Papića, prevoditelja klasičnoga mističnog djelca *Sedam trubli* talijanskoga pisca franjevca Bartola Salutiva, koje je našao u arhivu Propagande (AP, SOCG, vol. 148, fol. 339). Papić je to pismo napisao 26. V. 1630.

Franjo Emanuel Hoško, Voćin u doba Osmanlija i neposredno nakon oslobođenja

žeg suradnika Lučić je obavljao još kao mlad čovjek,³⁰ jer je 1615. umro biskup Baličević,³¹ a 1629. biskup Renđić.³²

2.1.2. Vjerske prilike u Slavoniji

Lučić je bio gvardijan samostana u Našicama početkom trećega desetljeća XVII. st., kako 5. X. 1633. izričito napominju katolički trgovci Sarajeva, Banjaluke i Požege u svojim pismima Propagandi. Smatraju ga sposobnim crkvenim upravnikom, jer se odlikuje pobožnošću, redovničkim životom i pastoralnim radom, napose u Slavoniji gdje je »skoro prvi sijao sjeme katoličke vjere, osobito u Našicama, koje sada najbolje opslužuju Kristov zakon...³³ Dva puta je bio kamenovan, prvi put za ljubav svete vjere od donatista i drugi put od »šokaca« za jedinstvo u kalendaru.«³⁴ Pod imenom donatista treba prepoznati kršćane nekatolike, kalvine ili pravoslavne,³⁵ dok su »Šokci« najvjerojatnije oni koji nisu željeli prihvatiti

---

godine: »Il quale (fra Jerko)... veramente... e archa della scienza, specchio della religiosita e fervente dal zelo divino; lui 24 anni e stato fra tanti infedeli et ha fatto profitto; poi e stato Padre e Commissario della provincia; e stato vicario della felice memoria Rmo Sig. fra Francesco Bolicevich (sic!) vescovo di tutti questi paesi, similmemente e stato vicario di buona memoria Monsig. Rmo frat' Alberto.« (Arhiv HAZU, *Svezak XV 24/IV - 7, B 2*)

³⁰ Buturac je vjerojatno naišao na Papićevo pismo i iz njega preuzeo tvrdnju da je Lučić bio generalni vikar spomenutih biskupa, premda tvrdnju ne potkrepljuje navodom iz povijesnih vrela (*Nav. djelo*, 84). Nespominjanje vrela bio je razlog Draganovićeve nevjerice u točnost toga podatka (*Nav. djelo*, 2. svezak, 37).

³¹ Franjo Baličević, franjevac Bosne Srebrene, postao je 1588. bosanski biskup. Službu je obavljao i u Slavoniji, i u Srijemu. U Srijemu je za svoga vikara postavio Vinka Stipanića, a Lučić je barem neko vrijeme bio njegov vikar u Slavoniji. Prema prijedlozima vodstva Bosne Srebrene, Sveta Stolica mu je 1614. imenovala Antuna Matica Požežanina za pomoćnika s naslovom skradinskoga biskupa. Sljedeće godine je umro.

³² Albert Renđić, franjevac Dubrovačke provincije sv. Franje, imenovan je 1625. smederevskim biskupom sa sjedištem u Beogradu. Trudio se riješiti sukob između dubrovačkih i bosanskih trgovaca u Beogradu, odnosno franjevac dubrovačke i bosanske provincije. Upravljaio je negdašnjom Srijemskom biskupijom. Renđića su izmorile neriješene teškoće s kojima se neprestano susretao u svojoj službi pa je 1629. napustio Beograd i 1630. umro u Beču. Njegovu biskupsku vlast u Srijemu ometali su i osporavali kasniji Lučićevi protivnici pa bi to mogao biti znak da je Lučić bio bliz biskupu Renđiću, osobito u vrijeme dok je upravljao dijelom Slavonije oko Našica i Đakova. Tada mu je Lučić bio generalni vikar. – Usp. J. BUTURAC, *Nav. djelo*, 77.

³³ E. FERMENDŽIN, *Acta Bosnae*, 375.

³⁴ Fermendžin donosi ovo pismo Sarajlija, Banjolučana i Požežana (*Acta Bosnae*, 413, 414). U rukopisu o Lučiću ublažuje izjavu o njegovu kamenovanju i spominje batinanje (Arhiv HAZU, *Svezak XV 24/IV - 7, A/6/*). Draganović to pismo smatra neobično važnim za poznavanje Lučićeva djelovanja u Slavoniji prije nego što je postao biskup (*Nav. djelo*, 2. svezak, 37-39).

³⁵ Preko Mađarske, kalvini su se već sredinom XVII. st. širili u Slavoniju. Kašić bilježi da su iskoristili nestašicu katoličkih svećenika pa su prisvajali katoličke crkve. Prema Masarecciu, 1623. bilo je između Osijeka i Valpova oko 50 kalvinskih sela, i to 30 hrvatskih i 20 mađarskih. Također su bili naseljeni na području oko Vuke prema Osijeku, ali su bili većinom Mađari, dok su Hrvati bili u Tordincima u Srijemu i ondje su se zadržali do našeg vremena. – J. BUTURAC, *Nav. djelo*, 46.

novi kalendar.³⁶ Riječ je o Gregorijanskome kalendaru koji je 1581. bio uveo papa Grgur XIII. U Slavoniji je njegovo uvođenje počelo potkraj prvoga desetljeća XVI. st., ali je naišlo na žestoku oporbu, osobito u Podravini i u kraju oko Našica i Đakova. To potvrđuje i apostolski vizitator Petar Masarecchi kad spominje 1624. da oko 50 sela u Podravini drže još uvijek stari kalendar i oštro se opiru uvođenju novoga, jer njihovi stanovnici misle da je promjena kalendara i promjena vjere.³⁷ Na otpor prema novom kalendaru katolike su u tim krajevima poticali kalvini; čak su neke katolike iz toga razloga pridobili za prijelaz u svoje redove. K tome su i pravoslavni episkopi, sukob među katolicima zbog kalendara iskoristili za nametanje svojih poreza katolicima, uz pokušaj da ih stave pod svoju crkvenu vlast.

Upravo tada, početkom četvrtoga desetljeća XVII. st., mijenja se Lučićev životni put i on napušta Našice. Predložen je, naime, za biskupa, nakon što je 7. lipnja 1633. u Lučni blizu Jajca umro biskup fra Tomo Ivković, apostolski vikar Bosne i skradinski biskup;³⁸ predložili su ga franjevci i trgovci vjernici iz Požege, Olova, Sarajeva i Banjaluke.³⁹ Sveta je Stolica toj molbi udovoljila, određivši da Lučić nosi naslov biskupa sa sjedištem u Drivastu u Albaniji, a biskupsku službu obavlja kao apostolski vikar u Bosanskoj biskupiji. Za biskupa je posvećen 1636., a već je sljedeće godine pohodio župe u Slavoniji; u tom popisu župa Voćin se ne spominje. Lučić je 1639. obavijestio Propagandu da katolici u Slavoniji, napose franjevci u pastoralnoj službi, imaju velikih teškoća jer pravoslavni crkveni dostojanstvenici traže od njih plaćanje posebnoga crkvenog poreza. Pravoslavni vladika Jevrem tražio je 1639. od turskih vlasti u Požegi da mu one osiguraju plaćanje toga poreza pa je požeški paša Alaj-beg pozvao franjevce pred kadijin sud u Požegi; pred taj sud bio je doveden i sam biskup Lučić. Nekolicinu franjevacu sud je zatvorio, neki su otkupljeni, a neki su pobjegli i potom se skrivali. Narod je

³⁶ K. DRAGANOVIĆ, *Nav. djelo*, 2. dio, 38.

³⁷ ISTI, Izvješće apostolskog vizitatora Petra Masarecchija o prilikama katoličkog naroda u Bugarskoj, Srbiji, Srijemu, Slavoniji i Bosni god. 1623. i 1624, *Starine JAZU*, 39(1937), 40.

³⁸ Toma Ivković (Fojnica, 1575 – Lučna kod Jajca, 7. VI. 1633), član Bosne Srebrene, 1625. postao je skradinski biskup i upravitelj Bosanske biskupije. Naslov bosanskoga biskupa bio je 1631. slobodan, ali ga nije dobio Ivković već ga je Bečki dvor dao šibenskome kanoniku Ivanu Tomku Mrnjaviću. Kod imenovanja, smederevskom biskupu Rendiću dodijeljena je uprava i u srednjoj Slavoniji, ali je već 1626. Ivković uspio dokazati da je tim područjem uvijek upravljao bosanski biskup, odnosno njegov zamjenik. Iste je godine Ivković dobio upravu i nad dijelom Srijema; god. 1633. nova je odluka Propagande odredila novu granicu između Bosanske i Smederevske biskupije: Smederevskoj biskupiji pripao je cio Srijem, a granica će ići rijekom Dravom, preko Osijeka pa zapadnom granicom Srijema (usp. J. BUTURAC, *Nav. djelo*, 78-83).

³⁹ Arhiv HAZU, *Svezak XV 24/IV - 7*, B 1. – Krunoslav Draganović (*Biskup fra Jeronim Lučić*, 2. dio, 39) misli da je Ivković umro 17. VI. 1633. i upozorava na različite datume koje navode pojedini povjesničari; no ne spominje 17. lipnja 1633. godine koji ističe Fermendžin.

zajedno s franjevcima podigao ustanak i oko 6000 ljudi u okolici Požege i Đakova prihvatilo je oružje. U tom sukobu s pravoslavicima ranjen je bio i kasnije podle-
gao ranama vladika Jevrem. Lučić je bio duboko povrijeđen tim događajima pa u
izvještaju Propagandi ne skriva svoje uvjerenje da će katolici i nadalje dolaziti u
sukob s pravoslavicima.⁴⁰

2.1.3. Obnova župe u Voćinu

Župu u Voćinu možda je obnovio već biskup Lučić, ali nju spominje tek sredi-
nom druge polovice XVII. st. Petar Nikolić, franjevac Bosne Srebrene i generalni
vikar, tj. zamjenik, zagrebačkoga biskupa Petra Petretića, kad je 13. svibnja 1660.
u Našicama popisao sve župe koje je smatrao da pripadaju pod biskupsku vlast
zagrebačkoga biskupa. Prema Nikolićevu popisu, našički samostan vodio je tada
brigu o 20 župa, tj. o daleko više nego što ih spominje popis župa iz 1633. u vri-
jeme Jeronima Lučića.⁴¹ Valja naglasiti da se u tom popisu prvi puta u XVII. st.
spominje župa u Voćinu. Kako je nema u popisu župa biskupa Lučića, ona je na-
stala sredinom XVII. st. Ipak se zbog Lučićeva odnosa prema pastoralnome po-
dručju samostana u Našicama može pretpostaviti da je on nastojao da se obnovi
župa u Voćinu i pridruži našičkome pastoralnom području. Nikolićev nasljednik
u službi generalnoga vikara i zagrebačkoga biskupa u Slavoniji, spominje župu u
Voćinu tri desetljeća kasnije i to opet među župama o kojima brigu vodi samo-
stan u Našicama. Nažalost, ni Nikolić, ni Ibrišimović ne navode imena župnika
u Voćinu, a ni neke druge podatke iz kojih bi se moglo zaključiti koliko voćinska
župa ima filijala i vjernika.

I voćinska župa proživljavala je biskupske antagonizme u Slavoniji. Poslije
1686. bosanski biskup Nikola Ogramić oteo je župu u Voćinu. No, već dvije go-
dine kasnije, Ogramića opominje car Leopold I. neka ne poseže za slavonskim
župama dok ugarski primas ne odredi granice između Bosansko-đakovačke bi-
skupije i Zagrebačke biskupije. Svakako, 1694. Ogramić više ne upravlja župom u
Voćinu, jer i tu župu spominje Nikolićev nasljednik fra Luka Ibrišimović, u službi
generalnoga vikara za Slavoniju, u svom popisu koji je 2. svibnja 1694. poslao
zagrebačkome biskupu Aleksandru Ignaciju Mikuliću, o župama koje čine pa-
storalno područje našičkoga samostana. Zapisao je samo one župe čiji su župnici
te godine na Veliki četvrtak primili posvećenja u Zagrebu. Ibrišimović spomnje
daleko manji broj župa našičkoga pastoralnoga područja nego Nikolić, jer je u

⁴⁰ F. E. HOŠKO, *Euzebijije Fermendžin, crkveni upravnik i povjesnik*. Zagreb 1997, 177-189.

⁴¹ E. FERMENDŽIN, *Acta Bosnae*, 496, 497.

međuvremenu Slavonija oslobođena od turske vlasti pa su promijenjene i biskupijske granice.⁴² Ibrišimović navodi u svom popisu sljedeće župe našičkoga pastoralnoga područja: župa sv. Antuna u Našicama, sv. Martina u Motičini, u Suhoj Mlaci, Orahovici, Voćinu, Sopju, Valpovu i Petrijevcima. Župe u Suhoj Mlaci i Petrijevcima Nikolić ne spominje.

2.2. Slavonija kao poprište različitih biskupskih ingerencija

Za razumijevanje vjerskoga stanja u Slavoniji u XVII. st., najprije valja uočiti svu zamršenost hijerarhijskih odnosa u Slavoniji i Srijemu. Na tom području te u Podunavlju i Potisju, oni se mijenjaju u odnosu na drugu polovicu XVI. st. već u drugom desetljeću XVII. st. Promjenu je izazvao izvještaj o stanju Crkve pod vlašću Osmanlija, isusovca Bartola Kašića, nenadmašivoga hrvatskog kulturnog djelatnika svoga vremena, ali neupućenoga crkvenog upravitelja. Nakon što je 1612. obišao Slavoniju i južnu Ugarsku, predložio je u Rimu da se za srednju Slavoniju osnuje posebna biskupija sa sjedištem u Požegi ili Valpovu, a Srijem neka uđe u sastav nadbiskupije koju valja osnovati u Beogradu, u kojem će biti metropolitansko sjedište za sve europske biskupije pod turskom vlašću. Kašić je bio uvjeren da je Dubrovačka republika u stanju biti značajan oslonac crkvenim djelatnicima na prostoru turske vlasti. S njegovim prijedlogom valja povezati prijelaz prizrenskoga biskupa Petra Katića 1618. u Beograd, gdje se stalno nastanio i upravljao područjem pod turskom vlašću između četiriju rijeka – Save, Drave, Dunava i Tise.⁴³ Kašićeve prijedloge, deset godina kasnije, podržao je i apostolski vizitator Petar Masarecchi, barski nadbiskup, predloživši crkvenim vlastima u Rimu da na području Prizrenske biskupije imenuju dva biskupa: jednoga u samome Prizrenu za staru Srbiju, a drugoga u Beogradu za cijelo područje ugarskoga kraljevstva pod turskom vlašću.⁴⁴ Tako dubrovačka kolonija trgovaca, odnosno sama Dubrovačka Republika, početkom XVII. st. postaje najznačajnijim čimbenikom organizacije crkvene vlasti u Prekosavlju, Podunavlju i Potisju.⁴⁵

⁴² F. E. HOŠKO, *Franjevci i poslanje Crkve u kontinentalnoj Hrvatskoj*, Zagreb 2001, 69-72.

⁴³ M. VANINO, *Autobiografija Bartola Kašića, Građa JAZU*, 15(1940), str. 86-104.

⁴⁴ B. S. PANDŽIĆ, *Bosna Argentina. Studien zur Geschichte des Franziskanerordens in Bosnien und der Hezegowina*, Boehlau, Koeln, Weimar, Wien, 1995, 238.

⁴⁵ Usp. R. SAMARDŽIĆ, *Dubrovčani u Beogradu*, u: *Godišnjak grada Beograda*, 2(1925), 47-93; T. POPOVIĆ, *Turska u Dubrovniku u 16. veku*, Beograd 1973, 315, 316.

2.2.1. Granice srednjovjekovnih kraljevstava određuju granice biskupija

Kašićev i Masarecchijev izvještaj u Rimu su stvorili dojam kako nije potrebno da se biskupi na turskome području negdašnjega *regnuma Ungariae*, tj. izvan granica geopolitičke Bosne oslanjaju na franjevce provincije Bosne Srebrene, koju su tada razdirale unutarnje borbe i neslaganja; slavonski franjevci, naime, jasno su pokazivali separatističke tendencije za koje se ne može uvijek lako utvrditi jesu li ih uzrokovali sami franjevci ili biskupi.⁴⁶

Te separatističke borbe među franjevcima Bosne Srebrene potvrdile su po Kašiću i Masarecchiju novi istaknuti kriterij u crkvenoj organizaciji, tj. pripadnost teritorija različitim bivšim kraljevstvima čije su područje osvojili Turci. Pojam bosanskoga kraljevstva kao jedinstvenoga misijskoga područja na kojem su nekoć postojala *ecclesia Bosnensis*, do tada je bio osnovičan u određivanju granica upravne biskupske službe kod rimskih crkvenih vlasti za cijelo europsko područje Katoličke crkve pod osmanskom vlašću. Tim se nazivom označuje posve određen teritorij i on u tursko vrijeme predstavlja jedinstvenu crkveno-upravnu jedinicu. Usporedni su nazivi *regnum Dalmatiae* i opet *regnum Ungariae*. Bilo je to, kako je naglašeno, zbog proširenosti franjevac Bosne Srebrene i na ta dva kraljevstva, kao i zbog nemogućnosti da rimska crkvena nadležstva privole biskupe koje je imenovao carski dvor da pođu u turske dijelove ugarskoga kraljevstva.⁴⁷ Tako rimski crkveni uredi u drugom desetljeću XVII. st. više nisu poistovjećivali područje upravne vlasti jednoga biskupa, najčešće s nazivom bosanski biskup, s područjem djelovanja franjevac Bosne Srebrene, jer je pobijedila misao da za različita bivša kraljevstva treba uspostaviti i različite crkvene upravne cjeline. Nastali su stoga apostolski vikarijati za kraljevstvo Dalmacije, odnosno ugarsko kraljevstvo, koji su obuhvaćali pokrajine tih kraljevstava pod turskom vlašću.⁴⁸ Nakon smrti biskupa Baličevića, obnovljena je 1615. *in regno Dalmatiae* Makarska biskupija,⁴⁹ zato je razumljivo da službeni izvještaj iz godine 1622. o Bosni Srebrenoj bilježi da na području Bosne Srebrene djeluju bosanski i makarski biskupi.⁵⁰ Provincija Bosna Srebrene ostala je, naime, i nadalje najsigurniji oslonac pastoralne službe ne samo u Bosni nego i u Dalmaciji, *in regno Dalmatiae*, gdje je 1615. fra Bartol

⁴⁶ Usp. J. BUTURAC, *Katolička Crkva u Slavoniji*, 123, 125, 132, 136.

⁴⁷ APF, *SC Ung. e Tran.*, vol. 1, f. 40r.

⁴⁸ B. S. PANDŽIĆ, *Bosna Argentina. Studien zur Geschichte des Franziskanerordens in Bosnien und der Hezegowina*. Boehlau, Koeln, Weimar, Wien, 1995, 238.

⁴⁹ D. MANDIĆ, *Acta Hercegovinae*, 66.

⁵⁰ »Provincia Franciscana Bosnae Argentinae constat e septem coenobiis; horum curae comissa sunt tercenta milia Christianorum, quibus duo soli Episcopi praesunt: Fr. Antonius a Posega (sc. Matic)... et Fr. Bartholomaeus Cacich...«)

Kačić imenovan makarskim biskupom, a franjevci Bosne Srebrene ostali glavni pastoralni čimbenik i u Slavoniji, Podunavlju i Potisju, premda se upravo tada u Srijemu i Podunavlju započeo umnažati broj svjetovnoga klera, što je podržavala Dubrovačka Republika, odnosno, dubrovačka kolonija trgovaca u Beogradu.

Beogradski apostolski vikarijat za ugarske biskupije pod turskom vlašću započeo je svoje postojanje 1618. sa službom prizrenskoga biskupa, Šibenčani- na Petra Katića (1618–1621), koji se iz Prizrena preselio u Beograd.⁵¹ Vizitator Bartol Kašić predložio je da u Slavoniji biskup bude svjetovni svećenik Šimun Matković,⁵² što pokazuje njegovu želju da upravna crkvena vlast *in regno Ungariae* ni stvarno ni formalno ne bude ovisna o franjevcima Bosne Srebrene. Kašić je najvećim dijelom uspio u svojim prijedlozima, jer je tri godine poslije obnove Makarske biskupije u potpunosti proveden i njegov prijedlog da se za područje biskupija *in regno Ungariae* uspostavi samostalni apostolski vikar za ugarske biskupije pod osmanlijskom vlašću.⁵³ Poslije smrti biskupa Katića, apostolski vizitator Petar Masarecchi obavljao je biskupsku vlast na području Beogradske biskupije i ponovno zatražio da beogradskom biskupu pripadne upravna vlast u Slavoniji i južnoj Ugarskoj,⁵⁴ ali je Sveta Stolica beogradskome biskupu povjerila samo Srijem i krajeve između Dunava i Tise pod turskom vlašću.⁵⁵ Kašić i Masarecchi nisu željeli pastoralnu pomoć Bosne Srebrene, nego su se oslanjali na skupinu svjetovnih svećenika i isusovaca. Društvenu zaštitu kod turskih vlasti očekivali su od Dubrovačke Republike. Da su na njihove stavove utjecali dubrovački trgovci u Beogradu, jasno je po tome što je *Propaganda fidei* 1624. imenovala dubrovačkoga franjevca Alberta Rendića (1624–1630) biskupom u Smederevu i u isto vrijeme apostolskim administratorom u Beogradu, i to s biskupskom vlašću nad katolicima Ugarske pod vlašću Turaka koji nastavaju područje između Drave, Save, Dunava i Tise. Beograd mu je pak naznačila za mjesto biskupskoga stolovanja.⁵⁶ Protivno Kašićevim i Masarecchijevim nakanama, Propaganda nije

⁵¹ Usp. J. BUTURAC, *Katolička Crkva u Slavoniji*, 68-72.

⁵² M. VANINO, Kašićevo izvješće o Don Šimunu Matkoviću, u: *Vrela i prinosi*, 1(1932).

⁵³ B. S. PANDŽIĆ, *L opera ...*, 298.

⁵⁴ K. DRAGANOVIĆ, Izvješće apostolskog vizitatora Patera Masarechija o prilikama katoličkog naroda u Bugarskoj, Srbiji, Srijemu, Slavoniji i Bosni 1623, 1624, *Starine JAZU*, 39(1938), 1-69.

⁵⁵ J. BUTURAC, *Katolička Crkva u Slavoniji*, 92.

⁵⁶ Josip Buturac piše: »Po svemu se čini, Sveta je stolica postupila mudro kad je franjevca Rendića imenovala biskupom u Smederevu i odredila mu sjedište u Beogradu... U Rimu su zacijelo mislili da će franjevac Dubrovčanin Rendić pomirljivo djelovati kao biskup u Beogradu između svojih zemljaka dubrovačkih trgovaca i bosanskih franjevac.... Biskup Rendić došao je u sukob najprije (1625.) s bosanskim franjevcima u Beogradu. Htio je misiti u njihovoj kapeli, a oni su mu to zabranili, nagovoreni od svoga generalnoga poglavara u Rimu« (J. Buturac, *Katolička Crkva u Slavoniji*, 74, 75).

željela da biskup Rendić s područja svoje biskupske vlasti istisne franjevce, ali je najvjerojatnije očekivala da će on u svoju biskupiju dovesti dubrovačke franjevce Provincije sv. Franje, jer mu je dala na znanje »da se može poslužiti franjevcima opservantima hrvatskog jezika i njima povjeriti pastoralnu brigu nad narodom i u ugarskim biskupijama pod turskim gospodstvom«. ⁵⁷ No, Rendić nije uspio dovesti dubrovačke franjevce na područje svoje biskupske službe što je izazvalo zastoj u pastoralnome djelovanju apostolskoga vikarijata za ugarske biskupije pod turskom vlašću. Očitovalo se to nakon što su poslije Rendića taj vikarijat vodili nadbiskup Masarechi (1630–1634), a potom od Svete Stolice imenovani biskup Talijan Jakov Boncarpi (1640–1645); on više nije nosio naslov smederevskoga biskupa nego samo beogradskoga apostolskoga administratora. ⁵⁸ Budući da ovi biskupi nisu htjeli ni mogli računati na pastoralnu pomoć franjevacu Bosne Srebrene, nisu uspjeli proširiti upravnu vlast i pastoralno djelovanje prema sjeveru svoga upravnoga područja, nego su s bosanskim biskupima vodili dugu prepirku o jurisdikcijskim granicama u već crkveno organiziranom i pastoralno funkcionalnom području Slavonije.

U međuvremenu je u Beogradu sve više opadao broj i slabio društveni utjecaj dubrovačkih, a jačao utjecaj bosanskih trgovaca. ⁵⁹ Istodobno je Bosna Srebrena umnažala broj svojih članova u Slavoniji i Srijemu pa je njezino djelovanje nametnulo Propagandi novo rješenje, tj. da sredinom XVII. st. članovima Bosne Srebrene povjeri i vodstvo beogradskoga vikarijata. S tim rješenjem složio se i Bečki dvor. Tako je nakon tri desetljeća od osnutka apostolskoga vikarijata za *regnum Ungariae*, i u tome vikarijatu započeo slijed upravitelja iz sastava Bosne Srebrene. U tom nizu bio je prvi fra Marin Ibrišimović (1647–1650); ⁶⁰ on je k tome prvi

---

– Buturčeva je prosudba pogrešna. Gotovo je nevjerovatno da je bez ikakve suzdržanosti prihvatio zapis dubrovačke strane u tom dugogodišnjem sukobu dubrovačke i bosanske trgovačke kolonije pa vjeruje u optužbu Dubrovčana da su bosanski franjevci bili »nagovoreni od svoga generalnoga poglavara u Rimu« na konflikt s biskupom Rendićem. Kad bi to bila istina, Sveta Stolica kaznila bi toga »generalnoga poglavara«.

⁵⁷ APF, SOCG, vol. 56, 280 r.

⁵⁸ APF, SOCG vol. 384, f. 204 r; Euzebije FERMENDŽIN, *Acta Bosnae, potissimum ecclesiastica*. Ed. JAZU, Zagreb, 1892, 369, 370, 383, 387, 388, 406, 407.

⁵⁹ S. ČOSIĆ (ur.), *Fontes. Izvori za hrvatsku povijest*. vol. 10. Zagreb 2004, 161, 162, 205, 231, 247, 248, 266, 283, 285, 286, 329, 358.

⁶⁰ Marin Ibrišimović (Požega, oko 1660 – Požega, 21. I. 1650) stupio je 1620. u Provinciji Bosni Srebrenoj u novicijat u Fojnici, gdje mu je odgojitelj bio kasniji bosanski biskup Toma Mrnjavić (1640–1644). Filozofiju je studirao u Cremoni, a teologiju u Mantovi. Stekao je kvalifikaciju profesora i naslov propovjednika. Vrativši se iz Italije bio je učitelj gramatike, logike i filozofije te nedjeljni i blagdanski propovjednik u Fojnici. Provincijalu Brajkoviću bio je tajnik (1635–1638), ali je osobito bio blizak bivšemu provincijalu Andriji Kamengrađaninu. Biskup Jeronim Lučić, upravitelj Bosanske biskupije (1634–1639), žalio se 1638. na njega i na Kamengrađanina Propagandi, optužujući ih da ne priznaju njegovu

nosio i naslov beogradskoga biskupa. Biskupom je postao na prijedlog Bečkoga dvora gdje je konačno postalo jasno da nijedan biskup, na čelu apostolskoga vikarijata za ugarske biskupije pod turskom vlašću, ne može ispuniti svoju zadaću ako se ne osloni na pastoralno djelovanje franjevaca Bosne Srebrene.

Dvije godine ranije, Propaganda je za duvanjskoga biskupa i upravitelja Bosanske biskupije imenovala fra Marijana Maravića.⁶¹ Ibrišimović i Maravić bili su u sukobu i prije nego što su postali biskupi, a sada je taj sukob eskalirao do granica sablazni. Maravić je odmah želio uspostaviti svoju biskupsku vlast u Slavoniji, ali ga slavonski franjevci nisu prihvatili za biskupa već su nastojali doći pod biskupsku vlast fra Marina Ibrišimovića Požežanina (1647–1650). Premda je po odluci Propagande od 1633. smederevskome biskupu pripadala uprava negdašnje Srijemske biskupije, Maravić to nije priznavao tvrdeći da njegova biskupska vlast obuhvaća i Tovarnik u Srijemu. Maravić je pred Propagandom opravdavao svoje zahtjeve također njezinom odlukom iz 1633. i tvrdio da pod njegovu biskupsku vlast u Slavoniji potpadaju i krajevi između rijeka Save, Drave, Bosuta, Karašice i Londže. K tome je u svojim dopisima isticao da se u njegovoj biskupiji oduvijek nalaze utvrde Tovarnik, Osijek, Našice te župe Dragotin, Selci, Garčin, Ratkov Potok i Požega; prihodi od ovih župa idu za uzdržavanje biskupa. Biskup Ibrišimović tvrdio je pak da područje sjeverno od Save pripada njemu kao apostolskome vikaru za biskupije ugarskoga kraljevstva pod turskom vlašću.

2.2.2. Slavonska apostolska administratura

Propaganda je željela riješiti taj spor, ali je to očito gotovo bilo nemoguće jer su se prema prethodnim spisima međubiskupijske granice više puta mijenjale. Sudionici su se na sjednicama Propagande, 26. studenoga i 9. prosinca 1647., odlučili

---

biskupsku vlast i neovisno o njemu postavljaju župnike i kapelane te protiv njega bune franjevce i narod. Istragu o Kamengradanovim i Ibrišimovićevim postupcima, Propaganda je 1638. povjerila makarskome biskupu Bartolu Kačiću, ali njezini rezultati nisu poznati. Lučićev nasljednik u upravi Bosanske biskupije, bosanski biskup Toma Mrnjavić, povjerio mu je 1640. kao gvardijanu u Fojnici dužnost biskupskoga ekonomu s pravom ubirati prihode. U međuvremenu je Marin Ibrišimović 1642. bio generalni vizitator vlastite provincije. – Usp.: AP, Rim, *Lettere volgari*, vol. 16, fol. 20-21; *Acta*, vol. 7, fol. 35, 36, 212; *SoCG*, vol. 93, fol. 112, 115; vol. 127, fol 173.- vol. 176, fol. 249.

⁶¹ Vodstvo Bosne Srebrene predložilo je 1643. Svetoj Stolici i Bečkome dvoru, na sastanku u Olovu, trojicu kandidata za pomoćnoga biskupa bolesnomu bosanskom biskupu fra Tomi Mrnjaviću. Među tom trojicom na istaknutom je mjestu bio fra Marijan Maravić, ali biskup Toma Mrnjavić nije htio Maravića već je tražio da mu pomoćnik s pravom nasljedstva bude fra Marin Ibrišimović. Nakon smrti biskupa Tome, 25. travnja 1645., bosanski provincijal i definatori ponovno su predložili četiri kandidata za biskupa, od kojih je bečki nuncij Giacomo Boncarpi odobrio dvojicu. Kongregacija za širenje vjere prihvatila je Maravića, a papa Inocent X. imenovao ga je 31. srpnja 1645. duvanjskim biskupom uz pripomoć od 200 škuda godišnje. Posebnim breveom povjerena mu je uprava Bosanske biskupije. – J. BUTURAC, *Katolička Crkva*, 97.

stoga za radikalno rješenje, tj. privremeno urediti poseban apostolski vikarijat za područje između Save i Drave te ga povjeriti skradinskome biskupu fra Pavlu Posiloviću.⁶² Posredovanjem Svete Stolice došlo je potkraj 1647. do sporazuma između biskupa Maravića i Ibrišimovića glede slavonskih župa. Pri sporazumijevanju su sudjelovali: kardinal Mattei u ime Kongregacije za raširenje vjere, fra Fabije Papazzoni u ime generala franjevačkoga reda, fra Marin Ibrišimović osobno, fra Stjepan Mihajlović, zamjenik provincijala Bosne Srebrene, fra Petar, tajnik franjevačke provincije Bosne Srebrne, kao opunomoćenik biskupa Maravića, i ohridski nadbiskup fra Rafael Levaković. Na sjednici Propagande, 14. siječnja 1648., prihvaćene su i potvrđene sljedeće točke sporazuma: bosanski biskup neka u skladu s breveom o svojoj upravi ne prelazi Savu, nego neka se zadovolji s upravom biskupija u bosanskoj kraljevstvu; beogradski biskup neka se upravlja unutar granica koje su 1633. bile određene; beogradski biskup neka se uzdržava prihodima župe u Dragotinu; Slavonijom između Save i Drave neka do daljnje uredbe Propagande upravlja skradinski biskup fra Pavao Posilović u svojstvu apostolskoga administratora.⁶³ Ove je zaključke prethodno prihvatio papa Inocent X. i osobitom bulom, 11. ožujka 1648., imenovao Posilovića apostolskim vikarom u Slavoniji.⁶⁴

Rimski sporazum i odluku nisu rado prihvatili ni Maravić, ni Ibrišimović, a odobravao ga nije ni Bečki dvor. Štoviše, Ibrišimović je nastojao preko vojvode Sabellija, carskoga poslanika kod Papina dvora, onemogućiti Posilovićev dolazak u Slavoniju. Ibrišimović je pokušao u taj spor uvesti i zagrebačkoga biskupa pa ga moli da mu on povjeri vikarstvo u Slavoniji. Slavonski franjevci na sastanku u Velikoj, 28. srpnja 1648., zahvaljuju Svetoj Stolicu što je Ibrišimović imenovan beogradskim biskupom i apostolskim vikarom među četiri rijeke; žele biti pod njegovom biskupskom vlašću pa su protiv Posilovićeve imenovanja za vikara u Slavoniji.⁶⁵ Maravić je također nastojao pridobiti zaštitu Bečkoga dvora, podsjećajući u svojim dopisima da je rimskim sporazumom povrijeđeno patronatsko pravo ugarskih kraljeva. Bečki je dvor doista prosvjedovao kod Svete Stolice, ali

⁶² APRim, *Acta* vol. 17, fol. 47, 150, 429, 457, 554, 565; SOCG vol. 178, fol. 92-95, 97, 100; vol. 417, fol. 120.

⁶³ Posilovića je Propaganda imenovala skradinskim biskupom, 14. veljače 1642., a imenovanje je, 24. veljače 1642., potvrdio papa Urban VIII. Prema istraživanjima Dominika Mandića, rodio se 1597. u Glamoču. Filozofiju i teologiju učio je u Italiji, u Perugi i Anconi. Kad se vratio u Bosnu, vršio je službu učitelja, tzv. lektora. O njemu se tvrdi da je bio ponizan, marljiv i miroljubiv, obožavan kod franjevačke braće i vjernika. Na njegov izbor za biskupa, utjecao je provincijal Bosne Srebrene fra Martin Nikolić Ramljanin (1640-1643). – Usp. D. MANDIĆ, *Franjevačka Bosna*. Rim 1968, 185; ISTI, *Acta franciscana Hercegovinae*, sv. 1, Mostar 1934, 123-128.

⁶⁴ Ondje, *Acta*, vol. 18, fol. 2-4, 31; Dominik Mandić, Duvanjska biskupija. *Croatia sacra*, IX-X, str. 67-68.

⁶⁵ E. FERMENDŽIN, *Acta Bosnae*, str. 465.

je ona odgovorila da se radi samo o privremenome sporazumu radi većega dobra vjernika. Posiloviću je pak poručila da ne kreće u Slavoniju dok ne dobije pristanak iz Beča. Cara je zadovoljilo objašnjenje Svete Stolice⁶⁶ pa je Posilović u drugoj polovici 1648. već obavio kanonsku vizitaciju i podijelio sakrament potvrde po župama u Slavoniji; među njima ne spominje se župa u Voćinu.⁶⁷ Premda se Ibrišimović protivio Posilovićevu dolasku u Slavoniju, kasnije je s njime bio u dobrim odnosima; povjerio mu je obaviti kanonsku vizitaciju u više župa jugozapadne Ugarske.⁶⁸ Suradnički odnos Posilovića i Ibrišimovića nije dugo trajao, Ibrišimović je umro 21. siječnja 1650. u rodnoj Požegi. Pokopan je u franjevačkoj crkvi u Velikoj. Ibrišimovićeva smrt bila je za bosanskoga biskupa Maravića zgodna prilika da opet potakne pitanje biskupske vlasti u Slavoniji. Rimski sporazum iz 1648. smatrao je on samo osobnom obvezom, važećom dok su žive ostale stranke u sporazumu. Bečki je dvor rado prihvatio ovakvo tumačenje pa je 4. rujna 1650. predao Maraviću biskupsku vlast u Slavoniji između Save i Drave. Maravić je potom Posiloviću ponudio upravu Duvanjske biskupije, ako mu ovaj prepusti Slavoniju. Posilović je valjda pristao; svakako se nije namjeravao prepirati s Maravićem. Tako još iste godine određuje Sveta Stolica da Posilović ima stanovati u franjevačkome samostanu u Rami i primati godišnju potporu od 100 škudi. Međutim, sebični je Maravić zadržao za sebe Duvanjsku biskupiju te bez njegova dopuštenja Posilović u Rami nije smio slaviti ni biskupsku misu. Maravić je u Rimu svakako imao dobre veze kad mu je ovako uspjelo izigrati Posilovića i slavonske župe podvrći svojoj biskupskoj vlasti. No time je protiv sebe izazvao ogorčenje slavonskih franjevac a i vjernika koje ga je pratilo sve do smrti.⁶⁹ Na zahtjev bosanskih franjevac a i vjernika Duvanjske biskupije, papa Aleksandar VII. oduzeo je Maraviću 1655. Duvanjsku biskupiju. Opet je Posilović pošao u Duvno kao pomiratelj jer ga je papa premjestio sa skradinske na duvanjsku biskupsku stolicu. Poslije toga u Duvanjskoj biskupiji bio je rezidencijalni biskup, a u Skradinskoj je ostao administrator. No, Posilović je uskoro umro, 1656.⁷⁰ ili 1657.,⁷¹ navjerojatnije u Rami.

⁶⁶ APRim, SOCG, vol. 178, fol. 92, 93, 106, 107; D. MANDIĆ, Duvanjska biskupija, *Croatia sacra*, IX-X 63-68.

⁶⁷ J. BUTURAC, *Katolička Crkva*, 38-43.

⁶⁸ APRim, SOCG, vol. 267, fol. 380.

⁶⁹ D. MANDIĆ, *Duvanjska biskupija*, 68-69.

⁷⁰ S. KOVAČIĆ, *Crkva na skradinsko-kninskom području u XVII. stoljeću prema izvještajima skradinskih biskupa Svetoj Stolici*, 27.

⁷¹ D. MANDIĆ, *Duvanjska biskupija*, 70.

2.2.3. Pokušaj obnove Srijemske biskupije

Ibrišimovića je naslijedio fra Matej Benlić (1651–1674).⁷² Još prije nego što je Benlić preuzeo dužnost beogradskoga biskupa, Propaganda je 1650. dodijelila biskupsku upravu u Slavoniji bosanskome biskupu fra Marijanu Maraviću. Benlić je bio spreman slušati odluku iz Rima, ali slavonski franjevci nisu prihvatili Maravića nego su osporavali njegovu vlast u Slavoniji pred rimskim sudištem, a Benlića uvjeravali da on biskupske čine u Slavoniji može obavljati tako dugo dok traje njihova parnica s biskupom Maravićem u Rimu. Benlić je zbog toga 1658. upao u crkvene kazne, ali ga je Sveta Stolica od njih oslobodila pa je djelovao i nadalje zauzeto i uspješno.⁷³ Organizirao je pastvu u Podunavlju. U Budimu je, za svoga generalnog vikara postavio fra Luku Marunčića, s upravnom vlašću na području ostrogonske nadbiskupije koja je tada bila pod Turcima. Marunčić je pet godina obavljao tu službu. I on je bio član Bosne Srebrene i k tome Benlićev rođak.⁷⁴

---

⁷² Matej Benlić (Banjaluka, 1609 – Velika, 1674) obavljao je u Bosni Srebrenoj dužnosti propovjednika i učitelja, a bio je i kapelan u Sarajevu. Prije nego što je 1649. izabran za provincijala, bio je gvardijan u Fojnici. Za beogradskoga biskupa predviđela ga je 1650. Propaganda, a potkraj 1651. preuzeo je upravu Smederevske i Srijemske biskupije te dužnost apostolskoga vikara u svim ugarskim biskupijama pod turskom vlašću između Save, Drave, Dunava i Tise. Nakon što je biskup Pavao Posilović napustio 1650. Slavoniju, Benlić je s Marijanom Maravićem sklopio sporazum o razgraničenju biskupskih prava u Slavoniji. Maraviću je pripala pastoralna uprava župa u srednjoj Slavoniji, a pravo na prihode imao je samo u četiri župe: Požegi, Garčinu, Đakovačkim Selcima i Ratkovom Potoku. Sporazum je odobrila Propaganda. Samostani u Velikoj i Našicama također su imali pravo ubirati prihode od Maraviću povjerenih župa, radi uzdržavanja škola i odgojnih zavoda. Nema dokaza da je Maravić doista upravljao tim župama. Naišao je na oštar otpor slavonskih franjevaca koji nisu prihvatili njegovu pastoralnu vlast. Slavonskim župama upravljao je stoga beogradski biskup Benlić, dok 1658. zagrebački biskup Petretić nije imenovao fra Petra Nikolića za svoga vikara u Slavoniji. Otada je sve do smrti u slavonskim župama obavljao samo biskupske čine jer su slavonski franjevci priznavali biskupsku vlast zagrebačkoga biskupa, odnosno njegova vikara fra Petra Nikolića. – J. BUTURAC, *Nav. djelo*, 104-113; Istvan Gyoergy TOTH, Franjevci Bosne Srebrene u osmanskoj Mađarskoj i Transilvaniji od 16. do 18. stoljeća, *Bosna Franciscana*, 13(2005), br. 22, 24-25; 37.

⁷³ J. BUTURAC, *Nav. djelo*, 118.

⁷⁴ Luka Marunčić (Požega, ? – ?, poslije 1682), u dokumentima se prvi puta spominje 1659. kao predstavnik slavonskih franjevaca koji zahtijevaju od bosanskoga biskupa M. Maravića (1645–1660) da ne dolazi u Slavoniju i u njoj ne obavlja čine biskupske vlasti. No, kasnije se ističe kao pristaša bosanskoga biskupa fra Nikole Ogramića (1671–1697) koji ga je poslije Benlićeve smrti preporučio za beogradskoga biskupa. Marunčić se za tu službu i sam preporučio Kongregaciji za širenje vjere te nastojao odvratiti slavonske franjevce od priznavanja biskupske vlasti zagrebačkih biskupa i privoljeti ih da priznaju biskupsku vlast Nikole Ogramića. Optužio je 1676. gvardijana u Velikoj, fra Luku Ibrišimovića, pred turskim vlastima da šalje u bansku Hrvatsku franjevce i svjetovne svećenike s nakanom da djeluju protiv osmanlijske uprave u Slavoniji. Zbog te tužbe Luka Ibrišimović našao se 1680. u zatvoru, ali se ubrzo oslobodio i zatim opravdao pred Kongregacijom, a Marunčić je u strahu od crkvenih kazni 1682. napustio Franjevački red i Katoličku crkvu. – Usp. J. BUTURAC, *Katolička crkva u Slavoniji za turskog vladanja*. Zagreb 1970. – M. Vrgoč: *Duhovni stupovi Bosne Srebrene*. Sarajevo-Zagreb 2007.

Kad Propagandino rješenje sa slavonskom apostolskom administraturom nije uspjelo, Bečki dvor je pokušao mimo Svete Stolice riješiti iste sukobe. Car Ferdinand III. imenovao je 1654. fra Petra Jurjevića srijemskim biskupom.⁷⁵ Prema tvrdnji bečkoga nuncija, to se dogodilo na prijedlog bosanskoga biskupa Maravića. Dakle, i to je bio jedan od Maravićevih pokušaja da onemogući Benličevo djelovanje ne samo u Slavoniji nego i u Srijemu. No, rimske crkvene vlasti Jurjevića nisu potvrdile biskupom. Propaganda je pak tražila za beogradskoga biskupa franjevca koji neće pripadati Bosni Srebrenoj, ali će znati jezik sredine u kojoj mu je voditi biskupsku službu. Tako je, poslije Benličeve smrti, za beogradskoga biskupa imenovala fra Roberta Korlatovića, gradišćanskoga Hrvata, člana Provincije sv. Marije.⁷⁶ Korlatović nije prihvatio biskupsko imenovanje pa je biskupijom upravljao fra Ivan Branković iz Dervente (1675–1679), premda nije bio primio biskupsko posvećenje.⁷⁷ Već je 1675. imenovan za beogradskoga biskupa

⁷⁵ Petar Jurjević (? – ?, poslije 29. I. 1661), bio je ugledan član Bosne Srebrene jer je sredinom XVII. st. obavljao službe propovjednika i župnika, a bio je i gvardijan samostana u Olovu. Bečki dvor imenovao ga je 1654. biskupom Srijemske biskupije na prijedlog bosanskoga biskupa Marijana Maravića (1645–1660), koji je svim silama nastojao spriječiti djelovanje beogradskoga biskupa Mateja Benlića (1651–1674) u Srijemu i Slavoniji. Benlič nije smatrao opravdanim Jurjevićevo imenovanje, ali mu je 1655/56. povjerio službu generalnoga vikara u Srijemu. Vrhovna uprava Franjevačkoga reda odobrila je 1657. Jurjevićevo biskupsko imenovanje, ali su mu se suprotstavili srijemski svjetovni svećenici, vodeći članovi Bosne Srebrene, a i sam biskup Benlič. Stoga je 1657. Sveta Stolica poslala je svoga izaslanika, Dionizija Massarija, da istraži crkveno stanje u Srijemu, a on je nakon uvida stao na stranu biskupa Benlića. Nije prihvatila prijedlog Bečkoga dvora da nakon Maravićeve smrti dokine Beogradsku biskupiju i Jurjevića potvrdi za srijemskoga biskupa, a Benliču povjeri Bosansku biskupiju. Sveta Stolica ni Jurjevića nije potvrdila za srijemskoga biskupa, a ni Benlića za bosanskoga biskupa. – Usp. J. BUTURAC: *Katolička crkva u Slavoniji za turskog vladanja*. Zagreb 1970. – M. VRGOČ: *Duhovni stupovi Bosne Srebrene*. Sarajevo-Zagreb 2007.

⁷⁶ Robert Korlatović (Korlatnić), gradišćanski Hrvat, rodio se oko 1614. u Hrvatskome Gradišću. Postavši svećenikom ušao je u Provinciju sv. Marije. Bio je gvardijan u više samostana: u Požunu (Bratislava) između 1655. i 1661., te među gradišćanskim Hrvatima u Nemetújváru (Güssing ili Novi Grad). U dva trogodišta bio je kustod Provincije, a dva puta ga je kapitul izabrao za provincijala (1868–1671, 1677/78). Završio je prvo trogodište službe provincijala kad ga je Bečki dvor, nakon smrti beogradskoga biskupa fra Mateja Benlića (1674), imenovao za beogradskoga biskupa što je 1675. potvrdio i papa Klement X. bulom *Apostolatus officium*. Za tu službu osobito su ga preporučili general pavlinskoga reda i biskup u Bečkom Novom Mestu (Wiener Neustadt). Korlatović je otklonio imenovanje. Kad je drugi put postao provincijal, predsjedao je početkom 1778. kapitolu u Požunu koji je zaključio da studenti te Provincije trebaju upoznati duhovnu literaturu i koralno pjevanje, a samostani iskazivati gostoljublje franjevačkim pučkim misionarima i propovjednicima. – Usp. J. BUTURAC, *Nav. djelo*, 143. – A. MAGYAR, 340, *Jahre Franziskaner in Güssing*. Güssing 1980, 271.

⁷⁷ Na preporuku Filipa Brnjakovića, bosanskoga trgovca i zaštitnika franjevaca Bosne Srebrene, Propaganda je, u vrijeme dok je bila ispražnjena biskupska stolica u Beogradu, imenovala 1675. apostolskim vikarom fra Ivana Branjkovića od Dervente. On se još 1676. potpisivao kao »apostolski vikar od Beograda«. – APRIM, *Ungh. e Transilvania*, vol. 1, fol. 517rv; vol. 2, fol. 1r, 2r, 8r, 20e, 24r, 49r, 84r. – J. BUTURAC, *Nav. djelo*, 142-144; F. E. HOŠKO, *Franjevci u kontinentalnoj Hrvatskoj*. Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2000, 133-135.

fra Matija Brnjaković (1675–1683), koji je Beograd napustio za vrijeme Bečkoga oslobodilačkog rata (1683–1699) i više se onamo nije vratio.⁷⁸ U vrijeme njihove upravne službe utvrdio se misijski i pastoralni rad franjevaca Bosne Srebrene na području vikarijata sve do krajnjega sjevera turskih granica.⁷⁹

No, slavonski franjevci našli su se uskoro pred zahtjevima bosanskoga biskupa fra Nikole Ogramića (1669–1701).⁸⁰ Poslao je 1675. opširan izvještaj Svetoj Stolici o stanju u biskupiji, a godinu dana kasnije pisao je o progonima katolika sa strane muslimana i pravoslavaca u Bosni i Slavoniji. Još za trajanja Bečkoga oslobodilačkog rata održao je 1697. biskupsku sinodu u Slavonskom Brodu da utvrdi ustrojstvo biskupije, ali nije uspio u stvaranju posebne slavonske biskupije sa sjedištem u Đakovu jer je metropolitanski sud kaločkoga nadbiskupa proširio vlast zagrebačkoga biskupa gotvo na cijelu Slavoniju, a Ogramiću je ostavio pravo na biskupsko sjedište u Đakovu i područje od četiri župe. Tako je crkvena vlast Ogramićeva u Slavoniji bila neznatna, ali je ondje stekao važne posjede i pravo na ubiranje davanja u 50 naselja. Ogramić je ubrzo došao u sukob sa zagrebačkim biskupom Aleksandrom Ignacijem Mikulićem koji se 1688. potužio caru Leopoldu da mu je Ogramić preoteo župe u Voćinu, te župu u nepoznatome mjestu Uzle, Orahovici, Osijeku, Đakovu, Brodu, Požegi i Cerniku te da svojata i prepozituru sv. Petra u Požegi. Ogramić nije mario za opomene cara Leopolda I. koji ga je 1691. opomenuo da ne smeta zagrebačkoga kanonika Ivana Josipa Babića u zaposjednuću negdašnje cistercitske opatije u Kutjevu. Zatražio je pomoć u Rimu i ondje je boravio 1695. godine. No, nije uspio u svojim nakanama jer je i Hrvatski sabor 1689. i 1698. donosio odluke da se Slavonija ujedini s Banskom Hrvatskom, a njezina pripadnost Zagrebačkoj biskupiji bila je jamstvo i državne pripadnosti.⁸¹

2.3. Zagrebački biskupi šire svoju vlast u Slavoniju

Već je biskup Ibrišimović 1648. uspostavio vezu sa zagrebačkim biskupom Petrom Petretićem (1648–1667), uvjeravajući ga da njemu pripada upravljanje žu-

⁷⁸ J. BUTURAC, *Crkva u Slavoniji*, 142-147.

⁷⁹ APRim, SOCG, vol. 472, f. 157r; *SC Ung e Trans...*, vol. 1, f. 42v.

⁸⁰ Nikola Ogramić (Požega, 1630 – Đakovo, 14. VIII. 1701) bio je podrijetlom iz Olova pa se redovito potpisivao Olovčić, »Plumbensis«. U Bosnu Srebrnu stupio je u samostanu u Olovu, a zatim je filozofsko i teološko školovanje završio na visokim franjevačkim školama u Rimu te postigao naslov profesora teologije. Djelovao je kao profesor franjevačke bogoslovne škole u Ljubljani, kad ga je 1669. car Leopold I. imenovao bosanskim biskupom. Sagradio je prije Bečkoga oslobodilačkog rata svoje biskupsko sjedište na brdu Orašku blizu Kreševa, ali je poslije toga rata stalno naglašavao da je za pravo sjedište Bosanske biskupije u Đakovu pa, naravno, toj biskupiji pripada Slavonija.

⁸¹ F. E. HOŠKO, *Euzebije Fermeđzin*, 215-219.

pama u Slavoniji. Zanimljivo je da i biskup Maravić 1651. izvješćuje Petretića da se sprema pohoditi župe u Slavoniji koje su predane Petretiću na upravljanje. Slavonski su se franjevci, nakon svih nesporazuma s bosanskim biskupom Maravićem, također okrenuli zagrebačkome biskupu i uvjerali ga da je neupitno njegovo biskupsko pravo u turskoj Slavoniji. O tome su također 1658. pismom obavijestili Propagandu. Petretić je prihvatio tu zadaću pa je 1658. imenovao fra Petra Nikolića svojim vikarom »in spiritualibus« u Slavoniji.⁸² U tom svojstvu Nikolić je popisao 13. svibnja 1660. u Našicama sve župe koje je smatrao da potpadaju pod biskupsku vlast zagrebačkoga biskupa. Prema Nikolićevu popisu, našički samostan vodio je tada brigu o 20 župa: Našice, Motičina, Zoljan, Martin, Suha Mlaka (danas Crnac), Orahovica, Voćin, Sopje, Bočanci i Kuzminci (danas Valpovo), Gorjani, Ivankovo sa Cernom, Viljevo, Koška, Vrbica, Poljana (danas Podgorač), Dugo Selo (danas Lukač), Đakovački Selci, Čađavica i Karaševo kojoj je pripadao ondašnji Osijek. Dakle, pastoralno područje našičkoga samostana osjetno se proširilo u odnosu na popis župa toga područja iz 1633., u vrijeme Jeronima Lučića.⁸³

Pet godina nakon Ibrišimovićeve izvješća biskupu Mikuliću, presudom ugarskoga metropolitanskoga suda utvrđena je granica između Bosanske i Zagrebačke biskupije. Istočna granica Zagrebačke biskupije bila je na crti: Samac, Levanjska Varoš, Drenje i Petrijevci. Kako ta granica u cijelosti slijedi granice koje je zacrtao Ibrišimovićev popis slavonskih župa, opravdano je zaključiti da je Luka Ibrišimović tvorac te granice jer je svojim djelovanjem u svojstvu generalnoga vikara zagrebačkih biskupa za Slavoniju, zajamčio pripadnost Zagrebačkoj biskupiji župama na tome dijelu Slavonije.

3. Vjersko i crkveno stanje u prvoj polovici XVIII. st. u Slavoniji

3.1.1. Župa u Voćinu u sastavu pastoralnoga područja samostana u Velikoj

U prvoj polovici XVIII. st. franjevci su u više navrata zapisali koje župe pripadaju pastoralnim područjima pojedinih samostana. Poslije oslobođenja od turske vlasti u Slavoniji i Srijemu podignuto je više samostana, a neke od negdašnjih župa u pastoralnim područjima samostana u Velikoj i Našicama pripale su tim novim samostanima koji su također oblikovali svoja pastoralna područja. Za razumijevanje daljnjega razvitka temeljne pastoralne organizacije u Slavoniji, važni su popisi župa koji su nastali u prvoj polovici XVIII. st. Prvi sadrži izvještaj general-

⁸² J. BUTURAC, *Isto djelo*, 111.

⁸³ E. FERMENDŽIN, *Acta Bosnae*, 496, 497.

noga vizitatora fra Ivana de Vietrija iz 1708. godine. Zatim je provincijal Bosne Srebrene fra Augustin Tuzlak načinio tri popisa župa svoje Provincije u Slavoniji: 1723, 1725. i 1726. godine. U posljednjem od ta tri popisa, provincijal Tuzlak 1726. navodi da župa u Voćinu pripada samostanu u Velikoj. Fra Josip Mihić, kao pučki misionar, obišao je 1733. i 1734. župe u Slavoniji i sastavio novi popis tih župa. Budimskim popisom može se nazvati popis iz 1741. fra Jakova Spatzierera iz Budima. Iz toga vremena potječu i dva požeška popisa veličkih župa: prvi je iz 1741., a drugi mu je identičan. Posljednji popis iz razdoblja franjevačke uprave tim župama načinio je 1755. provincijal fra Antun Bačić.⁸⁴ Svi oni spominju župu u Voćinu među župama samostanskoga područja u Velikoj.⁸⁵ No, 1758., župnik fra Andrija Popović predao je tu župu svjetovnome kleru Zagrebačke biskupije.

3.1.2. Program pastoralnoga rada

Zbog dugotrajna Bečkoga rata (1683–1699) te zbog doseljavanja i preseljavanja stanovništva nastale su u Slavoniji velike promjene pa vjersko i pastoralno stanje u katolika nije moglo biti na razini ostalih hrvatskih krajeva koji nisu bili pod turskom vlašću. Još za rata upozorila je sinoda biskupa Ogramića u Đakovu 1690. na obveze slavljenja nedjeljne mise, propovijedanja, katehiziranja i poučavanja vjernika u molitvama; no tražio je da župnik ispunjava i posebne zadatke: dostatno poučavanje u vjeri prebjeglih muslimana iz Bosne koji traže krštenje, povratak katoličkoj vjeri kalvina kojih je bilo relativno mnogo u podravskome dijelu Slavonije, bdjenje nad slobodnim stanjem zaručnika i obvezno ozivanje prije vjenčanja; ako su na župi bila dva franjevca, traži od njih da otvore i školu te poučavaju djecu u osnovama čitanja i pisanja. U Đakovu je 1706. biskupijsku sinodu održao i biskup Đuro Patačić, koji je u svojim zaključcima uredio odnos župnika prema

---

⁸⁴ Uz Ibrišimovićev popis slavonskih župa nalaze se također Prvi i Drugi požeški popis u Arhivu franjevačkoga samostana u Požegi (navod: AFS Požega), *Miscellanea I.* Tuzlakovi popisi su u Arhivu Provincije Presvetoga Otkupitelja u Splitu (APOS, *Spisi br. 2*, fol. 135v). Mihićev se popis čuva u Arhivu Franjevačkoga samostana u Osijeku, a dijelom ga je objavio Blaž Glogovac (Kratka izvješća o nekim slavonskim župama iz godine 1733–34, *Katolički list*, god. 1907, 388–391, 400–402. – Budimski popis fra Jakova Spatzierera iz 1741. nalazi se u Arhivu franjevačke provincije sv. Ivana Kapistranskoga u Budimu (=APIK Budim) pod naslovom *Series conventuum et residentiarum necnon omnium religiosorum Bosnae Argentinae*, 1741. Popis pak fra Antuna Bačića iz 1755. godine pohranjen je u Arhivu franjevačkoga samostana u Cerniku, *Liber litterarium circularium*, ad annum. – Usp. E. FERMENTŽIN, *Acta Bosnae*, 493; J. BUTURAC, *Katolička Crkva u Slavoniji*, 28–50; P. CVEKAN, *Velika i njezina bogata prošlost*, Velika 1982; F. E. HOŠKO, Slavonski dio Zagrebačke biskupije nakon oslobođenja od Turaka, u: *Zagrebačka biskupija i Zagreb 1094–1994*, Zagreb, 1995, 257–269; ISTI, *Euzebijske Fermendžin crkveni upravnik i povjesnik*. Zagreb 1997, 190–214; ISTI, *Franjevci i poslanje Crkve u kontinentalnoj Hrvatskoj*. Zagreb, 2001, 117–172.

⁸⁵ Voćinska župa nije imala ni filijala ni filijalnih kapela. – E. PAVICH, *Ramus viridantis olivae*, 179.

biskupu i međusobne odnose župnika, zatim obveze župnika prema vjernicima u dijeljenju sakramenata, a dao je i upute o slavljenju bogoslužja; posebno je obvezao na katehizaciju; razotkrio je također da su u katolika u Slavoniji osobito učestali bili poroci: otimanje djevojaka, pobačaj, trovanje, ubojstvo, kupovanje žena, loš postupak s roditeljima i uporaba lažnih mjera.

Provincijal Marko Bulajić proširio je obvezu katehiziranja, jer je 1707. zapovjedio župnicima neka vjeronauku ne uče samo djecu, nego barem nedjeljom neka poučavaju u katekizmu i narod ili neka drže katehetske propovijedi. Osposobljenost župnika za tu zadaću Bulajić je želio sam provjeriti pa je svojom uredbom upozorio da će prigodom kanonske vizitacije ispitivati župnike katekizamsko građivo, ako ga nisu položili prigodom župničkoga ispita. Sljedeće godine vizitator Ivan de Vietri izrazio je zadovoljstvo katehetskim djelovanjem franjevacu po župama, spominjući da župnici redovito pružaju djeci i prve spoznaje o čitanju i pisanju, a ne samo pouku iz vjeronauka. Na dužnost katehiziranja upozorio je župnike 1725. provincijal fra Augustin Tuzlak, ali i on je od njih očekivao da uz djecu katehiziraju i nepoučene odrasle vjernike. Provincijal fra Ivan Kopijarević Stražemanac ponovio je 1729. Bulajićevu uredbu da župnici svake nedjelje barem pola sata poučavaju župljane u kršćanskome nauku. Očito su tu zadaću poučavanja odraslih poneki župnici zanemarivali, jer 1733. provincijal fra Antun Marković spominje da neki ne obavljaju tu zadaću.⁸⁶

Franjevci su, dakle, nakon oslobođenja Slavonije od Turaka obavljali u župnoj pastvi redovite pastoralne dužnosti; bile su to: dijeljenje sakramenata, napose slavljenje mise, a zatim poučavanje djece i odraslih u osnovima vjere. Slavljenje nedjelje proslavom euharistije bila je osobita zadaća župnika. Provincijal fra Pavao Nikolić odredio je 1726. da su župnici dužni nedjeljne i blagdanske mise namijeniti za župljane. Narod se okupljao u crkve najradije prigodom crkvenih blagdana i različitih proštenja, pogotovo ako je uz takvu proslavu vezano bilo dijeljenje osobitih oprosta. Provincijal fra Andrija Ivanagić Kutjevčanin upozorio je 1720. gvardijane i župnike da nije dovoljno slaviti samo proštenja, već valja osigurati dovoljan broj spremnih i požrtvovnih ispovjednika kako bi na svetkovine, kad se okupi više vjernika, podijelili narodu sakrament pomirenja i tako mu omogućili pristupanje pričesti.⁸⁷ Poneki župnici u Slavoniji i u Srijemu podupirali su i takve pučke pobožnosti i vjerske običaje, koje je trebalo napustiti; primjerice beogradski biskup Antun von Thurn potužio se 1734. Propagandi da neki fra

⁸⁶ ISTI, *Franjevci i poslanje Crkve u kontinentalnoj Hrvatskoj*, 150.

⁸⁷ Arhiv Propagande, *Acta*, vol. 103, fol. 159r-163r.

Augustin Benković u crkvi s narodom moli molitve koje nisu odobrene za javno moljenje.⁸⁸

Tadašnje vjersko stanje tražilo je, očito, zauzete i sposobne pastoralne djelatnike, spremne na mukotrpan i ustrajan pastoralni rad. Župničku službu u spomenutim župama Zagrebačke biskupije mogli su preuzeti članovi Bosne Srebrene tek nakon cjelovita filozofsko-teološkoga školovanja i posebnoga župničkog ispita. Dok 1719., provincijal fra Filip Šurković nije zabranio odlazak na školovanje u inozemstvo, najveći se dio mladih članova Bosne Srebrene školovao u Italiji. No, još 1699. za slavonski i podunavski dio Bosne Srebrene otvoreno je filozofsko učilište u Budimu, zatim 1705. u Požegi, 1708. u Osijeku, a 1710. u Slavnskome Brodu. Prvu bogoslovnu školu s četverogodišnjim trajanjem nastave po fakultetskoj nastavnoj osnovi utemeljio je 1710. u Budimu provincijal Petar Pastirović, drugu provincijal Augustin Tuzlak 1724. u Osijeku, a treću 1735. provincijal Luka Karagić u Petrovaradinu. Sve tri škole djelovale su prije nego što je isusovačka Akademija 1744. u Zagrebu organizirala isti takav četverogodišnji studij dogmatске teologije pa su svećenici Zagrebačke biskupije toga vremena u domovini imali samo dvogodišnje školovanje u moralnome bogoslovlju.⁸⁹

Provincija Bosna Srebrena brinula se od početka XVIII. st. i za permanentnu formaciju svojih članova u župnoj pastvi. Za župnike i kapelane vrijedio je propis da su dužni jednom godišnje obaviti duhovne vježbe u trajanju od tjedan dana. Duhovne vježbe redovito su se održavale u samostanu kojemu su pripadale župe. U samostanima su također bile tjedne pastoralne konferencije. O njima su se brinuli gvardijani, organizirajući rješavanje tzv. pastoralnih pitanja u skladu sa savješću i učenjem Crkve. Pitanja iz moralnoga bogoslovlja valjalo je riješavati u duhu probabilizma, jer je to od franjevaca tražio papa Klement VIII. (1592–1605). Ta su pitanja župnici saznavali prije okupljanja na tjedni sastanak. Pastoralnomu je sastanku predsjedao tzv. učitelj crkvenih uredbi (lector canonum), a ako takva nije bilo, tu je dužnost obavljao upućeniji među okupljenima. Tko nije mogao sudjelovati na tjednome pastoralnom sastanku, morao je pripremiti pisano opravdanje i predati ga provincijalu pri godišnjemu kanonskom pohodu. Te je uredbe 1709. propisao provincijal Andrija Ećimović, koji je i sam obavljao dužnost »lectora canonum« u budimskome samostanu prije nego sto je godinu dana ranije bio izabran za provincijala.⁹⁰

---

⁸⁸ *Isto*, vol. 103, fol. 340r.

⁸⁹ F. E. HOŠKO, *Franjevačke visoke škole u kontinentalnoj Hrvatskoj*. Zagreb 2002, 193-195.

⁹⁰ ISTI, *Franjevci i poslanje Crkve u kontinentalnoj Hrvatskoj*, 148-150.

Uz organiziranu i propisanu permanentnu formaciju, franjevci u slavonskim župama bili su dionici opće kulturne klime u svojoj Provinciji Bosni Srebrenoj, koju su u prvoj polovini XVIII. st. stvarali profesori filozofskih i bogoslovnih škola osobito organiziranim prosvjetnim i kulturnim, napose literarnim, radom, bogatim važnim djelima na području vjerske prosvjete, nabožne književnosti, historiografije, leksikografije, poezije, novinstva i, naravno, filozofske i teološke literature. Književno stvaralaštvo vjerskoga i nabožnoga sadržaja u duhu crkvene obnove Tridentskoga sabora namijenjeno je ne samo vjerskomu odgoju vjernika, nego i duhovnomu te pastoralnomu usavršavanju samih franjevacu. Upravo za duhovno oblikovanje franjevacu, namijenio je začetnik školskoga centra u Budimu fra Mijo Radnić svoje objavljene knjige: *Razmislyanya pribogomiona* (Rim, 1683) i *Pogargyegnye izpraznosti* (Rim, 1683). Bile su to prve knjige koje su se širile u Slavoniji i među Hrvatima u Podunavlju, neposredno nakon oslobođenja tih krajeva od turske vlasti, i to zajedno s knjigama fra Matije Divkovića: *Nauk karstjanski* (Venecija, 1611), *Sto čudesa aliti zlamenja Blažene i slavne Bogorodice* (Venecija, 1611), *Mali nauk karstjanski* (Venecija, 1616)/ *Razlike besjede* (Venecija, 1611). U Slavoniji je poznata bila i knjiga fra Stipana Margitića *Ispovid karstjanska* (Venecija, 1704), a napose katekizam u prozi i stihovima fra Tome Babića *Cvit razlika mirisa duhovnoga* (Venecija, 1726). Upravo po Babićevu djelu stigle su i u Slavoniju katehetske pjesme kojima se najvjerojatnije služio Osječanin fra Josip Mihić u svojoj, danas izgubljennoj, katehetskoj pjesmarici kojoj je sačuvan samo latinski naslov, a u prijevodu glasi: *Kreposne pjesmice za spas duše i na poticanje grešnika da upozna Božju uredbu i čini pokoru u vrijeme apostolskih misija koje su obavila tri svećenika apostolska misionara franjevca Bosne Srebrene po Slavoniji* (Budim, 1735). Zapis je o toj knjižici, na žalost, danas jedino svjedočanstvo o franjevačkim pučkim misijama u Slavoniji te o katehetskim pjesmama, i to neposredno prije takve literature nedostižna apostola pučkih misija među Hrvatima u XVIII. st., isusovca Jurja Muliha. Među kulturne djelatnike u Slavoniji i Podunavlju treba ubrojiti fra Luku Karagića, koji je autor danas izgubljene Molitvene knjižice, jednoga od najstarijih molitvenika u tim krajevima nakon izгона Turaka.

Sadržajan molitvenik, neusporedivo više oslonjen na srednjovjekovnu molitveničku literaturu nego na ondašnju, baroknu, sastavio je fra Šimun Mecić. To je *Cvitak pokornih aliti knishice sedam pismi pokorni s officiom s. Krixa i drugim mlogim bogogliubnim molitvam kako i s naukom karstjanskim nakichene* (Budim, 1732., i 1736). Po sadržaju djelo želi odgovoriti potrebama vjerskoga života i veće vjerske izobrazbe. U njemu je objavljen Bellarminov *Mali katekizam*, prvi put u kontinentalnoj Hrvatskoj. U spomenuti svoj *Cvitak* Mecić je uvrstio i križni put, tekst koji je u Budimu 1734. tiskao fra Jerolim Filipović iz Rame, autor filozof-

skoga i teološkoga spisa, ali osobito znan po svojim kasnijim djelima: pjesmarici *Piesme duhovne* (Mleci, 1759) i katehetskimi propovijedima u tri sveska *Pripovidanje nauka krstjanskoga* (Mleci, 1750., 1759., i 1765). Budimski profesor fra Lovro Bračuljević, Filipovićevo drug, napisao je i tiskao dva nabožna djela: *Dobar put putovanja karstjanskoga u raj višnjega uživanja* (Budim, 1730) i *Uzao serafinske naški goruće ljubavi* (Budim, 1730). Prvo djelo želi potaknuti vjernike na krepostan život, utvrditi ih u kršćanskome ponašanju, a drugo je riznica ondašnje franjevačke pučke duhovnosti, namijenjena članovima franjevačkoga Trećeg reda ili članovima Bratovštine od pojasa sv. Franje. Drugi Bračuljevićevo drug u profesorskoj službi u Budimu bio je i fra Stjepan Vilov, autor knjižice *Razgovor prijateljski među krstjaninom i ristjaninom* (Budim, 1736), popularnoga djela teološke kontroverzije s pravoslavicima. Vilov je napisao pohvalnu recenziju djelu svojega suvremenika Antuna Bačića (Našice, 1758) *Istina katoličanska* (Budim, 1732) koje je zapravo veliki kontroverzijski katekizam s jasno naznačenim dogmatskim i vjerskim razlikama između pravoslavne i katoličke vjeroispovijesti.⁹¹

Budimac Nikola Kesić priredio je na osnovi poznatoga lekcionara Ivana Bandulavića, novi lekcionar *Epistole i Evangjelja priko sviju nedilja i blagi dneva svetih godišnji* (Budim, 1740) koji je punih četvrt stoljeća bio u uporabi u Slavoniji i među podunavskim Hrvatima. Jerolim Lipovčić, također budimski profesor teologije, napisao je za potrebe klera, redovnika i vjernika opsežan pastoralno-katehetski priručnik *Dušu čuvajuće pohođenje* (Budim, 1750). Lipovčić je također tiskom objavio molitvenik *Stazica duhovna života vikovišnjega od različitih i bogoljubnih molitava učinjena* (Budim, 1755; Osijek 1767.). On je autor priručnika za franjevačke trećoredce *Treći sad iliti iztomačenje Trećega reda* (Budim, 1769), koji je tek nakon njegove smrti objavio Emerik Pavić, najplodniji franjevački pisac u Podunavlju. Njegovo je prvo katehetsko djelo *Jezgra nauka kerstjanskoga* (Budim, 1754) tiskano u godini kad su franjevci u Slavoniji počeli napuštati djelovanje po župama. Lipovčićev je suvremenik i Antun Papušlić, profesor teologije u Osijeku i u Budimu, pisac marijanskih propovijedi *Dužna sinovska zahvalnost pobožnosti prema slavnoj nebeskoj kraljici i prečistoj djevici Mariji* (Budim, 1731). On je objavio i latinske propovijedi u čast sv. Josipa, sv. Franje i sv. Antuna, kao i priručnik franjevačke duhovnosti na latinskome jeziku *Sacer mons Alverniae piis ac devotis religionis cultoribus* (Essekini, 1748). Na latinskome je i Josip Janković, crkveni pravnik, tiskao liturgijske upute *Compendium sacrarum caeremoniarum* (Venetiis, 1751).⁹²

⁹¹ F. E. HOŠKO, *Negdašnji hrvatski katekizmi*. Zagreb 1985, 44-48.

⁹² F. E. HOŠKO, Vjerska, prosvjetna i kulturna misija franjevaca, u: Stanko ANDRIĆ (ur.), *Slavonija, Baranja i Srijem. Vrela europske civilizacije*. Prvi svezak, Zagreb, 2009, 315-334.

Pogled na književno stvaranje franjevaca u Slavoniji i Podunavlju prve polovice XVIII. st. jasno otkriva da je ono u službi daljnje izobrazbe pastoralnoga svećenstva i vjernika. Naravno, ono stvaralaštvo katoličke obnove perom i knjigom, tj. u službi pastoralnoga i duhovnoga odgoja dušobrižnika, kao i vjerskoga i moralnoga odgoja vjernika. To je književno stvaranje u to vrijeme prirodno povezano s bosanskom i južnohrvatskom književnošću XVII. i XVIII. st. i s njime tvori cjelinu. Ne treba pre naglašavati, ali ni zaboraviti da je to književno stvaranje u zajednici koja se tada još uvijek proteže od Splita do Budima. No, povezanost slavonskih franjevaca s crkvenim središtem u Zagrebu, otvorilo ih je za kulturna, napose literarna, zbivanja u kajkavskome dijelu Hrvatske i istodobno izazvala glavninu svećenstva Zagrebačke biskupije da se zanima za vjersku literaturu koja je u to vrijeme kolala u slavonskome dijelu biskupije.

3.1.3. Franjevačko pastoralno-upravno ustrojstvo

Bosna Srebrena utvrdila je tako svoje granice u Slavoniji i Podunavlju u odnosu prema drugim franjevačkim provincijama. Istovremeno, zadobila je potvrdu svojih pastoralnih prava, ali je ubrzo postala svjesna da obnovljena hijerarhija mjesnih crkava u Slavoniji, Srijemu, Bačkoj i ostalim krajevima njezine proširenosti, neće dugo željeti koristiti franjevačku pastoralnu strukturu, izraženu na pastoralnim područjima u upravnoj nadležnosti pojedinih samostana. Provincijal Bosne Srebrene fra Grgur Gabrić, naredio je 24. srpnja 1702. svim članovima Provincije iskazivati poštovanje svjetovnom svećenstvu, osobito crkvenim dostojanstvenicima.⁹³ Vjerojatno je na taj način želio spriječiti napetosti u odnosima s hijerarhijom mjesnih Crkava, ali one su nezadrživo započele 1700. u Dalmaciji sučeljavanjem s makarskim biskupom Nikolom Bijankovićem.⁹⁴

Provincijal Andrija Ećimović odredio je 1708. da kandidati za župničku službu moraju pristupiti i posebnome župničkom ispitu pred dvojicom posebno određenih ispitivača, a tada je imenovao i petoricu ispitivača za Bosnu Srebreanu koji su ispitivali i kandidate za ispovjednu jurisdikciju. Osnovni sadržaj ispita za buduće župnike, bilo je vjeronaučno poučavanje djece i odraslih. Kad su kandidati za župničku službu postigli potvrdu o dostatnu znanju za tu službu, još im je trebalo svjedočanstvo o ispravnome ponašanju, potvrđeno od dvojice braće iz samostana kojemu su pripadali. Tek s takva dva pisana svjedočanstva mogao ih je gvardijan predstaviti provincijalu kao sposobne i spremne za župničku pastoralnu službu. Dakle, gvardijan samostana s pastoralnim područjem imao je osobitu ulogu u

⁹³ AFSM, *Liber Archivalis*, 41.

⁹⁴ APF, SOCG. vol. 336, fol. 104 r - 108 v; SRC, *Bosnia* vol. 4, fol. 102 rv, 108 r, 116 r - 120 v, 261 r - 262 v.

postavljanju župnika. To je prepoznatljivo iz izvješća generalnoga vizitatora Ivana de Vietrija koji 1708. spominje da gvardijani predstavljaju provincijalu na imenovanje za župnike na svome pastoralnom području kandidate iz samostana kojemu stoje na čelu. Gvardijani ne smiju sami postavljati župnike, jer je to još 1696. izričito zabranio provincijal Franjo Budalić. Dopustio je da to mogu činiti samo u hitnim slučajevima, ali su tada dužni o svome postupku odmah izvijestiti provincijala. Premda je provincijal neovisno o mjesnim biskupima postavljao župnike po župama koje je opsluživala Bosna Srebrena, bio je dužan za tako postavljene župnike tražiti kanonsku misiju. Ostrogonski nadbiskup i ugarski primas, kardinal Kristijan von Sachsen-Zeitz, izričito je tražio da Bosna Srebrena poštuje to njegovo pravo, a provincijal Augustin Tuzlak zahtijevao je 1724. od gvardijana da bosanskome biskupu Petru Bakiću moraju osobno predstaviti novoga župnika i tom mu prigodom predočiti popratno pismo kojim provincijal traži za kandidata kanonsku misiju.⁹⁵ Budući da je odlazak u Zagreb bio povezan s poteškoćama, nije isključeno da su zagrebački biskupi dodjelu ispovjedne jurisdikcije i kanonske misije povjeravali svojim vikarima za Slavoniju. Tu su službu poslije fra Luke Ibrišimovića obavljali: od 1702. do 1707. fra Mijo Domazetović, od 1707. do 1725. fra Augustin Jarić, od 1725. do 1729. fra Andrija Ivanagić Kutjevčanin, od 1729. do 1751. fra Mijo Pavunović i od 1751. do 1754. fra Ivan Kopijarević Stražemanac. Biskup Thauszy imenovao je 1751. potonjega, ali mu poslije njegove smrti nije imenovao nasljednika.⁹⁶

3.2. Biskupi ne žele pastoralno služenje franjevaca

Bosna Srebrena već je potkraj XVII. st. morala braniti svoje pastoralne postaje i samostane, oko kojih su se one bile okupile. Susjedne franjevačke provincije – sv. Ladislava sa središtem u Zagrebu te mađarske provincije Presv. Spasitelja i Sv. Marije – svojatale su na temelju povijesnih prava Slavoniju i Podunavlje. Članovi Bosne Srebrene sabrali su stoga svjedočanstva o svojoj prisutnosti i djelovanju za vrijeme turske okupacije kao i u godinama Bečkoga rata u Slavoniji i Podunavlju. Potvrde o djelovanju članova Bosne Srebrene, koji su potpisali komandant slavonskoga dijela Vojne Krajine grof Gvido Sarhemberg,⁹⁷ zatim general Ivan Sekula, gradska uprava u Budimu, bosanski biskup fra Nikola Ogramić i dr., sigurno su bile presudne što je generalni kapitul franjevačkoga reda odobrio, 16. lipnja

⁹⁵ F. E. HOŠKO, *Franjevci i poslanje Crkve u kontinentalnoj Hrvatskoj*, 146-148.

⁹⁶ *Nav. djelo*, 144.

⁹⁷ E. PAVIĆ, *Ramus*, 166, 167.

1700. u Rimu, provinciji Bosni Srebrenoj da može zadržati kuće i samostane koje je stekla pod turskom vlašću i nakon oslobođenja od te vlasti. Dopusšteno joj je da jedino u Mohaču i Osijeku može imati svoje kuće zajedno s provincijom sv. Ladislava. No, uskoro su i u tim mjestima franjevci Bosne Srebrene ostali sami, jer je 17. rujna 1701. provincijal fra Franjo Travničanin zadobio suglasnost ostalih članova Bosne Srebrene da preda provinciji sv. Ladislava rezidenciju u Šimnontornji (Simontornya), kako bi ona za uzvrat odustala od prava na podizanje svojih kuća u Osijeku i Mohaču.⁹⁸ Nakon što su franjevačka nadležstva zajamčila područje prisutnosti i granice Bosne Srebrene, učinili su to i državne vlasti pa je iste granice i prava na pastoralno djelovanje najprije 23. kolovoza 1703. potvrdio car Leopold I, a potom 5. studenoga 1705. i car Josip I.

Spomenutim provincijalima, fra Franji Travničaninu (1699–1702) i fra Gruru Gabriću (1702–1705), tajnik je bio fra Marko Bulajić, a potom i nasljednik u službi provincijala (1705–1708). Njemu treba zahvaliti što su franjevci Bosne Srebrene spremno dočekali prvi organizirani zahtjev za napuštanjem župa. Bulajić se početkom 1703. utekao Propagandi za zaštitu pastoralnih prava Bosne Srebrene. Ona je pak tražila mišljenje ugarskoga primasa kardinala Leopolda Kolonića. On je bio svjestan i povijesne uloge franjevaca na slavonsko-podunavskome području kao i neposredne nemogućnosti da se franjevce zamijeni drugim pastoralnim radnicima pa je 1703. izdao diplomu kojom potvrđuje pravo franjevaca Bosne Srebrene da u slavonsko-podunavskim krajevima upravljaju župama.⁹⁹ Bulajić je sakupio slične potvrde od gradskih vlasti u Brodu, Požegi, Budimu, potom od petrovaradinskoga zapovjedništva Vojne Krajne kao i civilnoga upravitelja Slavonije.¹⁰⁰ Posebno je mogao biti zadovoljan diplomom od 14. studenog 1707., dobivenom od cara Josipa I.¹⁰¹ Spomenute dokumente zajedno s prije sabranima, Bulajić je dao tiskati 1709. u Veneciji, u vrijeme svoga nasljednika u službi provincijala fra Andrije Ećimovića, kojem je bio osobit savjetnik u poslovima uprave Bosne Srebrene.¹⁰²

Bulajićeva zbirka dokumenata o pastoralnome radu i pravima Bosne Srebrene ipak nije mogla spriječiti beogradskoga biskupa i dugogodišnjega generalnoga vikara srijemske biskupije Luku Natalisa, da kod Propagande pokrene niz optužbi

⁹⁸ AFSM, *Liber Archivalis*, 40.

⁹⁹ APOS, *Spisi br. 2*, fol. 90 v - 91 v.

¹⁰⁰ *Isto*, 167, 168.

¹⁰¹ *Isto*, 152; 183.

¹⁰² Djelo je tiskano bez naslova, a incipit glasi: *Protectionales litterae*, Venetiis 1709.

protiv franjevaca Bosne Srebrene i pitanje preuzimanja župa iz njihovih ruku.¹⁰³ Bilo je to 1710. za provincijala Ećimovića, ali je pitanje rješavao njegov nasljednik provincijal Petar Pastirović (1711–1714). On je 11. listopada 1711. naredio svim samostanskim poglavarima da pohode sve župnike vlastita pastoralnoga područja i popišu što je sve podignuto zaslugom franjevaca kao i druge pastoralne rezultate te svjedočanstva različitih službenih tijela ili osoba.¹⁰⁴ Tako je sabrao izjave zagrebačkoga biskupa Emerika Esterházyja, pečuškoga biskupa Vilima Nesserolda, vesprimskoga biskupa Ota Wolkre, ostrogonskoga nadbiskupa Kristijana Augusta von Sachsen-Zeitza, srijemskih pokrajinskih starješina, gradskih vijećnika u Budimu i Osijeku te konačno, 28. svibnja 1712., od cara Karla VI. Nakon što se pred sudištem Propagande u Rimu vodila 2. svibnja 1712. rasprava o pravu Bosne Srebrene na vodstvo župa u Slavoniji i Podunavlju,¹⁰⁵ potvrdio je Pastirovićeve navode i bečki nuncij kardinal Piazza, pa je 12. rujna 1712. prefekt Propagande kardinal Sacripantes zaključio spor, odobrivši djelovanje Bosne Srebrene u Slavoniji i Podunavlju.

Potkraj drugoga desetljeća XVIII. st. izbio je oštar sukob oko župa, za provincijala fra Andrije Ivanagića Kutjevčanina (1720–1723). Pokrenula su ga tri biskupa: bosanski Petar Bakić (1716–1749), srijemski Franjo Vernić (1716–1729) i pečuški Vilim Nesselrode (1710.–1732). S Bakićem je još 1718. vodio parnicu provincijal fra Filip Šurković (1717–1720), a Ivanagić je parničenje nastavio pred crkvenim sudom kardinala Emerika Csákyja. Kako se Bakić nije pojavio na ročištu, Ivanagić je bio moralni pobjednik pa je uspješno odbio nastojanja za preuzimanje župa, ishodišni nakon petomjesečnoga nastojanja u Požunu i Beču novu potvrdu pastoralnih prava Bosne Srebrene diplomom cara Karla VI. od 23. listopada 1722. godine.¹⁰⁶ Bakić je nastavio tužakati franjevce u Rimu i Beču. Propagandi je 1724. podnio tužbu da su franjevci otimačinom došli do uprave župa u Slavoniji,¹⁰⁷ a 1725. tužbu istoga sadržaja upravio je na cara Karla VI., tražeći izričito da se oduzmu župe našičkomu i đakovačkomu samostanu i tako proširi područje bosanske biskupije u Slavoniji. Bakićev generalni vikar Ivan Cippico udario je crkvenim kaznama župnike u Vrbici i Garčinu, franjevce fra Jeronima Kamengrađanina i fra Franju od Broda.¹⁰⁸ Njih dvojicu i prava Bosne Srebrene,

¹⁰³ APF, *Acta*, vol. 80, fol. 150 v, 151 r.

¹⁰⁴ AFSP, *Miscellanea* I.

¹⁰⁵ APF, *Acta*, vol. 82, fol. 255 rv.

¹⁰⁶ APOS, *Spisi br. 1*, fol. 37 rv.

¹⁰⁷ APF, *Lettere delle S. Congregazioni*, vol. 177, fol. 140 v, 141 r.

¹⁰⁸ APOS, *Spisi br. 4*, fol. 12 rv.

na ponovnom su metropolitanskom sudu pred kardinalom Csákyjem branili fra Ivan Srijemac i fra Stjepan Vilov, ali nisu uspjeli ishoditi opoziv izrečenih kazni.¹⁰⁹ Parnica se nastavila u Rimu pred Propagandom, gdje su prava Bosne Srebrene branili provincijal fra Pavao Nikolić (1726–1727), fra Stjepan iz Pečuha i fra Matej Momčilović.¹¹⁰ Oni su predočili dokumente o djelovanju Bosne Srebrene, među kojima tiskana svjedočanstva, koja je sabrao fra Marko Bulajić kao i svjedočanstva iz vremena fra Petra Pastirovića i fra Andrije Ivanagića.¹¹¹ Propaganda je ponovno presudila u korist Bosne Srebrene, o čemu je kardinal Scotti izvijestio 10. srpnja 1726. papu Benedikta XIII. (1724–1730), a Bakiću je 13. srpnja 1726. naređeno poštovati pastoralne povlastice Bosne Srebrene.¹¹² On se ipak nije smirio pa je nastavio tužakati franjevce državnim uredima u Beču. Naravno, i te tužbe ponovno su završile u Rimu pred Propagandom, koja je iznova zatražila i 5. lipnja 1728. dobila mišljenje kardinala Csákyja i bečkoga nuncija pa nakon toga 6. srpnja 1728. ponovo potvrdila donešenu presudu od 13. srpnja 1726., kojom se Bakiću zabranjuje dirati u pastoralna prava Bosne Srebrene.¹¹³ Bakiću je osim toga naređeno bilo napustiti Đakovo pa je od 1729. do 1740. boravio u Varaždinu i nije dolazio u Đakovo. Do smrti više nije poduzimao ništa protiv pastoralnih prava Bosne Srebrene.¹¹⁴

Provincijal fra Ivan Srijemac (1738–1741) pokušao je na provjeren način osigurati pastoralna prava Bosne Srebrene u Slavoniji i Podunavlju. Budući da je sam sudjelovao u parnicama s bosanskim biskupom Petrom Bakićem, imao je određena iskustva. Sabrao je izjave u korist franjevačkoga pastoralnog djelovanja od zagrebačkoga biskupa Jurja Branjuga, čanadskoga biskupa Nikole Nadasdyja,¹¹⁵ pečuškoga biskupa Sigismunda Berényija te ostrogonskoga nadbiskupa Emerika Esterhazyja¹¹⁶ i na temelju tih izjava zadobio od carice Marije Terezije povelju, 14. kolovoza 1741., kojom potvrđuje pastoralna prava Bosne Srebrene kako su ih već bili potvrdili njezini prethodnici od Leopolda I. do Karla VI.

Provincijal Bosne Srebrene fra Franjo Ivanović (1745–1748) pošao je u Beč i »memorijal kraljici učinio« s molbom da spriječi srijemskoga biskupa u odu-

¹⁰⁹ AFSB, *Protocolum conventus Budaë*, sv. 1, 48; 146.

¹¹⁰ APF, SOCG, vol. 653, fol. 339 r; 456 r.

¹¹¹ AFSM, *Liber Archivalis*, 273.

¹¹² APOS, *Spisi br. 4*, fol. 23 rv

¹¹³ AFSM, *Liber Archivalis*, 273; APF, SCR, *Bosnia*, vol. 5, fol. 182 v.

¹¹⁴ E. GAŠIĆ, *Brevis conspectus*, 37-39.

¹¹⁵ *Isto*, 163.

¹¹⁶ *Isto*, 165.

zimanju župe u Jankovcima.¹¹⁷ Vladařica je uistinu 23. kolovoza 1746. zabranila srijemskomu biskupu Ladislavu Szörényiju ometati franjevce Bosne Srebrene u njihovim pastoralnim pravima pri vođenju župa i filijala.¹¹⁸ Za boravka u Beču provincijalu Ivanoviću postalo je jasno da je jedva moguće provinciji Bosni Srebrenoj sačuvati stečene povijesne pastoralne povlastice. Ponovo je pozvao na sakupljanje novih svjedočanstava o franjevačkome pastoralnom djelovanju.¹¹⁹ Poduzeti pothvat opet je na neko vrijeme odgodio oduzimanje župa, ali toliko puta oprobani način dokazivanja prikladnosti franjevaca za župsku pastoralnu službu više nije mogao donijeti pozitivne učinke. Izmijenilo se, naime, raspoloženje prema franjevcima na carskome dvoru. Marija Terezija pala je pod utjecaj jansenista, stavovi kojih su u crkvenim pitanjima uključivali i tzv. rišerizam, tj. oporbu prema redovnicima općenito, a u pastoralnoj službi napose.¹²⁰ U Beču više nisu koristile negdašnje potvrde crkvenih ni državnih vlasti u korist franjevačke župske pastve. Nikakav pozitivan rezultat u korist franjevaca nije donio ni dopis zapovjednika slavonskoga dijela Vojne Krajine Ratnom vijeću, u kojem on 20. veljače 1752. nabraja niz razloga u prilog daljnjemu zadržavanju franjevaca kao župnika po župama, na području Vojne Krajine.¹²¹

To pismo i drugi pothvati provincijala fra Josipa Jankovića (1751–1754) trebali su spriječiti nastojanja Franje Thauszyja, najprije bosanskoga (1749–1751) i zatim zagrebačkoga biskupa (1751–1769), da odstrani franjevce iz župne pastve. O Thauszyju, već kod njegova postavljanja za zagrebačkog biskupa, stiču svjedoci da je upao u svađe oko župa s franjevcima,¹²² odnosno da traži svjetovne svećenike i

---

¹¹⁷ E. FERMENDŽIN, *Acta Bosnae*, 551.

¹¹⁸ *Isto*, 554.

¹¹⁹ *Isto*, 552.

¹²⁰ Usp. P. HERSCHE, War Maria Theresia eine Jansenistin? *Oesterreich in Geschichte und Literatur*, 15(1971), 14–25.

¹²¹ General Franjo de Gaissruck ističe da franjevci u krajišnika uživaju osobito povjerenje i poštovanje zbog zajedništva, koje je stvoreno još iz vremena pod turskim jarmom. Zatim upozorava da će krajišnici upasti u dvostruki trošak, ako svjetovni kler preuzme župe; trebati će, naime, izdržavati nove župnike, a ljubav će narod obvezivati da i nadalje pomaže franjevce. U prilog franjevcima general napominje njihovu skromnost, u kojoj su primali za pastoralne usluge prinose u naravi, ne tražeći uobičajenu šolarinu u novcu. Zapovjednik Vojne krajine misli da će svjetovne svećenike trebati uzdržavati iz tzv. svećeničke blagajne jer neće imati dovoljno prihoda u župama. Za Ratno vijeće kao patrona »župa u Krajini biti će velik izdatak radi dovođenja svećenika na župe u Slavoniji, jer nema svjetovnog svećenstva u blizini«. Šesti razlog ostajanja franjevaca na krajiškim župama mogućnost je vojnih vlasti da utječu na izbor župnika, jer je običaj da provincijal predloži tri kandidata od kojih vojne vlasti jednoga izabiru za župnika u određenoj župi. – E. FERMENDŽIN, *Acta Bosnae*, 557–559.

¹²² Marko Franjul, svjedok u kanonskom procesu kad je Thauszy prelazio na zagrebačku biskupsku stolicu, ističe da je Thauszy i njemu bio ponudio župu u Slavoniji (APF, *Processus consistorialis*, vol. 140, fol. 618 r).

nudi im župe u Slavoniji.¹²³ Vjerojatno se s biskupom Thauszyjem solidarizirao i pečuški biskup Juraj Klimó (1751–1781), istaknuti mađarski jansenist,¹²⁴ a krugu jansenista ili njihovih simpatizera pripadao je i Thauszyjev tajnik pa generalni vikar za Slavoniju i zatim srijemski biskup i konačno njegov nasljednik na biskupskoj stolici u Zagrebu – Ivan Paxy.¹²⁵ Sve su to pojedinosti koje upućuju na zaključak da je utjecaj jansenista bio presudan da Bečki dvor šutke prijeđe preko postupka, kojim je 16. rujna 1753. biskup Thauszy preuzeo prvu župu u Slavoniji, župu u Slavonskoj Požegi i zatim se oglušio na opiranje franjevaca i spriječio da se u zbivanje uključe crkvena nadležstva u Rimu.¹²⁶ Pet godina kasnije, tj. 1758., tu je župu predao fra Andrija Popović svjetovnomu kleru Zagrebačke biskupije.¹²⁷

3.3. Bosna Srebrena i druge franjevačke pokrajinske zajednice

Uz slavonske franjevce, od početka Bečkoga rata, radili su u prilog utvrđivanja crkvene vlasti zagrebačkoga biskupa u Slavoniji i Hrvatski sabor i hrvatski ban. Sabor je 1689., a potom i 1698. ponovo zahtijevao od cara da sjedini Slavoniju s užom Hrvatskom i da ondje uspostavi srednjovjekovni županijski upravni sustav. Tako je iz političkih razloga Hrvatski sabor podržavao nastojanja zagrebačkoga biskupa, ali ni Sabor, niti car nisu dijelili Borkovićevo povjerenje u Provinciju Bosnu Srebrnu kao realnoga nositelja takve političke i crkvene povezanosti sa Zagrebom. Car Leopold I. je, naime, odobrio 1688. Provinciji sv. Ladislava, koja je imala sjedište u Zagrebu, da po završetku rata može u svoj sastav uključiti (preuzeti) samostane u Slavoniji, i to s obrazloženjem da su ti samostani nekoć pripadali srednjovjekovnim franjevačkim kustodijama sa sjedištima u Zagrebu i Pečuhu. Takvo širenje Provincije sv. Ladislava u Slavoniju podržao je 1692. i hrvatski ban Nikola Erdődy, a još je 1689. generalni definator Antun Lazari, u ime vrhovne uprave Franjevačkoga reda, odobrio nakanu Provincije sv. Ladislava da zaposjedne sve samostane na području koje će potpasti pod vlast hrvatskoga bana, dakle i one u Slavoniji.

Borkovićeви nasljednici, biskupi Mikulić i Želišćević, premda su potvrdili Luku Ibrišimovića kao svoga vikara u Slavoniji, našli su se pred novim poteškoćama glede priznavanja svoje vlasti u Slavoniji, a nastale su doseljavanjem vjerni-

¹²³ *Isto mjesto*, vol. 105, 99 r.

¹²⁴ F. E. HOŠKO, *Negdašnji hrvatski katekizmi*, 120.

¹²⁵ P. HERSCHE, *Spätjansenismus in Oesterreich*, Wien 1977, 360-381.

¹²⁶ *Brevis memoria Provinciae Capistranae*, Budae 1857, 24.

¹²⁷ AFSP, *Prothocollum conventus Posegae*, 465,

ka iz Bosne i povećanjem broja članova Bosne Srebrene koji su potjecali iz Bosne. Potkraj XVII. st. ponovo je Bečki oslobodilački rat (1683–1699) bitno izmijenio političku, a posljedično i konfesionalnu kartu Slavonije. Već je 1684. banska vojska, združena sa slavonskim ustanicima, oslobodila Viroviticu, a sljedeće se godine probila do Osijeka. Oslobođenje Slavonije se nastavilo 1687. kada je kršćanska vojska ušla u Osijek, Požegu, Đakovo, Vukovar, Pakrac i Kraljevu Veliku na Savi, u zapadnoslavonskoj Posavini; tako je oslobođena zapadna Slavonija i dio srednje. Istočna Slavonija i dio srednje ostali su i dalje u rukama Turaka, koji 1690. ponovo osvajaju Požešku kotlinu i zapadnu Slavoniju. Sljedeće je godine konačno oslobođena cijela Slavonija. S turskom se vojskom iz Slavonije u Bosnu povukao muslimanski živalj, a iz Srbije je 1690. prispjelo u Prekosavlje i Podunavlje više od 80.000 pravoslavnih Srba, dok je iz Bosne s vojskom Eugena Savojskoga 1697., iz doline istoimene rijeke, iselilo oko 40.000 katolika i nastanilo se u Slavoniji. Ostalih godina Bečkoga rata u Slavoniju se doselilo još drugih 40.000 Hrvata iz Bosne; tako je oblikovana suvremena etnička i konfesionalna karta Slavonije.¹²⁸

Franjevci, koji su izbjegli s pukom iz Bosne u razdoblju od 1690. do 1695., pokazivali su daleko više sklonosti prema biskupu Ogramiću nego prema zagrebačkim biskupima. Štoviše, svojim su stavom utjecali i na slavonske franjevce, tj. one koji su pripadali veličkom i našičkom samostanu. Takvo stanje u Slavoniji potaknulo je zagrebačke biskupe Mikulića i Želišćevića da poduzmu korake koji će osigurati njihova biskupska prava u Slavoniji, nasuprot namjerama biskupa Ogramića i, istovremeno, osigurati njihov realni utjecaj na vođenje župa bez oslanjanja na slavonske franjevce, sada pod utjecajem izbjeglih franjevaca iz Bosne. Zato su zagrebački biskupi tražili način kako da od franjevaca Bosne Srebrene preuzmu župe i povjere ih franjevcima Provincije sv. Ladislava i svjetovnomu kleru.

Provincijal Bosne Srebrene, Franjo Budalić, dojavio je Propagandi tu namjeru biskupa Želišćevića, najprije 1696. i potom dvije godine kasnije. Propaganda je 1699. potvrdila pastoralna prava Provincije Bosne Srebrene, a ponovnu potvrdu Propagande odobrio je svojom odlukom 1703. i car Leopold. Ne samo Propaganda nego i najviše crkvene vlasti u Habsburškoj Monarhiji nisu željele istodobno rješavati dva pitanja, tj. pitanje biskupskoga nadležstva i pitanje neposrednoga upravljanja župama, jer su smatrali da postoje mogućnosti samo za rješavanje prvoga pitanja. Stoga su i oni podržali fra Luku Ibrišimovića i slavonske franjevce među članovima Bosne Srebrene, jer su u to vrijeme oni bili jedini autohtoni kler u Slavoniji, i to blizak narodu i dovoljno snažan da integrira doseljeno bosansko

---

¹²⁸ J. BUTURAC, *Katolička crkva u Slavoniji*, 201-207.

stanovništvo i njihove dušobrižnike u zagrebačku mjesnu crkvu. Najviše crkvene vlasti u Rimu, kao i one u Beču i Požunu, svojim jasnim stavom utjecali su i na državne vlasti u Beču. Novi, naime, ugarski primas kardinal Leopold Kolonić pisao je još 1696. Luki Ibrišimoviću da ustraje u vjernosti biskupu Želišćeviću. Nakon što je Propaganda potvrdila prava Bosne Srebrene na pastoralno djelovanje u Slavoniji, i metropolitanski sud u Győru dosudio je 1699. pravo Zagrebačkoj biskupiji na župe u Slavoniji. Zagrebački biskupi zadovoljni su tom odlukom i ne pokreću pitanje prava Bosne Srebrene u Slavoniji već odustaju od podržavanja Provincije sv. Ladislava u njezinim nastojanjima da zaposjedne slavonske samostane. Biskupu Želišćeviću je jasno bilo da Zagrebačka biskupija nema pastoralnih radnika koji bi u stanju bili na štokavskome narječju i ikavskome govoru voditi duhovnu brigu za katolički živalj u Slavoniji. Želišćeviću je također bilo jasno da je bolje uz Zagreb, kao crkveno središte, vezati franjevce Bosne Srebrene i priznati njihova povijesna pastoralna prava, nego očekivati da će ta prava biti u stanju izboriti za sebe franjevci Provincije sv. Ladislava. Stoga je poslije Ibrišimovićeve smrti za svoga novog namjesnika u Slavoniji imenovao fra Miju Domazetovića, najuglednijega franjevca u Slavoniji, premda povremeno dvojbeno vjernoga Zagrebačkoj biskupiji.¹²⁹ Voditeljima Provincije sv. Ladislava nije preostalo ništa drugo nego da 1700. priznaju realno stanje i zadovolje se svojom prisutnošću u Virovitici te među hrvatskim stanovništvom u jugozapadnoj Ugarskoj, a Slavoniju ostave u mirnom posjedu Bosne Srebrene. Tragičnom smrću biskupa Ogramića, 14. VIII. 1701., prestale su borbe za biskupijsku pripadnost Slavonije.¹³⁰ Zagrebačka biskupija proširila se u Slavoniju od Ilove do Vuke; jedino su četiri župe u Đakovštini pripale Đakovačko-bosanskoj biskupiji. Od slavonskih župa Zagrebačka biskupija osnovala je tzv. Guščansko-svetački arhiđakonat; samo je sjeverna Podravina bila u sastavu Vaškanskoga arhiđakonata. Biskupijske granice u Slavoniji ostale su nepromijenjene tijekom prve polovice XVIII. st., dok pečuški biskup nije 1733. ishodio da mu Zagrebačka biskupija ustupi Valpovštinu. Tako je Slavonija politički i crkveno integrirana u Hrvatsku. Bila je to izvanjska integracija; unutarnju integraciju slavonskoga dijela Zagrebačke biskupije i povezanost sa središtem biskupije trebali su provesti slavonski franjevci, članovi Bosne Srebrene.

Nikolićev program izgradnje crkvenoga nadležstva Zagrebačke biskupije u Slavoniji obistinio se, dakle, u cijelosti potkraj XVII. st. Zagrebačka biskupija doista je, pravno i stvarno, proširila svoje granice sve do istočnoga dijela Slavonije prihvativši istodobno pastoralnu službu franjevaca Bosne Srebrene, tada gotovo

¹²⁹ F. E. HOŠKO, Domazetović, Mijo, *Hrvatski franjevački biografski leksikon*. Zagreb 2010, 139.

¹³⁰ ISTI, *Franjevci i poslanje Crkve u kontinentalnoj Hrvatskoj*, 90, 91.

jedinoga pastoralnog klera na tom od Turaka oslobođenom prostoru. Franjevci su stoga sve do sredine XVIII. st. vodili gotovo sve župe u Slavoniji i tako bili stvarni nosioci pastoralnoga ustrojstva slavonskoga dijela Zagrebačke biskupije. Oslobođenjem od turske vlasti naizgled se uloga franjevacu u životu i djelovanju te mjesne Crkve nije promijenila, jer su oni i dalje zadržali pastoralnu brigu o župama. Ipak je promjena političke vlasti bitno izmijenila položaj hijerarhije pa zato i same Crkve. Franjevci Bosne Srebrene u Slavoniji, nisu poslije smrti đakovačko-bosanskoga biskupa fra Nikole Ogramića ničim osporavali vanjsku ili pravnu integritetnost Slavonije u Zagrebačku biskupiju. S druge strane, zagrebački biskupi poštivali su njihova pastoralna prava, cijenili njihov rad, birali među njima svoje namjesnike za Slavoniju i povjeravali im osobite upravne i pastoralne ovlasti.

Stvarno stanje u ustrojstvu Crkve u Slavoniji i u od Turaka oslobođenom Podunavlju, bitno se izmijenilo. Hijerarhija, naime, više nije trebala franjevce i njihove povlastice, koje im je udijelila turska država, za uporište svoje vlasti. Sada se oslanjala na državnu vlast te sama postala dijelom njezine feudalne društvene strukture, što je bilo novo i dovoljno uporište. Franjevci su početkom XVIII. st. i dalje ostali potreban djelatni čimbenik u funkcionalnom ustrojstvu mjesnih Crkava u Slavoniji i hrvatsko-mađarskom Podunavlju. Tako i Zagrebačka biskupija treba franjevce za svoje pastoralno funkcioniranje na tom području, premda se oni svojom organizacijskom strukturom, izgrađenom na osnovici komunitarnosti i pripadnosti samostanu, ne uklapaju u centralističko administrativno-pastoralno funkcioniranje potridentskoga obrasca biskupijskoga ustrojstva. Franjevci pak svojim ustrojem priječe uspostavljanje pastoralnoga sustava u kojemu upravljanje mjesnom Crkvom proizlazi iz biskupove vlasti kojom on povjerava župe svećenicima svoje biskupije s točno određenim teritorijem i feudalnim predijem ili nadarbinom i pravom na lukno i druge pristojbe sa strane vjernika na naznačenom teritoriju. Takva sloboda biskupa u izboru župnika kao i u dodijeljivanju prava na korištenje te nadarbine, izraz su hijerarhijskoga centralizma potridentskoga crkvenog ustrojstva i u punom su neskladu s tzv. franjevačkim kapitularnim komunitarizmom. Suprotstavljenost ovih dvaju idejnih i strukturalnih načela neumitno je težila svojoj razrješnici i u slavonskome dijelu Zagrebačke biskupije, a ona se mogla, po crkvenim općim zakonima, dogoditi samo na jedan način: dokidanjem franjevačkih samostanskih pastoralnih područja i povlačenjem franjevacu iz župa u samostane. To se obistinilo kad je Zagrebačka biskupija stekla dovoljan broj svećenika, koji su bili u stanju obavljati pastoralnu službu štokavskim narječjem i ikavskim govorom. Franjevci su pak na području Slavonije ispunili svoju osobitu povijesnu zadaću koju su u tim prijelomnim vremenima jedini bili u stanju uspješ-

no obaviti, tj. pastoralno djelovati u tom dijelu Zagrebačke biskupije i izgraditi unutarnje integracije toga dijela biskupije s njezinim središtem.

Kad je biskupija početkom druge polovice XVIII. st. preuzela župe od franjevaca i predala ih na upravu svjetovnome kleru, bio je to za franjevce bolan čin i za vjernike teško shvatljiv događaj. No bio je to događaj koji je uslijedio zbog povijesnih, pravnih i društveno-crkvenih razloga i nije uputno njegovu opravdanost ili neopravdanost objašnjavati nekim drugim razlozima. Obavivši taj posao služenja Zagrebačkoj mjesnoj Crkvi, slavonski su franjevci nastavili sa svojim specifičnim pastoralnim djelovanjem i kulturnim stvaralaštvom na duhovno dobro vjernika, osobito stvarajući preduvjete za cjelovitu crkvenu, kulturnu i narodnu integraciju hrvatskoga življa, i to u vrijeme kad se među stanovništvom Slavonije i Podunavlja jedva tko zanosio tom idejom. Naravno, radili su to zajedno i u istom duhu s ostalim franjevcima, proizašlima iz krila Provincije Bosne Srebrene, na golemom prostoru od hrvatske etničke dijasporu u Podunavlju do Jadranskoga mora, preko Bosne i Hercegovine.¹³¹

Zaključak

Dugotrajni Bečki rat (1683–1699) ponovo je potpuno izmijenio političku, društvenu i crkvenu zbilju u Slavoniji, Podunavlju i Potisju te tako uglavnom zaključio ovo poglavlje crkvene povijesti radikalnih vanjskih društveno-političkih promjena od sredine XVI. do sredine XVIII. st. Poslanje Katoličke crkve u tom dugom razdoblju presudno je ovisilo o franjevcima Franjevačke provincije Bosne Srebrene. Ona je na tom području bila osnovni nositelj djelovanja Katoličke crkve i oslonac crkvene uprave. Svojom službom poslanju Crkve ona je istovremeno gradila kulturni i narodni identitet hrvatskoga življa, bilo da je on živio nacionalno kompaktan ili u etničkoj dijaspori. Cjelokupnost toga djelovanja izraz je i dokaz franjevačke unutarnje životnosti i sposobnosti prilagođavanja stvarnim društvenim prilikama.¹³²

¹³¹ ISTI, Franjevci u Slavoniji – od davnih vremena do danas, *Vjesnik Đakovačko-osječke nadbiskupije i Srijemske biskupije*, 137(2009), br. 4-5, 369-376.

¹³² Habsburška Monarhija preotela je 1717. Beograd osmanskoj vlasti. Onamo su dolazili franjevci iz Petrovaradina i do toga vremena, što je 27. listopada 1717. potvrdio svojim pismom i general topništva Juraj Vilim Loeffelholz (Emerik Pavić, *Ramus viridantis olivae... seu topographica descriptio Provinciae nuper Bosnae Argentinae, jam vero S. Joannis a Capistrano nuncupatae*. Budae 1766, 374). I četvorica beogradskih katolika potpisali su 6. listopada 1730. izjavu da su franjevci Bosne Srebrene »iz Petrovaradina i iz drugih mjesta pružali sakramente katolicima u Beogradu dok je on bio pod turskim tiranskim jarmom« (*Isto mjesto*, 375). Dopusštenjem vojskovođe Eugena Savojskog, došao je 19. kolovoza u Beograd fra Ivan Srijemac, tada član upravnoga vijeća Bosne Srebrene, zajedno s fra Ivanom Bartolovićem i preuzeo mjesto na istočnoj strani tzv. njemačkoga dijela grada, blizu

No, kako se u Slavoniji, Srijemu i Bačkoj bitno promijenilo poslije Bečkoga rata (1683–1699) političko i administrativno stanje jer je kršćanska vojska oslobodila Slavoniju i Podunavlje, hijerarhija više nije trebala franjevce i njihove povlastice, koje im je udijelila turska država, kao pretpostavku za njihovo djelovanje. Hijerarhija se nakon oslobođenja od Osmanlija oslanjala na državnu vlast i sama postala dijelom njezine feudalne društvene strukture. Ipak su franjevci i u prvoj polovici XVIII. st. ostali i nadalje potreban djelatni čimbenik u funkcionalnom ustrojstvu mjesnih Crkava u Slavoniji i hrvatsko-mađarskom Podunavlju. U Slavoniji, Zagrebačka biskupija trebala je franjevce za svoje pastoralno funkcioniranje, jer nije imala svećenike koji govore štokavsku ikavicu, a svećenike kajkavce narod u Slavoniji nije prihvatio, kad ih je poslao biskup Stjepan Želišćević. Strukturalna napetost između dijecezanskoga ustrojstva i franjevačke pastoralne organizacijske strukture uskoro se očitovala jer se franjevci svojim pastoralnim ustrojem, izgrađenim na osnovici komunitarnosti i pripadnosti samostanu, nisu uklapali u centralističko administrativno-pastoralno funkcioniranje postri-dentskoga obrasca biskupijskoga ustrojstva. Biskupi su dugo poštovali to njihovo ustrojstvo, premda ono nije proizlazilo iz njihove vlasti kojom su oni uglavnom slobodno povjeravali župe svećenicima svoje biskupije, s točno određenim teritorijem i feudalnim predijem ili nadarbinom i pravom na lukno i druge pristojbe sa strane vjernika na naznačenom teritoriju. Takva sloboda biskupa u neskladu je s tzv. franjevačkim kapitularnim komunitarizmom. Suprotstavljenost ovih dvaju idejnih i strukturalnih načela neumitno je težila svojoj razrješnici, a ona se mogla dogoditi samo na jedan način: dokidanjem franjevačkih samostanskih pastoralnih područja i povlačenjem franjevacu iz župa u samostane. To se obistinilo kad je Zagrebačka biskupija stekla dovoljan broj svjetovnih svećenika, koji su bili u stanju obavljati pastoralnu službu štokavskim narječjem i ikavskim govorom.

Na žalost, naša crkvena povijest obazire se na činjenice, ali ih tumači sa suvremenoga crkveno-pravnoga stanovišta, a nedostaje nam studijskih rasprava s motrišta pastoralne teologije negdašnjega franjevačkog pastoralnog djelovanja na području Slavonije. Takve bi rasprave pokazale da su franjevci ispunili i opravdali

---

Dunava, koje su mu doznačile vojne vlasti dopustivši da se smjeste u negdašnju tursku tvrđu Imareth u kojoj je bila i mošeja, a dopustile su im i da grade crkvu i nastambu; sve je to potvrđeno službenim dokumentom (*Isto mjesto*, 376). Franjevci nisu gradili novu crkvu već su mošeju preuredili u crkvu, a zatim su podigli i prostran samostan u kojem je bilo mjesta za 25 redovnika. Temeljni kamen za samostan položen je 12. ožujka 1728., kada je predstojnik franjevačkoga bratstva u Beogradu bio fra Grgur Margić. U tek podignutom samostanu djelovalo je dvije godine i filozofsko učilište (*Isto mjesto*, 376), ali je prvotna zadaća beogradskih franjevacu bila služenje vjernicima. Posljednji franjevački starješina u Beogradu bio je fra Petar iz Osijeka. On je poveo franjevce i katolike koji su bježali pred turskom vojskom prije 17. rujna 1737., kada je ona počela osvajati Beograd (*Isto mjesto*, 377).

svoju osobitu povijesnu zadaću koju su jedino oni u tim prijelomnim vremenima tijekom dva stoljeća bili u stanju uspješno obaviti u tom dijelu Zagrebačke biskupije, tj. da su obavili cjelovito pastoralno djelovanje u duhu katoličke postri-dentske obnove i izgradnju nutarnje integracije toga dijela biskupije s njezinim crkvenim i narodnim središtem.

Voćin under Ottomans and Immediately after Liberation

Summary

After the Battle of Mohacs, in 1526, where the Hungarian-Croatian army suffered great defeat, the Turkish army also conquered Buda, and in the following years began conquering Slavonia. In 1543, Ulama Beg seized Bijela Stijena in Bosnia, Čaklovac near Pakrac, Stupčanica, Voćin and Brezovica in Podravina. Residents of Voćin for the most part left or converted to Islam. Only two years later, there were very few Croats Catholics living there and far more Muslims, according to the tax records from 1545. Franciscan friars also left Voćin, since, in 1552, the Croatian-Hungarian Franciscan Province of the Most Holy Saviour still has 26 monasteries, but those in Slavonia are no longer mentioned. Franciscans from the province of Bosnia Srebrena gradually assumed pastoral duties outside geographic Bosnia. By the end of the 16th century, they already work in Slavonia, and in the middle of the 17th century they also renewed the parish of Voćin; which is mentioned in the list of parishes from 1660 and 1694 among parishes dependent on the monastery in Našice, and the list from 1726 mentions it among the parishes dependent on the monastery in Velika. In 1758, Andrija Popović, OFM, turned over the Voćin parish to the secular clergy of the Diocese of Zagreb.

Keywords: Voćin, Slavonia, Ottomans, Diocese of Zagreb, parish.

Stjepan RAZUM

Voćin u zapisnicima kanonskih pohoda (XVIII. i XIX. st.)

Sažetak

Jedan od važnijih izvora za proučavanje novovjekovne povijesti pojedinih župa nekadašnje velike Zagrebačke nadbiskupije, a danas osim nje, četiriju novoosnovanih biskupija (u Požegi, Varaždinu, Sisku i Bjelovaru), zapisnici su kanonskih pohoda pojedinim župama. Nakon oslobođenja od Turaka, zagrebački su kanonici, kao gušćanski i svetački te vaškanski arhidakoni, a ujedno kao namjesnici za duhovna pitanja zagrebačkih biskupa za župe donje Slavonije, započeli pohoditi slavonske župe. Među njima redovito su pohodili i župu u Voćinu, o čemu su opširno i temeljito izvješćivali zagrebačkoga biskupa. Prvi pohod učinio je arhidakon Juraj Dumbović 1730. godine. Nakon toga, župa Voćin je tijekom XVIII. i XIX. st. pohođena 1756., 1757., 1761., 1763., (1771), 1783., (1792), 1799., (1802), 1805., 1812., 1821. i 1840. godine. Sljedeći pohod dogodio se početkom XX st., 1902. godine. Tijekom svih tih pohoda sastavljeni su zapisnici, koji se danas čuvaju u Nadbiskupijskom arhivu u Zagrebu.

U ovoj raspravi ne iznosim cjelovit sadržaj pojedinih zapisnika, jer bi to prelazilo zadane okvire, a dijelom je to već i učinjeno u kratkoj povijesti župe Voćin iz 1986. godine. Stoga, u ovoj raspravi iznosim okolnosti pojedinih navedenih pohoda, te samo neke činjenice iz sadržaja pojedinih zapisnika. Više od cjelovitoga prepričavanja ovih zapisnika koristilo bi njihovo cjelovito objavljivanje, što se nadam da će se ostvariti kao plod ovoga sveukupnoga rada.

Ključne riječi: Voćin, zapisnici kanonskih pohoda.

Prema objavljenom popisu zapisnika kanonskih pohoda, župa Voćin službeno je pohođena tijekom XVIII. i XIX. st. 11 puta, te su tri puta iz župe odaslana razna izvješća o prihodima i brojnosti župljana, dok je dvanaesti (ili petnaesti) put župa

pohodena na samome početku XX. st. To je vidljivo iz navedenoga popisa: **1730.** (29/I., 73); **1756.** (30/II., 54); **1757.** (30/II., 144); **1761.** (31/III., 267); **1763.** (31/III., 351); popis prihoda 1771. (180/IV., 28; 211, 100v); **1783.** (181/V., 160); izvješće o brojnosti 1792. (199, 97); **1799.** (181/V., 234); popis prihoda 1802. (181/V., 380; 183/VII., 85); **1805.** (181/V., 461); **1812.** (181/V., 515; 184/VIII. 94), **1821.** (214, 12); **1840.** (184/VIII., 145), **1902.** (69/XXV., 639).¹

Župa Voćin nalazila se do 1788. godine u sastavu Gušćanskoga arhiđakonata, a od te godine u sastavu Vaškanskoga arhiđakonata. Stoga su župu Voćin pohodili najprije gušćanski, a zatim vaškanski arhiđakoni, inače kanonici Stolnoga ili Prvostolnoga kaptola zagrebačkoga. No, zabilježeno je da su župu pohodila i dvojica biskupa, tj. biskup Maksimilijan Vrhovac 1821. godine i nadbiskup Juraj Posilović 1902. godine.

Prigodom pohoda redovito je sastavljan zapisnik. Sastavljali su ga vlastoručno ili sami pohoditelji, ili njihovi pomoćnici-tajnici, ili mjesni župnik. Ako je župnik sastavljao zapisnik, tada je pohoditelj redovito na pojedinim mjestima dopisao svoje primjedbe i dopune, osobito kad se radilo o opisu samoga župnika.

Zapisnici su sastavljeni prema sasvim određenim točkama ili pitanjima, nazivanim *puncta visitationis* – točke pohoda. Tako je pohoditelj trebao opisati tvarno stanje crkvene građevine, a unutar nje opisati posebno u kakvom se stanju čuva Presveti Sakrament i postoji li vječno svjetlo. Zatim je opisivao sve žrtvenike, počevši s glavnim ili velikim žrtvenikom, zatim propovjedaonicu, ispovjedaonice, krstionicu i sveta ulja, te je popisao svu sitnu crkvenu opremu, tj. sveto posuđe i ruho. Posebno se osvnuo na toranj i zvona u njemu, te na groblje, koje je početno gotovo redovito bilo uz crkvu. Ako je župa imala područne kapele, sličan je opis uslijedio za svaku pojedinu kapelu. Nakon toga opisuje postojeće bratovštine u župi, među kojima je od vremena biskupa Franje Tausija sveprisutna Bratovština kršćanskoga nauka. Neizostavni je opis novčanoga stanja, koje su imali predočiti crkveni starješine (za župnu crkvu i za pojedine kapele). Redovito su zapisana imena školnika, zvonara i babica, te njihove obveze i prihodi, odnosno njihova stručnost. Predstavljen je i narod kao cjelina, tj. kakvi su vjernici u odnosu na obavljanje crkvenih dužnosti. Predstavljen je zatim župnik i njegov duhovni pomoćnik, ako ga je imao. Dana je mogućnost župniku i predstavnicima naroda da iznesu međusobne optužbe i prigovore. Neizostavan je zatim opis župne kuće, te nepokretne imovine, kako crkve, tako i župnika, tj. župničke nadarbine. Popisane

¹ Usp. *Kanonske vizitacije Zagrebačke (nad)biskupije*. Priredili Metod HRG i Josip KOLANOVIĆ. Izd. Arhiv Hrvatske. Zagreb, 1989., str. 271.

su sve misne zaklade i župnikove obveze glede tih zaklada. U nekim zapisnicima nalazimo popis kućedomaćina i njihove obveze prema župniku, tj. godišnji bir ili lukno. Često nailazimo na popis knjiga župne knjižnice ili samoga župnika. Na kraju pohoditelj bilježi svoje primjedbe i odredbe koje se priopćuju župniku kako bi popravio uočene nedostatke.²

Ove točke pohoda nalazimo u najvećem dijelu i u zapisnicima pohoda župi Voćin. No, uočljivo je da u voćinskim zapisnicima nema opisa kapela, kojih u razmatrano vrijeme nije bilo, te nikada nije popunjena točka o popisu kućedomaćina i njihovoj obvezi prema župniku. Nedostatak te točke predstavlja veliki nedostatak za proučavanje mjesnoga stanovništva, što je u posljednje vrijeme veoma traženo.

Cilj ove rasprave nije iznijeti cjelokupni sadržaj svih zapisnika prema navedenim točkama, jer bi to prelazilo okvire ove rasprave, a dijelom je to već i učinjeno u kratkoj povijesti župe Voćin iz 1986. godine.³ Stoga, ovdje iznosim okolnosti pojedinih navedenih pohoda, te samo neke činjenice iz sadržaja pojedinih zapisnika. Pođimo redom:

Pohod od 16. lipnja 1730. godine

Prvi pohod župama donje Slavonije obavio je Juraj Dumbović, zagrebački kanonik i arhiđakon dubički, te mitronosni predstojnik Sv. Benedikta od Kapušfea, tijekom nešto više od mjesec dana, u svibnju i lipnju 1730. Pohodio je sljedeće župe Guščanskoga i Svetačkoga arhiđakonata: Pakrac (17. V. 1730), Stara Gradiška (21. V. 1730), Kraljeva Velika (24. V. 1730), Orubica (24. V. 1730), Cernik (24. V. 1730), Požega (31. V. 1730), Velika (1. VI. 1730), Kutjevo (31. V. 1730), Kaptol (1. VI. 1730), Garčin (3. VI. 1730), Kopanica (3. VI. 1730), Šamac (4. VI. 1730), Svilaj (4. VI. 1730), Sibirj (4. VI. 1730), Vrhovina (4. VI. 1730), Dubočac (4. VI. 1730), Glogovica (4. VI. 1730), Brod (5. VI. 1730), Orahovica (11. VI. 1730), Sopje (11. VI. 1730), Valpovo (11. VI. 1730), Miholjanec (11. VI. 1730), Petrijevci (11. VI. 1730), Našice (13. VI. 1730), **Voćin** (16. VI. 1730), Siče (16. VI. 1730), Zagrađe (19.

---

² Usp. *Kanonske vizitacije Zagrebačke nadbiskupije. I. Gorski arhiđakoniat. Svezak 1. 1639.-1726.* Za tisak priredili Andrija LUKINOVIĆ, Antun DEVIĆ i Stjepan RAZUM. Uredio Andrija LUKINOVIĆ. [Naslov na lijevoj stranici: *Visitationes canonicae archiepiscopatus Zagradiensis. I. Archidiaconatus Gora. Volumen I. 1639.-1726.* Ad edendum praeparaverunt Andrija LUKINOVIĆ, Antun DEVIĆ et Stjepan RAZUM. Digessit Andrija LUKINOVIĆ.] Niz: *Fontes ecclesiae Zagrebiensis / Povijesna vrela Zagrebačke crkve*, knj. 1. Izd. Društvo za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije "Tkalčić". Zagreb, 2006., str. 27-33.

³ LUKINOVIĆ, Andrija. *Naša Gospa Voćinska*. Niz: *Male monografije*, 14. Izd. KS, Zagreb; Župni ured Voćin. Zagreb-Voćin, 1986.

VI. 1730), Oriovac (VI. 1730), Vrčindol (VI. 1730), Kobaš (VI. 1730) i Stražeman (VI. 1730).⁴

U Voćinu je, dakle, bio 16. lipnja 1730. Našao je župnu crkvu Svih svetih pod ruševinama grada Voćina, u kojem su se u starini nalazile tri zidane crkve. Tadašnja župna crkva je drvena i bez tornja, a zvono je obješeno među stupovima. Crkva je opremljena svetohraništem, dvama žrtvenicima, tj. Svih svetih i Bl. Dj. Marije, svijećnjacima, oltarnicima, predoltarnicima, srebrnim pozlaćenim kaležom, dvjema misnicama, dvjema bijelim haljinama i drugim stvarima. Crkva nema krstionice, kao niti groblja uokolo. Župna je kuća izgrađena na kat s po jednom prostorijom u svakoj razini. Crkva je tada posjedovala nešto zemlje. Župa se sastojala samo od sela Voćin u kojem je bilo oko 25 katoličkih kuća, a ostalo su bili Vlasi. Za župu se brinuo franjevac Gabrijel Stanić iz franjevačkoga bratstva i samostana u Velikoj, tada je imao 56 godina, bio je svećenik 28 godina, redovnik 30, a župnik 10.⁵

Pohod i popis od 17. kolovoza 1756. godine

Po kraljevskoj naredbi u svim je donjo-slavonskim župama Zagrebačke biskupije 1754., 1756. i 1758. godine učinjen popis sve njihove pokretne i nepokretne imovine. Popise su sastavili po jedan predstavnik Zagrebačke biskupije i Virovitičke županije, odnosno Brodske pukovnije. Ivan Krstitelj Paksi bio je u to vrijeme biskupov namjesnik za donjo-slavonske župe, te je on pohodio najveći dio župa. Jedan dio župa u ime biskupije pohodio je kaptolski župni upravitelj Mijo Margetić, a jedan dio požeški upravitelj Blaž Dumbović. Dakle, predstavnici Zagrebačke biskupije te Virovitičke županije ili Brodske pukovnije pohodili su i popisali imovinu sljedećih župa: Požega (31. VIII. 1754), Siče (15. IX. 1754), Zagrađe (17. IX. 1754), Podvinje (25. IX. 1754), Brod (27. IX. 1754), Oriovac (21. VI. 1756), Kobaš (24. VI. 1756), Dubočac (22. VI. 1756), Orubica (25. VI. 1756), Jazovica (30. VI. 1756), Kraljeva Velika (1. VII. 1756), Međurić (2. VII. 1756), Sibinj (12. VII. 1756), Dubovik (13. VII. 1756), Vrhovina (14. VII. 1756), Garčin (15. VII. 1756), Svilaj (15. VII. 1756), Sopje (11. VIII. 1756), Orahovica (13. VIII. 1756), **Voćin** (17. VIII. 1756), Kopanica (2. I. 1758), Kaptol (15. I. 1758), Lukačev Šamac (4. I. 1758), Kutjevo (14. II. 1758), Pleternica (11. I. 1758), Stražeman (16. II. 1758), Vrčindol (13. I. i 17. II. 1758.), Skenderovci (4. I. 1758), Požeške Sesvete (13. II. 1758) i Pakrac (12. III. 1758).⁶

⁴ NAZ, KV A. Gušće i Svetačje, Prot. br. 29/I., str. 3-84, stare 1-82.

⁵ NAZ, KV A. Gušće i Svetačje, Prot. br. 29/I., str. 75-76, stare 73-74.

⁶ NAZ, KV A. Gušće i Svetačje, Prot. br. 30/II., str. 9-90, stare 1-82.

Imovinu župe Bl. Dj. Marije u Voćinu popisali su, dakle, 17. kolovoza 1756., u ime Zagrebačke biskupije Mijo Margetić, upravitelj župe Kaptol, te u ime Virovitičke županije Ivan Grgur Tisaj, županijski plemićki sudac. Najprije su popisali svu opremu župne crkve, zatim župnikovu nadarbinu i imovinu, te njegove prihode, tj. bogoslužne pristojbe. Župom je u to vrijeme upravljao franjevac Andrija Popović.⁷

Pohod od 8. prosinca 1757. godine

Na temelju naredbe biskupa Franje Tausija, od 9. studenoga 1757., Ivan Krstitelj Paksi, kanonik zagrebački, predstojnik čazmanski, arhiđakon Gušća i Svetačja, mitronosni opat Bl. Dj. Marije od Albe te namjesnik zagrebačkoga biskupa u duhovnim poslovima za donju Slavoniju, pohodio je u studenome i prosincu 1757. te u siječnju, veljači i travnju 1758. župe arhiđakonata Gušća i Svetačja. Pohodio je sljedeće župe: Međurić (24. XI. 1757), Pakrac (26. XI. 1757), Skenderovci (29. XI. 1757), Požega (1. XII. 1757), **Voćin** (8. XII. 1757), Virovitica (10. XII. 1757), Sopje (13. XII. 1757), Orahovica (17. XII. 1757), Našice (19. XII. 1757), Kopanica (31. XII. 1757), Lukačev Šamac (3. I. 1758), Svilaj (5. I. 1758), Garčin (7. I. 1758), Vrhovina (9. I. 1758), Dubovik (11. I. 1758), Vrčindol (13. I. 1758), Sibirj (15. I. 1758), Podvinje (17. I. 1758), Brod (19. I. 1758), Dubočac (26. I. 1758), Kobaš (28. I. 1758), Oriovac (30. I. 1758), Orubica (2. II. 1758), Stara Gradiška (4. II. 1758), Siče (9. II. 1758), Zagrađe (13. II. 1758), Pleternica (14. II. 1758), Požeške Sesvete (17. II. 1758), Kutjevo (19. II. 1758), Kaptol (21. II. 1758), Velika (23. II. 1758), Strážeman (25. II. 1758), Cernik (7. IV. 1758), Jazavica (12. IV. 1758) i Kraljeva Velika (15. IV. 1758).⁸ Zapisnici o pohodu svim župama vrlo su opširno sastavljeni, pa je tako opširan i zapisnik pohoda i župi Voćin, koju je kanonik Paksi pohodio 8. prosinca 1757.

Ovo je prvi pohod nakon što je uprava župe iz ruku franjevacu prešla u ruke biskupijskih svećenika. Primopredaja se dogodila 17. kolovoza 1756. Novi je župnik Ivan Sokačić, rodom iz Hrašća u župi Odra. Pohoditelj je opisao župu prema uobičajenom obrascu i uobičajenim pitanjima. Svakako je zanimljivo da župu u to vrijeme čini samo trgovište Voćin. Okolna su sela bila naseljena nesjedinjenim Vlasima. Pohoditelj je primijetio da bi selo Sladojevci, umjesto župi Sopje trebalo priključiti župi Voćin.

⁷ NAZ, KV A. Gušće i Svetačje, Prot. br. 30/II., str. 62-63, stare 54-55.

⁸ NAZ, KV A. Gušće i Svetačje, Prot. br. 30/II., str. 99-466, stare 93-460.

Zanimljiv je podatak da je biskup Tausi poslao u Požegu veći broj knjiga, koje su onda primili pojedini župnici za svoje župne knjižnice. Tako je i župni upravitelj Sokačić bio u ožujku 1756. u Požegi i nabavio nekoliko knjiga, prije svega Sveto pismo, dvije knjige propovijedi i neke druge knjige. Župa nije imala školnika, no zvonar je bio Ilija Štergar, inače doseljenik iz Kovačice.⁹

Pohod od 5. kolovoza 1761. godine

Kanonik i arhiđakon Ivan Krstitelj Paksi, biskupov namjesnik u duhovnim poslovima za donju Slavoniju, ponovno je pohodio župe svojih arhiđakonata Gušća i Svetačja, tj. donje Slavonije, od svibnja do kolovoza 1761. godine, i to ovim redom: Međurić (13. V. 1761), Pakrac (16. V. 1761), Kraljeva Velika (22. V. 1761), Jazavica (24. V. 1761), Stara Gradiška (26. V. 1761), Cernik (28. V. 1761), Orubica (3. VI. 1761), Siče (5. VI. 1761), Oriovac (6. VI. 1761), Kobaš (8. VI. 1761), Dubočac (10. VI. 1761), Brod (18. VI. 1761), Svilaj (20. VI. 1761), Lukačev Šamac (22. VI. 1761), Kopanica (22. VI. 1761), Garčin (24. VI. 1761), Vrhovina (25. VI. 1761), Dubovik (27. VI. 1761), Podvinje (29. VI. 1761), Zagrađe (1. VII. 1761), Vrčindol (3. VII. 1761), Pleternica (4. VII. 1761), Požeške Sesvete (6. VII. 1761), Požega (8. VII. 1761), Skenderovci (15. VII. 1761), Stražeman (18. VII. 1761), Velika (20. VII. 1761), Kaptol (21. VII. 1761), Kutjevo (24. VII. 1761), Našice (28. VII. 1761), Orahovica (30. VII. 1761), **Voćin** (5. VIII. 1761), Sopje (6. VIII. 1761) i Virovitica (10. VIII. 1761).¹⁰

U Voćinu je, dakle, bio 5. kolovoza 1761. godine. Kao i prilikom predhodnoga pohoda, i ovaj je put pohoditelj sastavio prilično opširan zapisnik. No, ipak se često poziva na predhodni zapisnik, kako ne bi ponavljao iste stvari. Iz ovoga zapisnika saznajemo imena dvojice upravitelja župe, Ivana Milašinčića i Nikole Plemića, koji je upravu preuzeo 1. lipnja 1761. Treba upozoriti da Ivan Milašinčić uopće nije naveden u danas rijetkoj knjizi o Voćinu iz 1986. godine.¹¹ Pohoditelj točno navodi broj kuća i župljana u župi, ali isto tako točan broj po selima nespojedinjenih vjernika grčkoga obreda. Iz zapisnika saznajemo da je Bratovština kršćanskoga nauka osnovana 1758. godine.

⁹ NAZ, KV A. Gušće i Svetačje, Prot. br. 30/II., str. 150-156, stare 144-150.

¹⁰ NAZ, KV A. Gušće i Svetačje, Prot. br. 31/III., str. 5-296, stare 1-292.

¹¹ Usp. LUKINović, A. *Naša Gospa Voćinska*, (1986.), str. 51.

Pohod od 26. kolovoza 1763. godine

Pošto je Ivan Krstitelj Paksi imenovan 20. prosinca 1762. srijemskim biskupom, na službi čazmanskoga predstojnika, guščanskoga i svetačkoga arhidakona te namjesnika u duhovnim poslovima za župe donje Slavonije, naslijedio ga je Pavao Gojmerec. Na temelju naloga biskupa Franje Tausija, od 14. srpnja 1763., Gojmerec je od srpnja do rujna 1763., te u lipnju i srpnju 1765. godine nastavio pohađati slavonske župe. Pohodio je sljedeće župe: Požega (27. VII. 1763), Strazeman (29. VII. 1763), Velika (30. VII. 1763), Kaptol (31. VII. 1763), Kutjevo (1. VIII. 1763), Našice (3. VIII. 1763), Orahovica (5. VIII. 1763), Virovitica (9. VIII. 1763), Sopje (13. VIII. 1763), Sladojevci (13. VIII. 1763), **Voćin** (16. VIII. 1763), Vrčindol (26. VIII. 1763), Pleternica (28. VIII. 1763), Požeške Sesvete (30. VIII. 1763), Skenderovci (4. IX. 1763), Pakrac (6. IX. 1763), zatim Međurić (7. VI. 1764. [!]), Brod (17. VI. 1765), Svilaj (19. VI. 1765), Lukačev Šamac (21. VI. 1765), Kopanica (23. VI. 1765), Garčin (30. VI. 1765), Vrhovina (2. VII. 1765), Dubovik (4. VII. 1765), Podvinje (5. VII. 1765), Sibinj (7. VII. 1765), Dubočac (8. VII. 1765), Kobaš (9. VII. 1765), Oriovac (9. VII. 1765), Siče (11. VII. 1765), Zagrađe (13. VII. 1765), Cernik (17. VII. 1765), Nova Gradiška (19. VII. 1765), Orubica (22. VII. 1765), Stara Gradiška (23. VII. 1765), Jazavica (24. VII. 1765) i Kraljeva Velika (26. VII. 1765).¹²

U Voćinu je, dakle, bio 16. kolovoza 1763. godine, samo dvije godine nakon predhodnoga pohoda Ivana Paksija. Iz zapisnika saznajemo da je iz ostavštine pokojnoga župnog upravitelja Nikole Plemića osnovana zaklada od 100 florena za vječno svjetlo, koje je počelo gorjeti danju i noću 14. ožujka 1763. Svjetlo je dotada gorjelo samo u mladim nedjeljama i za većih blagdana. Iz kasnijih ćemo zapisnika vidjeti da ova zaklada nije bila dugoga vijeka, jer i kasnije vječno svjetlo nije trajno gorjelo. Iz iste ostavštine osnovana je i zaklada od 500 florena za 30 svetih misa tijekom godine. Župni je upravitelj bio Josip Neseck, koji je tada župom upravljao tek godinu dana i četiri mjeseca. Župnik je obećao postaviti u crkvu ispovjedaonice još iste godine, ali se to nije ostvarilo ni te godine, ali ni dugi niz desetljeća nakon toga. Crkveni starješina bio je Petar Očić. Zvonar je i dalje bio Ilija Štergar.

---

¹² NAZ, KV A. Gušće i Svetačje, Prot. br. 31/III., str. 299-562, stare 293-499. Stare su stranice neujednačene!

Popis prihoda od 6. rujna 1771. godine

Na temelju kraljevskoga naloga, tijekom 1771. popisani su prihodi svih župa Zagrebačke biskupije. Od 6. rujna 1771. pa nadalje, učinjeno je to za župe u Našicama, Orahovici, Voćinu, Sladojevcima, Sopju, Virovitici, Lukaču i Gradini.¹³ Godišnji prihod crkve u Voćinu iznosio je 64 florena i 53 novčića, a prihod župnika 267 florena i 35 i pol novčića.¹⁴

U pločnom popisu prihoda, kao župnik naveden je Petar Gospočić.

Pohod od 19. svibnja 1783. godine

Krajem 1770-ih godina dogodilo se veliko razgraničenje Zagrebačke biskupije i susjednih biskupija. Godine 1777. pripojeni su Sombateljskoj biskupiji prekomurske, a Vesprimskoj biskupiji prekodravske župe Zagrebačke biskupije. Tako je Vaškanski arhiđakonat ostao skoro bez svoga čitavoga područja. Stoga su odlukom zagrebačkoga biskupa Josipa Galjufa, sve župe Guščanskoga arhiđakonata unutar Virovitičke županije pripojene 1778. godine Vaškanskomu arhiđakonatu. Godine 1780., od Zagrebačke biskupije odvojene su posavske župe oko Broda i pripojene Bosansko-đakovačkoj i Srijemskoj biskupiji, a područje oko Donjega Miholjca pripojeno je Pečuškoj biskupiji.¹⁵ Tako je ne samo Guščanski arhiđakonat, od kojeg je 1778. godine virovitički dio pripao Vaškanskomu arhiđakonatu, već i Svetački arhiđakonat 1780. ostao bez velikoga svoga dijela u Posavini. Za nas je sada svakako značajno da se župa Voćin od 1778. nalazi unutar Vaškanskoga arhiđakonata.

Prvi pohod nakon tih razgraničenja župama Vaškanskoga arhiđakonata učinio je kanonik i vaškanski arhiđakon Josip Taisperger u svibnju 1783. godine. Pohodio je sljedeće župe: Turnašica (11. V. 1783), Virovitica (12. V. 1783), Gradina (13. V. 1783), Lukač (13. V. 1783), Sopje (14. V. 1783), Čađavica (15. V. 1783), Našice (16. V. 1783), Feričanci (17. V. 1783), Orahovica (18. V. 1783), **Voćin** (19. V. 1783) i Sladojevci (20. V. 1783).¹⁶

Iz zapisnika pohoda župi Voćin, od 19. svibnja 1783., saznajemo da je zagrebački biskup dao 11. travnja 1779. povlasticu crkvi u Voćinu za molitve

¹³ NAZ, KV A. Vaška, Prot. br. 180/IV., str. 3-61.

¹⁴ NAZ, KV A. Vaška, Prot. br. 180/IV., str. 28-31. — Slično u: NAZ, KV Prot. br. 211., str. 200-201, stare 100v-101r.

¹⁵ Usp. LUKINOVIĆ, Andrija. *Zagreb-devetstoljetna biskupija*. Izd. NDS - GK. Zagreb, 1995., zemljovid između str. 24 i 25.

¹⁶ NAZ, KV A. Vaška, Prot. br. 181/V., str. 4-196, stare 1a-193.

Stjepan Razum, Voćin u zapisnicima kanonskih pohoda (XVIII. i XIX. st.)

za pokojnike. Ispovjedaonice još uvijek nema nijedne, premda je upravitelj već 1763. obećao postaviti ih. U to je vrijeme župnik Martin Kobić, rodом iz Virovitice, a zvonar Matija Vretenarović. Zemaljski pokrovitelj bio je Ivan Nepomuk Erdedski. Crkveni skrbnik bio je Nikola Marković, koji je, radi prikupljanja milostinje, položio posebnu prisegu. U mjestu su bile čak tri babice: Katarina Petrović, Katarina Kovačević i Marija Dorić. Nisu položile nikakav ispit za poroditeljstvo, ali su sve tri znale u nuždi krstiti. Iz zapisnika doznajemo da je zagrebački biskup Franjo Tausi dao uvesti bratovštinu Kršćanskoga nauka u sve župe svoje biskupije. Bratovština postoji i u Voćinu, (kao što je već navedeno, od 1758), kao glavnu zaštitnicu slavi Pohod Bl. Dj. Marije, a kao drugotnu Rođenje Bl. Dj. Marije.

Zapisnik iz 1783. vrlo je opširan. Prvi put u njemu nalazimo popis knjiga župne knjižnice i župnikovih osobnih knjiga. Popisano je sveukupno 219 naslova ili 258 svezaka. Nalazimo najviše latinskih djela, nešto hrvatskih, nešto njemačkih, nešto talijanskih i samo jedno mađarsko djelo.

Izvjeshće o brojnosti vjernika, 18. rujna 1792. godine

Nakon preustroja župa Zagrebačke biskupije 1789. godine, sljedećih su se godina prikupljali podatci o приходима svih župa, kao i njihovo stvarno stanje i brojnost ljudi. Tako je župni upravitelj Franjo Petrić 18. rujna 1792. poslao u Zagreb podatke o župi Voćin. U župi je tada bilo 457 rimokatolika, 450 nesjedinjenih vjernika grčkoga obreda i jedan protestant. Prvi put se, osim trgovišta Voćin, navodi i još jedno selo kao sastavni dio župe. Bio je to posjed Drenovac u kojem je bilo 9 rimokatolika i 199 nesjedinjenih vjernika grčkoga obreda.¹⁷

Pohod od 10. rujna 1799. godine

Vaškanski su se arhiđakoni često izmjenjivali. Nakon što je virovitički kraj 1778. pripojen Vaškanskomu arhiđakonatu, izmijenili su se sljedeći arhiđakoni: Nikola Dolovec (1778–1782), Josip Taisperger (1782–1784), Franjo Milašinić (1784–1793), Josip Galjuf (1793–1796), Ignacije Stjepan Jelačić (1796–1797), Franjo Kos (1797–1798), Maksimilijan Antun Čolić (1798–1808) i tako dalje. Nakon Taispergera, prvi službeni pohod župama Vaškanskoga arhiđakonata učinio je tek Maksimilijan Čolić, na temelju naloga biskupa Maksimilijana

---

¹⁷ NAZ, KV A. Vaška, Prot. br. 199, str. 97.

Vrhovca od 19. kolovoza 1779., i to od kraja kolovoza do kraja listopada 1799. godine.¹⁸

Čolić je pohodio sljedeće župe: Turnašica (31. VIII. 1799), Gradac (4. IX. 1799), samostalna podružnica Bukovica (5. IX. 1799), Virovitica (6. IX. 1799), podružnica Bušetina (9. IX. 1799), **Voćin** (10. IX. 1799), Lukač (26. IX. 1799), Gradina (27. IX. 1799), Sladojevci (29. IX. 1799), Orahovica (2. X. 1799), podružnica Zdenci (4. X. 1799), podružnica Crnac (5. X. 1799), Feričanci (7. X. 1799), Motičina (10. X. 1799), Našice (11. X. 1799), Klokočevac (12. X. 1799), Podgorač (14. X. 1799), Čađavica (19. X. 1799), Moslavina (21. X. 1799) i Sopje (23. X. 1799).¹⁹

U zapisniku od 10. rujna 1799. voćinska je crkva opisana kao velika građevina, malo manja od stolne crkve. Prvi se put u zapisniku navodi da crkva, zapravo cijelo trgovište potječe od templara. Prvi se put navodi i nekadašnji samostan klarisa, na mjestu staroga groblja (str. 239). Zemaljski gospodar bio je tada Ivan Janković. U zapisniku je prepisano svjedočanstvo kako je 1748. godine upravitelj župe, franjevac Andrija Popović, proročkim glasom objavio svojim župljanima da će imati sušu i glad dokle god iz Osijeka ne donesu kip Bl. Dj. Marije, koji tamo nabavio za obnovljenu staru crkvu. O tome su posvjedočili Jakob Pavlović, Bartol Tomić, Matija Dorić, Ivan Zetić, Nikola Tomić i Filip Dorić.

Usprikoš utemeljenjuzaklade za vječno svjetlo 1763. godine, sada je ponovo navedeno da vječno svjetlo gori samo za blagdane, zbog nedostatka sredstava. To znači da je navedena zaklada bila premalena ili da se s njom loše gospodarilo.

Zapisnik daje korisne podatke o novome groblju u Žabnici, otvorenom 26. travnja 1796., za djelovanje župnika Franje Petrića. Župnik Petrić rođen je u Velikoj Kanjiži, u Ugarskoj. Školovao se u Kanjiži kod franjevaca i u Zagrebu. Službovao je u Štrigovi i Sladojevcima te tada u Voćinu. Ispovjedaonice još uvijek nisu nabavljene. Pohoditelj je preporučio župniku Petriću da obnovi crkvu i toranj te da nabavi novi Misal.

Popis od 4. lipnja 1802. godine

Na temelju kraljevske naredbe, tijekom 1802. godine ponovo su popisani prihodi svih župa u Zagrebačkoj biskupiji. Popisivali su ih mjesni podarhidakoni ili dekani, zajedno sa župnicima i mjesnim službenicima. Opće stanje i prihodi župe Voćin, popisani su 4. lipnja 1802. godine. U odnosu na izvješće od prije deset go-

¹⁸ NAZ, KV A. Vaška, Prot. br. 181/V., str. 197, stara 194.

¹⁹ NAZ, KV A. Vaška, Prot. br. 181/V., str. 197-363, stare 194-360, starije 0-164.

Stjepan Razum, Voćin u zapisnicima kanonskih pohoda (XVIII. i XIX. st.)

dina, tada je u trgovištu Voćin bilo 522 rimokatolika, 528 nesjedinjenih vjernika grčkoga obreda i šest Židova, a u Drenovcu 70 rimokatolika i 314 nesjedinjenih grčkoga obreda. Broj stanovnika je, dakle, rastao. Zapisnik su potpisali Marko Kraljevac, podarhidakon i župnik u Orahovici; Franjo Petrić, župnik u Voćinu te drugi mjesni službenici.²⁰

Korisna je bilješka Janka Barléa, arhivara Nadbiskupske pisarne, koju je zapisao na prvoj stranici izvornika ovoga zapisnika: *Na temelju odluke od 8. ožujka 1895., br. 1119, odciepljeno [je] selo Četekovec od župe Voćin i pripojeno župi Nova Bukovica, cf. br. 2628/1895. Janko Barlé, arhivar Nadbiskupske pisarne.*²¹

Pohod od 11. do 12. kolovoza 1805. godine

Na temelju naredbe biskupa Maksimilijana Vrhovca, od 11. lipnja 1805., arhiđakon Maksimilijan Čolić pohodio je župe svoga Vaškanskoga arhiđakonata i drugi put, u srpnju i kolovozu 1805. godine. Pohodio je sljedeće župe: Turnašica (11. VII. 1805), Gradac (12. VII. 1805), samostalna podružnica Bukovica (13. VII. 1805), Virovitica (14. VII. 1805), Lukač (15. VII. 1805), Bušetina (16. VII. 1805), Terezovac (18. VII. 1805), Gradina (19. i 20.VII. 1805), Sopje (22. i 23.VII. 1805), Čađavica (29. VII. 1805), Podravska Moslavina (30. VII. 1805), Crnac (31. VII. 1805), Podgorač (3. VIII. 1805), Našice (5. VIII. 1805), Feričanci (6. i 7. VIII. 1805), Orahovica (8. i 9. VIII. 1805), **Voćin** (11. i 12. VIII. 1805) i Sladojevci (13. VIII. 1805).²²

Premda se i u predhodnim pohodima pohoditelj zadržavao u pojedinoj župi po dva ili možda više dana, prilikom ovoga pohoda prvi je put izričito navedeno da je u pojedinoj župi boravio po dva dana. Tako je i župu Voćin pohodio 11. i 12. kolovoza 1805. S obzirom na to da je Čoliću ovo drugi pohod istim župama, zapisnici su kraći. Župnik je tada bio Ivan Jozepac, Požežan, koji se školovao u Požegi, Zagrebu i Paviji.²³

Pohod od 10. do 12. kolovoza 1812. godine

Na temelju odredbe biskupa Maksimilijana Vrhovca od 17. lipnja 1812., arhiđakon Stjepan Šoštarec pohodio je u srpnju i kolovozu 1812. godine župe Vaškan-

²⁰ Izvornik na tiskanom obrascu: NAZ, KV A. Vaška, Prot. br. 183/VII., str. 137-147, stare 85-95. — Prijepis u: NAZ, KV A. Vaška, Prot. br. 181/V., str. 383-384, stare 380-381, starije 184-185.

²¹ NAZ, KV A. Vaška, Prot. br. 183/VII., str. 137, stara 85.

²² NAZ, KV A. Vaška, Prot. br. 181/V., str. 419-472, stare 416-469, starije 0, 220-272.

²³ NAZ, KV A. Vaška, Prot. br. 181/V., str. 464-468, stare 462-465, starije 265-268.

skog arhiđakonata. Pohodio je sljedeće župe: Turnašica (27–30. VI. 1812), Bukovica (1. VII. 1812), Lukač (2–4. VII. 1812), Gradina (5–6. VII. 1812), Terezovac (7. VII. 1812), Sopje (9–10. VII. 1812),²⁴ Čađavica (11–12. VII. 1812), Moslavina (14–15. VII. 1812), Crnac (16–17. VII. 1812), Orahovica (18–20. VII. 1812), Feričanci (21–23. VII. 1812), Našice (24–29. VII. 1812), Podgorač (30. VII–1. VIII. 1812), Sladojevci (5–8. VIII. 1812), **Voćin** (10–12. VIII. 1812) i Virovitica (13–24. VIII. 1812).²⁵

Arhiđakon Šoštarec pohodio je župu Voćin, dakle, od 10. do 12. kolovoza 1812. Već na početku zapisnika iznosi da je crkva izgrađena u gotičkome slogu, te da je 1808. godine svetište prekriveno novim krovom.²⁶

Pohod 26. rujna 1821. godine

Posljednji pohod župama za vrijeme dugovječnoga biskupovanja biskupa Maksimilijana Vrhovca učinio je sam biskup Vrhovac u rujnu i listopadu 1821. godine. Arhiđakonska služba Vaškanskoga arhiđakonata bila je tada nepopunjena. Biskup je tom zgodom duhovno ojačao mlade vjernike, a u tome mu je pomogao pomoćni biskup Josip Žalec. Sastavljeni su i sačuvani zapisnici sljedećih župa: Našice (4–6. IX. 1821), Podgorač (7–8. IX. 1821), Feričanci (12–13. IX. 1821), Orahovica (14–15. IX. 1821), Nova Bukovica (16. IX. 1821), Čađavica (17. i 20. IX. 1821), Moslavina (18. IX. 1821), Crnac (19. IX. 1821), Sopje (21–22. IX. 1821), Sladojevci (23. IX. 1821), Terezovac (25. i 27. IX. 1821), **Voćin** (26. IX. 1821), Gradina (28. IX. 1821), Lukač (30. IX. i 1. X. 1821), Virovitica (1., 2. i 4. X. 1821), Špišić-Bukovica (2. X. 1821) i Turnašica (3–4. X. 1821). Pomoćni se biskup Žalec pridružio i pomogao biskupu Vrhovcu 28. rujna 1821. u Gradini, 30. rujna i 1. listopada 1821. u Lukaču, 1. listopada 1821. u Virovitici, te 3–4. listopada u Turnašici. Svi zapisnici pohoda navedenim župama sastavljeni su na tiskanom obrascu od po tri velike ploče. Sastavili su ih zapravo sami župnici.²⁷

Nakon proučenih zapisnika, biskup Maksimilijan Vrhovac uputio je već 27. rujna 1821. okružnicu iz Terezovca, odnosno Suhopolja, arhiđakonu, podarhiđakonu ili dekanu Pavlu Ruskanu, inače župniku u Feričancima i svim župnicima

²⁴ NAZ, KV A. Vaška, Prot. br. 181/V., str. 473-553, stare 470-550, starije 273-352.

²⁵ NAZ, KV A. Vaška, Prot. br. 184/VIII., str. 5-121, stare 1-117.

²⁶ NAZ, KV A. Vaška, Prot. br. 184/VIII., str. 98-108, stare 94-104.

²⁷ NAZ, KV A. Vaška, Prot. br. 214, str. 77-412. Zapisnici nisu u izvorniku složeni i uvezani po vremenskom slijedu.

Stjepan Razum, Voćin u zapisnicima kanonskih pohoda (XVIII. i XIX. st.)

Vaškanskoga arhiđakonata, u kojoj je naveo stvari koje treba u župama popraviti. Tom okružnicom nije obuhvaćena župa Voćin, kao ni druge koje je pohodio nakon navedenoga nadnevkā.²⁸

Ispunjenim obrascima za župu Voćin, koje je popunio župnik Josip Srnec, dodana su tri popisa razne opreme i imovine sastavljena na dodatnim listovima već 4. kolovoza 1817., prilikom dolaska župnika Srneca u župu.²⁹

Pohod 30. srpnja 1840. godine

Na temelju naredbe biskupa Jurja Haulika, od 8. lipnja 1840., vaškanski arhiđakon Antun Vakanović pohodio je župe Vaškanskoga arhiđakonata u srpnju 1840. i 1841. Prve godine pohodio je sljedeće župe: Špišić-Bukovica (20. VII. 1840), Gradina (22. VII. 1840), Lukač (21. VII. 1840), Sladojevci (27. VII. 1840), Sopje (24. VII. 1840), Terezovac (26. VII. 1840), Turnašica (18. VII. 1840), Virovitica (29. VII. 1840) i **Voćin** (30. VII. 1840),³⁰ a u ljetu 1841. sljedećih osam župa: Nova Bukovica (20. VII. 1841), Čađavica (22. VII. 1841), Moslavina (23. VII. 1841), Crnac (23. VII. 1841), Orahovica (26. VII. 1841), Feričanci (27. VII. 1841), Našice (28. VII. 1841) i Podgorač (30. VII. 1841).³¹

Premda je ovaj pohod učinjen u prvoj polovici XIX. st., to je ipak posljednji službeni pohod župi Voćin u tom stoljeću. Kao i u predhodnima, pohoditelj je u zapisniku od 30. srpnja 1840. opisao crkvu, bogoslužje, župnika i druge službenike, župničku nadarbinu, narod i pobožne ustanove te naveo da je zemaljski pokrovitelj Josip Janković.³²

Pohod 14. lipnja 1902. godine

Novi službeni pohod župi Voćin dogodio se ponovo tek nakon više od 60 godina. Učinio je to 14. lipnja 1902. zagrebački nadbiskup Juraj Posilović. Za tu je zgradu župnik Stjepan Kovač popunio već 13. lipnja 1902. tiskani obrazac zapisnika pohoda. Već je na početku zapisnika navedeno da je zemaljski pokrovitelj župe obitelj pl. Gutmann. Crkva se nalazila u dobrom stanju. U župi postoje tri podružne kapele, u Jankovcu, Zvečevu i na groblju u Voćinu. Zbog izmiješanosti

---

²⁸ Usp. NAZ, KV A. Vaška, Prot. br. 214, str. 3-8.

²⁹ NAZ, KV A. Vaška, Prot. br. 214, str. 319-334.

³⁰ NAZ, KV A. Vaška, Prot. br. 184/VIII., str. 122-153, stare 118-149.

³¹ NAZ, KV A. Vaška, Prot. br. 184/VIII., str. 153-220, stare 149-183.

³² NAZ, KV A. Vaška, Prot. br. 184/VIII., str. 149-153, stare 145-149.

rimokatolika s nesjedinjenim vjernicima grčkoga obreda, postoji više slučajeva nezakonitih ženidaba. No, vjernici uglavnom obavljaju crkvenu zapovijed o uskr-snoj ispovijedi i pričesti.³³

Zaključak

Zapisnici kanonskih pohoda župi Bl. Dj. Marije u Voćinu iz XVIII. i XIX. st., vrijedan su izvor za proučavanje povijesti te župe nakon njezina oslobođenja od turske vlasti (1687). Premda su pohodi obavljani u neredovitim razmacima, tako da je bilo i više od 60 godina razmaka, njihovi zapisnici svjedoče o cjelokupnom životu unutar župe. Tako je na temelju njih moguće ustanoviti opseg i veličinu graditeljske baštine, moguće je saznati mnoge pojedinosti o župnicima i župnim upraviteljima, kao i o samome narodu u cjelini i pojedinačno.

Objavljivanjem ovih zapisnika pružio bi se svim ljubiteljima hrvatske crkve- ne starine prvorazredni izvor za njezino proučavanje.

Voćin in the Records of Canonical Visitations (XVIII and XIX cent.)

Summary

The records of canonical visitations to parishes are one of the most important sources for the study of modern history of particular parishes of the former great Archdiocese of Zagreb, and today also the four newly established dioceses (Požega, Varaždin, Sisak and Bjelovar). After the liberation from the Turks, canons of the Archdiocese of Zagreb serving as archdeacons of Gušće, Svetačje and Vaška, and also serving as deputies of Zagreb bishops for spiritual affairs in parishes of southern Slavonia, began to make visitations to Slavonian parishes. Among them, they regularly made visitations to the parish of Voćin, of which they extensively and thoroughly reported to the Bishop of Zagreb. The first visitation was made by Archdeacon Juraj Dumbović in 1730. After that, in the XVIII and XIX century, visitations to the parish of Voćin occurred in 1756, 1757, 1761, 1763, (1771), 1783, (1792), 1799, (1802), 1805, 1812, 1821 and 1840. The next visitation took place at the beginning of the twentieth century, in 1902. Records were taken for each of these visitations, and are kept today in the Archives of the Archdiocese of Zagreb.

In this paper, I do not include complete contents of particular records, because that would exceed the set form, and in part it was already done in the brief history of Voćin parish from

³³ NAZ, KV A. Prvostolnica, Gorica, Vaška, Prot. br. 69/XXV., str. 636-643, stare 639-647.

Stjepan Razum, Voćin u zapisnicima kanonskih pohoda (XVIII. i XIX. st.)

1986. Therefore, in this paper I describe the circumstances for each of the mentioned visitations, and include just some facts from the contents of particular records. More than a comprehensive retelling of the records, it would be more useful to publish them in their entirety, which I hope will be realized as a result of this paper.

Keywords: Voćin, records of canonical visitations

Stjepan KOŽUL

Voćinska stradanja tijekom II. svjetskog rata

Sažetak

Stradanje Voćina, odnosno područja župe sa sjedištem u Voćinu tijekom II. svjetskog rata i poraća, bilo je u vrijeme komunističke vlasti (1945–1990) zabranjena tema razgovora i istraživanja. Uz stradanja žitelja nestalih župa Zrin na Banovini i Španovice kod Pakraca, voćinska stradanja najveća su od svih župa povijesne Zagrebačke nadbiskupije.

Prikazano je to u ovome radu s dva motrišta. S jedne strane brojidbeni su podatci o rastu župe u razdoblju od 1771. (440) do 1936. godine (5.062), te podatci o ogromnome padu broja žitelja prema popisu iz 1948. (i 1953) godine, kada se broj sveo na svega 1400 katolika. Tome broju pridodani su i novi naseljenici, uglavnom iz BiH.

Unatoč stradanjima katolika, strateški važne voćinske župe sa svetištem Majke Božje, u II. svjetskom ratu i poraću – a radi se o nestanku gotovo 4/5 njezinih žitelja – Hrvati su i nadalje nosili stigmę »zločinaca« i »narodnih neprijatelja« pa se njihov broj i nadalje smanjivao. Župa je 1964. brojila 981 katolika, a 1986. manje od 700. Usporedimo li 1936. godinu kada je bilo 5.062 katolika i 1986. godinu kada je župa brojila manje od 700 katolika – sve postaje jasno.

S druge strane, u radu donosim i dvanaest izvornih izvješća, svjedočanstva vremena u kojem su nastala, kako bi se vidjelo što se događalo na voćinskome području tijekom II. svjetskog rata. Jedno je izvješće voćinskoga župnika Josipa Martinca, a osam dekana Julija Bürgera iz Slatine, iz razdoblja od prosinca 1942. do lipnja 1944. godine. Partizani su na Papuku 1943. ubili župnika Martinca, a u prosincu 1944. dekana Bürgera. Slijedi potom po jedno izvješće župnika iz Orahovice Ivana Đanića, komu su partizani izrekli smrtnu presudu na Petrovo 1943., te Biskupskoga ordinarijata u Đakovu i dvojice slovenskih svećenika koji su pristupili partizanskome pokretu 1943. godine.

Do II. svjetskoga rata župa Voćin brojila je oko 5000 katolika, a Domovinski rat dočekala je s oko 700 duša. Brojke govore sve o stradanjima katolika u Voćinu i voćinskoj župi tijekom II. svjetskog rata i poraća. Razoreno je samo sjedište župe te spaljeno svetište Majke Božje Voćinske.

Ključne riječi: župa Voćin, stradanje katolika, brojidbeni podatci, II. svjetski rat i poraće, Josip Martinac, Julije Bürger.

Stradanja žitelja Voćina, odnosno, žitelja na području voćinske župe tijekom II. svjetskog rata i u poraću, nisu istražena jer je to za komunizma bilo zabranjeno. Bez sumnje, ona su u tome razdoblju bila najveća nakon povijesnoga zatora u XVI. st. **Voćin** je do tada imao utvrđeni grad, dva samostana, Župu sv. Nikole (*ecclesia sancti Nicolai de sub castro Othina*), a primjerice godine 1501., uz župnika Iliju bilo je još osam svećenika od kojih su trojica bili kapelani, (Stjepan, Albert i Petar), trojica prebendari (Lovro, Nikola i Demetrije), djelovao je i bolesni Juraj te milostinjar (*gratianus*) Toma. Na području koje pokriva današnja voćinska župa, te 1501. bile su još četiri župe: 1. Župa sv. Kuzme i Damjana **u Kuzmi** sa župnikom Martinom; 2. Župa **u Humu** sa župnikom Mirkom i prebendarom Pavlom; 3. Župa sv. Marije **u Martin Potoku** sa župnikom Andrijom i duhovnim pomoćnikom Pavlom (1507. postojala je i Župa sv. Katarine *de Marthonpathaca*) i 4. Župa **Majke Božje u Drenovcu** sa župnikom Ivanom i siromašnim prebendarom Benediktom, rodnom iz Drenovca. U obližnjoj Župi Svih Svetih »de Zalathnok«, u današnjoj Slatini, u to je vrijeme uz župnika Ladislava djelovalo još 16 svećenika od kojih osam nadarbenika ili oltarista: Grgur, Dioniz, Andrija, Ambroz, Klement, Petar, Mijo i Benedikt, potom tri duhovna pomoćnika ili kapelana: Dominik, Pavao i Petar, te pet milosnika (milostinjara, *graciani*): Filip, Stjepan, Benedikt, Martin i Andrija. Na dodatku izvornoga popisa zapisan je još jedan svećenik koji je djelovao u Slatini, nadarbenik Dominik koji je oslobođen, vjerojatno od podavanja stalne pristojbe (*katedratika*).¹ Sve nam to govori o dobro organiziranoj mreži župa na području Vaškanskoga arhidakonata, o značajnom broju svećenika, te o nazočnosti hrvatskoga katoličkog življa na prostorima Papuka. Srednjovjekovni procvat Voćina i okolice, načet je ponešto građanskim ratom između Ferdinanda Habsburga i Ivana Zapolje za hrvatsko-ugarsko prijestolje, a potom 1543. konačnim padom Voćina i okolice u turske ruke. Kraj od Virovitice prema Voćinu i Orahovici bio je opustošen, slika cijeloga kraja posve izmijenjena. Starosjedilačko katoličko hrvatsko stanovništvo najvećim se dijelom razbježalo ili je bilo prisiljeno prijeći na islam, a doseljeni su muslimani iz Bosne i njihovi ratni saveznici pravoslavni Vlasi, koji su pretežito bili stočari, rjeđe ratari. Pravoslavno stanovništvo, koje je došlo na hrvatske katoličke lokalitete, bilo je u službi gospodara u smislu »čuvara turske granice s ciljem pomicanja prema Zapadu«. Takvo stanje potrajalo je gotovo 150 godina, tj. do oslobođenja Voćina od Turaka

---

¹ Stjepan RAZUM. *Popis svećenika Zagrebačke biskupije iz 1501. godine*. U: *Tkalčić 7/2003*, str. 321-322. – Josip BUTURAC. *Popis župa Zagrebačke biskupije 1334. i 1501. godine*. U: *Starine, JAZU*, knjiga 59, Zagreb 1984, str. 91-93.

1687. godine.² Prema mišljenju povjesničara dr. Josipa Buturca, potkraj turske vladavine na području Pakračko-voćinske krajine moglo je biti oko 500 Hrvata katolika, oko 8000 muslimana i 398 pravoslavnih obitelji (radi se o obiteljskim zadrugama s više bračnih parova i brojnim članovima). Muslimansko se stanovništvo povuklo u Bosnu, kao i iz ostaloga dijela Slavonije, a pravoslavni Vlasi ostali su i prihvatili službu »jačega gospodara«, tj. službu carske vojske i Vojne krajine. Dio njih učinio je to već i ranije, seleći se iz Donje Slavonije preko rijeke Ilove te nastavajući opustošene krajeve i lokalitete pravcem Moslavačke gore i Bilogore. Nažalost, i nakon oslobođenja Slavonije od Turaka, broj katolika na području Voćina i okolice rastao je veoma sporo, posebice do ukidanja kmetstva, odnosno do druge polovice XIX. st.

Arhiđakon i prepozit Čazmanski, Juraj Dumbović, pohodio je Župu Svih Svetih u trgovištu Voćin, 16. srpnja 1730. Uočavamo da Župa nije sačuvala naslov (titular) sv. Nikole iz vremena prije dolaska Turaka i njihovih ratnih saveznika-Vlaha. Za župnu crkvu Svih Svetih zapisano je da je drvena, da ima dva oltara: Svih Svetih i BDM. U Voćinu tada »stoje ruševine triju crkava«, jamačno župne crkve i dviju samostanskih crkava. Župni stan je drvena katnica. O broju duša ništa nije zabilježeno.³

Naime, pri prvom popisu katoličkoga življa u Zagrebačkoj biskupiji iz 1771., u voćnskoj župi zabilježeno je tek 404 katolika, a osim Voćina nije spomenuto ni jedno selo u kojemu žive katolici. Sve ostalo stanovništvo u Voćinu i okolnim selima činili su očito pravoslavni Vlasi, odnosno Srbi.

Vlastelinstva Voćin i Drenovac pripadala su nakon oslobođenja od Turaka pa do 1702. Carskoj komori, a potom su do druge polovice XVIII. st. mijenjala vlasnike, kada su ih kupili Jankovići od Pribrda (Daruvarski). U Drenovcu su podigli dvorac s dvorskom kapelicom te ondje rado boravili. Vlastelinstva su uživali do 1896., kada su prodali većinsko vlasništvo barunu Gutmanu. Drenovac su zadržali do 1912., kada ga je kupila Marija Adamović, rođena grofica obitelji Jankovića daruvarskih. Na Jankovcu, kasnije na Zvečevu, radila je do I. svjetskog rata poznata tvornica stakla, a potom je stradala u požaru. Između dvaju svjet-

² Mehmed IV. htio je 1683. osvojiti Beč, simboličko središte Europe. Oholo je pisao caru Leopoldu: »Naređujem ti da nas u svojoj prijestolnici Beču dočekaš da ti mognemo odsjeći glavu. I ti, sitna kraljevino Poljska, ovako se vladaj. Mi ćemo pogubiti tebe i tvoje podanike i s lica zemlje istrijebiti svaki stvor Božji što se zove kaurin. Svakoga maloga i velikoga najprije ćemo na ljute muke udariti pa mu onda sramotnom smrću izvaditi dušu.« Oholost ih je koštala. Iako brojčano i vojno nadmoćniji, nakon dva mjeseca opsade izgubili su bitku pod Bečom i započelo je oslobađanje Hrvatske od turske vlasti.

³ Andrija LUKINOVIĆ. *Naša Gospa Voćinska*. Zagreb-Voćin 1986, str. 24.

skih ratova u Voćinu je podignut sanatorij za plućne bolesnike, Gutmani su dali izgraditi željezničku prugu od Čaćinaca do Voćina, vršeno je plansko iskorištavanje šuma, rastao je broj žitelja. Voćin je postao kotarskim, a potom općinskim mjestom, razvijala se trgovina te drugi upravni i uslužni poslovi. Napose nakon I. svjetskog rata vršena je parcelacija nekih posjeda, došlo je i do novih naseljavanja i stvaranja novih sela, što je utjecalo i na porast broja stanovnika.⁴

Nakon Jankovića i Gutmani su nastojali unaprijediti gospodarski život na području vlastelinstva, a bili su i pokrovitelji (kolatori) župne crkve u Voćinu. Odras ovih okolnosti vidi se i u nacionalnom sastavu doseljenika. U Drenovac i ostala mjesta gdje se iskorištavala šuma naselili su se stanovnici iz Gorskoga kotara, Like i Slavonije, a u Zvečevo na rad u staklani doselili su Česi i Nijemci. Uz njih je doseljena i velika skupina Mađara. Gutamni su, budući su bili Židovi, naselili i više židovskih trgovačkih obitelji.

Najveći dio stanovništva bavio se poljodjelstvom, posebice voćarstvom i stočarstvom. U Voćinu je razmjerno razvijen obrt i trgovina, a kao kotarsko središte imao je i svoje činovništvo. Željeznica i šumarija zapošljavale su radnike, župa je rasla i napredovala, primjerice 1939. na njezinu području bilo je čak dvanaest škola u kojima je župnik držao vjeronauk za katoličku djecu.

Iz svega je vidljivo da je u voćinskoj župi živjelo nacionalno raznorodno stanovništvo i premda su doseljenici čuvali vlastite običaje i jezik, župske Spomenice ne bilježe veću neslogu ili razmirice. Primjerice, po završetku I. svjetskog rata došlo je do nemira, kao i u nekim drugim mjestima diljem Hrvatske. Ubijene su 4 osobe, nezadovoljstvo je bilo izazvano socijalnom nepravdom, a ne međunacionalnom netrpeljivošću.

Političko sljepilo Kraljevine Jugoslavije pojačalo je socijalnu i nacionalnu nepravdu. Pojavile su se i velike ideologije zla XX. st., nacizam, tj. fašizam i komunizam, pa su u međusobnoj borbi za vlast počinjeni grozni zločini na svim stranama; njemačko-ustaškoj strani koja je nakon rušenja Banovine Hrvatske (1939–1941) branila uspostavljenju NDH (1941–1945), te četničkoj i partizanskoj strani, složnoj u borbi protiv NDH. Potonja nije podnosila nikakvu samostalnu državu Hrvatsku, nego se borila za uspostavu komunističke Jugoslavije. U takvim okolnostima Voćin je u II. svjetskom ratu kao važno strateško mjesto bio česta meta sukoba i izmjenjivanja vojski. Mnogo je puta bio bombardiran, spaljivan pa je završetak rata dočekao porušen i bez stanovništva. Razorena je i zapaljena župna crkva, župni stan i područne kapele, kao i crkva Srca Isusova u Drenovcu,

---

⁴ Andrija LUKINOVIĆ. *Naša Gospa Voćinska*, 1986, str. 13-17.

blagoslovljena 1924. godine. Srušena je i pravoslavna crkva podignuta 1790. godine. Ubijeno je mnoštvo nedužnih ljudi, a još je više prognano i raseljeno. Do tada velika i brojna voćinska župa gotovo je izbrisana, nije ostala ni petina katolika. Možemo zaključiti da ni jedna župa u velikoj povijesnoj Zagrebačkoj nadbiskupiji, osim uništene župe Zrin na Banovini i filijale Španovica u pakračkoj župi, nije tijekom II. svjetskog rata toliko stradala kao Voćin.⁵ Neka to pokažu i brojidbeni podatci, kao i izvorni arhivski dokumenti iz onoga vremena.

I. Pogled na rast broja žitelja u župi Voćin od 1820. do 1940., kao i na pad broja katolika i Hrvata nakon toga razdoblja

Spomenuli smo da je 1771. u voćinskoj župi zabilježeno tek **404 katolika**. Svi ostali žitelji u Voćinu i okolici bili su doseljeni pravoslavni Vlasi, koji su se prozvali Srbima. Koncem XVIII. st., Jankovići su započeli naseljavati svoje prostrane i slabo nastanjene krajeve. Prvo naselje u kojemu se spominju katolici je Drenovac, gdje je 1789. obitavalo 70 katolika.

Godine 1820. Voćin je imao 420 katolika i 572 pravoslavca, Drenovac 37 katolika i 309 pravoslavaca, Macute 2 katolika i 426 pravoslavaca, te Smude 1 katolika i 368 pravoslavaca.

Ukupno: **463 katolika i 1910 pravoslavaca**, što zajedno iznosi 2.373 žitelja.⁶

Godine 1830., tj. nakon deset godina, uz Voćin i Drenovac spominje se Hum s 18 i Zvečevo s 52 katolika. *Calendarium zagrabiense* iz 1830 godine,⁷ potvrđuje da u mjestu (trgovištu) Voćin ima 449 katolika i 535 pravoslavaca, u Drenovcu 59 katolika i 321 pravoslavac, u Hum Varošu 18 katolika i 270 pravoslavaca, te u Zvečevu 52 katolika.

Ukupno: **573 katolika** i 1126 pravoslavaca.

Prema *Calendarium Zagrabiense* do 1843. godine⁸ možemo konstatirati da se katolici navode samo u 4 spomenuta sela, te da broj župljana ne prelazi 600 duša, dok je pravoslavaca dvostruko više. Tako je 1831. zabilježeno da župa broji 566 katolika i 1126 pravoslavaca, kao i 1832. godine, dok se 1839. navodi samo 402 katolika; 1842. godine ima samo 422 katolika, a 1843. godine 465 katolika.

⁵ Andrija LUKINOVIĆ. *Naša Gospa Voćinska*, 1986, str. 34-77.

⁶ *Calendarium Zagrabiense*. Zagrabiae 1820, str. 136.

⁷ *Calendarium Zagrabiense*. Zagrabiae 1830, str. 130. – *Calendarium*, 1831, str. 130. – *Calendarium*, 1832, str. 124. – *Calendarium*, 1834, str. 124. – *Calendarium*, 1839, str. 126. – *Calendarium*, 1841, str. 109. – *Calendarium*, 1842, str. 109.

⁸ *Calendarium*, 1843, str. 109.

Doduše, katolici se spominju samo u Voćinu i Drenovcu. Dakle, od 1771. do 1843. u župi sa sjedištem u Voćinu ima svega 400 do 600 katoličkih duša.

Godine 1846. Voćin, Drenovac i Zvečevo zajedno broje **797 katolika** i 980 pravoslavaca te 7 Židova.⁹

Godine 1848. župa Voćin ima **1053 katolika** i 1264 pravoslavca te 7 Židova.¹⁰

Godine 1851. spominju se i sela Bokane i Čeralije (Čaradie, Čarulie, Čeralić, Čeralie). Voćin broji 514 katolika i 650 pravoslavaca te 8 Židova; Drenovac 61 katolika i 1314 pravoslavaca, Zvečevo broji 387 katolika i 2 pravoslavca te 3 evangelika; Bokane broje 87 katolika i 211 pravoslavaca; Čeralije broje 127 katolika i 425 pravoslavaca. Ukupno: **1170 katolika**, 2502 pravoslavca, 8 Židova i 3 evangelika.¹¹

Godine 1852. u spomenutih pet sela (Voćin, Drenovac, Zvečevo, Bokane i Čeralije) živi **1218 katolika** i 2964 pravoslavca, 13 Židova i 3 evangelika.¹²

Godine 1853. u spomenutih pet sela živi **1126 katolika** i 2566 pravoslavaca te 2 evangelika.¹³

Godine 1856. u spomenutih pet sela živi **1166 katolika** i 2497 pravoslavaca te 18 Židova i 7 evangelika.¹⁴

Godine 1860. navode se i sela Hum Varoš i Balinci (*Alodium Balince*), što ukupno čini 7 sela. U župi živi **1269 katolika**, 2269 pravoslavaca, 10 evangelika i 23 Židova.¹⁵

Godine 1865. u župi je 10, odnosno 11 sela u kojima žive katolici: Voćin, Drenovac, Zvečevo, Bokane, Čeralije, Hum Varoš, Balinci, Mačkovac, Hum, Macute i Četekovac. U tim selima živjelo je ukupno: **1610 katolika**, 1841 pravoslavac, 26 Židova i desetak evangelika. Župa je te godine u školi imala 130 učenika.¹⁶

Godine 1870. župa broji 14 sela u kojima žive katolici:

1. Voćin ima 528 katolika, 610 pravoslavaca, 21 Židova, 1 kalvina i 4 evangelika.
2. Drenovac: 75 katolika, 429 pravoslavaca, 6 Židova i 3 evangelika.
3. Zvečevo: 510 katolika (u to vrijeme radi tvornica stakla).
4. Bokane: 120 katolika, 118 pravoslavaca, 15 Židova i 2 evangelika.

⁹ *Schematismus cleri dioecesis Zagrabienensis pro anno 1846.* Zagrabiae 1846, str. 114.

¹⁰ *Schematismus cleri*, 1848, str. 115.

¹¹ *Schematismus cleri*, 1851, str. 118.

¹² *Schematismus cleri*, 1852, str. 174.

¹³ *Schematismus cleri*, 1853, str. 169.

¹⁴ *Schematismus cleri*, 1856, str. 98.

¹⁵ *Schematismus cleri*, 1860, str. 104.

¹⁶ *Schematismus cleri*, 1865, str. 133.

5. Čeralije: 159 katolika, 245 pravoslavaca, 5 Židova i 2 evangelika.
6. Hum Varoš: 9 katolika i 220 pravoslavaca.
7. Balinci: 77 katolika.
8. Mačkovac: 189 katolika.
9. Hum: 35 katolika, 305 pravoslavaca, 8 Židova i 4 evangelika.
10. Četekovac: 160 katolika, 3 Židova i 6 evangelika.
11. Rijenci: 8 katolika, 150 pravoslavaca, 4 Židova i 6 evangelika.
12. Macute: 14 katolika i 210 pravoslavaca.
13. Slana Voda: 345 katolika, 6 Židova i 56 evangelika.
14. Sekulinci: 11 katolika i 160 pravoslavaca.

Ukupno: **2260 katolika**, 2437 pravoslavaca, 85 Židova, 1 kalvin i 83 evangelika. U župi su se te godine školovala 184. učenika.¹⁷ Uočava se da je selo Slana Voda drugo u župi po broju katolika: Voćin broji 528 katolika, a Slana Voda 345.

Godine 1880. u župi je bilo 18 sela u kojima su živjeli katolici. Uz već spomenuta sela tu su i: Djedovica s 12 katolika i 2 evangelika; Jovanovica s 4 katolika; Martin Potok s 9 katolika i 1 evangelikom; Omerovac s 25 katolika, a uz Rijence se spominju i Nankovac i Trešnjevica s 17 katolika i 1 Židovom, te Zmajevac s 10 katolika i 1 evangelikom.

Ukupno je: **1951 katolik**, 2209 pravoslavaca, 55 Židova, 5 kalvina i 74 evangelika. U župi je te godine 221 učenik polazio pučku školu.¹⁸

Broj katolika u župi smanjen je jer je u Zvečevu 1870. godine zabilježeno 510 katolika, a 1880. svega 226, što je upitno glede prvoga ili drugoga podatka!

Godine 1895. katolici voćinske župe živjeli su u 22 sela. U Voćinu je bilo 710 katolika, u Balincima 71, u Bokanama 159, u Čeralijama 181, u Četekovcu 301, u Drenovcu 120, u Humu 189, u Hum Varošu 185, u Jankovcu 7, u Kometniku 12, u Lisičinama 26, u Macutama 79, u Mačkovcu 288, u Martin Potoku 22, u Nankovcu 49, u Rijencima 70, u Popovcu 17, u Pušini 38, u Slanim Vodama 297, u Vučjaku 28, u Zmajevcu 7 i u Zvečevu (tvornica stakla i dobro *allodium*) 394.

Ukupno: **3250 katolika**, 2630 pravoslavaca, 164 Židova, 4 kalvina i 62 evangelika.¹⁹ Opaža se rast katoličkoga stanovništva u selima: Bokane, Čeralije, Četekovac, Hum i Hum Varoš, te Mačkovac.

¹⁷ *Schematismus cleri*, 1870, str. 133.

¹⁸ *Schematismus cleri*, 1880, str. 108-109.

¹⁹ *Schematismus cleri*, 1895, str. 195-196.

Selo Četekovac posljednji se put spominje 1895. u sastavu župe Voćin. Radi toga što je udaljeno 3,5 sata hoda od Voćina, pripojeno je župi Nova Bukovica.

Selo Balinci tijekom II. svjetskog rata pripalo je župi Nova Bukovica. Dakle, iz župe Voćin izdvojeno je područje od Četekovaca i Balinaca prema Mikloušu. Selom Balinci povećana je župa u Novoj Bukovici, ali je 1942. njezino veliko katoličko selo Humljani, koje je 1929. imalo 530 katoličkih duša, odvojeno i pripojeno novoj župi sa sjedištem u Čačincima. Naime, zagrebački nadbiskup dr. Alojzije Stepinac utemeljio je 1942. novu župu sa sjedištem u Čačincima, koji su do tada bili područno selo župe u Orahovici. Od Orahovice odvojen je i Bukovik te Paušinci, od župe u Crncu odvojena su sela Brezovljani i Klenik, a sela Humljani i Vojlovica (Vranovac) odvojeni su od župe u Novoj Bukovici. Župu u Čačincima Nadbiskup je zakratko povjerio Franji Cvetniću, potom iste godine Pavlu Bedeniku koji je 1943. otišao u župu u Sv. Martin pod Okićem, gdje je ubijen 1946., a u Čačincima ga je od jeseni 1943. naslijedio mladi Augustin Duković, koji je ubijen 1948. Selo Balinci počelo se znatnije širiti poslije 1920., kada je Hrvatska poljodjelska banka započela parcelirati i naseljavati zemljište. Doseljenici su uglavnom bili Ličani, 1925. su odredili mjesto za groblje, a 1927. podigli zvonik i kupili zvono.²⁰

Godine 1905. u župi Voćin spominje se kapela sv. Križa u Jankovcu i kapela sv. Martina u Zvečevu. Četekovac je već ranije, tj. 1896. pripojen župi u Novoj Bukovici. U voćinsku župu uključena su 22 sela u kojima su živjeli katolici.

Te je godine župa brojila **3068 katolika**, 2720 pravoslavaca, 136 Židova, 69 evangelika i 43 kalvina.²¹

Godine 1912., osim Voćina, spominju se dobra ili posjedi (*allodium*) u Balincima, Drenovcu, Humu, Jankovcu, Martin Potoku, Naukovcu, Zmajevcu i Zvečevu. Spominju se dvije filijalne kapele, sv. Križa na dobru Jankovac i sv. Martina u Zvečevu, gdje je tvornica stakla i posjed (*vitriaria et allodium*). Katolici su živjeli u 22 sela. Župa je 1912. brojila **3277 katolika**, 3095 pravoslavaca, 166 Židova, 132 evangelika i 95 kalvina.²²

Godine 1914. ne spominje se selo Hum Varoš nego samo Hum, te Kometnik pa je i broj sela naseljenih katolicima smanjen s 22 na 20. U Voćinu je 925 katolika, 700 pravoslavaca, 15 evangelika i 105 Židova.

²⁰ Stjepan KOŽUL. *Martirologij Crkve zagrebačke*. Zagreb 1998, str. 40-42, 52-54, 666. – Stjepan KOŽUL. *Svjedoci vjere na tlu Požeške biskupije*. Požega 2009, str. 18-19. – Andrija LUKINOVIC. *Naša Gospa Voćinska*, 1986, str. 69.

²¹ *Schematismus cleri*, 1905, str. 222-223.

²² *Schematismus cleri*, 1912, str. 222-223.

Katolika je u selu Bokane 222, u Ćeralijama 200, u Drenovcu 125, u Humu 215, u Macutama 160, u Mačkovcu 310, u Pušini 136, u Slanoj Vodi 360, a u Zvečevu samo 80, jer je izgorjela tvornica stakla.

Župa Voćin 1914. broji **3016 katolika**, usprkos velikom padu broja katolika u Zvečevu, gdje ih je dvije godine ranije bilo 450. Na području voćinske župe živi 3046 pravoslavaca, 50 evangelika i 148 Židova.²³

Od 1917., odnosno nakon I. svjetskog rata započinje znatno rasti broj pravoslavaca na području župe Voćin. Prije I. svjetskog rata bilo ih je 3046, a već 1917. godine 5241 s tendencijom rasta. U isto vrijeme broj katolika je porastao s 3016 na 3402, što nam je otkrio popis iz 1917. godine.

Godine 1917. ne spominje se više kapela sv. Križa na dobru Jankovac, već samo sv. Martina u Zvečevu. Broj sela u voćinskoj župi porastao je s 20 na 24. Nova sela su: Jovanovica, udaljena 6 sati hoda od Voćina, žitelji su vjerojatno radili na iskorištavanju šume, brojilo je 119 katolika; potom Meljane 8 katolika, Sirač 50 i Zaila 35. Pojedina sela udaljena su od sjedište župe od 1,5 do 6 sati hoda. Mladi župnik Julije Bürger bio je te godine kao vojni dušobrižnik još uvijek na fronti pa je župu privremeno vodio kapelan Stjepan Franceković. Stanje duša u župi je sljedeće:

1. Voćin: 963 katolika, 820 pravoslavaca, 15 evangelika i 84 Židova.
2. Balinci: 73 katolika i 30 pravoslavaca.
3. Bokane: 239 katolika, 250 pravoslavaca, 12 evangelika i 8 Židova.
4. Ćeralije: 199 katolika, 440 pravoslavaca, 15 evangelika i 7 Židova.
5. Drenovac: 128 katolika, 449 pravoslavaca, 7 Židova.
6. Hum: 234 katolika, 190 pravoslavaca, 10 evangelika, 6 Židova.
7. Jankovac: 8 katolika.
8. Jovanovica: 119 katolika.
9. Lisičine: 20 katolika, 230 pravoslavaca.
10. Macute: 162 katolika, 426 pravoslavaca, 8 evangelika.
11. Mačkovac: 316 katolika, 9 Židova.
12. Martin Potok: 22 katolika.
13. Meljane: 8 katolika.
14. Naukovac: 42 katolika.
15. Popovac: 12 katolika, 390 pravoslavaca.

²³ *Schematismus cleri*, 1914, str. 222-223.

16. Pušina: 136 katolika, 735 pravoslavaca.

17. Rijenci: 60 katolika, 170 pravoslavaca.

18. Sirač: 50 katolika.

19. Slana Voda: 365 katolika, 2 Židova.

20. Smude: 12 katolika, 199 pravoslavaca.

21. Vučjak: 57 katolika, 200 pravoslavaca.

22. Zaila: 35 katolika.

23. Zmajevac (*allodium*): 7 katolika.

24. Zvečevo (*vitraria et allodium*): 85 katolika.

Ukupno: **3402 katolika**, 5241 pravoslavac, 135 evangelika i 123 Židova.²⁴

Godine 1924. voćinska župa broji **3402 katolika**, a župnik je mladi Franjo Pipinić.²⁵ Brojdbeni podatci preuzeti su očito iz vremena bivše države, Austro-Ugarske Monarhije, u kojoj su do 1917. šematizmi gotovo svake godine objavljivi tiskom.

Godine 1929. voćinski župnik Franjo Pipinić naveo je da je patron župe: S.H. Gutman d.d., dominium Voćin et Novo Zvečevo d.d., da župa ima 2 filijalne kapele: Presvetoga Srca Isusova u Drenovcu i Sv. Martina u Zvečevu, te da osnovne škole imaju sela: Voćin, Čeralije, Drenovac, Hum, Hum Varoš, Lisičine, Macute, Pušina i Smude. Stanje u župi je sljedeće:

1. Voćin: 951 katolik, 5 grkokatolika, 847 pravoslavaca, 15 evangelika i 4 Židova.
2. Balinci: 251 katolik, 50 pravoslavaca; selo je od Voćina udaljeno 18 km.
3. Bokane: 302 katolika, 220 pravoslavaca; selo je od Voćina udaljeno 10 km.
4. Čeralije: 334 katolika, 440 pravoslavaca, 4 evangelika; selo je od Voćina udaljeno 11 km.
5. Drenovac: 216 katolika, 450 pravoslavaca, 6 evangelika; selo je od Voćina udaljeno 22 km.
6. Đurišić (Gjurišić): 6 katolika, 201 pravoslavac; selo je od Voćina udaljeno 20 km.
7. Hum: 257 katolika, 300 pravoslavaca; selo je od Voćina udaljeno 9 km.
8. Hum pusta; 14 katolika, 7 pravoslavaca; selo je od Voćina udaljeno 10 km.
9. Hum Varoš: 59 katolika, 230 pravoslavaca; selo je od Voćina udaljeno 14 km.

---

²⁴ *Schematismus cleri*, 1817, str. 222-223.

²⁵ *Schematismus cleri*, 1924, str. 35.

10. Jankovac: 3 katolika; selo je od Voćina udaljeno 28 km.
  11. Kometnik: 7 katolika, 700 pravoslavaca; selo je od Voćina udaljeno 6 km.
  12. Lisične: 39 katolika, 726 pravoslavaca; selo je od Voćina udaljeno 8 km.
  13. Macute: 192 katolika, 415 pravoslavaca, 6 evangelika; selo je od Voćina udaljeno 6 km.
  14. Mačkovac: 207 katolika, 1 pravoslavac; selo je od Voćina udaljeno 14 km.
  15. Popovac: 12 katolika, 380 pravoslavaca; selo je od Voćina udaljeno 5 km.
  16. Pušina: 128 katolika, 735 pravoslavaca; selo je od Voćina udaljeno 27 km.
  17. Rijenci: 75 katolika, 180 pravoslavaca; selo je od Voćina udaljeno 12 km.
  18. Sekulinci: 5 katolika, 762 pravoslavca; selo je od Voćina udaljeno 10 km.
  19. Slane Vode: 216 katolika, 9 kalvina; selo je od Voćina udaljeno 17 km.
  20. Smude: 18 katolika, 199 pravoslavaca; selo je od Voćina udaljeno 6 km.
  21. Vučjak: 57 katolika, 203 pravoslavca; selo je od Voćina udaljeno 18 km.
  21. Zvečevo: 361 katolik, 4 pravoslavca; selo je od Voćina udaljeno 12-16 km.
  22. Radnici u šumama (*in silvis*) 1.200 katolika, na udaljenosti od 6 do 30 km.
- Ukupno: **4912 katolika**, 5 grkokatolika, 7050 pravoslavaca, 25 evangelika, 9 kalvina i 10 Židova.²⁶

Brojdbeno stanje u župi Voćin godine 1936. i 1948. (i 1953)

Godine 1936. katolici su u voćinskoj župi živjeli u 23 sela razasuta po Papuku, na udaljenosti od 6 do 30 km od Voćina. Pribrojani su i šumski radnici.

Ukupno je bilo: **5062 katolika**, 4 grkokatolika, 8213 pravoslavaca, 27 evangelika, 9 kalvina, 2 muslimana, 4 Židova.²⁷

Godine 1939. voćinska župa brojila je **4643 katolika**.²⁸ Broj je nešto smanjen, vjerojatno zbog manjega broja šumskih radnika na Papuku.

Selo Balinci pripalo je u II. svjetskom ratu župi Nova Bukovica, što je već spomenuto, jer se ta župa 1942. brojčano smanjila kada je osnovana nova župa u Čačincima.

Godine 1948. (i 1953.): u župi Voćin svega je 13 sela, tj. bez Balinaca **12 sela s Hrvatima tj. katolicima**. U ostalim selima živjeli su pravoslavci, odnosno Srbi.

²⁶ *Schematismus cleri*, 1929, str. 197.

²⁷ Šematizam Zagrebačke nadbiskupije. Zagreb 1936, str. 121-122.

²⁸ *Opći šematizam Katoličke crkve u Jugoslaviji*. Izd. Regina Apostolorum, Sarajevo 1939, str. 70.

Stjepan Kožul, Voćinska stradanja tijekom II. svjetskog rata

Prema odluci totalitarne komunističke i ateističke vlasti, 1948. i 1953. pučanstvo se upisivalo prema nacionalnosti, a ne vjerskoj pripadnosti. Do tada se na to područje doselilo i nešto Hrvata iz drugih krajeva, osobito iz Bosne, ali se zbog teških prilika i politike nisu mogli ondje trajno nastaniti:

	Godine 1936.	Godine 1948 (1953):
1. Voćin:	1003 katolika	383 Hrvata , 6 Mađara, 1 Čeh, 1 Ukrajinac i 1626 Srba* , a 1929. bilo je 951 katolik i 847* pravoslavaca
2. Balinci:	344 katolika	selo je pripalo župi u Novoj Bukovici, 1953. je 296 Hrvata i 240 Srba
3. Bokane:	327 katolika	nema Hrvata; 1953. je 14 Hrvata i 193 Srba
4. Čeralije:	334 katolika	282 Hrvata i 1247* Srba, a 1929. bilo je 334 katolika i 440* pravoslavaca
5. Drenovac:	276 katolika	110 Hrvata, 5 Mađara, 2 Slovaka i 420 Srba
6. Đurišić (Gjurišić):	5 katolika	nema Hrvata
7. Hum:	288 katolika	127 Hrvata i 768 Srba
8. Hum pusta:	6 katolika	nema Hrvata
9. Hum Varoš:	84 katolika	177 Hrvata i 220 Srba
10. Jankovac:	4 katolika	nema Hrvata
11. Kometnik:	16 katolika	nema Hrvata
12. Kuzma:	3 katolika	nema Hrvata; 1953. je 12 Hrvata i 175 Srba
13. Lisične:	45 katolika	nema Hrvata
14. Macute:	185 katolika	15 do 19 Hrvata; 1953. je 700* Srba, a 1929. bilo je 415* pravoslavaca.
15. Mačkovac:	287 katolika	nema Hrvata; 1953. je 114 Hrvata, 24 Mađara, 2 Nijemca, 1 Srbin
16. Popovac:	10 katolika	nema Hrvata; 1953. je 2 Hrvata, 170 Srba
17. Pušina:	167 katolika	nema Hrvata

18. Rijenci:	74 katolika	nema Hrvata; 1953. je 3 Hrvata, 398 Srba
19. Sekulinci:	5 katolika	54 Hrvata, kasnije samo 3, a 553 Srba
20. Slane Vode:	250 katolika	nema Hrvata
21. Smude:	20 katolika	nema Hrvata
22. Striječevica:	8 katolika	nema Hrvata
23. Vučjak:	57 katolika	nema Hrvata
24. Zvečevo:	447 katolika	nema Hrvata; 1953. nema Zvečeva na popisu
25. šumski radnici (<i>in silvis</i>):	800 katolika,	1948. ni jedan
Ukupno:	5062 katolika. ²⁹	Ukupno: 1603. , bez življa iz Balinaca, 1307 Hrvata i 6.711, odnosno (bez Baliaca) 6.471 Srbin. ³⁰

Što se tiče popisa Srba 1948. i 1953., treba napomenuti da nismo uzimali brojidbene podatke onih sela u kojima ne žive Hrvati, odnosno, katolici.

Primjerice, 1929. selo Kometnik imalo je 700 pravoslavaca, Lisičine 726, Macute 415, Popovac 380, Pušine 735, Rijenci 180, Sekulinci 762, Smude 199 i Vučjak 203, što je ukupno 4300 pravoslavaca, odnosno Srba. Njihov se broj u tim selima do 1948. i 1953. uvećao. No, ako uzmemo samo taj broj od 4300 pravoslavaca iz 1929. i spojimo ga sa 6711, **dobivamo u razdoblju od 1948. do 1953. sljedeće brojno stanje na području župe Voćin: 1307 Hrvata i 11.011 Srba.** Usporedimo to s brojidbenim podacima iz 1929. i 1936., kada je na tom području živjelo oko 5000 katolika i oko 7000 do 8000 Srba.

Evo još jednoga pokazatelja: u samome sjedištu župe, u Voćinu, bilo je 1929. između 900 i 1000 katolika, a pravoslavaca između 800 i 900. Godine 1948. Hrvata je svega 383, a Srba 1.626. Slično je i u Čeralijama: 334 katolika, a pravoslavnih 440., dok je godine 1948. Hrvata 282., a Srba 1.247.

Usprikoš užasnim stradanjima katolika voćinske župe u II. svjetskom ratu i poraću, te nestanku gotovo 4/5 žitelja župe etničkim i vjerskim čišćenjem i progonom, Hrvati su i nadalje nosili stigmatu »zločinaca« i »narodnih neprijatelja« što je utjecalo da se njihov broj i nadalje smanjuje.

²⁹ Šematizam Zagrebačke nadbiskupije, 1936, str. 121-122.

³⁰ *Narodni i vjerski sastav stanovništva Hrvatske 1880.-1991. po naseljima RH.* Državni zavod za statistiku. Zagreb 1998, str. 2317-1350.

Tek je godine 1963. župa Voćin dobila svoga župnika, a od 1966. se u župi Voćin uredno vodi 11 sela u kojima žive katolici, ili u kojima postoji bilo kakav katolički znak: 1. Voćin; 2. Bokane, selo je od 1907. imalo groblje i zvonik sa zvonom, što je uništeno u II. svjetskom ratu; 3. Čeralije, selo je imalo groblje, a od 1908. zidani zvonik i zvono; 4. Hum, selo je imalo od 1900. zidani zvonik, a od 1907. svoje groblje; 5. Hum Varoš; 6. Macute, selo istočno od Voćina na rijeci Voćinki, imalo je groblje od 1921. te zvonik i zvono od 1923., što je uništeno u II. svjetskom ratu; 7. Mačkovac Voćinski, jedno od najvećih sela voćinske župe, ima zvonik i zvono; 8. Prevenda, popisi od 1917. navode selo Pušina, formirano prije I. svjetskog rata koje je 1917. imalo 136 katolika i 735 pravoslavaca. Do 1930. je zajednički dijelilo groblje s Drenovcem, a od 1930. imalo vlastito katoličko groblje; 9. Slana Voda, selo u kojem je uoči I. svjetskog rata bilo 360 katolika, imalo je zvonik i dva raspela; 10. Drenovac Slatinski, selo u kojem su Jankovići izgradili dvorac i dvorsku kapelicu. Selo je imalo groblje, preuređeno 1923., te kapelicu (10 x 5m) sagrađenu prema nacrtima mjernika Reislera, koju je 19. listopada 1924. blagoslovio slatinski župnik i dekan Julije Bürger; 11; Zvečevo s kapelicom Sv. Martina.³¹

Katolika je ukupno u svim selima bilo samo 981, što brojčano nije ni 1/5 nekoć ugledne hodočasničke župe.³² I taj je broj stanovnika imao tendenciju opadanja, što se pokazalo nakon 20 godina (1986), kada je župa brojila jedva 700 katolika.³³ Broj katolika bio bi još porazniji da se nakon II. svjetskog rata nije naselilo ponešto Hrvata katolika, napose iz BiH. Brojke nam sve govore!

II. Arhivska izvješća o stradanjima u Voćinu i tamošnjoj župi tijekom II. svjetskog rata

Gore prikazani rast župe u Voćinu, pratio je revni duhovni rad župnika ove prostrane župe. Spominjemo neke od njih, koji su djelovali do II. svjetskog rata. **Mijo Bogadek** (*Petrijanec, 1851 – +Voćin, 4. IV. 1886) došao je iz Novigrada Podravske, nabavio kip Gospe Lurdske te su započela hodočašća vjernika u Voćin. Umro je u Voćinu u 35. godini. **Stjepan Kovač** prisegao je za župu Voćin, 18. studenoga 1886., i djelovao ondje do smrti 1910. **Matija God** prisegao je za župu Voćin, 18. ožujka 1910., i djelovao ondje do smrti 1912. **Julije Bürger** prisegao

³¹ Andrija LUKINOVIĆ. *Naša Gospa Voćinska*, 1986, str. 68-78. – Selo Pušine neće biti »formirano poslije Prvog svjetskog rata«; ono je već 1917. imalo 136 katolika i 735 pravoslavnih.

³² Šematizam Zagrebačke nadbiskupije. Zagreb 1966, str. 181.

³³ Andrija LUKINOVIĆ. *Naša Gospa Voćinska*, 1986, str. 68.

je za Voćin, 6. studenoga 1912., i djelovao ondje do prisege za župu u Slatini, 15. ožujka 1923., gdje je bio i dekan. **Franjo Pipinić** prisegao je za župu Voćin, 5. prosinca 1923., i djelovao do prisege za župu u Požegi, 26. ožujka 1935., nakon smrti tamošnjeg župnika i prepozita Teodora Kraljevića. Pipinić je utjecao na Voćin i iz Požege, jer je čitavoga života podržavao hodočašća u voćinsko svetište. **Josip Martinac**, rodnom iz župe u Voćinu, došao je iz Krapja nakon Pipinića 1935. kao upravitelj župe i ostao dok nije ubijen 1943. godine.³⁴ Župnik Martinac i dekan iz Slatine Bürger, pisali su Nadbiskupskom duhovnom stolu u Zagreb izvješća o stradanju Voćina i župe u vrijeme II. svjetskog rata. Pisali su kako bi upravu Zagrebačke nadbiskupije i nadbiskupa dr. Alojzija Stepinca točno izvjestili o činjeničnom stanju na terenu. Ta su pisma izvorni povijesni dokumenti na temelju kojih se može objektivno rekonstruirati što se uistinu događalo u tome razdoblju, bez uplitanja ideološke promidžbe. Obojicu je osudila i ubila komunistička vlasti u Drenovcu, u komunističkom i četničkom gubilištu, gdje su počinjeni brojni zločini nad ljudima iz Slavonije. Stoga i ovdje, prije donošenja samih dokumenata, želimo prikazati upravo živote dvojice svećenika, žrtava komunizma.

Josip Martinac, župnik u Voćinu

Rođen je 25. studenoga 1905. Izvori spominju dva različita mjesta njegova rođenja. Andrija Lukinović navodi da je »rođen u Pakracu, ali su mu se roditelji brzo preselili u Staro Zvečevo«. Kroničar umrlih svećenika vjerojatno zbog toga navodi da je Martinac rođen u Starom Zvečevu, dok Marko Trstenjak smatra da je rođen u malom mjestu Borki, u župi Voćin. Ovaj podatak potvrđuje i dr. Josip Buturac: »Martinac je rođen u Borkima, malom selu u Papuku, od roditelja šumskih radnika, koji su ovamo doselili iz Gorskog Kotara.« Pučku školu polazio je u Voćinu, gimnaziju u Slavonskoj Požegi i Travniku, a studij teologije u Zagrebu. Nadbiskup dr. Antun Bauer zaređio ga je za svećenika, 29. lipnja 1930., a mladu misu služio je u Voćinu, 2. srpnja iste godine, u vrijeme župnika Pipinića. Bila je to prva mlada misa u ovom mjestu nakon 1864. pa je mnoštvo svijeta pribivalo slavlju. Kapelansku službu vršio je u Novoj Bukovici (1930–1932), bio je do 1935. upravitelj župe u Krapju te u Voćinu od 1935. do smrti 1943. godine.

U Voćinu je 1935. dao uvesti električnu rasvjetu i naručio je oslikane prozore za kapelicu (pokrajnju lađu), no oni zbog rata nisu postavljeni. Optužen je »da je početkom 1943. spremao oružani ustanak protiv NOP-a u oslobođenom Voćinu,

³⁴ Andrija LUKINOVIĆ. *Naša Gospa Voćinska*, 1986, str. 50–62. – Stjepan RAZUM. *Vjeroispovijedi i župničke prisege Zagrebačke nadbiskupije.*, Zagreb 2010, str. 375, 378, 379, 410, 416, 430.

a u toku 1941. vršio masovna nasilna prekrštavanja na području svoje župe«. ³⁵ Osuđen je na smrt i pogubljen.

Komunistički vojni sud u Drenovcu svoje tvrdnje potkrijepio je izjavama dviju osoba: Ivana Jankovića i Milice Dobrijević. Njihove su riječi bile dostatne da župnik Martinac bude ubijen, iako ga tužitelji nisu teretili konkretnim optužujućim djelima.

Dr. Josip Buturac zapisao je o Martincu: »Uvijek tih, povučen, marljiv, točno vrši dužnosti, ali se ničim ne ističe. Kao župnik u Voćinu ostao je tih, povučen, požrtvovno vrši svećeničke dužnosti, o politici nikad ne razgovara, ne upliće se ni u kakvu prepirku. Pobožan je. Četnici su ga ubili kao katoličkog svećenika, Hrvata, bez povoda i bez izlike.«

Kroničar Nadbiskupskoga duhovnog stola zapisao je: »Tu je razvio lijepu djelatnost [u župi Voćin op. S. Kožul] i kao svećenik i kao Hrvat. To je pak bilo zazorno tamošnjim partizanima, te su ga odveli u šumu, dakako prije ga opljačkavši, i tamo su ga ubili, 22. ožujka 1943. Žrtvo vjere i rodoljublja, slava Ti!«

Marko Trstenjak tvrdi da je župnik Martinac odveden iz Voćina 22. ožujka 1943. i potom ubijen u Slatinskom Drenovcu. Po njegovu mišljenju radilo se o osveti tamošnjih četnika koji su od 1943. promijenili odore i svi se odreda proglasili partizanima. *Katolički list* donosi podatak da je župnik Martinac »17. srpnja 1943. mučen i strijeljan od partizana na Papuku«, ³⁶ dok orahovički župnik Ivan Đanić već u pismu Nadbiskupskom duhovnom stolu u travnju 1943. piše da je Martinac ubijen u ožujku 1943. ³⁷ Dekan Bürger veoma određeno izvješćuje Nadbiskupski duhovni stol, jer je osobno bio u Voćinu, i piše da su župnika Martinca najprije 8 dana zatočili u župnom dvoru, a onda ga uoči njegova imendana na Josipovo, 18. ožujka 1943. u 21,30 sati odveli u Drenovac. Najvjerojatnije je stoga da je ubijen 22. ožujka 1943. Da bi opravdali svoj sramni zločin nad župnikom, okrivili su ga za oružanu pobunu i držanje oružja, što je podmetanje i neistina.

Umorstvom mladoga župnika Martinca i uništenjem župe, željelo se ušutkati svaki glas koji bi mogao dati izvorno svjedočanstvo o počinjenim nedjelima i zločinima svih strana u sukobu. U javnosti je gotovo pola stoljeća ostala samo

³⁵ *Dokumenti o protunarodnom radu i zločinima jednog dijela katoličkog klera*, Zagreb 1946., str. 63.

³⁶ NAZ, Matica umrlih svećenika II, str. 121. Dr. Josip Buturac, izvješće od 1. kolovoza 1990. SVZN, br. 2/1943, str. 57 »dne 22. 3. 1943. odveden od partizana«. *Katolički list*, 1943, br. 28, str. 19-21. »17. VII. 1943. mučen i strijeljan od partizana u Papuku. M. M.« AZN-PA, bilješke Marka Trstenjaka.

³⁷ Stjepan KOŽUL. *Martirologij Crkve zagrebačke*, 1998, str. 93-94. – Isti. *Deset godina nakon Martirologija Crkve zagrebačke*, 2008, str. 44-45. – Isti. *Svjedoci vjere na tlu Požeške biskupije*, 2009, str. 28-29. – Andrija LUKINOVIĆ. *Naša Gospa Voćinska*, 1986, str. 59-60.

komunistička propaganda i zabrana istraživanja i govorenja o komunističkim zločinima. Premda već dvadeset godina imamo državu Hrvatsku, određene snage u javnosti, političke i medijske, opravdavaju komunističke zločine i protive se njihovu istraživanju i osudi, pravdajući ih »antifašizmom«.

Julije Bürger, dekan i župnik u Podravskoj Slatini

Rođen je 30. listopada 1885. u Kuli, župa Kutjevo, od oca Mije i majke Elizabete, rođene Bauernfreund. Školovao se u Požegi, u Zagrebu je završio teologiju na Bogoslovnom fakultetu, a za svećenika je zaređen 1909. Bio je kapelan u župi Kaptol, a nakon prerane smrti voćinskoga župnika Matije Goda, prijavio se 11. svibnja 1912. na natječaj za župu Voćin, te je odlukom nadbiskupa dr. Antuna Bauera imenovan župnikom.

Već je početkom I. svjetskog rata mobiliziran kao vojni svećenik, a za njegova izbivanja župom su upravljali kapelan Pavao Matica, pa Stjepan Franceković. Po povratku s ratišta brinuo je oko nabavke zvona, održavanja svetišta i organiziranja hodočašća. U župi je uspostavio Bratovštinu svete krunice i širio pobožnost Presvetom Srcu Isusovu. Postao je 1923. župnikom, a potom i dekanom u Podravskoj Slatini.³⁸

U slatinskoj župi marljivo je vršio službu što svjedoči i sljedeći zapis: »Bistar um, odličan nastupom, revan vjeroučitelj, dobar propovjednik, točan u službi. Pun ljubavi za dobro duša. Njegovom zaslugom i nastojanjem osnovane su nove župe u Virovitičkom dekanatu. Veliki prijatelj siromašnih i potlačenih. Osuđen, mučen i ubijen od partizana 10. prosinca 1944. u Drenovcu.«³⁹

Kao uzrok njegova ubojstva komunistička promidžba navodi »prekrštavanje« Srba u kotaru Podravska Slatina i tobožnje prijetnje internacijom upućivane ljudima. Zbog njegova njemačkoga podrijetla predbacivali su mu povezanost s Nijemcima. Osim toga, ponajviše mu se predbacivalo da je opljačkao voćinsku župnu crkvu.

U posjedu smo dva vjerodostojna svjedočanstva koja pokazuju da je Bürger bio suzdržan prema njemačkoj vojsci i ustaškom pokretu. Godine 1940. u Sloveniji je naručio nove orgulje za župnu crkvu. Kad je Slovenija 1941. pripojena

³⁸ Andrija LUKINOVIĆ. *Naša Gospa Voćinska*, 1986, str. 57-58.

³⁹ NAZ, Matica umrlih svećenika II, str. 129. Njegovo umorstvo spominje nadbiskup Stepinac u svom znamenitom govoru na komunističkom sudu u Zagrebu, 3. listopada 1946. Župnik Božo Vukoja iz Crnca u popisu ubijenih svećenika od 16. ožujka 1945: »10. XII. 1944. mučen i konačno ubijen od partizana u Papuku.« E. J.

Reichu, Bürger se dosjetio kako da izbjegne plaćanje carine za orgulje pa je kao Nijemac pristupio Kulturbundu. Što se tiče »prekrštavanja« Srba, činio je to kao i drugi svećenici u ratnom vrtlogu, držeći se crkvenih propisa, isključivo na molbu samih ljudi i radi toga da spasi njihove živote.

Nakon što je ubijen voćinski župnik Josip Martinac, Bürger je postao upravitelj župe Voćin pa je – kao područni dekan i zakoniti upravitelj voćinske crkve – prevezao u Podravsku Slatinu Gospin kip i u dva maha ponešto pokretnoga inventara kako bi ga sačuvao od uništenja.⁴⁰ Nešto je prevezao i njegov subsidijar, svećenik Slovenac, Jakob Kosi. Nije bio »pljačkaš voćinske crkve« nego je dočuo da će Nijemci zapaliti voćinsku crkvu pa je htio spasiti što više inventara. Nakon sukoba s partizanima selo je zapaljeno, a 8. svibnja 1944. zapaljena je i voćinska crkva. O svim događanjima savjesno je izvješćivao Nadbiskupski duhovni stol u Zagrebu.

»Ujesen 1944. partizani su zauzeli Podravsku Slatinu. Osvojili su je već 4. travnja 1944. pa je tom prilikom poginulo 167 ljudi, a obitelji čiji su članovi bili u hrvatskim vojnim formacijama – opljačkane su. Uhitili su sve osobe koje su imale bilo kakve veze s domobranskom vojskom. U noći, 7. travnja 1944., njemačka je vojska napala partizane pa su se ovi morali povući. Ustaše su tom prilikom ubile deset osoba.

Kad su ujesen 1944. partizani ponovo ušli u Slatinu, uhićeno je oko 120 uglednijih ljudi među kojima je bio i župnik Bürger. Partizani su tijekom zime ostali u Slatini, a Slatinčane koje su uhitili odveli su u šumu. Većina tada uhićenih Slatinčana po kratkom postupku osuđena je na smrt u Drenovcu i pobijena. Tisuće Hrvata leži po proplancima Papuka, a bukve su im nadgrobni spomenici«, svjedoči Slatinčanin, kanonik Milan Balenović.

»U Slatini nije ubijeno mnogo pravoslavaca. Mnogi su 1941. iselili u Srbiju, a poslije rata vratili su se u svoje domove. Unatoč tome zavlada je velika mržnja prema Hrvatima. Nakon rata OZN-a je ubila više Hrvata nego što ih je poginulo u ratu. Pokojni župnik Bürger uživao je veliki ugled u narodu. Upravo to i mržnja prema Katoličkoj crkvi bili su uzrokom njegovoj likvidaciji, a ne prekrštavanje, Kulturbund i "pljačka voćinske crkve". S današnjega motrišta možemo reći da je on bio mučenik za vjeru. Ubijen je na zvjerski način. Odrezali su mu oba uha, genitalije i jezik, iskopali oči i tukli kolcem po glavi. Zločin nad Bürgerom opisao

---

⁴⁰ *Dokumenti o protunarodnom radu i zločinima jednog dijela katoličkog klera*, Zagreb 1946, str. 7; dalje: DOKUMENTI. – Milan STANIĆ. *Suđenje Lisaku, Stepincu, Šaliću i družini ustaško-križarskim zločincima i njihovim pomagačima*. Zagreb 1946; dalje: SUĐENJE. Andrija LUKINOVIĆ. *Naša Gospa Voćinska*, 1986, str. 58. Bilješke župnika Marka Trstenjaka. Sjećanja kanonika Milana Balenovića iz Zagreba, napisana 3. rujna 1990.

mi je u razgovoru moj školski kolega Nemanja Trbojević. Njemu je pak sve to ispričao njegov kolega sa studija nakon rata, koji je izvršio zločin nad Bürgerom. Rekao mi je tada i prezime toga čovjeka, više ga se ne sjećam. Bilo je to vrijeme osvete i velike mržnje prema Hrvatima što pokazuje i slučaj koji ću ispričati.

Ilija Trbojević, bilježnik u Drenovcu, za vrijeme rata nastanjen u Slatini, imao je dva sina blizanca: Nemanju i Uglješiu. Nemanju sam maloprije spomenuo. Obojica su bili moji školski kolege. Nije mi poznato zbog čega su kao gimnazijalci dospjeli u logor Jasenovac. Župnik u Vrapču, Ivan Maglica, zauzeo se za njih, izvukao ih iz logora i smjestio kod salezijanaca u Zagrebu. Ovdje su završili gimnaziju i nakon rata vratili se u Slatinu. Jedan od braće Trbojević želio je poći u franjevce. Sve je već bilo uređeno, ali je odustao radi velikoga pritiska koji su na njega vršili roditelji. Nisu mogli dopustiti “da srpsko dete postane katolički monah”. To je manje važno. No, činjenica je da je Katolička crkva Iliji Trbojeviću spasila sinove Nemanju i Uglješiu, koji bi teško dočekali svršetak rata da ih župnik Maglica nije izvukao iz logora Jasenovac i omogućio daljnje školovanje. U znak “zahvalnosti”, Ilija Trbojević bio je među prvim potpisnicima koji su tražili da se župnika Bürgera osudi na smrt. To je neshvatljivo!

Stariji Slatinčani i danas se s poštovanjem sjećaju ubijenoga župnika Bürgera i smatraju ga mučenikom jer znaju pod kakvim je okolnostima izgubio život.«⁴¹

U pismohrani Nadbiskupskoga duhovnog stola zapisano je: »Skrivao je i oslobađao Srbe i komuniste gdje je i kako mogao, no to mu se nije uvažilo, nego je bilo njemu na štetu što je pristao uz Kulturbund, te je osuđen i ustrijeljen.«⁴²

Dragutin Pelikan u svojoj knjizi o slatinskim žrtvama piše da je »odvođenje slatinskoga župnika i dekana Julija Bürgera u Drenovac izazvalo mnogo uzbudjenja u cijeloj okolici, jer je on uz voćinskoga župnika Martinca bio drugi svećenik ubijen u Drenovcu.«⁴³ Poslije njegove likvidacije zločinci su izdali obavijest da je imenovanom svećeniku suđeno za počinjene zločine te da je kao zločinac osuđen na smrt strijeljanjem.« Donosi i neka svjedočanstva šumskih radnika o tome.

Najnovija istraživanja slatinskoga kraja pokazuju sljedeće brojčano stanje žrtava:

- na »krvavi slatinski Uskrs« od 4. do 6. travnja 1944. poginulo je ili je ubijeno 396 osoba. Poznata su imena 229 osoba, »njih je prepoznala njihova

⁴¹ Kanonik Milan Balenović, izvješće od 3. rujna 1990.

⁴² Arhiv Zagrebačke nadbiskupije – Posebni arhiv, tj. kutije s bilješkama pri stvaranju knjige *Spomenica žrtvama ljubavi Zagrebačke nadbiskupije* (Zagreb 1992) i Stjepan KOŽUL. *Martirologij Crkve Zagrebačke*, 1998. AZN-PA, bilješka.

⁴³ Pravilno je »treći svećenik«, jer je na samo Petrovo, 29. lipnja 1943., u Drenovcu osuđen na smrt i mladi župnik u Orahovici Ivan Đanić (*1910.–+1943) te je i ubijen.

rodbina i sahranila ih u obiteljskim grobnicama. Ostalih 167 izmasakriranih i do gola svučenih ljudi nitko nije prepoznao; bili su to vojnici iz Bosne i Srijema, Slatinčani su ih sahranili u tri zajedničke grobnice na ulazu u katoličko groblje.«

- na različite načine bez suđenja ubijeno je tijekom rata i poslije rata 286 osoba
- u borbi je tijekom rata na raznim bojištima poginulo 275 osoba
- na križnom putu u kolonama smrti 1945. nestale su 373 osobe
- Sa slatinskoga područja ubijena je, poginula ili nestala 1321 osoba.⁴⁴

Autor je donio i proglas o presudi Vojnoga suda⁴⁵ koji je Julija Bürgera osudio na smrt, a koji je svjedok vremena i postupaka ljudi koji su bili »gospodari života i smrti«. Taj proglas bjelodano pokazuje kako su u Drenovcu, toj »slavonskoj Jazovki«, osuđivani nevini ljudi na montiranim procesima.⁴⁶

Nakon prikaza života i umorstva ove dvojice svećenika, slijede njihova izvješća Nadbiskupskom duhovnom stolu u Zagreb, jedno izvješće župnika Martinca i osam izvješća dekana Bürgera. Slijede i dva izvješća koja se odnose na umorstvo župnika Martinca Nadbiskupskom duhovnom stolu u Zagreb, te jedan promidžbeni letak slovenskih svećenika i partizana. Sva ona zorno predočuju stvarno stanje na terenu:

1. Izvješće župnika Martinca od 16. prosinca 1942. godine

Župa Voćin teško je stradala glede ljudi i imovine tijekom svih ratnih godina. O tome svjedoče izvješća pristigla na Nadbiskupski duhovni stol u Zagrebu. Iz Slatine se 16. prosinca 1942. dopisom javio upravitelj župe Voćin, Josip Martinac: *Dana 10. XII. 1942. otišao sam iz Voćina u službenoj deputaciji k Velikoj župi u Osijek. Međutim, Voćin je osvojen od partizana 12. XII. te se sada ne mogu vratiti u Voćin. Nalazim se privremeno u Podravskoj Slatini kod gosp. dekana. U Voćinu se nalazi subsidijar veleč. gosp. Kosi koji obavlja sve najpotrebnije. Crkva i župski stan do sada (su) još posve pošteđjen(i). To javlja(m) po dužnosti, da prečasn naslov znade i dalje odredi.*⁴⁷

⁴⁴ Dokumentirano i opširnije vidi: D. PELIKAN. *Slatina u vjetrovima povijesti*. Slatina 1997, str. 125-146.

⁴⁵ Vojni sud VI. Korpusne vojne oblasti NOVJ, Vijeće kod Komande slatinskog područja, Borj: Sud 340/1944, Dne, 8. XII. 1944. Dokument je potpisao: Predsjednik vijeća: Ljubomir Šarić, s. r.

⁴⁶ Stjepan KOŽUL. *Martirologij*, 1998. str. 42-45. – Isti. *Deset godina nakon Martirologija Crkve zagrebačke*, 2008, str. 26-29. – Isti. *Svjedoci vjere na tlu Požeške biskupije*, 2009, str. 12-17.

⁴⁷ Dopis voćinskoga upravitelja župe Josipa Martinca od 16. prosinca 1942., iz Dek. ureda Virovitičkoga, br. 92/1942. (NDS, br. 13397/1942), list 513. – NAZ, NDS ima 11 izvješća koja se odnose na

U Voćin se uspio vratiti nakon pet dana, a na ispomoći mu je bio kao duhovni pomoćnik (subsidiar) i mijenjao ga u odsutnosti slovenski svećenik Jakob Kosi, jedan od oko 300 slovenskih svećenika prognanika. Njih su na zamolbu zagrebačkoga nadbiskupa dr. Alojzija Stepinca primile vlasti NDH i dale im dozvolu boravka, a Nadbiskup ih je štitio i razmjestio po župama kako bi se spasili i preživjeli ratne nevolje do povratka na svoje župe u Sloveniji.

2. Dekanatski ured u Podravskoj Slatini, dopis dekana Julija Bürgerera od 21. prosinca 1942. godine

Nadbiskupskom duhovnom stolu: *Javljam da se župnik Martinac danas vratio u Voćin, jer ga je vojska opet zauzela. U noći od 6. na 7. o. mj. bili su partizani prodrli u Slatinu. Spalili su željezničku stanicu, občinu, jedan dio građanske škole, u kojem su bili domobranci, i jednu privatnu kuću, od logornika ustaške mladeži. Crkvu nijesu pohodili, a niti mene. Kraj crkve su imali jednu svoju strojnicu. Imali su pred Slatinom pripravnih oko 200 kola, koja su trebala odvesti plijen. No kako je vojska pružala otpor, nijesu mogli svoj plan izvesti. S Voćinom smo odmah drugi dan imali vezu po ljudima, koji su dolazili ovamo, a koje su partizani u glavnom nesmetano propušali. **Oplijenili su u glavnom sve katoličke kuće, i oni i okolni bivši pravoslavci**, ali su ubili samo jednog bivšeg legionara s ruskog ratišta. Počeli su organizirati mladež da ih privedu (k) sebi, no katolička mladež je uglavnom pobjegla. Iz župnog stana su odnijeli radio i nekoje manje stvari. Kapelanu su naložili da mora držati misu, te su dali i proglas, da ne brane vjeru i ne ruše crkve niti ubijaju svećenike, a taj je proglas kapelan morao i u crkvi pročitati. U župnom su dvoru bili dva dana na hrani. Poručili su po župnikovoj sestrični Martincu, da može doći kući, no sestrična mu je napisala, neka ne dolazi. Cijeli je ovaj kraj sada na udarcu i dok ne bude očišćen Papuk i Bilogorje, ne će biti sigurnosti. Narod je jako zaplašen. U noći od subote na nedjelju su bili zauzeli Orahovicu, no samo na kratko vrijeme, jer u Čačincima je domobransko zapovjedništvo za ovaj kraj, a i u Našicama imade vojske. Ali oni još uvijek imadu inicijativu u svojim rukama.*

Iz ovoga je razvidno da je njemačko-ustaška vojska potisnula partizane iz Voćina pa se župnik Martinac mogao vratiti kući u Voćin i nastaviti župničko služenje. Vidljiv je i način partizanskoga djelovanja, odnosno, partizanskoga »oslobađanja« Voćina i Slatine. Pljačkali su »oni i okolni bivši pravoslavci« tj. prijelaznici na katoličku vjeru, kojima su župnici na taj način spašavali živote i imo-

---

stradanja voćinske župe, a objavljena su u: Stjepan KOŽUL. *Stradanja u Zagrebačkoj nadbiskupiji za vrijeme Drugoga svjetskoga rata i poraća*. Zagreb 2004, str. 210-219, 260, 355.

vinu. Vidljiva je tijesna povezanost srpske pobune protiv NDH i partizanskoga pokreta koji se borio za vlast i obnovu Jugoslavije, kao totalitarne komunističke tvorevine. Baze su im bile Bilogorje i Papuk koje su nazivali »oslobođenim teritorijem« odakle su djelovali prema većim naseljima pod kontrolom ustaša i domobrana, dok ih ovi nisu potisnuli uz pomoć njemačke vojske. Različite vojske često su se izmjenjivale, Voćin im je bio strateški važan kao poveznica od Požeške kotline prema Podravlju, od Pakraca prema Čačincima i osječkoj strani. »Kapelan« u gore citiranome tekstu je Slovenac, Jakob Kosi, a partizani su mu naredili da služi misu i narodu pročita njihov proglas o poštivanju vjere, Crkve i svećenika. Tipična komunistička dijalektika; jedno su iznosili u načelima i promidžbi, dok je stvarnost bila posve drugačija.

3. Dekan Bürger javlja ponovo 7. veljače 1943. godine

Nadbiskupskome duhovnom stolu o stanju u Voćinu i Virovitičkome dekanatu: *Znanja radi javljam, da je župa Voćin sa celim svojim teritorijem od 6. siečnja t. g. pod vlašću partizana. U početku su viesti o župniku bile loše, da su ga odveli. No kasnije su bile utješljivije, dok se 28. I. nije sam župnik javio listom, da su i crkva, kao i župni stan ostali netaknuti. Veli, da su s njim bili »vrlo fini«. Glavno, da je živ, kao i kapelan gosp. Kosi. No, sada veze s Voćinom postaju sve teže, ali mislim, da je ondje glavna pogibao prošla, jer mi danas dvije žene iz voćinskog filijala pripoviedaju, da ljudi za nedjeljni polazak u crkvu od partizana dobivaju propusnice. Ostale župe dekanata (Virovitički dekanat) su za sada još pod upravom N.D.H., ali je bojazan, da i one mogu doživjeti sudbinu Voćina. Slatina je već tri puta bila napadnuta: 6. XII. 1942., 30. I. i 2. II. t. g. (1943.). Kod prvog je napada spaljena željez. stanica, občina i gradjanska škola. Druga dva napada im nisu uspjela, jer (su) navalili slabijim snagama. Medjutim je obrana Slatine od vojničkih vlasti vrlo zanemarena, pa je celo pučanstvo u stalnom strahovanju. Okolna sela, koja su i malo vezana brdima i šumama, podpuno (su) u njihovim rukama. Bili su se zaletili već i u ravnicu – Gor. Miholjac, i spalili občinu. Župnika i crkvu nisu dirali. Isto tako je 6. XII. 1942. bila napadnuta Cabuna. Kod župnika Mathesza su bili i malo nestrpljivo nastupili, te mu odnieli nešto odiela i radio. Čujem, da su 3. II. t. g. bili u Špišić Bukovici, i spalili občinu. Tako isto i župa Turnašica leži pod njihovom vlašću. Javljam to sve, da se kadgod uzmogne sastaviti kronika o župama naše nadbiskupije u doba ovog rata.*

4. Dekan Bürger javlja 3. travnja 1943. godine

Nadbiskupskome duhovnom stolu u Zagrebu: *Danas sam bio u Voćinu, da vidim, u kojem se stanju nalazi župa. Župnika Martinca su na 18. III., u ½ 10 sati u večer, partizani odveli. Bio je već prije toga 8 dana u župnom dvoru zatočen i pod stražom. Okrivljivali su ga, da je tobože snovao ustanak proti njima i da imade skrivenoga oružja. Pretražili su sav stan i crkvu, dapače je morao otvoriti (i) svetohranište. Oni su tražili ma i lažni uzrok, da mu se mogu osvetiti, što je prije prvoga pada Voćina, na 10. XII. 1942., išao s jednom deputacijom u Osijek, da traži pojačanje vojne posade. Iz Voćina su ga odveli do Slatinskog Drenovca, a odatle dalje nema traga. Čujem da je župnik iz Orahovice Gjanić izjavio, da je Martinac mrtav. Mogao je to možda čuti od partizana, koji su također dulje vrijeme vladali Orahovicom. Svakako je loše bilo za Martinca, da je počelo čišćenje proti partizanima, jer bi (ga) inače bio opet njegov rodjak valjda spasio. Na 18. III. su zrakoplovi naše, dotično njemačke vojske, bombardirali Voćin, te su jednu bombu bacili u crkveno dvorište između crkve i župnog stana. Na crkvi je oštećen krov, navlastito dio, koji gleda prema župnom stanu. Taj je dio pokriven s limom, pa se uslijed pritiska zraka lim digao i izkrivio. Pala je u glavnom s te strane i žbuka, da se sada vidi podkrovlje. Uništena su i glavna, kao i sakristijska vrata, no već su postavljena nova privremena, da se crkva može zatvoriti. Prozori su, osobito tri slikana, teško oštećeni. Oltari su ostali neoštećeni. Strop je u glavnom razpucan duž cijele crkve, a nad korom je oko 3 četv. metra palo dolje. Crkveno ruho i posudje je neoštećeno. Župni stan je još teže oštećen od crkve. Sav je crijep s krova zbačen i polupan, svi prozori sa strane crkve su razlupani i izbačeni, stropovi su napuknuti, a na nekoliko mjesta su napuknuti i zidovi. U stanu je nemoguće stanovati radi pogibelji rušenja, a također cijela zgrada prokisa-va. Krovište stoji, pa bi se mogla zgrada pokriti, da imade crijepa. Krov crkve će se moći barem za nuždu urediti, jer (je) pokrovni lim dobar, a imade i nešto u pričuvu eternita, za drugu stranu krova sa ulice. Pozvao (sam) crkvene starješine i odredio da odmah pozovu domaćeg limara, koji je krov već pregledao, da počne s poslom. Novaca imade kod preč. Nadb. duhovnog stola od patronatske odkupne glavnice. Ne može se čekati, dok Ministarstvo pravosuđa i bogoštovlja odredi raspravu, da patron S. H. Gutman u Belišću, sada podržavljeno poduzeće, kao i supatron Croatia d. d. u Zvečevu, te opravke izvedu, premda su oni to još dužni, jer patronat još nije konačno dobio razrješnicu. S krovom župnog stana će biti teže, jer u Voćinu nema crijepa, a iz Slatine ga voziti 24 klm (nije lako). Željezničke veze s Voćinom još nema, a pitanje je kada će se uzpostaviti, jer su partizani u najvećem dijelu (prugu) razorili (Gutmanova pruga Čačinci-Voćin). U Voćinu vrši duhovnu pastvu slovenski svećenik, gosp. Jakob Kosi, star 67 godina. Prilažem njegov dopis upravljen meni, u kojem moli, da se njega premjesti, a u Voćin pošalje drugog svećenika. Njegova*

je molba opravdana, jer je za te sadanje prilike prestar, a uslijed tih partizanskih napadaja i vlade, dosta izgubio živce. Njega partizani lično nijesu nikada napadali, no sve te trzavice kroz gotovo već godinu dana moraju na živce razorno djelovati. Trebalo bi onamo mjesto njega postaviti mladjeg slovenskog svećenika, koji bi pred partizanima bio sigurniji od svećenika Hrvata. Provodjalo se, doduše, kroz 14 dana akcija proti partizanima, ali su izbjegavali otvorenu borbu s vojskom, te im je glavna snaga još netaknuta, a njemačka vojska, koja je u glavnom akciju provodjalo, jučer je napustila teren. Zato su ljudi u Voćinu još uvijek u strahu, da će Voćin opet pasti pod partizane. Prema tomu bi se imao u Voćin namjestiti mlađji sposoban slovenski svećenik. Crkveno posudje sam danas, osim jednog kaleža, ponio sa sobom, pa ću ga ov(dje) pohraniti. Također će u ponedjeljak dovesti i crkveno misno ruho. Uzeo sam i crkveni novac kojega ću, dok ga razmijenim, poslati. Svećenik, koji bi bio namješten mjesto gosp. Kosia, mogao bi biti imenovan upraviteljem 'in spiritualibus', a hranu bi imao kod župnikovog oca i sestrične, koji bi i dalje vodili gospodarstvo, dok se župa ne bi konačno popunila, ako je župnik Martinac doista mrtav. A sada se stalno na tu župu ne bi tako lako nitko ni dao namjestiti.⁴⁸

Prema dekanu Bürgeru, koji se brine za župu u Voćinu, duhovnu bi upravu župe u danim okolnostima mogao preuzeti mlađi slovenski svećenik. Njega, pretpostavlja, partizani vjerojatno ne bi zlostavljali jer su slovenske svećenike progнали nacisti iz Slovenije u Hrvatsku, gdje su našli utočište.

5. Mlađi župnik iz Orahovice, Ivan Đanić, piše 13. travnja 1943. godine

Nadbiskupskome duhovnom stolu o župniku Josipu Martincu i prilikama: *Ne za širu javnost, nego samo za preč. Naslov, priopćujem slijedeću, neugodnu i žalosnu vijest: Vlč. gosp. Martinac, župnik u Voćinu strijeljan je prošlog mjeseca u šumi. Optužba ga tereti, da je organizirao omladinski ustanak protiv 'šume' i da je u vezi s time, pronadjeno u župnom dvoru lakog i teškog oružja. Izdala ga je, navodno, neka djevojka. Strijeljan je iza preslušanja i osude, neprimjetno u hodu, samokresom u zatiljak. Prema tome, nije mučen. Prošle nedjelje, boravilo je ovdje divizijsko zapovjedništvo iz šume, pa je jedan član toga zapovjedništva prije podne došao k meni, sa željom, da mu kažem, hoću li poslije podne biti kod kuće, jer da želi zapovjedništvo doći k meni, da me informira o faktičnom stanju stvari župnikove u Voćinu, koji je »strijeljan po svojoj zasluži«. Medjutim,*

---

⁴⁸ Dopisi Dek. ur. Podravska Slatina od 21. prosinca 1942. br. 80/1942. (nepotpisan) (NDS, uz br. 13397/1942), od 7. veljače 1943. br. 5/1943. (NDS, br. 2016/1943) i od 3. travnja 1943. br. 13/1943. (NDS, br. 4040/1943), list. 513abc.

poslije podne naišla je manja skupina naše vojske, pa su se oni razišli, a da nijesu mogli doći k meni. Tako nijesam mogao ništa točnije doznati, o zadnjim časovima vlč. gosp. Martinca. Poslije sam dobio opet poruku, da će uskoro, usput, zapovjedništvo k meni doći, da mi dade istinite podatke, da se ne stvori lažna propaganda o strijeljanju pok. Martinca. Međutim, do danas ih nema, a nit znamem, kada će doći. Župnik iz Feričanaca, vlč. gosp. B(ranko) Birt, pušten je. Iz kuće mu je sve odnešeno. Bio je vezan i pješice tjeran, kojih 13 km. Po noći je otjeran u šumu, a ujutro donijela su mi djeca njegov bired, kojeg su našli na cesti i po kojem se zaključilo, da je on otjeran kroz Orahovicu. Ja sam odmah otišao za njim u šumu, došao sam u štab i zamolio preslušanje u mojoj prisutnosti. Udovoljili su mi. Četiri sata trajalo je preslušanje i obrana. U večer je pušten, doveli su ga k meni na konak, kako sam ih molio. Od onda, čuju se neprestano glasovi običnih njihovih vojnika, koji se bune radi toga, što je isti pušten, jer da je »bandit« i da ga treba strijeljati. Zato sam mišljenja, da se vlč. gosp. Birt, čim prije (treba) ukloni(ti) iz Feričanaca, da im ne bi pao u ruke po drugi puta, jer mu onda ne bi bilo više spasa. Imadem još toga mnogo, što bi se trebalo priopćiti, ali se ne može na papir staviti. U Božjim je rukama budućnost Crkve, a narod pokazuje probudjenje vjerske svijesti, do samog mučeništva. Naše je oružje za borbu, molitva i žrtva, a dragi Bog pokazuje triumf svoje Crkve, ne preko pojedinaca, nego preko cijelog naroda. Auktoritet sv. Oca, upravo nevjerovatno raste, čak i kod samih protivnika.⁴⁹

I iz ranijega Bürgerova izvješća o partizanskome zahtjevu da slovenski svećenik Kosi u Voćinu tijekom mise pročita narodu proglas vidi se, kao i iz Đanićeva izvješća, partizanska i komunistička promidžba. Oni se tobože ne protive vjeri, Crkvi i svećenicima, nego samo »likvidiraju pojedince prema njihovoj zasluži«. Čak i župniku Đaniću lažu da su kod Martinca »u župnom stanu« pronašli »lakog i teškog oružja«. Sugeriraju Đaniću kako ne žele da se u narodu pročuje da ubijaju svećenike. Premda su Martinca, doduše, ubili, opravdavaju se da su to učinili zbog Martinčeva dizanja ustanka i posjedovanja lakoga i teškoga naoružanja. Čista podvala! Mladi župnik Đanić, kada je pisao te retke nije slutio da je za dva mjeseca, tj. na samo Petrovo, on sljedeći na redu za likvidaciju.

6. Biskupski ordinarijat u Đakovu, 11. svibnja 1943., priopćuje Nadbiskupskome duhovnom stolu u Zagrebu sadržaj dopisa župnoga ureda u Petrijevcima o župniku Martincu: *Umoljava se preč. Naslov, da bi imao dobrotu obavijestiti preč.*

⁴⁹ Dopis župnika Ivana Đanića iz Orahovice od 13. travnja 1943. bez br. (NDS, br. 4504/1943), list 514.

*Nadbiskupski ordinarijat u Zagrebu, da je župnik vlč. Josip Martinac iz Voćina, strijeljan od partizana polovicom mjeseca ožujka u Papuku. Ovaj župni ured obaviešten je od stranke, koja je zajedno s njime bila u zarobljeničtvu – samo je stranka zamolila, da joj se ime drži u tajnosti.*⁵⁰

7. Dekan Bürger, 16. svibnja 1943., nastavlja s izvješćem o teškome stanju u Voćinu: *Jučer 15. o. mj. mi je občinski načelnik iz Voćina, koji je proživio napad i borbe u Voćinu, savjetovao, da za sada ne ostane svećenik u Voćinu, jer će sve obitelji katoličke izseliti. Pokazao mi je popis, na kojem je bilo ubilježeno 176 obitelji, koje su se za izseljenje prijavile, te pre(ma) tomu ne bi od katolika u Voćinu nitko skoro ni ostao. Zato sam poručio gosp. kapelanu Kosiu Jakovu, da i on otidje odande i nastupi (na) svoje mjesto u Bedekovčini. Partizani su na 8. o. mj. Voćin zauzeli, ali su ga na 11. o. mj. opet njemačke i hrvatske čete oslobodile. No, njemačke su čete pripadnike njemačke skupine odmah preselile u okolicu Virovitice, a i naša je vojska, kao i vlasti, savjetovala Hrvatima, da se i oni izsele. Prema tomu je položaj nesiguran i nejasan. Izselila se i sestrična župnika Martinca, pa ne bi svećenik mogao dobiti ni hrane, a ni stana, jer je župni stan podpuno demoliran, a pošto je sve obrtništvo iz Voćina izselilo, ne bi imao ni pristojnog stana. Danas je gosp. Kosi dovezao ovamo (u Slatinu) sve župne knjige i ostale crkvene stvari. Ključ od crkve je predao crkvenom tutoru, koji će možda ostati u Voćinu. Možda će od seljaka nešto ostati, pa ću dati pobrojiti i javiti, da preč. Duhovni stol, prema broju (župljana) odluči, da li će poslati svećenika. Možda će se prilike opet poboljšati, da se ljudi vrate, ako vojska bude pokazala, da će Voćin održati. Partizani će bezuvjetno nastojati, da Voćin dobiju u svoje ruke, jer im je važan kao odskočna daska za cijelu Podravinu. Glede administracije i duhovne pastve, najgore je za samo mjesto Voćin, jer je od svih okolnih župa udaljeno preko 20 klm. Ostala sela se dadu administrirati iz susjednih župa. Pokušati ću sa zapovjedništvom u Voćinu, možda bi dali od vremena do vremena prevozno sredstvo za kojega svećenika, u koliko budu putovi sigurni. Prema kazivanju gosp. Kosia, njemačka će vojska ovih dana opet otići, a naša vojska niti nema na raspolaganju toliko prevoznih sredstava, pa će se moći možda samo na velike blagdane dati sv. Misa. Za sada se ne može još ništa stalno odrediti, dok se ne ustale prilike, a to ću onda javiti.*⁵¹

⁵⁰ Dopis Biskupskoga Ordinarijata u Đakovu od 11. svibnja 1943. br. 84/1943. AA. (NDS, br. 5027/1943), list. 515.

⁵¹ Dopis Dek. ur. Podravska Slatina od 16. svibnja 1943. br. 22/1943. (NDS, br. 5054/1943), list 515a.

Iz dopis se vidi borba i stalna izmjena različitih vojska u Voćinu, kao važno-strateškomu mjestu. Već su u svibnju 1943. župljani iseljeni, posebice obrtnici, dok su seljaci vezani uz zemlju uglavnom ostajali. Vršila se planska evakuacija stanovništva zbog njihove životne ugroženosti. Svećenik Jakob Kosi dopremio je »župne knjige i ostale crkvene stvari« iz Voćina u Slatinu, a potom je premješten za duhovnika u Bedekovčinu, gdje su časne sestre Kćeri Božje Ljubavi vodile dom za djevojčice. U to je vrijeme sudbina župe koja nestaje, bila posve neizvjesna.

8. Dekan Julije Bürger raspitivao se u međuvremenu o sudbini župnika Martinca te je, 11. lipnja 1943., o svojim saznanjima obavijestio Nadbiskupski duhovni stol u Zagrebu: *U predmetu sudbine župnika voćinskog Josipa Martinca, obratio sam se na zapovjedništvo područja Podravlja u Gjurgjenovcu, kod kojega se kao zarobljenik nalazi partizanski politički komesar Božo Pištelić, rodod iz Slatine. Na moj dopis odgovorilo mi je zapovjedništvo sljedeće: »U vezi Vašeg dopisa izvješćujemo Vas, da smo preslušali imenovanog Pištelića u prednjoj stvari i on izjavljuje, da je zaista 22. ožujka o. g. strijeljan jedan katolički svećenik iz Voćina u Slat. Drenovcu. Ime mu ne zna, kao ni mjesto, gdje je pokopan. Prema njegovoj izjavi bio je tamo samo jedan katol. svećenik, pa prema tomu je sigurno, da se to odnosi na imenovanog pokojnog župnika iz Voćina. Drugih podataka nemamo!« Potpisan je bojnik Ivan Stier. S Martincem su bili u Slat. Drenovcu istodobno kod partizana zarobljena dva željeznička činovnika S. P. Ž. imenom Beretić iz Čadjavice i Faber iz Podravske Moslavine, koji su dali iste informacije. Prema njihovim izjavama izgleda, da partizani nijesu Martinca ni pokopali, jer su se nakon strijeljanja brzo povratili noseći njegove čizme i odijelo. U Voćinu se radi partizana još ne može uzpostaviti redovita duhovna pastva, pa nije za sada ni potrebno raspisati natječaj za tu župu.⁵²*

Sve je jasno. Neprijatelji njegovi »i odijelo s njega skinuše«, da ga ponize i predaju zaboravu na nepoznatome mjestu. Ipak, iz tame zla pojavljuju se i pukotine svjetla, koje otkrivaju nalogodavce i počinitelje zločina.

9. Dekan Julije Bürger, nakon svih gornjih izvješća odgovara istoga dana, tj. 24. lipnja 1943., na okružnicu Nadbiskupskoga duhovnog stola i o stanju u svojoj župi u Slatini: *Podatke glede štete na bogoštovnim objektima javio sam dopisom Dekanatsk(og) ureda od 5.(!) IV. 1943., br. 13. (Isprvno od 3.IV.1943. br. 13.). U međuvremenu nije nastalo novih šteta, osim što je župni stan bez krova, a uslied kiša sigurno podpuno uništen. Šte(te) su nastale uslied bombardiranja naše, dotič-*

⁵² Dopis Dek. ur. Podravska Slatina od 11. lipnja 1943. br. 34/1943. (NDS, uz br. 5027/1943), list 515b.

Stjepan Kožul, Voćinska stradanja tijekom II. svjetskog rata

no njemačke vojske. Na župnoj je crkvi krov popravljen sa svotom od kojih 47.000 kuna, a unutarnje šte(te) na prozorima i vratima, i stropu, još nijesu popravljene. Župni se stan nije mogao pokriti, jer nije bilo materijala. Sada su opet partizani gospodari, pa se ne može ništa raditi.

Statistički podatci župe u Voćinu za 1940., 1941. i 1942. godinu:

1940.			1941.			1942.			»Prelaznici«		Pali u ratu	
Rođeni	Vjenčani	Umrli	Rođeni	Vjenčani	Umrli	Rođeni	Vjenčani	Umrli	Židovi	Ostali	Poginuli	Ubijeni od partizana
170	19	100	140	49	91	218	30	141	4	823	1	18

Uz podatke o rođenima, piše: Židova je krštenih 4, obitelj namještenika kod tvrtke S. H. Gutmann d. d. U matici prelaznika imade ubilježnih 58, koji su prešli sa grčkoistočne na rimokatoličku vjeru. Nadalje imade popis grčkoistočnih 194 obitelji sa 765 članova, sačinjen od kotarske oblasti u Podravskoj Slatini, da su tražili prelaz, a privatna je bilješka župnika Martinca s olovkom: 'Prešli muški 11. II., a žene 10. II. 1942.' *No, prešla su sva sela koja se nalaze na teritoriju župe Voćin, ali nijesam našao nigdje popisa. Morati će novi župnik sve te podatke pokupiti, u koliko bude moguće, jer su i svi spi(si) voćinske, čeralijske i drenovačke občine, pod koje ta sela spadaju, izgorili.*

Uz podatke, pak, umrlih, piše: *U godini 1941. poginuo je od četnika prigodom prvog napada na Slat. Drenovac, 21. XI., tabornik Josip Petin, kolar.*

To je bio uvod u borbe u ovom kraju. U godini 1942. poginulo (ih) je 18, od četnika i partizana, koji su ubilježeni u matici. To su sami domaći župljani. No, na 12. XII. 1942. bio je Voćin prvi put od partizana zauzet, pa je palo mnogo vojnika-ustaša i domobranaca, koji nijesu uvedeni u matici, jer ih nijesu ljudi poznavali, a partizani su ih dali zakopati u zajedničke grobove, tako da se ne zna ni broj palih, a kamo li njihova imena. Pojednosti o smrti poginulih ne znam, a teško je ustanoviti, jer su se katolici iz Voćina gotovo svi izselili i razišli po selima između Slatine, Virovitice i Našica.⁵³

Ta vitalna župa, koja je 1940. imala 170 rođenih i 100 umrlih, 1941. – 140 rođenih i 91 umrlih, a 1942. – 218 rođenih i 141 umrlih, počela je od svibnja 1943. do svibnja 1944. nestajati zbog ratnih borbi, progona i raseljavanja.

⁵³ Dopis Žup. ur. Voćin iz Podr. Slatine od 24. lipnja 1943. br. 7/1943. (NDS, br. 6577/1943), list 515c.

10. Dekan Julije Bürger skoro godinu dana kasnije, tj. 9. svibnja 1944., piše Nadbiskupskome duhovnom stolu: *Javljam da je župna crkva Majke Božje od Pohoda u Voćinu spaljena i prema navodima njemačkih vojnika stoje samo još goli zidovi. Dalo ju je spaliti njemačko zapovjedništvo. Isto su tako spaljena sva sela župe Voćin, jer njemačka vojska želi na taj način partizanima uništiti sve nastambe i uporišta. Ja sam na 1. svibnja bio sam u Voćinu i iz crkve donio ovamo kip Majke Božje i nekoje druge stvari. Ostali su kipovi na pokrajnim oltarima i tri škirnje sa slikanim prozorima, koji su naručeni prije rata, a nije ih pok. župnik Martinac dao montirati, dok se ne uredi strop crkve. Htio sam ovih dana opet otići u Voćin, no ne mogu dobiti podvoza. Zvona su također skinuta i biti će odvezena, jamačno kao ratni plijen, u Njemačku. Župljani voćinski su se već u svibnju 1943. mnogo izselili, osobito obrtnici. U ožujku ove godine izseljeni su svi pripadnici njemačke skupine, a tom su zgodom otišli i mnogi Hrvati, koji su se bojali partizana, tako da je ogromna većina župljana već bila ostavila područje župe. Ostatak župljana je morao prigodom sadašnje protupartizanske akcije izseliti u okolicu Slatine. Tako danas nema na području voćinske župe ni jednog župljana. Bivši pravoslavci, prelaznici, su ponajviše sada otišli s partizanima iz straha pred njemačkom vojskom u šume, tako da u svim tim selima, osim vojnika, nema žive duše. Ista slika, kao za vrijeme provale Turaka u 15. (16.) vijeku. Sve matične knjige, crkveno posudje i odijela i rublje sam već prošle godine dao prenijeti u Slatinu, pa je sve spašeno, osim nekih sitnica. Da li će se ta župa opet moći kada otvoriti, pitanje je budućnosti, o kojoj ne možemo sada govoriti.*

Dekan Bürger, po službenoj dužnosti, veoma precizno izvješćuje Nadbiskupski duhovni stol o zlodjelima pojedinih vojski i skupina. Narod bježi, iseljuju se obrtnici od svibnja 1943., rjeđe seljaci, a u ožujku 1944. iseljeni su i »Volksdeutscheri« koji su se povukli s njemačkom vojskom. Bivali su mnogi po logorima u Austriji, dok se nisu dokopali slobode u Njemačkoj, a oni koji su ostali u Hrvatskoj, doživjeli su poratni komunistički progon do istrebljenja i konfiskaciju imovine.

Nadbiskupski duhovni stol odmah je, 19. svibnja 1944., pismeno zamolio Ministarstvo skrbi za postradale krajeve da se procijeni šteta i da se uzme u obzir obnova te nadasve vrijedne građevine. Slično je pismo uputio i Povjerenstvu za oštećene krajeve kod Velike župe Baranja u Osijeku, a dekana Bürgera zamolio da se pobrine za voćinska zvona i pohrani ih na župnome dvoru u Slatini.

11. Promidžbeni letak o uništenju crkve u Voćinu iz 1944. godine. Tiskan je u tiskari Oblasnoga narodnooslobodilačkog odbora za Slavoniju, potpisali su ga *katolički svećenici i dušobrižnici u Voćinu*, Slovenci Janko Petan i Ivo Javornik, koji

su svoje dušobrižničke dužnosti u Voćinu vršili sa znanjem i odobrenjem crkvenih vlasti. U letku pišu da se misa zadnji put služila u voćinskoj crkvi 23. travnja 1944. i nastavljaju: Kad su Nijemci i ustaše počeli ovogodišnju proljetnu ofenzivu sa jakim snagama, njemačke trupe su dne 29. IV. ove godine bez borbe unišle u Voćin. Oni su već imali unaprijed određeni plan, da potpuno unište Voćin kao tobožnju partizansku centralu Slavonije. To su Nijemci i izveli, jer su u selu opljačkali sve što god su našli, a zatim popalili sve do posljednje zgrade. Unaprijed je odlučeno da zapale i crkvu, zato su dovukli sa sobom iz Podravske Slatine gosp. dekana Julija Bürgera, koji je pokupio crkveno ruho, kip Majke Božje i kipove drugih svetaca sa oltara i sve to otpremio u pratnji njemačke vojske u Slatinu. Crkvena zvona i metalne dijelove orgulja opljačkali su Nijemci. Kraj crkve u Voćinu također je stajalo i drveno kamenito raspelo na koje su hitlerovci pucali i razbili ga. Zatim je zapaljena crkva. Pred očima ustaša, koji u svim zvjerstvima nad vlastitim narodom potpomažu Nijemce gorila je dika Slavonije i dika katoličke Hrvatske. To se je dogodilo rano u zoru u ponedjeljak, dne 8. V. 1944. god. deseti dan otkada se je nalazila njemačko-ustaška vojska u Voćinu i 30 sati prije nego se ista povukla iz barbarski uništenog mjesta.

Radi se o znakovitu promidžbenome partizanskom letku s licem i naličjem koji govori o pljački, stradanju Voćina i paljenju župne crkve od Nijemaca, 8. svibnja 1944., s posebnim političkim naglascima o zlodjelima samo jedne, tj. njemačko-ustaške strane. Tomu se želi pridružiti i pothvat dekana Bürgera. Da bi letak bio što »vjerodostojniji«, potpisnici su označeni kao *katolički svećenici i dušobrižnici u Voćinu*, koji su svoje dušobrižničke poslove vršili *sa znanjem i odobrenjem crkvenih vlasti*. Ne piše komu su bili dušobrižnici u već ranije opustošenoj župi (od svibnja 1943. do svibnja 1944) i po nalogu kojih crkvenih vlasti. To se pitanje postavlja, jer ih područni dekan Bürger, nakon odlaska svećenika Jakoba Kosija uopće nigdje ne spominje, premda se on kao dekan brinuo za voćinsku župu, dok ga partizani ujesen 1944. nisu s drugima odveli iz Slatine i ubili 10. prosinca 1944. u Drenovcu. U ovome se letku zapravo njega optužuje. Ništa se u letku ne govori o stradanjima voćinske župe od 1942., koje su izazvali pobunjeni četnici i partizani. Nema spomena o mladom voćinskom župniku Josipu Martincu ili Ivanu Đaniću iz Orahovice! Zbog toga letak i njegovi autori ostavljaju gorak okus politike i ideologije. Osim toga, potpisnike letka ne nalazimo ni u Šematizmu Zagrebačke *nadbiskupije* od 1. prosinca 1943. Tko su zapravo bila ta dvojica slovenskih svećenika?

Prognali su ih 1941. Nijemci iz Slovenije, kao i drugih oko 300 svećenika. Osobitu osvetu i revanšizam prema Slovencima pokazali su upravo Nijemci iz okolice Graza, koje su Slovenci, gorljivi pristaša stvaranja Jugoslavije, protjerali 1918. iz Slovenije. Ti su Nijemci govorili Slovencima da svoj progon mogu zahva-

liti politici svećenika dr. Antona Korošca, tvorca tzv. *Majske deklaracije* (V. 1918). Dr. Anton Korošec bio je predsjednik Slovenske ljudske stranke i predsjednik Jugoslavenskoga kluba u Beogradu 1920., u kojemu su bili i zastupnici Hrvatske pučke stranke (Seniorat) iz Hrvatske, na čelu s predsjednikom Stjepanom Barićem. Sličan su revanšizam tih ratnih godina pokazali i Mađari u Bačkoj te u Mađimurju, koje je pripadalo Zagrebačkoj nadbiskupiji.

U takvim teškim ratnim okolnostima NDH je primila oko 300 prognanih slovenskih svećenika, a prihvatio ih je i kao jamac zaštitio zagrebački nadbiskup dr. Alojzije Stepinac. Na njegovu zamolbu vlasti su im dale dozvolu boravka, a on ih je razmjestio po župama i pomagao kao »braću u nevolji«, kako bi se po svršetku rata vratili ponovo na svoje župe u Sloveniju. Nitko od njih nije stradao na području NDH zato što je Slovenac ili svećenik. Osmorica su, nažalost, smrtno stradala u Jasenovcu zbog političkoga djelovanja, premda ih je sud osudio samo na kraće vremenske kazne i prisilni rad u logoru. Netko se u logoru stavio iznad suda i presude te na svoju ruku počinio zločine nad tim svećenicima. Sve je to osudio nadbiskup Stepinac u dopisima poglavniku dr. Anti Paveliću i ministru dr. Andriji Artukoviću, tražeći da se zločinci izvedu pred lice pravde.⁵⁴ Nadbiskup Stepinac i pomoćni biskup dr. Josip Lach više su puta molili slovenske svećenike da se posvete svećeničkoj službi i klone političkoga djelovanja jer su vremena opasna. Neke su i premještali s pograničnoga područja u unutrašnjost Zagrebačke nadbiskupije, samo da im pomognu othrvati se političkome djelovanju. No, u nekih je to bio najjači poriv jer su se opredijelili za Jugoslaviju u duhu Korošćeve izjave: »I najgora Jugoslavija, za Slovence je najbolja!« Za njih su obnovitelji Jugoslavije bili saveznici jer će, predmijevali su, Sloveniju osloboditi od Nijemaca pa su pristajali i na komunistički pokret zadojen boljševizmom i bezboštvom. S druge strane NDH je za njih bila nešto zazorno, neprihvatljivo, mimo plana, zapravo »hrvatski separatizam« koji uništava priželjkivanu Jugoslaviju. Većina Hrvata Jugoslaviju je doživljavala kao »tamnicu naroda«, a ne kao državu slobodnih i ravnopravnih naroda. Za neke slovenske svećenike država Hrvatska bila je posve neprihvatljiva, pa su dolazili u sukob s hrvatskim vjernicima, kao i sa svećenicima kojima su bili dodijeljeni u župu.

Većina Hrvata imala je drugačiji pogled na Jugoslaviju od Srba i nekih Slovenaca, baš kao Slovaci i Česi u odnosu na Čehoslovačku. Napose je to dolazilo do izražaja nakon krvoprolića u Beogradskoj skupštini 1928. i Radićeve smrti, te nakon što je 1929. kralj Aleksandar uveo šestojanuarsku diktaturu. Za Hrvate je iritantna bila i odluka dr. Korošeca da upravo tada, 27. srpnja 1928. (dok se

⁵⁴ Stjepan KOŽUL. *Deset godina nakon Martirologija Crkve zagrebačke*. Zagreb 2008, str. 97-135.

Radić u bolnici borio za život) sastavi »radnu vladu« kojoj se pridružio i Stjepan Barić, kao ministar socijalne politike iz Hrvatske pučke stranke (Seniorata). Ta je vlada pala već 30. prosinca 1928., a od siječnja 1929. uslijedila je dominantna politika unitarista i diktatura beogradskoga Dvora. U Hrvata sve je to izazvalo nepovjerenje prema Jugoslavenskome klubu (Senioratu) i »eminentno katoličkim strankama« iz Slovenije i Hrvatske s dr. Korošcem na čelu. Tada je i slavni kipar Ivan Meštrović poručio: »Kažite gospodinu Korošcu, neka svojom popovskom mantijom ne pokriva hrvatsku krv«. Korošec je i prije i poslije tih događaja u Beogradu bio ministar u raznim vladama, pa tako i ministar policije. Ovim kratkim pogledom u prošlost prve polovice XX. st., željeli smo razjasniti razliku u političkim pogledima slovenskih i hrvatskih svećenika na događaje u Kraljevini Jugoslaviji, pa i na stvaranje Banovine Hrvatske, 26. kolovoza 1939., potom na Simovićev puč 26/27. ožujka 1941., izveden uz pomoć Engleza, njihovih tajnih službi i novca, koji su pripremili unitaristi, protivnici sporazuma između Hrvata i Srba. Posljedica toga bio je početak rata Italije i Njemačke protiv Jugoslavije, 6. travnja 1941. U tom kontekstu postojala je i razlika u pogledima na proglašenje NDH, 10. travnja 1941., na njezino rušenje koje su provodili pobunjeni Srbi i četnici, te na komunistički pokret koji se borio prvotno za vlast, kao i za stvaranje nove Jugoslavije s boljševičkim, odnosno totalitarnim komunističkim sustavom.

Pogledajmo stoga, tko su bili spominjani slovenski svećenici u Voćinu, prema istraživanjima slovenske autorice Marjete Potočnik (2008), koja je do saznanja došla na temelju dokumenata:

Jakob Kosi, rodio se 21. srpnja 1876. u Sv. Križu kod Ljutomera. Za svećenika je zaređen 20. srpnja 1900. u Mariboru. Bio je župnik u Grižama kod Celja, kada je u ljeto 1941. prognan u Hrvatsku. Smješten je isprva u Petrinji i već 16. kolovoza 1941. bio je premješten u Nadbiskupski konvikt u Požegi, dok nije 2. rujna 1941. imenovan duhovnim pomoćnikom u Jakšiću. Voćinski župnik Josip Martinac pisao je ravnatelju Konvikta Miji Jeliću da bi trebao pomoć slovenskoga svećenika preko Božića, a i poslije blagdana. Jelić je predložio Jakoba Kosija pa je 5. prosinca 1941. taj stariji gospodin imenovan subsidijarom u župi Voćin te već sljedećega dana primio službu.

U toj župi doživio je teška vremena zbog žestokih borbi hrvatske vojske i partizana. Područje župe bilo je na izmjenice pod vlašću jednih i drugih. 18. ožujka 1943. Voćin su bombardirali Nijemci, crkva i župni stan bili su teško oštećeni. U crkvi skoro nije bilo moguće vršiti službu Božju i u župnom stanu nije bilo više moguće stanovati. Partizani su 22. ožujka 1943. odveli i kasnije ubili voćinskog župni-

ka Josipa Martinca. Zbog svih opasnosti i starosti vlč. Kosi zamolio je premještaj. Slatinski dekan Bürger držao je njegovu molbu opravdanom. U izvješću NDS-u od 3. travnja 1943. dekan piše, da je Kosi za »sadanje prilike prestar, a uslijed tih partizanskih napadaja i vlade, dosta izgubio živce. Njega partizani lično nijesu nikada napadali, no sve te trzavice kroz gotovo već godinu dana moraju na živce razorno djelovati. Trebalo bi onamo mjesto njega postaviti mladjeg slovenskog svećenika, koji bi pred partizanima bio sigurniji od svećenika Hrvata«. 14. travnja 1943. razriješen je službe subsidijara u župi Voćin te imenovan duhovnikom časnih sestara Kćeri Božje Ljubavi u Bedekovčini. Nove službe nije nastupio odmah, jer nije želio ostaviti župe bez svećenika, pa je u Voćinu više od mjesec dana čekao na dolazak svoga nasljednika. Ali kako je općinski načelnik iz Voćina 15. svibnja 1943. dekanu Bürgeru savjetovao, da za sada ne ostane svećenik u Voćinu jer će sve katoličke obitelji iseliti, dekan je kapelanu Kosiju poručio neka i on otiđe odande i stupi na svoje mjesto u Bedekovčini, pa je Kosi i otišao.

Sobom je dovezao neke crkvene stvari iz Voćina u Slatinu. Do kraja rata vršio je službu duhovnika Dječjega doma u Bedekovčini (*Državno djevojačko izbjeglište*), gdje je djelovalo dvanaest redovnica spomenute Družbe. Potom je 11. lipnja 1945. javio Nadbiskupskome duhovnom stolu da se vraća u svoju župu Griže kraj Celja, iz koje je 1941. protjeran. Zahvalio se na gostoprimstvu koje je našao u Zagrebačkoj nadbiskupiji tijekom progonstva. U ljeto 1945. razriješen je službe u Bedekovčini te se vratio u Lavantinsku (Mariborsku) biskupiju. U župi Griže bio je župnik sve do smrti 7. siječnja 1961. godine.⁵⁵

Jakob Kosi primjer je kako su se ponašali brojni slovenski svećenici, radeći i trpeći s vjernicima i kolegama svećenicima u teškim ratnim okolnostima i pazeći da ne ulaze u dnevnu politiku. Vršili su svoje svećeničko poslanje i čuvali se za povratak u Sloveniju.

Janko Petan, primjer je druge, manje skupine slovenskih svećenika koja je otvoreno stala na stranu partizana i podržavala stvaranje nove komunističke Jugoslavije, gledajući u njoj slobodu za svoju domovinu Sloveniju, bez obzira na njezin totalitarni komunistički ustroj.

Rodio se 31. prosinca 1906. u Sromljama kod Brežica. Za svećenika je zaređen 5. srpnja 1931. u Mariboru. Djelovao je kao kapelan kod Sv. Andrija u Halozama i zatim u Leskovcu. Nijemci su ga zatvorili 25. travnja 1941. u kapucinski samostan

⁵⁵ Marjeta POTOČNIK. *Blaženi Alojzije Stepinac i prognani slovenski svećenici u Zagrebačkoj nadbiskupiji (1941–1945)*. Magistarski rad na KBF-u Sveučilišta u Zagrebu, rukopis. Zagreb 2008, str. 168–169, 303. – *Opći šematizam Katoličke crkve u Jugoslaviji, 1939*, str. 303. – *Šematizam Zagrebačke nadbiskupije, Zagreb 15. prosinca 1944*, str. 32, 44.

u Ptuj, gdje je bilo još 25 uhićenih slovenskih svećenika iz ptujskoga okružja. S tom je skupinom svećenika protjeran nakon pet dana u Hrvatsku, 1. svibnja 1941. našli su se u Petrijancu kod Varaždina, a 2. svibnja 1941. stigli su u Zagreb.

3. svibnja 1941. tih 26 svećenika iz ptujskoga okružja primio je zagrebački nadbiskup dr. Alojzije Stepinac, koji im je obećao zaštitu i pomoć. Nudio im je stan i hranu u zagrebačkoj bogosloviji. Već 13. svibnja 1941. imenovan je duhovnim pomoćnikom u Donjoj Zelini. Sa župnikom Vjekoslavom Tkalecom, koji je Slovence držao samo planinskim Hrvatima,⁵⁶ nije se slagao u političkim stavovima pa nije bilo lako djelovati u istoj župi te zajedno živjeti. Tamo je vlč. Petan ostao do 14. studenog iste godine, kada je premješten kao subsidijar u župu Vetovo gdje je 25 studenoga primio službu. Već je 18. ožujka 1942. u istom svojstvu premješten iz Vetova u župu Oriovac, ali je dekret, na molbu vetovskoga župnika V. Tepeša te pristankom J. Petana, stavljen van snage. U Vetovu se 10. travnja 1942. proslavljala prva obljetnica NDH, kojoj vlč. Petan nije htio prisustvovati (uzroci njegovih sporova uvijek su bili političke naravi). Došlo je do svađe sa župnikom koji mu je predbacivao suradnju s partizanima te mu zaprijetio s posljedicama. Zbog toga je Petan otišao razgovarati s dekanom Mihovilom Pausom (u susjednu župu Kaptol), kojemu je obrazložio svoju situaciju. Dekan mu je napisao preporuku za NDS. Tako je 21. travnja 1942. razriješen službe duhovnoga pomoćnika u Vetovu te u istom svojstvu smješten u župu Dugo Selo, gdje je. 27. travnja preuzeo službu. Sam kaže da se odlično slagao sa župnikom Stjepanom Jelovečkim, koji je bio dobričina, te se izvrsno razumio i sa župljanima (kojima?, partizanima iz Dugoga Sela i Ježeva?). No pošto su ga tužili da pomaže partizanima te je postalo opasno za njegov život, 1. srpnja 1943. razriješen je službe duhovnoga pomoćnika u župi Dugo Selo te je imenovan u istom svojstvu u župi Kutina. Dekret za Kutinu stavljen je 12. srpnja van snage te je J. Petan imenovan duhovnim pomoćnikom u župi Podgorač. Tamo je službovao samo 2 mjeseca.

U rujnu 1943. otišao je u partizane. Sam Petan svjedoči, da oružja nije htio, te da je javio NDS-u u Zagreb gdje se nalazi. Molio je da mu se da kanonska misija (koju očito nije mogao dobiti, jer je svojevoljno napustio župu kamo je poslan na službu). **U listopadu 1943. bio je razriješen službe u Zagrebačkoj nadbiskupiji,** (što je objavljeno u *Katoličkom listu*). Preko (svoje ranije veze) dekana Mihovila Pausa, dobio je (navodno) usmeno odobrenje za obavljanje svih svećeničkih funkcija, osim vjenčanja. Više je puta slavio misu u voćinskoj župnoj crkvi, koju su potom

---

⁵⁶ Te su se ideje povlačile još od vremena Ilirizma u XIX. st., planirana je država Ilirija, kao u XX. st. Jugoslavija. Tkalec je bio župnik iz starije generacije svećenika, u Donjoj Zelini od 1905. godine. Radovao se što većoj samostalnosti i slobodi svoje domovine Hrvatske, nakon svih nevolja tijekom povijesti.

Nijemci bombardirali i 8. svibnja 1944. spalili. (Nijemci su Voćin i župnu crkvu bombardirali u ožujku 1943., a Petan je u rujnu 1943. došao u prazan Voćin partizanima kao i na Papuk. Dekan Bürger spasio je iz Voćina stvari prije nego što su Nijemci spalili crkvu. Poslao je NDS-u izvješće o tome već drugi dan, tj. 9. svibnja 1944., no Josipa Petana u tom izvješću uopće ne spominje. Vjerojatno je Petan bio s partizanskim jedinicama negdje u šumama Papuka, dok se Nijemci nakon paleža i pljačke nisu povukli iz Voćina. Petan je moguće preko dekana Pausa ishodio dozvolu da smije privatno služiti misu, ali u Zagrebačkoj nadbiskupiji nije mogao vršiti nikakvu svećeničku službu). *Tu je dolazio u vezu s partizanskim jedinicama u Slavoniji, te obilazio svećenike Slovence, kojima je govorio u prilog partizanskome pokretu* (vršio je svoje političko poslanje među slovenskim svećenicima, i boravio u to vrijeme na »oslobođenoj teritoriji« Voćina i okolice pod upravom partizana i domaćih Srba). *Zajedno sa slovenskim svećenikom Janezom Javornikom napisali su letak »Uništenje katoličke crkve Majke Božje u Voćinu«, tiskan u Tiskari Oblasnoga narodnooslobodilačkog odbora za Slavoniju.* Sam Petan piše da je s partizanima na Papuku *od 13. rujna 1943. do 9. kolovoza 1944. bio na području kojega su partizani oslobodili oko Voćina »dušni pastir i vjerski referent«.*

Svakako, ne odlukom crkvenih poglavara. Iz toga vremena potječe Petanov i Javornikov »letak« o paljenju župne crkve u Voćinu koje je učinila njemačka vojska, te o prethodnom Bürgerovu odnošenju kipa Gospe Lurdske i nekih predmeta iz voćinske crkve u Slatinu, bez da se pritom spomenulo ime Jakoba Kosija. Isti sadržaj, kao dio optužbe, našao se i u partizanskoj smrtnoj presudi Bürgeru, odnosno »Proglasu Vijeća kod Komande slatinskog područja«, 8. prosinca 1944. u Drenovcu, gdje je to prikazano kao da je Bürger opljačkao župnu crkvu u Voćinu u suradnji s okupatorima Nijemcima, a ne kao skrb područnoga dekana da spasi što se spasiti dade, o čemu je već drugi dan izvijestio Nadbiskupski duhovni stol u Zagrebu.

Petan je potom bio *vojni kurat XL. divizije od 10. kolovoza 1944. do 26. srpnja 1945. Od jeseni 1944. dodijeljen je Vjerskoj komisiji Hrvatske. U Šibenik je došao 5. veljače 1945., te biskupa Miletu molio za dozvolu obavljanja bogoslužja i za jurisdikciju. Biskup je to odobrio te mu povjerio duhovnu skrb za partizane u bolnicama u Šibeniku. Među bolesnima je djelovao i u drugim većim gradovima Dalmacije, u Biogradu na moru, Benkovcu, Zadru, Splitu i Dubrovniku te na Hvaru. U ljeto 1945. vratio se u Lavantinsku (Mariborsku) biskupiju te do smrti, 10. listopada 1972.,⁵⁷ bio župnik župe Sv. Andraž u Halozama.*

⁵⁷ Marjeta POTOČNIK. *Blaženi Alojzije Stepinac i prognani slovenski svećenici u Zagrebačkoj nad-*

Sve što je Josip Petan činio od rujna 1943., kada je napustio župu u Podgoraču i otišao samovoljno u partizane, učinio je na svoju ruku pa je razriješen svećeničke službe u Zagrebačkoj nadbiskupiji. Hrvatski svećenici molili su slovenske svećenike, kao i nadbiskup Stepinac i biskup Lach, da se klone politike i čuvaju svoje živote za buduće djelovanje u svome narodu. I Petana su često premještali zbog svađa i političkoga djelovanja, kako ne bi stradao. Znalo se dobro da političko djelovanje svećenika ne posvećuje nego često kompromitira i njega i Crkvu, bez obzira na političku boju. No, kod nekih svećenika poriv za politikom bio je snažniji od svećeničkoga poziva.

Ivo (Janez) Javornik, rodio se 30. prosinca 1913. u Št. Vidu, Ljubljanska biskupija. Zaređen je za svećenika, 3. srpnja 1938. Sljedeće 1939. bio je vojni svećenik.⁵⁸ Ne nalazimo ga na popisu slovenskih svećenika u Zagrebačkoj nadbiskupiji, jer je 11. srpnja 1941. smješten u đakovačko sjemenište.⁵⁹ Očito je djelovao u Đakovačkoj biskupiji dok nije otišao Josipu Petanu u partizane na Papuk, gdje su zajednički napisali spomenuti letak o paljenju župne crkve u Voćinu. Nije ga u svom radu obradila ni Marjeta Potočnik, a ne spominje ga ni područni dekan Bürger, koji je nakon paljenja voćinske župne crkve 8. svibnja 1944. o svemu odmah detaljno izvijestio NDS u Zagrebu, kako je već prikazano, te je nastavio i potragu za zaplijenjenim zvonima s područja voćinske župe. Javornik nije zakonito boravio u Zagrebačkoj nadbiskupiji, a Petanu je od rujna 1943. zabranjena svaka služba zbog napuštanja mjesta službovanja pa je logično što ih ne nalazimo na popisu slovenskih svećenika u Zagrebačkoj nadbiskupiji u *Šematizmu* od 1. prosinca 1943.

12. Dekan Bürger iz Slatine javlja, 1. lipnja 1944., da su zvona župne crkve u Voćinu, kao i sa seoskih tornjeva na području te župe odvezena navodno u Osijek na čuvanje. Tako mi je rečeno od zapovjedništva XV. ustaške bojne. Jedno se zvono župne crkve razbilo. Za sada se ne može ništa poduzeti, jer izgleda, da je zvona sa župne crkve dala odvesti njemačka vojska i dvojim, da ih je ona ostavila u Osijeku, nego ih je uzela valjda kao ratni plien, kao i sve, što je prigodom svoje akcije u tom kraju našla.

---

biskupiji (1941–1945), 2008, str. 213–215, 296. – *Opći šematizam*, 1939, str. 333. *Šematizam Zagrebačke nadbiskupije*, 1944, str. 45.

⁵⁸ *Opći šematizam*, 1939, str. 309.

⁵⁹ Marjeta POTOČNIK. *Blaženi Alojzije Stepinac i prognani slovenski svećenici u Zagrebačkoj nadbiskupiji (1941–1945)*, 2008, str. 301.

Ministarstvo skrbi za postradale krajeve javilo je Nadbiskupskom duhovnom stolu, 15. lipnja 1944., da je njegov dopis ustupilo *Velikoj župi Baranja u Osijeku, povjerenstvu za ustanovljenje štete*.

Nadbiskupski duhovni stol nakon dekanova izvješća piše Ministarstvu oružanih snaga o stradanju voćinske crkve i što se dogodilo sa zvonima te moli posredovanje kako bi se zvona spasila i sačuvala za bogoštovne svrhe.⁶⁰

Teške godine proživjela je župa Voćin u II. svjetskom ratu i poraću. To nam pokazuju i gornja izvješća. Vojske su se izmjenjivale te pljačkale, razarale, palile, činile nasilje, progonile i zločinački se ponašale prema stanovništvu. Župa je od svibnja 1943. do svibnja 1944. pomalo nestajala. Izmišljenom i podmetnutom optužbom partizani su osudili i ubili voćinskoga župnika Josipa Martinca. Slovenski svećenik Jakob Kosi nije više mogao trpjeti život u Voćinu. Župnik iz Feričanaca Branko Birt pobjegao je u Zagreb i spasio glavu, ali je uhićen nakon rata i osuđen na smrt, potom pomilovan na 20 godina zatvora, a u logoru Stara Gradiška robijao je 13 godina. Mladi župnik u Orahovici Ivan Đanić osuđen je u Drenovcu na samo Petrovo 1943. i ubijen. Dekan i župnik iz Slatine Bürger skrbio je za župu do svoga uhićenja, a potom su ga u prosincu 1944. partizani mučili i ubili u Drenovcu. Među ostalim, teretili su ga i zato što je spasio Gospin kip i prenio ga uz crkvene stvari, posuđe i ruho iz voćinske crkve u Slatinu, što mu je kao dekanu i upravitelju bila dužnost.⁶¹ Župnik u Čačincima Augustin Duković, ubijen je kolovoza 1948. u stanu.⁶²

13. Poraće u Voćinu i popis pučanstva iz 1948. godine

Župnika Josipa Martinca ubili su srbokomunisti NOP-a, rekosmo, još u ožujku 1943. godine.⁶³ Župom je upravljao dekan i župnik iz Slatine, Julije Bürger, kako

⁶⁰ Dopis Dek. ur. Podravska Slatina od 9. svibnja 1944. br. 11/1944. (NDS, br. 3761/1944); nacrti dopisa NDS-a Ministarstvu skrbi za postradale krajeve, Povjerenstvu kod Velike župe Baranja u Osijeku i Župnom uredu Podravska Slatina, sve od 19. svibnja 1944. br. 3761/1944; dopis Žup. ur. Podravska Slatina od 1. lipnja 1944. br. 52/1944. (NDS, br. 4228/1944); odgovor Ministarstva skrbi za postradale krajeve od 15. lipnja 1944. br. 956/1944. (NDS, uz br. 4228/1944); nacrt dopisa NDS-a Ministarstvu Oružanih snaga od 9. lipnja 1944. br. 4228/1944, list. 515d-519.

⁶¹ O ubijenim župnicima vidi: Stjepan KOŽUL. *Martirologij*. Zagreb, 1998: Julije Bürger (str. 42-45), Ivan Đanić (str. 55-57) i Josip Martinac (str. 93-94). O progonu župnika Branka Birta iz Feričanaca vidi ondje na str. 304-306.

⁶² Stjepan KOŽUL. *Martirologij*, 1998, str. 52-54.

⁶³ Stjepan KOŽUL. *Martirologij*, 1998, str. 93-94.

navode i šematizmi Zagrebačke nadbiskupije iz 1943. i 1944. godine. No, i Bürgera su partizani odveli iz Slatine te ga u Drenovcu osudili, mučili i 10. prosinca 1944.⁶⁴ ubili.

Župom Voćin upravljali su do 1949. franjevci konventualci, koji su djelovali u Slatini, a od 1949. do 1959. njome je upravljao slatinski župnik Stjepan Mičević. Javlja 2. ožujka 1951. sljedeće: *Voćinsku župnu crkvu oštetila (je) njemačka vojska, kada se povlačila iz Voćina. Danas stoje samo zidine crkve, a župni dvor (je) uništen do temelja. Šteta se ne može proc(i)jeniti bez stručnih lica. Zapravo u Voćinu uopće ne postoji župni dvor, jer je sve stradalo do temelja za vrijeme rata.*⁶⁵

Od 1959. do 1963. župom upravlja mladi župnik iz Čačinaca, Augustin Horvat. Uništena i razorena, bez župnoga stana, s razorenom župnom ogradom čekala je 20 godina – od 1943. do 1963. – vlastitoga pastira, i dočekala da zagrebački nadbiskup dr. Franjo Šeper dadne dekret i misijski križ mladome svećeniku Franji Bosnaru i pošalje ga u Voćin s riječima: *Bog Vas čuvao, a Marija vodila. Idite i spašavajte što se spasiti da!*

Bosnar je zaređen u prosincu 1961., već je kao mladomisnik tri puta bio u Voćinu, upoznao je poteškoće koje ga očekuju, a riječi njegova Nadbiskupa bile su mu dovoljne da pođe obnavljati razorenu i zapuštenu župu. Do tada je pastva bila posve neredovita. Svećenici su povremeno dolazili za veće blagdane. U župi nakon rata nije bilo dijeljenja sakrament sv. potvrde, dok to 1966. nije učinio pomoćni biskup zagrebački, mons. Franjo Kuharić. Pokušavali su župljani očistiti prostor crkve i s provizornim vratima zatvoriti ruševine, ali se uvijek našao netko da i to polomi. O Božiću i Uskrsu dolazili su mladomisnici iz Zagreba i odsjedali u kućama vjernika. Zvonar Ivan Peić spominjao je čak devetnaest svećenika koji su došli na službu. Za bogoslužni prostor poslužila je razorena kapela na groblju, koju su župljani ponešto uredili. Dakako, opustjele su i hodočasničke staze. Gospin kip nalazio se u Slatini pa su vjernici na Malu Gospu onamo hodočastili, dok ga upravitelj Bosnar nije vratio u Voćin. I nadbiskup Šeper dolazio je u Voćin izvidjeti što bi se moglo učiniti, prije nego li je u veljači 1963. imenovao Franju Bosnara upraviteljem župe, koji je potom započeo obnovu župe i njezine crkve te hodočašća Našoj Gospi voćinskoj.⁶⁶

Prije II. svjetskog rata župa Voćin brojila je oko 5000 katolika. U ratu i poraču mnogi su župljani ubijeni, a još ih je više raseljeno i prognano. Popis pučanstva iz

⁶⁴ Stjepan KOŽUL. *Martirologij*, 1998, str. 42-45.

⁶⁵ Dopis Žup. ur. iz Slatine od 2. ožujka 1951. br. 11/1951, list 229.

⁶⁶ Andrija LUKINOVIĆ. *Naša Gospa Voćinska*, 1986, str. 36-40, 60-61.

1948. i 1953. nema rubriku o vjerskoj pripadnosti, nego samo po nacionalnosti. Na području župe 1948. i 1953. bilo je između 1.200 i 1.400 Hrvata, koji su u najvećem postotku bili katolici. Među njima bilo je i novonaseljenih iz drugih krajeva, osobito iz BiH. No, njihov se broj i dalje smanjivao zbog više razloga, ali i onih političke naravi; tretirani su kao »zločinci« i »narodni neprijatelji« od onih, čiji je broj dvostruko narastao na račun »nestalih« katolika. Kako smo već naveli, 1966. je župa brojala 981 katolika,⁶⁷ 1974. bilo ih je 971, a 1986. manje od 700.⁶⁸ Brojke govore sve o stradanjima katolika u Voćinu i voćinskoj župi, napose s obzirom na činjenično stanje iz 1929. i 1936. godine.

The Sufferings of Voćin during World War II

Summary

The sufferings of Voćin during World War II and in the period after, that is, the sufferings of the parish area with the center in Voćin were a forbidden subject of discussion and study under the Communist government (1945-1990). After the sufferings of the now lost parishes of Zrin in Banovina and Španovica near Pakrac, the sufferings in Voćin were the greatest among all the parishes of the historic Archdiocese of Zagreb.

This paper deals with that from two perspectives. On the one hand, numerical data show the parish growth from 1771 (440) until 1936 (5062), and huge decline in the number of inhabitants in 1948 (and 1953), when the number of Catholics fell to just 1400. This number also includes new settlers, mostly from Bosnia and Herzegovina.

Despite the sufferings of Catholics, in the strategically important Voćin parish with the Shrine of Our Lady, in World War II and after – and we are talking about the disappearance of 80 percent of the inhabitants – Croats continued to bear the stigma of “criminals” and “enemies of the people”, so their number continued to decline. In 1964, the parish numbered 981 Catholics, and in 1986, less than 700. When we compare 5062 Catholics in the year 1936 and less than 700 in the year 1986 – everything becomes clear.

On the other hand, I include in the paper 12 original reports, testimonies of the time when they were created, in order to show what went on on Voćin area during World War II. One report is from Voćin parish priest Josip Martinac, and eight are from dean Julije Bürger from Slatina, from December 1942 until June 1944. In 1943 on Papuk Mountain, partisans killed father Martinac, and in December 1944 they killed dean Bürger. Another report is from the parish priest of Orahovica, Ivan Đanić, whom partisans sentenced to death on St. Peter's of 1943. One report is from the Bishops Ordinariate in Đakovo, and two reports are from two Slovenian priests who joined the partisan movement in 1943.

⁶⁷ Šematizam Zagrebačke nadbiskupije. Zagreb 1966, str. 181.

⁶⁸ *Opći šematizam Katoličke crkve u Jugoslaviji*. Zagreb 1975, str. 119. – Andrija LUKINOVIĆ. *Naša Gospa Voćinska*, 1986, str 68.

Stjepan Kožul, Voćinska stradanja tijekom II. svjetskog rata

Until World War II the parish of Voćin numbered just over 5000 Catholics, and it greeted the Homeland War with 700 souls. The numbers speak everything about the sufferings of Catholics in Voćin and Voćin parish during World War II and in the period after. The very seat of the parish was destroyed and the Shrine of Our Lady of Voćin was burned to the ground.

Keywords: Voćin parish, the suffering of Catholics, numerical data, World War II and after, Josip Martinac, Julije Bürger.

Ante NAZOR

Velikosrpska politika i pokušaj njezine realizacije početkom 1990-ih u Hrvatskoj

Kronologija novoga velikosrpskog projekta 1990-ih i njegovi ciljevi na primjeru Voćina

Sažetak

Autor u radu govori o velikosrpskome projektu, koji se započeo realizirati sredinom 1980-ih medijskim isticanjem navodne ugroženosti Srba u tadašnjoj Jugoslaviji. Kronološkim slijedom navodi važnije primjere suradnje srbijanskoga vodstva i vodstva JNA, koja je bila temelj ostvarenju cilja tadašnje srbijanske politike da »svi Srbi žive u jednoj državi«. Naime, srbijansko vodstvo bilo je uvjereno da će taj cilj ostvariti uz pomoć JNA koja je zapravo djelovala kao srpska vojska, posebice nakon što je vojni vrh JNA u svibnju 1990. razoružao hrvatsku Teritorijalnu obranu. Autor također govori o važnijim odlukama nove demokratski izabrane hrvatske vlasti i njezinim pripremama za obranu od sve izvjesnije agresije JNA i srpsko-crnogorskih snaga na Hrvatsku. Upravo na primjeru Voćina i okolnih mjesta, gdje su srpske snage u prosincu 1991. počinile masakr nad hrvatskim stanovništvom, može se zaključiti što je bio krajni cilj srbijanske agresije i na koji je način planirano stvaranje etnički čistoga prostora zamišljene velike srpske države.

Ključne riječi: velikosrpski projekt, srbijanska politika, oružana pobuna dijela Srba u Hrvatskoj, srpska agresija, JNA, Hrvatski sabor

Srbijanska politika krajem 80-ih godina XX. stoljeća – pokretanje novoga velikosrpskog projekta

Neki drže da kronologiju procesa raspada Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ) treba započeti već s 1980-om, kada je umro njezin doživotni i svjetski poznati predsjednik – Josip Broz Tito. Dakako, proces njezina raspadanja

ubrerala je agresivna velikosrpska politika koja je svoj temeljni cilj – »svi Srbi u jednoj državi« – prvo pokušala ostvariti centralizacijom postojeće države i osiguravanjem prevlasti najbrojnijega (srpskog) naroda u njoj (po načelu »jedan čovjek, jedan glas«). Početak medijske hajke radi homogenizacije i mobilizacije Srba, kao preduvjeta za ostvarenje toga cilja, veže se uz objavljivanje nacрта Memoranduma SANU u beogradskim *Večernjim novostima*, krajem rujna 1986. godine. Srpski nacionalisti, neargumentirano i netočno isticali su navodnu ugroženost Srba, odnosno srpstva u Jugoslaviji, a zapravo su težili što većoj centralizaciji države i dominaciji Srbije nad ostalim jugoslavenskim republikama. Vidno istaknut komentar novinara u spomenutim srpskim novinama (24. rujna 1986.) da sadržaj Memoranduma »zvuči kao novi poziv na novo prolivanje krvi«, iznimno je znakovit i nedvosmisleno upućuje na krivce za ratnu tragediju koja se 1991. dogodila u Hrvatskoj, a potom i u Bosni i Hercegovini.

Istodobno je s obećanjem da će brzo riješiti krizu na Kosovu započeo politički uspon Slobodana Miloševića, tada predsjednika Predsjedništva Centralnoga komiteta Saveza komunista Srbije, koji je bio jedan od ključnih političkih dužnosnika u pokušaju ostvarivanja cilja »svi Srbi u jednoj državi«. On se, naime, već od 24. travnja 1987. – kada je Srbima na Kosovu polju kraj Prištine rekao »ne sme niko da vas bije« – započeo smatrati zaštitnikom srpskih interesa. No, njegov nagli uspon započeo je nakon 8. sjednice Centralnoga komiteta Saveza komunista Srbije (rujan 1987), na kojoj se njegova politička struja obračunala sa neistomišljenicima. Tu je sjednicu, kao sudbonosnu za trasiranje velikosrpskoga osvajačkog puta, u svojoj knjizi *Put u bespuća* (Beograd, 1995., str. 19) istaknuo i tadašnji predsjednik Predsjedništva SR Srbije Ivan Stambolić, koji je zapravo bio politički mentor S. Miloševića (kasnije ga je ubio Miloševićev režim): »Osma sjednica zaista je bila ratna truba čiji je zov podigao na noge srpske nacionaliste, u pohod na razaranje Jugoslavije. Jugoslavija je već tada bila osuđena na smrt. Preostao je samo njen jezivi hropac u krvi ...«.

Ubrzo potom, sredinom prosinca 1987., Ivan Stambolić je pod pritiskom Miloševićeve politike napustio dužnost predsjednika Predsjedništva SR Srbije, a Miloševićevi ljudi preuzeli su glavne srpske medije. Time su u Srbiji osigurani uvjeti za neometano i agresivnije provođenje velikosrpskoga projekta. Srpski »miting solidarnosti« sa Srbima s Kosova, organiziran 9. srpnja 1988. u Novom Sadu, bio je uvod u niz sličnih događaja u Vojvodini i Srbiji (tzv. antibirokratska revolucija), kojima je politika S. Miloševića započela ostvarivati željene ciljeve. Potom se tzv. »događanje naroda« prenijelo i u druge republike s namjerom njihove destabilizacije i smjenjivanja tadašnjega njihova političkoga vodstva. Pod pritiskom »ulice« i organiziranih »mitingaša« vlast su – u autonomnim pokrajinama Vojvodini i

Kosovu te u republici Crnoj Gori (krajem 1988. i početkom 1989) – preuzele osobe odane politici novoga »srpskoga vožda« S. Miloševića. Odlukom skupštine SR Srbije, 28. ožujka 1989., Vojvodini i Kosovu »de facto« je ukinuta autonomija, a takvo stanje definirano je novim Ustavom SR Srbije iz 1990. godine. S obzirom na to da su u Predsjedništvo SFRJ (osam članova – šest predstavnika republika i dva autonomnih pokrajina koje su »de iure« i dalje postojale) postavljeni prosrpski predstavnici SR Crne Gore, Vojvodine i Kosova, S. Milošević je osigurao kontrolu nad polovicom njegovih članova, a SR Srbija političku dominaciju nad ostalim jugoslavenskim republikama.

U skladu s velikosrpskom politikom iz Beograda, 1989. i 1990. »događanja naroda« proširila su se i na Hrvatsku. Tako je već početkom 1989. u Kninu organiziran protuhrvatski miting Srba iz Hrvatske, koji su pohodili i »mitingaši« iz Srbije. Bio je to zapravo začetak pobune Srba u Hrvatskoj. Svoje prave namjere u Hrvatskoj otkrili su velikosrpski ideolozi na vjerskom (pravoslavnom) slavju – 9. srpnja 1989. kraj crkve Lazarice na Kosovu polju nedaleko od Knina – koje se pretvorilo u politički skup Srba iz Hrvatske i drugih republika. Na skupu su dominirala četnička obilježja i velikosrpske parole (*Ovo je Srbija, Ne damo te zemljo Obilića, ne damo te bez krvoprolića* i druge). Dakako, izazvalo je to reakciju Hrvata i zaoštrilo srpsko-hrvatske političke odnose, što je u konačnici uzrokovalo raspad Jugoslavije.

Višestranački izbori u Hrvatskoj 1990. i oružana pobuna dijela Srba s ciljem realizacije novoga velikosrpskoga projekta

U siječnju 1990. propao je pokušaj srbijanskoga vodstva da, sazivanjem 14-oga izvanrednoga kongresa Saveza komunista Jugoslavije u Beogradu, nametne svoju opciju centralizirane i unitarne države. Naime, zbog isključiva i provokativna ponašanja većinskih prosrpskih zastupnika, Kongres je napustila slovenska, a potom i hrvatska delegacija. Otvoreno raslojavanje Saveza komunista Jugoslavije – uz Jugoslavensku narodnu armiju najvažnijega kohezionoga čimbenika druge Jugoslavije – bio je jasan znak da je proces raspada te države već otpočeo i da se demokratizacija društva u Sloveniji i Hrvatskoj ne može zaustaviti. U Hrvatskoj (tada Socijalističkoj Republici Hrvatskoj), upravo je početkom 1990. liberalno-reformska struja u komunističkom vodstvu provela izmjene u zakonu potrebne za legaliziranje novih političkih stranaka i za održavanje neposrednih tajnih višestranačkih izbora u travnju i početkom svibnja iste godine. Uvjerljiv pobjednik izbora bila je Hrvatska demokratska zajednica predvođena dr. Franjom Tuđmanom. Nakon rezultata izbora u Hrvatskoj vojne su vlasti SFRJ odmah, u dogo-

Ante Nazor, Velikosrpska politika i pokušaj njezine realizacije početkom 1990-ih...

voru sa srbijanskim dužnosnicima, reagirale oduzimanjem gotovo cjelokupnoga naoružanja hrvatske Teritorijalne obrane, prije nego li je održana konstitutivna sjednica novoizabranoga hrvatskog Sabora. Da je vodstvo JNA to učinilo u dogovoru sa srbijanskim vodstvom, ili barem ne bez njegova znanja, svjedoči knjiga Borisava Jovića *Poslednji dani SFRJ: Izvodi iz Dnevnika* (Beograd, 1995., str. 146), predstavnika Srbije u Predsjedništvu SFRJ (od 15. svibnja 1990. i njegova predsjednika), u kojemu je 17. svibnja 1990. zapisano: »Praktično smo ih razoružali. Formalno, ovo je uradio načelnik Generalštaba (JNA, op. a.), ali faktički po našem nalogu. Slovenci i Hrvati su oštro reagovali, ali nemaju kud.«

Provedba spomenute zapovijedi odredila je daljnji tijek događaja u Hrvatskoj jer su – hrvatsko vodstvo i hrvatski građani koji su to vodstvo priznavali, a Hrvatsku smatrali svojom domovinom – srpsku agresiju u ljeto 1991. dočekali razoružani. Razoružavanjem Hrvatske, JNA je osigurala nadmoć u slučaju oružanoga raspleta sve očitije političke krize u Jugoslaviji. Danas je posve jasno da je Slobodan Milošević svoje »oružane bitke«, koje je – okupljenom mnoštvu (oko milijun nazočnih) Srba na Kosovu Polju kod Prištine – najavio na Vidovdan, 28. lipnja 1989., planirao provesti upravo uz pomoć JNA.

Usprkos takvoj prijetnji, održana je 30. svibnja 1990. konstituirajuća sjednica novoga višestranačkoga Sabora Socijalističke Republike Hrvatske, na kojoj je, sukladno rezultatima izbora, dr. Franjo Tuđman postao prvim predsjednikom suvremene demokratske Hrvatske, a HDZ preuzeo vlast i postao vodećom strankom u državi. Spomenutu konstituirajuću sjednicu bojkotirala je *Srpska demokratska stranka* (SDS), koja je inscenirani napad na njezina aktivista u Benkovcu iskoristila kao razlog za suspenziju odnosa s Hrvatskim saborom.

Odmah potom, u lipnju 1990., započeo je proces protuustavnoga djelovanja i prekrajanja teritorijalno-administrativnoga ustrojstva SR Hrvatske, koji su – radi promjene granica i pripajanja većega dijela hrvatskoga teritorija Srbiji – pokrenuli pobunjeni Srbi u Hrvatskoj. Tako je Skupština općine Knin, 27. lipnja 1990., donijela *Odluku o osnivanju i konstituiranju Zajednice općina Sjeverne Dalmacije i Like*. U sljedećih mjesec dana spomenutoj Zajednici pristupilo je više općina u Dalmaciji i Lici sa znatnije zastupljenim srpskim stanovništvom. Zajednica je prethodila »srpskim autonomnim oblastima« koje je vodstvo pobunjenih Srba objedinilo 19. prosinca 1991. u »Republiku Srpsku Krajinu«, za koju je istoga dana proglašen i »Ustav RSK«.

U takvim okolnostima usvojeni su 25. srpnja 1990. amandmani na Ustav SRH kojima je iz naziva države uklonjen pridjev »socijalistička«, a utvrđeni su novi (»povijesni«) hrvatski grb i zastava. Istoga je dana na mitingu Srba u Srbu, u

Hrvatskoj, osnovano Srpsko nacionalno vijeće i usvojena *Deklaracija o suverenosti i autonomiji Srba u Hrvatskoj*.

Zbog sve češćega ugrožavanja javnoga reda i mira, te zbog nepoštivanja Ustava u dijelovima Hrvatske gdje je srpsko pučanstvo bilo u većini, hrvatsko vodstvo imalo je razloga za zabrinutost, napose glede nacionalne strukture zaposlenih u Ministarstvu unutarnjih poslova RH u tom razdoblju (50,3% Hrvata; 30,1% Srba; 15,6% Jugoslavena i 4% ostalih) i upitne odanosti dijela tadašnjih »milicionera« legalno izabranoj hrvatskoj vlasti. Nametnula se stoga potreba za ustrojavanjem i naoružavanjem većega broja ljudi spremnih za obranu Hrvatske te je 5. kolovoza 1990. – u skladu s tada važećim republičkim i saveznim zakonima – započeo prvi Tečaj za obuku novih policijskih službenika nazvan »Prvi hrvatski redarstvenik«. Na tečaj je primljeno oko 1700 kandidata od kojih je ustrojena policijska brigada – prva hrvatska oružana postrojba u novoj hrvatskoj državi. Bio je to začetak hrvatske oružane sile u Domovinskome ratu.

Istodobno, uz podršku iz Srbije i od JNA, vodstvo pobunjenih Srba pripremalo je oružanu pobunu. Pojava naoružanih građana srpske narodnosti, početkom kolovoza 1990. u Dalmaciji i Lici uoči nelegalnoga »referenduma o srpskoj autonomiji«, navela je Ministarstvo unutarnjih poslova RH da preuzme oružje namijenjeno rezervnom sastavu policije u policijskim stanicama na tome području. Srpskim ekstremistima to je poslužilo kao neposredan povod za proglašenje »ratnoga stanja«. Tako su naoružani pobunjenici 17. kolovoza 1990. zaposjeli prometnice na kninskome području te balvanima i kamenjem zapriječili glavne cestovne pravce iz unutrašnjosti Hrvatske prema Dalmaciji. Pokušaj hrvatske policije da uspostavi red i osigura mir na tome području spriječila je federalna vojska – Jugoslavenska narodna armija (JNA). S tzv. balvan revolucijom započela je oružana pobuna dijela Srba u Hrvatskoj protiv demokratski izabrane vlasti, a sve s ciljem pripajanja hrvatskoga teritorija Srbiji. Pobuna i terorističko djelovanje srpskih ekstremista proširili su se u rujnu i na Banovinu, a potom i na ostala područja Hrvatske gdje je srpsko stanovništvo živjelo u znatnijem broju.

U tom je razdoblju srbijansko vodstvo već napustilo ideju očuvanja Jugoslavije, a velikosrpski ideolozi odredili su granice buduće Srbije u kojoj bi živjeli svi Srbi s prostora bivše Jugoslavije. U svoj je dnevnik Borisav Jović, nakon razgovora s Dobricom Ćosićem – jednim od najvažnijih ideologa novoga pokušaja stvaranja »velike Srbije«, zapisao 11. rujna 1990.: »Nema više ni jednog ozbiljnog razloga za postojanje Jugoslavije. (...) Dakle, nema sile koja nas može ujediniti. U tim okolnostima ostalo je otvoreno pitanje sudbine Srba i Srbije u raspadu Jugoslavije kao glavno političko pitanje. Bar za nas. Zato se on (D. Ćosić, op. a.) ne želi baviti

pitanjem borbe za vlast u Srbiji, nego borbom za državu Srba, koja bi trebala, u raspodjeli teritorije sa Hrvatskom, da obuhvati toliko Hrvata u Srbiji, koliko bi Srba ostalo u Hrvatskoj. U tom smislu ostvaruje blisku saradnju sa srpskim strankama u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i Crnoj Gori. Lično je uticao na Jovana Raškovića da osnuje Srpsku demokratsku stranku (u Hrvatskoj, op. a.) (...) Sada se radi etnička karta srpskoga prostora, naročito u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj da se jasno prikaže teritorija gde su Srbi u većini; od Šibenika, preko Like, Bosanske krajine, pored Save do Bijeljine svuda su Srbi u većini. U centru Bosne su Muslimani. Srbi presijecaju i Sandžak pored Drine, pa se Muslimani ne mogu ujediniti. To je budućí prostor Srbije.« (B. Jović, *Poslednji dani SFRJ: Izvodi iz dnevnika*, Beograd, 1995., str. 193). Tijek događaja, posebice brutalna srpska agresija na Hrvatsku 1991., potvrđuje da hrvatska vlast nije pristala na raspodjelu teritorija sa Srbijom.

U takvim okolnostima Sabor RH proglasio je 22. prosinca 1990. novi Ustav kojim je Republika Hrvatska određena kao jedinstvena i nedjeljiva, demokratska i socijalna država. Istodobno, u Kninu je proglašena tzv. Srpska autonomna oblast Krajina, koja je obuhvatila općine sa znatnim udjelom građana srpske narodnosti u Dalmaciji i Lici te Banovini i Kordunu. Poslije su takve oblasti proglašene i u Slavoniji. Dakako, Ustavni sud RH proglasio ih je ilegalnima, protuustavnima i nevažećima.

Predstavnici pobunjenih Srba u Hrvatskoj novi su hrvatski *Ustav* navodili kao jedan od glavnih razloga daljnjega zaoštavanja odnosa sa Saborom RH, kao i razlogom za oružanu pobunu, ističući da je njegovim proglašavanjem nova hrvatska vlast oduzela Srbima u Hrvatskoj »status konstitutivnoga naroda« te da su Srbi u Hrvatskoj »postali nacionalna manjina«, pa čak i »građani drugoga reda«. Međutim, ni u prethodnim hrvatskim Ustavima (1947. – *Ustav Narodne Republike Hrvatske* i 1974. – *Ustav Socijalističke Republike Hrvatske*) ne spominje se konstitutivnost, nego samo ravnopravnost Srba i Hrvata u Hrvatskoj, koja je, uostalom, svim hrvatskim građanima zajamčena i *Ustavom RH* iz 1990. godine. No, bez obzira na sadržaj novoga hrvatskog Ustava iz 1990., kronologija nasilja u Hrvatskoj od 1989. nedvojbeno pokazuje da promjena *Ustava* nije mogla biti uzrokom rata ili razlogom za oružanu pobunu, kako su tvrdili pobunjeni Srbi, jer je proces ostvarivanja ideje/programa »svi Srbi u jednoj državi« započeo prije nego li je započela rasprava o sadržaju novoga Ustava RH.

Početak 1991. donio je Hrvatskoj nove prijetnje i agresivnije djelovanje vodstva Srbije i JNA, jer oni svoje namjere nisu uspjeli ostvariti političkim putem. JNA je tako planirala uporabiti silu i spriječiti jačanje hrvatskih policijskih snaga, iako se ono provodilo u skladu s republičkim i saveznim zakonima. Savezni sekretar

za narodnu obranu (»ministar obrane«) V. Kadijević tražio je »beskompromisan nastup do totalnog sloma hrvatske vlasti«. On je Borisavu Joviću već 15. siječnja 1991. potvrdio »da je vojska spremna da ide na radikalnu opciju do rušenja ha-dezeovske vlasti.« (B. Jović, str. 247, 257). Potom se 23. siječnja 1991. zaprijetilo uporabom JNA ako se »na području Republike Hrvatske odmah ne raspuste svi mobilizirani oružani sastavi«. Istoga je dana srbijanski »vođa« Slobodan Milošević inzistirao da JNA »pokrije srpska područja u Hrvatskoj«, a Veljko Kadijević je potom srbijanskom vodstvu iznio program vojnih mjera koje je poduzeo (podizanje borbene spremnosti, pregrupiranje vojske i dopunska mobilizacija). Navedene mjere bile su u domeni odlučivanja kolektivnoga Predsjedništva SFRJ, kao vrhovnog zapovjednika JNA, što znači da su donesene bez znanja predstavnika ostalih republika u Predsjedstvu SFRJ, odnosno suprotno jugoslavenskomu Ustavu na koji se vojni vrh toliko pozivao (B. Jović, *Poslednji dani SFRJ: Izvodi iz dnevnika*, Beograd, 1995., str. 264). Ni tjedan dana nakon Miloševićeva zahtjeva da JNA »pokrije 'srpska' područja u Hrvatskoj«, Jovan Rašković, predsjednik SDS-a i istaknuti srpski intelektualac i akademik, poručio je krajem siječnja 1991. članstvu svoje stranke: *Nacionalni pokret srpskog naroda u Hrvatskoj je pokret za nacionalnu ravnopravnost, građanska prava i demokratsku rezidualnu i saveznu Jugoslaviju. Ostaju još neke druge mogućnosti koje će postati aktuelne za, najkasnije, nekoliko mjeseci: samostalna Srbija, srpska država Krajina kao dio ili autonomna pokrajina Srbije ili, konačno etnička Srbija koju mogu zvati zastarjelom kriticom ili podvaljivačkim imenom "velike Srbije".* (HR-HMDCDR, 2, kut. 5006)

Uvođenje izvanrednoga stanja u Jugoslaviji, u siječnju 1991., činilo se neminovnim. Tim više što je pažnja svijeta u to vrijeme usmjerena bila prema savezničkoj vojnoj intervenciji na Irak, pokrenutoj zbog iračke okupacije Kuvajta. Dakako, glavni cilj uvođenja izvanrednoga stanja bio je rušenje demokratski izabrane vlasti u RH. Ipak, ono nije uvedeno, ali je zato u Hrvatskoj u veljači i ožujku organizirana nova »serija« mitinga koje su organizirali Srbi (u Kninu i Vukovaru, u Belom Manastiru, Dalju, Boboti, Mirkovcima, Trpinji i Borovu Selu). Vodstvo pobunjenih Srba u Hrvatskoj razmatralo je opcije pripajanja hrvatskoga teritorija Srbiji. Ono je 28. veljače donijelo »Rezoluciju o razdruživanju Republike Hrvatske i SAO Krajine«.

Početak ožujka 1991., nakon što su pobunjeni policajci srpske narodnosti u policijskoj postaji u Pakracu razoružali i zarobili svoje kolege hrvatske nacionalnosti, dogodio se prvi oružani sukob između srpskih terorista i hrvatske policije. U sukobu nije bilo smrtno stradalih, iako je iz vatrenoga oružja ranjeno nekoliko pripadnika specijalnih snaga hrvatske policije, koja je u Pakracu uspostavila javni red i mir. Vojni vrh i srbijansko vodstvo pokušali su događaje u Pakracu iskoristiti

Ante Nazor, Velikosrpska politika i pokušaj njezine realizacije početkom 1990-ih...

za uvođenje »izvanrednoga stanja« u državi, no na sjednici Predsjedništva SFRJ, održanoj sredinom ožujka, nisu dobili potrebnu većinu glasova (za odbijanje uvođenja »izvanrednog stanja« presudan je bio glas člana Predsjedništva BiH, Srbina Bogića Bogićevića).

Potom su 31. ožujka, na sam Uskrs (»Krvavi Uskrs«), srpski teroristi u Nacionalnome parku Plitvička jezera iz zasjede napali hrvatske policajce. Tom prilikom ubijen je hrvatski policajac Josip Jović – prvi poginuli hrvatski branitelj u Domovinskome ratu. U sukobu je ubijen i jedan srpski napadač. Dan poslije, donijelo je vodstvo pobunjenih Srba u Titovoj Korenici *Odluku o prisajedinjenju SAO Krajine Republici Srbiji* i izdalo zapovijed za mobilizaciju Teritorijalne obrane SAO Krajine, čime je praktički razotkrilo svoj glavni cilj. U spomenute sukobe u Pakracu i na Plitvicama uključila se i JNA, formalno sa zadaćom razdvajanja »sukobljenih strana«, a praktički radi zaštite srpskih ekstremista u trenucima kad su ih snage hrvatske policije porazile i kad je zaprijetilo njihovo uhićenje.

Najkrvaviji bio je 2. svibnja 1991. kad su srpski teroristi iz zasjede ubili dvanaest hrvatskih policajaca (i više od dvadeset ranili) u Borovu Selu, te jednoga u Polači kod Zadra. Toliki gubitci izazvali su revolt većine hrvatskih građana i uzrokovali stvaranje ratne psihoze u Hrvatskoj te osvetničko djelovanje pojedinaца prema građanima srpske nacionalnosti, što je dodatno pogoršavalo sigurnosnu situaciju. Upravo je stvaranje kaosa i nekontroliranoga stanja u Hrvatskoj bio cilj »velikosrpskih« stratega jer je trebao biti povod za uvođenje »izvanrednoga stanja« i za intervenciju JNA u Hrvatskoj. Ipak, hrvatska vlast uspjela je situaciju zadržati pod kontrolom i ne dozvoliti veću odmazdu i eskalaciju sukoba, no javni red i sigurnost nije mogla osigurati na području pod nadzorom pobunjenih Srba, jer je djelovanje hrvatske policije uz prijetnju oružanoga sukoba već od kolovoza 1990. onemogućivala JNA.

Na taj je način JNA otvoreno preuzela ulogu zaštitnika i saveznika pobunjenih Srba u Hrvatskoj. U svibnju se takva prosrpski orijentirana armija i »službeno« (odlukom Predsjedništva SFRJ) nametnula u kriznim područjima Hrvatske, formalno kao »tampon zona« između srpskih terorista i hrvatskih policijskih snaga, a zapravo radi zaposjedanja povoljne pozicije za napad na Hrvatsku i napredovanje srpskih snaga. U tom je cilju JNA od svibnja do početka srpnja 1991. ovladala svim mostovima na Dunavu između Hrvatske i Srbije, čime je ostvarila povoljne uvjete za agresiju na Hrvatsku. Istodobna ubojstva hrvatskih policajaca na različitim područjima hrvatske države (u Slavoniji i Dalmaciji) te razmještanje JNA na važne strateške pozicije, upućuju na zaključak da su pripreme za agresiju na Hrvatsku u svibnju 1991. ušle u završnu fazu. Zbog postupaka

kojim se vojni vrh JNA otvoreno svrstao na stranu pobunjenih Srba, on je izravno odgovoran ne samo za djelovanje srpskih terorista i za širenje oružane pobune Srba u Hrvatskoj, nego i za pripremu i provedbu agresije JNA i srpskih snaga na Republiku Hrvatsku.

Dakako, uz vodstvo JNA za agresiju na RH 1991. jednako je odgovorno i tadašnje srbijansko vodstvo, odnosno, srbijanski političari koji su nakon krvavoga sukoba na Plitvicama pojačali velikosrpsku promidžbu te agresivnu i huškačku protuhrvatsku retoriku. Primjerice, na mitingu Srba u Borovu Selu kraj Vukovara, 14. travnja 1991., Hrvatima su govorom o stvaranju zamišljene »velike Srbije« na teritoriju Republike Hrvatske javno zaprijetili političari iz Srbije: četnički vojvoda i vođa Radikalne stranke Vojislav Šešelj, poslanik srbijanskoga parlamenta Milan Paroški i ministar u srbijanskoj vladi Stanko Cvijan. Tjedan dana poslije, 21. travnja, u baranjskom selu Jagodnjak, također na teritoriju Republike Hrvatske, ponovili su prijetnje upućene Hrvatima i namjeru stvaranja »velike Srbije« sa zapadnim granicama na liniji Virovitica – Karlovac – Karlobag. Tom je prilikom M. Paroški praktički pozvao lokalne Srbe na pobunu protiv hrvatske vlasti i na obračun sa svojim susjedima Hrvatima: *Ovo je srpska teritorija i njima (Hrvatima, op. a.) mora biti jasno da su oni dođoši. Prema tome, tko god vam dođe i kaže da je ovo njegova zemlja, taj je uzurpator, taj je došao da ubija i tog imate prava da ubijete kao kera pored tarabe!* (iz govora Milana Paroškoga u Jagodnjaku, 21. travnja 1991.). Ubrzo nakon toga govora uslijedio je već spomenuti masakr nad hrvatskim policajcima u Borovom Selu...

Događaji u Pakracu i na Plitvicama, posebice prijetnja uporabe JNA radi očuvanja SFRJ, primorali su hrvatsko vodstvo da u travnju 1991. započne s ustrojavanjem vojno-policijskih postrojbi, nazvanih Zbor narodne garde (ZNG). Do kraja svibnja 1991. ustrojene su četiri brigade ZNG-a. Potom je na stadionu NK Zagreb u Kranjčevićevoj ulici u Zagrebu 28. svibnja 1991. održana smotra postrojbi ZNG-a, radi podizanja morala hrvatskih građana.

Otvorena agresija Srbije, odnosno JNA i srpsko-crnogorskih snaga na RH

Istodobno s ustrojavanjem obrambenih snaga, hrvatsko je vodstvo nastojalo u pregovorima s vodstvima ostalih jugoslavenskih republika postići mirno rješenje postojeće krize. S obzirom na odnos snaga, odnosno, na sve otvoreniju suradnju dijela armijskoga vrha i srbijanskoga vodstva, upravo je Hrvatska – razoružana i bez vlastite vojske – životno bila zainteresirana da se JNA ne uključi u rješavanje nastale krize, tj. da se izbjegne oružani sukob ili barem što više odgodi.

Ante Nazor, Velikosrpska politika i pokušaj njezine realizacije početkom 1990-ih...

No, događaji u svibnju nisu vodili smirivanju situacije. Prvo je sredinom svibnja, odbijanjem srpsko-crnogorskoga bloka u Predsjedništvu SFRJ da u redovitoj proceduri potvrde hrvatskoga člana Predsjedništva Stjepana Mesića za predsjednika, blokiran rad Predsjedništva SFRJ. Potom je vodstvo pobunjenih Srba u Hrvatskoj – nakon nelegalnoga »referenduma« 12. svibnja 1991. na kojem se srpsko stanovništvo (na kasnije okupiranom, a u operaciji *Oluja* oslobođenom teritoriju RH) u gotovo 100 postotnom broju izjasnilo »za prisajedinjenje Srbiji«, tj. za »SAO Krajinu« – proglasilo dio teritorija Republike Hrvatske »sastavnim dijelom jedinstvene državne teritorije Republike Srbije«. Dakako, vodstvo Srbije nije moglo zbog međunarodnih prilika prihvatiti službeno takvu odluku, ali je nastavilo vojno, gospodarski i politički pomagati pobunu Srba u Hrvatskoj.

U takvim okolnostima, a nakon što je srpsko vodstvo odbilo slovensko-hrvatski prijedlog preustroja Jugoslavije u konfederalnu državu, Slovenija i Hrvatska započele su proces osamostaljenja. Radi jačanja hrvatske pozicije u tom procesu, u Hrvatskoj je 19. svibnja 1991. proveden referendum za samostalnu i suverenu hrvatsku državu na koji je izišlo gotovo 85% birača (od 3.652 225 s pravom glasa). Za neovisnu Republiku Hrvatsku izjasnilo se oko 94%, a protiv ostanka u Jugoslaviji oko 92% građana koji su toga dana zaokružili odgovore na dva referendumska pitanja.

Upravo na temelju rezultata referenduma, odnosno, izražene volje znatne većine građana, Sabor RH je 25. lipnja 1991. donio *Ustavnu odluku o suverenosti i samostalnosti RH, Ustavni zakon o izmjeni i dopuni Ustavnoga zakona za provedbu Ustava RH, Deklaraciju o uspostavi suverene i samostalne Republike Hrvatske, kao i Povelju o pravima Srba i drugih nacionalnosti u RH*. Time je započeo postupak razdruživanja RH od drugih republika i od SFRJ, odnosno, započeo je postupak za međunarodno priznanje RH. Doduše, na zahtjev Europske zajednice – a radi nastavka pregovora o mirnom rješenju jugoslavenske krize – Slovenija i Hrvatska Brijunskim su sporazumom, 7. srpnja 1991., prihvatile tromjesečnu odgodu realizacije Deklaracije.

Umjesto traženja mirnoga rješenja krize, zbog čega su Hrvatska i Slovenija pristale na tromjesečnu odgodu provedbe odluka o samostalnosti, terorističke akcije srpskih ekstremista u Hrvatskoj upravo su u srpnju 1991. prerasle u otvorenu i nemilosrdnu agresiju Srbije, odnosno JNA i srpsko-crnogorskih snaga na Republiku Hrvatsku. General Kadivić prihvatio je ostvariti srpske zahtjeve koje su mu postavili Slobodan Milošević i Borisav Jović:

1. *Slovincima odgovoriti žestoko svim sredstvima uključujući i avijaciju, apsolutno im više ne dozvoliti da šikaniraju JNA. Potom se povući iz*

Slovenije. O tome ćemo doneti blagovremenu odluku. Na taj način će se podići moral vojske, uplašiti Hrvatska i umiriti srpski narod.

2. *Glavne snage JNA koncentrisati na liniji: Karlovac – Plitvice na zapadu; Baranja, Osijek, Vinkovci – Sava na istoku i Neretva na jugu. Na taj način pokriti sve teritorije gde žive Srbi do potpunog raspleta, odnosno do konačnog slobodnog opredeljenja naroda na referendumu.*
3. *Potpuno eliminisati Hrvate i Slovence iz vojske. (Borisav Jović, Poslednji dani SFRJ: Izvodi iz dnevnika, str. 349).*

Zapravo, JNA je u skladu sa zahtjevima srbijanskoga vodstva već djelovala: 26. lipnja postrojbe JNA pomogle su srpskim paravojnim postrojbama zauzeti veći dio Gline, a 3. srpnja 1991. započele su ofenzivno djelovati u Baranji. Hrvatska je napadnuta iz Srbije, Crne Gore, Bosne i Hercegovine te s vlastitoga područja koje je bilo naseljeno pobunjenim srpskim stanovništvom i iz vojarni JNA. Borbe su vođene na bojištima u istočnoj i zapadnoj Slavoniji, u Dalmaciji i Lici, te na Banovini i Kordunu. Prvom udaru srpskoga agresora otpor su pružile policijske snage i Zbor narodne garde, te slabo naoružane dragovoljačke postrojbe. Tek sredinom rujna 1991., osnivanjem Glavnoga stožera Hrvatske vojske i donošenjem Zakona o obrani, stvoreni su uvjeti potrebni za kvalitetnu obranu, odnosno, za vođenje rata i sveukupan razvoj Oružanih snaga Republike Hrvatske. Cilj napada JNA na Hrvatsku, kako ga u svojoj knjizi *Moje viđenje raspada* (Beograd, 1993., str. 135) iznosi tadašnji »minister obrane« SFRJ general Veljko Kadijević, bio je:

- potpuno blokirati Hrvatsku iz zraka i s mora;
- ispresijecati Hrvatsku na smjerovima: Gradiška – Virovitica, Bihać – Karlovac – Zagreb, Knin – Zadar, Mostar – Split;
- ovladati istočnom Slavonijom, a zatim brzo nastaviti djelovanje na zapad, spojiti se sa snagama u zapadnoj Slavoniji i produžiti prema Zagrebu i Varaždinu, odnosno granici Slovenije;
- istodobno jakim snagama iz područja Herceg Novi – Trebinje blokirati Dubrovnik s kopna i izbiti u dolinu Neretve te na taj način zajednički djelovati sa snagama koje nastupaju u smjeru Mostar – Split;
- osigurati i držati planiranu granicu stvorene Srpske Krajine u Hrvatskoj.«

I ovaj citat iz knjige tada najvišega jugoslavenskog vojnog dužnosnika potvrđuje da je JNA 1991. djelovala kao srpska vojska s nakanom provođenja ciljeva srbijanske politike. Uostalom, upravo je general Kadijević u svojoj knjizi (str. 163) zapisao da »JNA predstavljala osnovu iz koje su formirane tri vojske: Vojska Save-

zne Republike Jugoslavije (SRJ), Vojska Republike Srpske i Vojska Republike Srpske Krajine.« Sve tri vojske bile su u funkciji srpske osvajačke politike. O razlozima zašto JNA tada nije i službeno postala srpska vojska govori srbijanski član predsjedništva SFRJ i jedan od najbližih Miloševićevih suradnika Borisav Jović, u svojoj knjizi *Poslednji dani SFRJ: Izvodi iz dnevnika* (Beograd, 1995., str. 388-389): *To bi za budući rasplet jugoslavenske krize Srbiju i Crnu Goru vodilo u nepovoljnosti, a tu srpsko-crnogorsku vojsku u poziciju 'agresora' na srpskim prostorima van Srbije.* Slično objašnjenje dao je i ministar za vjerska pitanja Srbije Dragan Dragojlović, govoreći u rujnu 1991. u Valjevu pred demoraliziranim pripadnicima brigade JNA iz Srbije, koja je pretrpjela gubitke u bitci za Vukovar: *Mi stalno govorimo da Srbija nije u ratu s Hrvatskom, ali je to srpski narod. Mi to ne možemo da kažemo zbog svetskog javnog mnjenja, jer bi onda Srbija bila agresor. Jer, kada je vojnik JNA u Hrvatskoj ne može se reći da je to Srbija. Zbog toga Srbija ne može da ima svoju vojsku u JNA* (Dragan Todorović, »Da se general izvini«, *Borba*, 26. 9. 1991., str. 3).

U takvim dramatičnim okolnostima Sabor RH dao je početkom kolovoza povjerenje »Vladi demokratskoga jedinstva«, što je i simbolično potvrdilo jedinstvo Hrvata i svih građana Hrvatske koji su prihvatili legalno izabranu hrvatsku vlast. Intenzivirale su se pripreme za obranu, ali i mirovne inicijative. Tako su u »Bedem ljubavi« udružene majke momaka koji su bili na služenju vojnoga roka u JNA krenule 28. kolovoza 1991. u »marš mira« prema Beogradu, tražeći da se njihova djeca puste kući i da se ne koriste u napadima JNA na njihovu vlastitu domovinu. U organizaciji majki i žena iz Hrvatske održani su mnogi skupovi s kojih su poslani apeli za mir, a protiv mržnje i ubijanja.

Od početka otvorene agresije JNA i srpsko-crnogorskih postrojbi na Hrvatsku golem doprinos njezinoj obrani davali su iseljeni Hrvati, a uz svoj narod čvrsto je stala i Crkva u Hrvata čije je moralno djelovanje, u razdoblju u kojem se branila domovina i stvarala država, obilježio kardinal Franjo Kuharić. Njegove propovijedi na samome početku rata, u kolovozu 1991., bile su poziv na poštovanje moralnih vrednota i u ratnim prilikama koji je snažno odjeknuo među najvećim dijelom hrvatskih branitelja: *Bogoljublje je nužno čovjekoljublje, a čovjekoljublje je i rodoljublje! Stoga i naše rodoljublje ne smije biti otrovano ni kapljicom mržnje ili želje za osvetom. Obrana slobode i mira je pravo i dužnost, ali uvijek u zakonitosti pravne države. (...) Stoga naše rodoljublje ne smije biti ni rasističko, ni imperijalističko, ni šovinističko. Naše je rodoljublje kršćansko. (...) Ako je moj protivnik spalio moju kuću, ja neću zapaliti njegovu! Ako je razorio moju crkvu, ja neću ni dirnuti njegovu, dapače, čuvat ću je. Ako je napustio svoj dom, ja neću ni igle uzeti iz njegova doma! Ako je ubio mog oca, brata, sestru, ja neću vratiti istom mjerom, nego ću poštivati život njegova oca, brata, sina, sestre.*

Krajem rujna i početkom listopada 1991. srpska agresija ušla je u najžešću fazu. Ignorirajući mirovne pregovore, tj. pokušaje Vlade RH i međunarodne zajednice da krizu riješe mirnim putem, JNA i srpske paravojne postrojbe krenule su u opći napad na svim bojištima u Hrvatskoj. O silovitosti toga napada govori procjena pojedinih stranih vojnih analitičara da hrvatski branitelji neće izdržati »više od dva tjedna«. Posebice zato što je krajem rujna 1991. Vijeće sigurnosti UN-a zabranilo svim državama izvoz oružja i vojne opreme u Jugoslaviju, što znači i u Hrvatsku. S obzirom na ogromne zalihe streljiva i izrazitu nadmoć u naoružanju JNA u odnosu na hrvatske oružane snage (posebice nakon što je već u svibnju 1990. JNA razoružala hrvatsku Teritorijalnu obranu), takva odluka UN-a zapravo je omogućila srpskom agresoru lakše osvajanje teritorija u Hrvatskoj, a potom i u Bosni i Hercegovini. Ipak, blokiranjem i osvajanjem dijela vojarni i skladišta vojne opreme JNA u Hrvatskoj, hrvatske su snage do kraja rujna 1991. preuzele dio oružja nužnoga za obranu.

Početkom listopada (7. listopada) zrakoplovi JNA raketirali su Banske dvore – sjedište Vlade Republike Hrvatske na povjesnom Gornjem gradu u središtu Zagreba, glavnoga grada Hrvatske. Cilj napada bio je ubiti predsjednika Republike Hrvatske Franju Tuđmana, predsjednika Predsjedništva SFRJ Stjepana Mesića i predsjednika Saveznoga izvršnog vijeća SFRJ Antu Markovića, koji su u Banskim dvorima upravo tada imali sastanak. Spomenuti atentat pokazuje da velikosrpski stratezi nisu pomišljali na mirno rješenje jugoslavenske krize te da nisu birali sredstva u ostvarenju cilja.

Pod dojmom toga napada te slika razaranja i vijesti o brojnim žrtvama koje su pristizale iz ostalih napadnutih hrvatskih gradova i naselja, u okolnostima silovite agresije Srbije i JNA na Republiku Hrvatsku, Sabor Republike Hrvatske donio je sljedećega dana, 8. listopada 1991., konačnu *Odluku o odcjepljenju Republike Hrvatske od SFRJ i njezinu osamostaljenju*. Zbog opasnosti od zrakoplovnoga napada JNA zasjedanje toga Sabora održano je u suterenskoj dvorani poslovne zgrade tvrtke INA u Šubićevoj ulici u Zagrebu. Između ostaloga, Sabor Republike Hrvatske toga je dana zaključio da su Republika Srbija i JNA izvršile oružanu agresiju na Republiku Hrvatsku, JNA je proglašena agresorskom i okupatorskom vojskom, a Republike Bosna i Hercegovina i Crna Gora pozvane su da ne dopuste korištenje njihovih državnih teritorija za vođenje rata protiv Republike Hrvatske.

Odmah je potom Europska zajednica na Konferenciji o Jugoslaviji u Haagu, predložila predstavnicima bivših jugoslavenskih republika preustroj Jugoslavije u zajednicu suverenih država (tzv. Carringtonov plan). Predloženi plan prihvatile su sve jugoslavenske republike osim Srbije, a pod pritiskom srbijanskoga vodstva i

Crna Gora ubrzo je povukla svoj pristanak na plan. Tako je isključivost srbijanske politike i vojnoga vrha JNA zapečatila sudbinu Jugoslavije i njezin krvavi raspad učinila neminovnim. Hrvatska je nakon toga ubrzala postupak za vlastito međunarodno priznanje, temeljeći ga, među ostalim, i na odredbama do tada važećih ustava: jugoslavenskoga i hrvatskoga iz 1974. godine.

Proglašenu neovisnost Hrvatska je morala obraniti u krvavome ratu. Žestoke napade JNA i srpskih postrojbi istovremeno su trpjela brojna hrvatska naselja te gradovi: Dubrovnik, Šibenik, Zadar, Karlovac, Sisak, Gospić, Otočac, Ogulin, Duga Resa, Pakrac, Lipik, Grubišno Polje, Daruvar, Podravska Slatina, Slavon-ska Požega, Belišće, Valpovo, Novska, Nova Gradiška, Slavonski Brod, Osijek, Đakovo, Vinkovci, Županja i, posebice, Vukovar, a povremeno i ostali hrvatski gradovi. Jugoslavenska ratna mornarica blokirala je luke i pomorske putove na hrvatskome dijelu Jadranskoga mora, želeći i na taj način slomiti hrvatski otpor. Svjetska javnost s posebnim je zanimanjem pratila napade na Dubrovnik – grad-spomenik zaštićen poveljom UNESCO-a – a razaranja kakva u Europi nisu zabilježena od Drugoga svjetskog rata te iznimno srčan otpor njegovih branitelja bila su razlog za izvještavanja većine svjetskih medija o borbama za Vukovar, koji je u cijelosti okupiran do 20. studenoga 1991. godine.

Neočekivano snažan i uspješan otpor vukovarskih branitelja znatno nadmoćnijemu neprijatelju, promovirao je Vukovar u simbol hrvatskoga otpora srpskoj agresiji na Republiku Hrvatsku 1991. godine. Njegovi stanovnici, posebice branitelji, postali su primjer nevjerojatne požrtvovnosti, domišljatosti i hrabrosti, a masovno stratište Ovčara – gdje su zlostavljani i brutalno ubijeni vukovarski branitelji te ranjenici i medicinsko osoblje iz vukovarske bolnice – postalo je simbolom patnje i žrtve koju su stanovnici i branitelji Vukovara podnijeli za slobodu i neovisnost Republike Hrvatske. Budući da je zločin na Ovčari samo jedan u nizu masovnih zločina koje je srpski agresor počinio u napadu na Vukovar i Hrvatsku 1991., Ovčara je tijekom vremena postala simbolom sjećanja i na Škabrnju, Čelije, Kijevo, Četekovac, Petrinju, Kraljevcane, Bučje, Balince, Kusonje, Široku Kulu, Dalj, Lovas, Berak, Tovarnik, Saborsko i na sva druga stratišta diljem Hrvatske na kojima su zlostavljani i ubijeni hrvatski branitelji i civili. Među njima su Voćin i Hum, u kojima su pripadnici srpskih snaga u prosincu 1991., posebice 13. prosinca, ubili više od četrdeset Hrvata i mještana koji se nisu slagali s velikosrpskom politikom (o tome detaljno govori knjiga Miroslava Gazde, *Zločin za koji još nitko nije odgovarao*, Virovitica 2011). Upravo masovni zločini srpskih snaga u spomenutim naseljima, među kojima su Voćin i Hum, zorno govore o načinu ostvarenja velikosrpskoga cilja početkom 1990-ih u Hrvatskoj: »svi Srbi u jednoj, etnički čistoj, državi«.

Literatura:

- Nikica Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995.* Zagreb 2005.
- Miroslav Gazda, *Zločin za koji još nitko nije odgovarao.* Virovitica 2011.
- »Izvješće u povodu inicijative Vlade Republike Hrvatske, klasa: 004-01/02-02/12, ur. broj: 5030109-02-2 od 10. listopada 2002. godine«, Ustavni sud Republike Hrvatske (predsjednik Suda, dr. sc. Smiljko Sokol), broj: U-X-2271/2002, Zagreb, 12. studenoga 2002.
- Borisav Jović, *Poslednji dani SFRJ: Izvodi iz dnevnika.* Beograd 1995.
- Veljko Kadijević, *Moje viđenje raspada.* Beograd 1993.
- Davor Marijan, *Slom Titove armije – JNA i raspad Jugoslavije 1987.-1992.* Zagreb 2008.
- Ustav Republike Hrvatske, *Narodne novine*, broj 56, 22. prosinca 1990.
- Ustav SFR Jugoslavije – Ustav SR Hrvatske*, ekspozije Jakova Blaževića. Zagreb 1974.
- Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat* (Zdenko Radelić, Davor Marijan, Nikica Barić, Albert Bing i Dražen Živić). Školska knjiga – Hrvatski institut za povijest, Zagreb 2006.
- Ozren Žunec, *Goli život – socijetalne dimenzije pobune Srba u Hrvatskoj, I-II.* Zagreb 2007.

Greater Serbian Politics and the Attempt of its Realization in the Early 1990s in Croatia

The chronology of the new Greater Serbian project of 1990s and its goals in the example of Voćin

Summary

The author deals with the Greater Serbian project that began to realize in the middle of 1980s with media highlighting the alleged threat to the Serbs in the former Yugoslavia. In the chronological order, it lists important examples of cooperation between leaderships of Serbia and the Yugoslav People's Army (YPA), which was the basis for achieving the goal of the then Serbian politics that "all Serbs live in one state". The Serbian leadership was convinced that the goal will be achieved with the help of the YPA which de facto operated as a Serbian army, especially after the military leadership of the YPA, in May 1990, disarmed Croatian Territorial Defense (TO). The author also deals with important decisions of the new democratically elected Croatian government and its preparations for the defense against the ever

Ante Nator, Velikosrpska politika i pokušaj njezine realizacije početkom 1990-ih...

more certain aggression on Croatia by the YPA and the Serbian and Montenegrin forces. It is precisely in the example of Voćin and surrounding towns, where Serbian forces, in December 1991, committed a massacre against Croatian population, where one can discern the main goal of Serbian aggression and how they planned to create an ethnically pure space for the imaginary Great Serbia State.

Keywords: Greater Serbian project, Serbian politics, armed rebellion of part of Croatian Serbs, Serbian aggression, the YPA, Croatian Parliament

Miroslav GAZDA

Srpski zločini u voćinskome kraju 13. prosinca 1991. godine

Sažetak

Početak demokratskih promjena u Hrvatskoj, sredinom 1990., Srbi voćinskoga kraja pripremali su otvorenu oružanu pobunu, naoružavajući se uz pomoć Jugoslavenske narodne armije.

Sve komunikacije zatvorili su 19. kolovoza 1991. postavljanjem cestovnih barikada i naoružanih straža na svim pravcima prema Virovitici, Podravskoj Slatini i Orahovici. Od kolovoza do listopada 1991. ubijali su i mučili brojne Hrvate i odvodili ih u nepoznatome pravcu, a najveće tragedije dogodile su se tijekom prosinca u Voćinu, Humu i okolnim selima.

U jutarnjim satima 13. prosinca započeli su masovni zločini na ulazu u Voćin. Ubijani su nedužni ljudi, spaljivane kuće, granatirano mjesto. Prema nalogu okupatorske vlasti SAO Zapadna Slavonija, Srbi su se do kraja toga dana trebali povući prema Okučanima za Banja Luku, kako bi prema svijetu odigrali »egzodusa srpskoga naroda« koji bježi pred »povampiranim ustašama«. Nalog za odlazak pod prijetnjom smrću dobili su svi, no neki su ga odbili pa su ubijeni.

Do kasne večeri toga 13. prosinca 1991. Srbi su napustili Voćin osvijetljen plamenom gorućih kuća i zgarišta. Oko crkve, koja je sve vrijeme okupacije služila kao skladište oružja, grupa vojnika JNA vršila je završne pripreme za njezino miniranje. U rano jutro 14. prosinca, točno u 3 sata i 15 minuta, strašna eksplozija razorila je crkvu. Dan poslije, u Voćin je ušla hrvatska vojska s međunarodnim predstavnicima, kako bi s preživjelim stanovnicima svjedočili o nezapamćenome zločinu. U ovome zlodjelu prema mještanima Voćina i okolice, pobunjeni Srbi ubili su, tj. zaklali i izmasakrirali 46 Hrvata civila.

Gljučne riječi: Voćin, ubijanje civila, razaranja i paljenje kuća, 13. prosinca, rušenje župne crkve, oslobađanje Voćina.

Voćin je zemljopisno smješten na sjeveroistočnim obroncima Papuka, na području Zapadne Slavonije. Prvi pisani tragovi o njemu potječu iz XII. st. i od tada ga je nastavao hrvatski živalj. Sredinom XVI. st. Voćin je pao pod tursku upravu, što je omogućilo naseljavanje muslimanskoga i vlaščkoga življa. Potonji su bili turski vazali i ostali su na ovome području i nakon oslobođenja od Turaka koncem XVII. st. Tijekom više stoljeća Voćin se postupno razvijao u snažno proizvodno, obrtničko i trgovačko središte s izraženim kulturnim i vjerskim životom. Bogatstvo prirode i vodotoci rijeke Voćinke te izuzetan gorski zrak uključili su Voćin danas među poznata turistička izletišta, a župna ga crkva Pohođenja Majke Božje, sagrađena u XV. st., određuje kao katoličko marijansko svetište. U ratu za oslobođenje od Turaka te kasnije u I. i II. svjetskom ratu Voćin je strašno razaran, a potom je u voćinski kraj doveden srpski živalj, čime je izmijenjena nacionalna i kulturna struktura stanovništva na štetu starosjedilaca Hrvata. Ovi povijesni događaji omogućili su Srbima počinjenje novih zvjerstava i zločina nad svojim susjedima Hrvatima, mještanima Voćina tijekom Domovinskoga rata.

Početak demokratskih promjena, sredinom 1990. godine, kada su komunisti i njima privrženi Srbi izgubili vlast na razini države pa i u voćinskome kraju, Srbi su pripremili otvorenu pobunu, naoružali su se uz pomoć JNA i otvoreno prijetili oružjem. Samo mjesto Voćin brojilo je 1991. godine 1160 stanovnika, dok je općina Voćin brojila oko 3000 stanovnika, a od toga broja 85% činili su Hrvati i oko 15% Srbi s ostalim manjinama. U Voćin su tada došli četnički orijentirani srpski političari Jovan Rašković, Milutin Karadžić, Opačić i drugi, poduprli su protuhrvatsku pobunu i sugerirali stvaranje etnički čistoga prostora, tzv. »SAO Zapadne Slavonije« u okviru »Velike Srbije«. U lipnju 1991. u organizaciji SDS-a i JNA za područje Slavonije i Baranje, Srbi su na području gdje su bili u većini utemeljili tzv. oslobodilačke jedinice teritorijalne obrane SAO (Srpska autonomna oblast) Krajine Zapadna Slavonija, potom XII. slavonsku udarnu brigadu i policiju SAO Krajine, a za područje Osijek, Našice, Orahovica, Slatina i Voćin V. partizansku brigadu JNA. Nešto kasnije u Voćin su stigle četničke formacije iz Srbije Beli orlovi i Srpski pokret obnove iz Čačka.

Iz okolnih mjesta Slatine, Mikleuša, Čaćinaca, Orahovice i pripadnih sela, Srbi su otišli u Voćin, uključili se u oružane novostvorene formacije, osnovali paravlast i teritorijalno se izdvojili u tzv. SAO Zapadna Slavonija. Na voćinskome području Srbi su pod oružje rasporedili više od 2000 ljudi i to u XII. slavonsku brigadu i V. partizansku brigadu, naoružali srpske civile i primili 600 Šešeljevih četnika Belih orlova. Suživot u Voćinu i ostalim hrvatskim selima u okruženju SAO Krajine izgubio je svaki smisao. Brojčano premoćni četnici, tj. Srbi, dobro

naoružani od strane JNA i predvođeni časnicima te vojske, zatvorili su 19. kolovoza 1991. sve komunikacije postavljanjem cestovnih barikada i naoružanih straža na svim pravcima prema Virovitici, Slatini i Orahovici. Na tom okupiranom području, tj. unutar okruženja, Srbi su puškarali, provaljivali u kuće i pljačkali, strašeći i maltretirajući tako nenaoružane Hrvate.

U kolovozu 1991. odveden je kao prva četnička žrtva Hrvat Branko Ilić, poslovođa voćinskoga hotela, te je ubijen u predjelu Gudnoge. Hrvatsko pučanstvo bilo je u potpunoj izolaciji, bez prava na slobodno kretanje. Pojedinci su dovođeni na stalna ispitivanja, fizički su maltretirani, uključivani su u radne jedinice, reducirano im je snabdijevanje u trgovinama, a kasnije i potpuno zabranjeno. Četnici su potom umorili Pranju Banovca iz Huma, a koncem kolovoza Željka Galovića, također civila, u šumi Lisičine. Sredinom listopada uhitili su i Antuna Volfa, odveli ga na Lager Sekulinci i tamo ga ubili. Ondje je ubijen i Mirko Vučeta, zarobljeni pripadnik ZNG (64. samostalnoga bataljuna) Slatina. Uhitili su u Voćinu i trideset i troje (33) mještana hrvatske nacionalnosti, među kojima se nalazio i Drago Dorić kojega su mučili i odveli u nepoznatome pravcu. O njegovoj sudbini do danas se ništa ne zna, tijelo nije pronađeno. Dana 3. prosinca četnici su ubili i Ivicu Bona, Dragu Ivankovića, Gorana Salača i Vladu Supana, voćince Hrvate koji su bili određeni za radnu obvezu. Dana 6. prosinca 1991. provalili su u kuću obitelji Šimić te zaklali Ivana Šimića, njegovu suprugu Mariju Šimić i punicu Veroniku Ament. Uz poklane ljude pronađena je potvrda popljačkanih predmeta i vrijednosti sa naznakom da je sve to oduzeto za potrebe SAO Krajine. Tijekom toga zvjerskoga divljanja četnika po Voćinu, domaći su Srbi u Humu, selu neposredno do Voćina, uz pomoć većinskih četnika provaljivali u kuće Hrvata, maltretirali ih, uhitili i odvodili iz obitelji, kao primjerice Marijana Đuzela, potom iz obitelji Banovac i Ivezić, a kuće su im i gospodarske objekte popljačkali i spalili.

U ranim jutarnjim satima, 13. prosinca 1991. (na -23°C), u Humu se čula buka tenkova i pucnjava četničke vojske iz Voćina. Otpočelo je nezapamćeno zvjerstvo koje normalan ljudski um ne može shvatiti, prihvatiti, zaboraviti ni oprostiti. Bio je to početak klanja i masakra hrvatskih civila u Humu i Voćinu, ničim izazvan, osim možda bolesnom mržnjom prema svemu što je hrvatsko.

U 1 sat ujutro, toga 13. prosinca 1991., u Humu do kuće obitelji Đuzel stigla je grupa četnika, u kuću ubacila bombu, istjerala ukućane i maltretirala ih na velikoj hladnoći, a hicima iz automatske puške u glavu upucala Marjana Đuzela. Četničko ubijanje nastavljeno je u kućama Romana Ridla i Ivana Banovca, koje su četnici zaklali a potom ih spalili. Nastavili su u susjedstvu ranivši Marka Vukovića koga su potom iznijeli na cestu, zaklali, polili ga benzinom i zapalili zajedno

sa priklanom svinjom. Dok su četnici u Humu ubijali ljude, palili hrvatske kuće i gospodarske zgrade, istovremeno oko 3 sata i 30 minuta započeo je najveći četnički zločin, četnički bal vampira na ulazu u Voćin, u Pašinoj ulici. Puškarajući i galameći ubacivali su bombe u kuće i palili ih. Nogama su razvalili kućna vrata obitelji Majić, ubili dvoje staraca – Stipana Majića i njegovu suprugu Anu Majić. Druga grupa četnika ubacila je bombe u kuću obitelji Šimić i zapalila je, a ukućane, koji su se sklonili u susjedov podrum, pronašla, izvela na dvorište i poubijala. Bili su to: Jaga Šimić, Fanika Peršić, Marija Matanić, Branka Medić i Stjepan Matanić; dvoje posljednjih su spaljeni. Sljedeća žrtva bio je Antun Buljevac, starac od 84 godine, kojega su četnici ubili s mačkom u naručju. U međuvremenu su ranili Stjepana Jurmanovića ispred njegove kuće, vadili mu potom oči i zaklali ga. Ubacili su bombe i u kuću obitelji Štimac te ranjene ukućane zaklali. Ovdje su ubijeni: Stjepan Štimac, njegova supruga Marijana (rođena Bačić), njihov sin Jakob Štimac i njegova supruga Anđela Štimac. U voćinskoj Karanovoj ulici četnici su ubili Alojza Peršića, a potom Rozaliju Tomolo. U isto vrijeme središtem Voćina harala je druga grupa četnika koja je »zoljama« granatirala kuću te zvjerski ubila Dragutina Volfa, a na području Voćina koji se zove Prebenda »zoljom« su kroz prozor pucali u kuću, a zatim ubili vlasnika i njegovu suprugu Franju i Mariju Matanić. Kod križa na Prebendi u kući je ubijena Julka Šimić, a u njezinu susjedstvu četnici su odrubili glavu Mari Ivanković, starici od 91 godine. U neposrednoj blizini voćinske škole satarom za meso ubijena je Paulina Dorić, stara 81 godinu. Na kućnom pragu ubili su Mirka Medveda, a potom mu bombama zapalili kuću. U tom, za voćinske Hrvate doista teškom i tragičnom danu, stradali su i Josip Pajtl, Metod Majdandžić i njegova supruga Marija, te Željko Lajch, čije je tijelo spaljeno dok su mu na rukama ostale policijske lisice. Bio je to krvavi petak 13. prosinca 1991. Prema nalogu vlasti »SAO Zapadna Slavonija« četnici su se do kraja toga dana trebali povući prema Okučanima za Banju Luku, kako bi pred svijetom uspješno (mislili su) inscenirali »egzodus srpskoga naroda« zbog »povampirenih ustaša«. Nalog za odlazak dobili su svi pod prijjetnjom smrti, no to su odbili Hrvati Tomo Martinović i njegova supruga Katica Martinović, a četnici su im zbog toga sjekirom odrubili glave i spalili trupla. Ni Srbin Stojan Nenadović nije htio ići pa su ga četnici ubili kao i njegove sunarodnjake Milu Jorgića i Teodora Ojkića, za primjer ostalima.

Kad je srpska soldateska sa civilima odlazila put Banje Luke, nad Voćinom se nadvio smrad eksploziva i paljevine ljudskih i životinjskih leševa. Smrt je pokucala na vrata svake hrvatske obitelji, a rijetki preživjeli, skriveni po podrumima i napuštenim svinjcima, molili su Božju milost. Do kasne večeri toga 13. prosinca 1991., Srbi su napustili Voćin osvijetljen plamenom gorućih kuća. Oko crkve, koja

je sve vrijeme služila kao arsenal oružja, grupa vojnika JNA pod komandom Milana Trbojevića vršila je završne radove. U rano jutro 14. prosinca, točno u 3 sata i 15 minuta, strašna eksplozija razorila je crkvu. Dijelovi zidova i kamene gromade pronađene su kasnije i pola kilometra od mjesta eksplozije, a neeksplozirane granate preplavile su središte Voćina. Dan nakon eksplozije u Voćin je ušla hrvatska vojska sa međunarodnim predstavnicima, kako bi sa preživjelim voćincima posvjedočili o nezapamćenome zločinu Srba voćinskoga kraja.

Ovaj je tekst sastavljen na osnovu istraživanja i razgovora sa preživjelim svjedocima tih događaja. Za izvršena nedjela i zločine pokrenut je optužni postupak protiv sedamdeset i jednoga poznatog počinitelja, ali je na zatvorsku kaznu do sada osuđen samo jedan počinitelj zločina. Velik broj zločinaca nedostupan je hrvatskome pravosuđu, a neki su abolirani. Sve ovdje navedene žrtve traže pravednu zadovoljštinu, kao i njihovi preživjeli sinovi i roditelji. Ako već nije moguće postići zadovoljenje pravde sudskim presudama zločincima, dužnost nam je barem ne zaboraviti žrtve tih zločina.

U tom zlodjelu prema mještanima Voćina i okolice, pobunjeni Srbi ubili su, zaklali i izmasakrirali četrdeset i šestoro Hrvata civila, svojih sumještana, »komšija«. O tom strašnom zločinu u širem kontekstu malo se zna, još se manje govori kako bi se što brže zaboravilo. Na taj način činimo opasnu povijesnu pogrešku, a još je strašnije što službene hrvatske povjesnice iz kojih uče naša djeca ne donose istinu o Domovinskoj ratu i ne spominju strašne žrtve hrvatskoga puka.

Serbian Crimes in the Voćin Area 13 December 1991

Summary

At the beginning of democratic changes in Croatia, in the mid 1990s, the Serbs from Voćin area prepared an open armed rebellion, arming themselves with the help of the Yugoslav People's Army (YPA).

On 19 August 1991, they disabled all communications by setting up road barricades and armed guards in all directions towards Virovitica, Podravska Slatina and Orahovica. From August to October 1991, they killed and tortured many Croats and took them in an unknown direction, and the greatest tragedies happened in December in Voćin, Hum and the surrounding villages.

In the early hours of December 13, mass crimes began at the entrance to Voćin. Innocent people were being killed, homes were burned, and the area was bombed. According to the order from the occupying power SAO Western Slavonia, by the end of that day, the Serbs should

have retreated toward Okučani and Banja Luka, in order to play, in the eyes of the world, “the exodus of Serbian people” that flee before “the bloodthirsty Ustashe.” The order to leave under the threat of death was given to everyone, but some refused and were killed.

By the late evening of this 13 December 1991, the Serbs left Voćin illuminated by the flames from burning houses and charred fire sites. Around the church, which all through the occupation served as a weapons depot, a group of YPA soldiers carried out the final preparations for its mining. In the early morning of December 14, at exactly 3 hours and 15 minutes, a terrible explosion destroyed the church. The next day, the Croatian army with international representatives entered Voćin in order to bear witness, together with the surviving residents, to this atrocious crime. In this evil deed against the residents of Voćin and surrounding area, rebel Serbs killed, i.e. slaughtered and butchered 46 Croatian civilians.

Keywords: Voćin, the killing of civilians, the destruction and burning of houses, December 13, the demolition of the parish church, the liberation of Voćin.

Nikola SANJKOVIĆ

Župa Voćin za ratnih stradanja 1991. godine

Sažetak

U uvodnome dijelu izlaganja navode se statistički podatci o broju katoličkih vjernika u voćinskoj župi, u kojoj je 1939. bilo 4.658 katolika, što je 90 % ukupnoga stanovništva, a 1991. – prije masakra 12. i 13. prosinca – svega 437 katolika, što predstavlja 10 % od ukupnoga broja stanovništva Voćina.

U Voćin su 1990. i 1991. dolazili srpski političari među kojima dr. Jovan Rašković, Željko Ražnjatović-Arkan, dr. Vojislav Šešelj te neki pravoslavni čelnici, sijući mržnju i razdor.

U kolovozu 1991. Voćin je pripojen tzv. SAO Krajini Zapadna Slavonija te su od tada Hrvati trpjeli svakovrsna mučenja i ponižavanja kao što su batinanje, oduzimanje hrane, automobila i druge imovine te odvođenje u logor Gudnogu. Zločinačko djelovanje Jugoslavenske narodne armije i paravojskih srpskih postrojbi, osobito »belih orlova«, posijalo je veliki strah u Voćinu pa su se ljudi skrivali po šumama, u podrumima, u napuštenim kućama ili su izbjegli, dok su u Voćinu ostali samo starci i bolesnici. Katolička župna crkva nasilno je otvorena i pretvorena u skladište oružja, a 13. prosinca 1991. minirana je i srušena do temelja, dok je pedesetak nedužnih civila ubijeno na najokrutniji način te njihove kuće zapaljene. Župnik je na vrijeme uspio na sigurno skloniti najvažnije dokumente.

Uoči dolaska hrvatske vojske i policije u Voćin, Srbi su se povukli u Bosnu i na teritorij Okučana. Tijela žrtava pronađena su uz prisutnost europskih promatrača i dopremljena u Podravsku Slatinu. Stručnjaci za sudsku medicinu Medicinskoga fakulteta u Zagrebu izvršili su obdukciju, a ispraćaj žrtava organiziran je u Podravskoj Slatini 18. prosinca 1991. godine. Sprovodne obrede i misu zadušnicu predvodio je kardinal Franjo Kuharić. Žrtve su pokopane u zajedničku grobnicu na slatinskome groblju, a nekolicina drugdje, prema željama njihovih najbližih. Voćin je ostao spaljen i razrušen.

S toplijim danima 1992. u Voćin se započeo vraćati život. Mještani su čistili svoja zgarišta i ruševine te obnavljali domove. Razrušeno skladište u središtu mjesta uređeno je za privremenu crkvu. Humanitarno, i u smislu obnove mjesta, najviše je pomogao Caritas biskupije iz Parme (Italija), a izgradnju nove montažne župne kuće novčano je pomoglo osiguranje *Helios* iz Zagreba. Do kraja 1992. narod se vratio, a novi život u prostranoj župi pronašli su i brojni Hrvati protjerani s Kosova.

Gljučne riječi: Voćin, župna crkva, 12. i 13. prosinca 1991., stradanja, oslobađanje Voćina, kardinal Franjo Kuharić, povratak, Hrvati s Kosova.

Na početku izlaganja želim vas upoznati s činjenicama o broju stanovnika, tj. vjernika u župi Voćin. Prema *Šematizmu Katoličke crkve u Hrvatskoj*, 1939. živjelo je u župi 4.658 katolika, 1966. godine 981, a 22. siječnja 1991. svega 437. Tijekom Drugoga svjetskog rata ubijena su ondje dva župnika: preč. Julije Bürger i vlč. Josip Martinac. Dvadeset godina nisu se stekle mogućnosti da se u župu vrati svećenik.

Uzoriti kardinal Franjo Kuharić, zagrebački nadbiskup, prije nego što je potpisao dekret za moju službu u Voćinu, rekao mi je neka odem vidjeti Voćin jer me šalje na »mrtvu stražu«. Rekao je doslovno: »Velečasni, šaljem vas da čuvate Svetište Majke Božje i vjeran narod koji je ostao. Imat ćete mrtvu stražu u Voćinu.«

Župu Voćin preuzeo sam 16. kolovoza 1987. od župnika vlč. Antuna Prpića, i on mi je rekao da mi neće biti lako u ovom kraju, jer dolazim iz posve drukčije sredine i pripadam drugačijem mentalitetu.

Moram spomenuti još jedan događaj koji se zbio prije nego što sam došao za župnika u Voćin. U veljači 1987. pozvan sam bio na vojnu vježbu u Varaždin, što je uslijedilo 13 godina nakon mojega služenja vojnoga roka u JNA. Vježba je trebala trajati petnaest dana, ali je zbog pogibije trojice vojnika rezervista prekinuta nakon deset dana. Ne sjećam se točno komandantova imena, koji je tada bio promaknut u čin generala, ali se sjećam riječi kojima se obratio nama vojnicima i rezervistima: »Vidimo se, drugovi, u ljeto 1991., samo na većem terenu i u drugačijim okolnostima, tada će biti teže nego sada.«

Život u Voćinu i zbivanja 1990. i 1991. godine

Puno puta, za boravka u Voćinu, razmišljao sam o riječima koje sam čuo u Varaždinu. Plan je postojao i trebalo ga je realizirati, tj. trebalo je realizirati ideju velike Srbije koja nije postojala samo na papiru, već i u glavama mnogih koji su vodili bivšu državu, tj. SR Jugoslaviju.

Svoju službu u Voćinu prihvatio sam neopterećen i čiste savjesti. Nikomu nisam učinio zlo, svakomu čovjeku želio sam dobro i samo dobro. Nakon godinu dana boravka u Voćinu primijetio sam, prema ponašanju državnih vlasti, da svećenik na tim prostorima baš i nije dobro došao. Opterećivali su nas nekim nepotrebnim stvarima, osobito prigodom većih hodočašća, napose iz Komisije za vjerska pitanja u Općini Slatina. Pokušao sam uspostaviti kontakt s pravoslavnim svećenikom koji je do početka 1990. bio vrlo korektan, no potom je g. Stanko Desančić počeo izbjegavati naše susrete. Sa pravoslavnim svećenikom iz Lisičina susreo sam se više puta u samome mjestu, ali neki poseban kontakt nismo ostvarili.

Srbi u Voćinu osobito su slavili Novu godinu, i to po julijanskome kalendaru. Svake godine okupljali su se u središtu Voćina, posebno su naglašeno učinili to 1990. i 1991. Na slavljinama su sudjelovali specijalni gosti, pa je tako 1991. Jovan Rašković, psihijatar iz Šibenika, pozvao voćinske Srbe da se ujedine i budu jedinstveni u očuvanju velike Srbije. Ovom provokatoru, koji je govorio da su Srbi u ovim krajevima ugroženi, pridružili su se i pravoslavni vjerski vođe: Jovan Pavlović, mitropolit zagrebački, potom Lukijan Pantelić, episkop pakrački, pravoslavni svećenici te nekoliko tisuća Srba iz virovitičkoga, pakračkoga i slatinskoga kraja. Srpski tisak, osobito *Politika*, pisao je o slavlju Nove godine u Voćinu i o ugroženosti srpskoga stanovništva u potpapučkim selima. Učiteljica Jovanka Crnobrnja iz Voćina izjavila je za beogradsku *Politiku*, prigodom proslave Nove godine, kako hrvatska djeca pjevaju u školi srpskoj djeci »Podrum mali, gdje su Srbe klali, rat će treći, praviti ćemo veći«. Pojašnjenja radi, tada je u voćinskoj osnovnoj školi od prvoga do osmoga razreda bilo jedanaestero djece hrvatske nacionalnosti, više od stotinu i pedeset djece srpske nacionalnosti, a učiteljica Jovanka u svom razredu nije imala ni jednoga Hrvata. Nakon ovakvih lažnih optužbi hrvatske djece, poslao sam 15. siječnja 1991. članak iz *Politike* Ministarstvu znanosti i obrazovanja RH, tj. tadašnjemu ministru, akademiku Vlatku Pavletiću. U proljeće 1991. učiteljica Crnobrnja jedne je noći sa svojom obitelji napustila Voćin. Od ranoga proljeća 1991. zapažalo se kretanje raznih vojnih vozila, kamiona, oklopnih vozila, a jedno oklopno vozilo svake bi nedjelje, voćinskoga sajmenog dana, parkirano bilo u centru mjesta. Mobilizacija srpskoga življa odvijala se noću kao i dopremanje naoružanje u Gudnogu – vojni poligon, te podjela oružja domaćim Srbima.

Vojska bivše države, tzv. JNA, gradila je 1990. i 1991. podzemno skladište u Novom Zvečevu na Papuku, neposredno uz odmaralište zagrebačkoga poduzeća *Rade Končar* na obali umjetnoga jezera. S jeseni 1991. odmaralište je pretvoreno u skladište i u prostor za glavnu komandu pobunjenih Srba i komandujućega kadra JNA. Prije nego što su napustili Novo Zvečevo, spalili su i porušili ne samo odmaralište, već i cijelo selo kako se nitko od žitelja ne bi imao kamo vratiti.

U svetište Gospe voćinske trebalo se 1. srpnja 1991. održati **20. dječje hodočašće**. Sve je bilo organizirano kao i svake godine, slavlje je trebao predvoditi kardinal Franjo Kuharić, nadbiskup zagrebački. Dan prije, **30. lipnja 1991.**, u podne je postavljena eksplozivna naprava na vrata voćinske *Šumarije* i zapaljena hrvatska zastava na samoj zgradi. *Šumarija* se nalazi u bliskom susjedstvu župne crkve i policijske postaje. Srećom, nitko od radnika nije stradao, ali je svima nama poslano upozorenje da djeca nisu dobro došla u Voćin pa je hodočašće odgođeno za neka druga i bolja vremena. Jedne nedjelje neprilike su imali i hodočasnici iz župa Turnašica i Stari Mikanovci. Autobusima,

koji su ih dovezli, nije dozvoljeno da se parkiraju u središtu mjesta, a prostora je bilo za stotinu autobusa.

Oko 11 sati **14. kolovoza 1991.**, ljudi u maskirnim odorama pucali su iz mitraljeza ispod cerade maloga kamiona na tvornicu *Gaj* i tako u poslu prekinuli radnike, među kojima je bilo Hrvata i Srba. Istoga dana oko 15.30 u voćinski hotel *Podravina* upalo je deset maskiranih ljudi koji su na terasi maltretirali goste, a potom uhvatili Branka Ilića, upravitelja hotela, inače katolika i Hrvata, ugurali ga u kamion i odvezli u nepoznatome pravcu.

U noći s **15. na 16. kolovoza 1991.**, između 23 i 24 sata, teroristi su zapalili *Vjesnikov* kiosk u središtu mjesta. Tom se provokacijom htjelo izazvati vatrogasce Hrvate, no gašenje se odazvalo samo nekoliko vatrogasaca srpske nacionalnosti, a teroristi su i na njih zapucali. Hrvati taj put nisu upali u zamku.

U nedjelju, **18. kolovoza 1991.**, prekinuta je autobusna veza s Voćinom, jer su u srpskim selima (Ćeralije, Bokane, Macute) postavljene barikade. Misu te nedjelje u 9 sati nije najavila zvonjava crkvenih zvona, okupilo se oko pedesetak vjernika. U Voćinu je toga dana bilo nepoznatih ljudi sa svih strana te puno automobila i kamiona bez registracijskih oznaka. Hrvati, osobito mlađi muškarci, postavili su na Prebendi, gdje su većinski živalj, neprimjetnu noćnu stražu. Osjećao se strah pred buru pa su neki Hrvati napustili svoje domove i sklonili se u Podravsku Slatinu. Zamolio sam susjedu Anu Šimić, baku svećenika Darija Šimića, da mi dopusti prespavati u njezinoj kući, jer me je strah bilo noć provoditi u župnom stanu.

Voćin su okupirali Srbi

U ponedjeljak **19. kolovoza 1991.** oko 6 sati, radnici *Šumarije* pošli su na posao ali su ih iz zasjede presreli teroristi i vratili kućama. U međuvremenu su toga jutra Stjepanu Bozoku upali u kuću i naredili mu da dopis tzv. Komande SAO Krajina Zapadna Slavonija, pisan ćirilničnim pismom i nečitko potpisan, podijeli po hrvatskim kućama. Dopisom je naređeno da toga dana do sedam sati Hrvati moraju vratiti sve oružje koje su dobili od HDZ-a. Bozok još nije ni obišao sve hrvatske kuće, a Srbi su već opkolili crkvu, župni dvor i u 6.50 zapucali po naselju Prebenda i po župnom dvoru. Pucnjava je trajala petnaestak minuta. Svi mi Hrvati našli smo se u okruženju iz kojega se nije moglo izići, čekali smo što će se dogoditi. Muškarci iz miješanih brakova dobili su zadatak obavijestiti nas da se moramo okupiti oko križa na Prebendi. Pucalo se s obližnjih brda. Krenuo sam preko ulice do roditeljske kuće včl. Darija Šimića i njegov me otac pozvao da uđem. Ni minute nismo boravili u kući kad su nas s leđa zaskočili meni nepoznati ljudi u vojnoj uniformi

JNA, naoružani automatima i pištoljima. Darijev otac poznao je te ljude i, sam prestrašen, predstavio me jednom od njih koji se zvao Boro Lukić. Uz njega je bio Drago Dobrojević, obojica rodom iz Voćina. Boro je iz dvorišta obitelji Šimić ispalio dvije rakete u zrak i dovikivao prema obližnjem brdu: »Ojkičani, prestanite pucati! Đoko, prestani pucati!«, a potom nam je naredio da odemo do križa.

Kod križa su se okupili i ostali Hrvati s Prebende. Boro Lukić i Drago Dobrojević, s činovima kapetana i potporučnika vojske JNA, naredili su da do osam sati predamo sve oružje koje smo zadužili od HDZ-a. Tko ne preda oružje, bit će kažnjen. Naredili su da se ne udaljujemo od kuća te saopćili da je u Voćinu ustanovljena nova vlast: SAO Krajina Zapadna Slavonija. Od tada je u Voćinu i po okolnim selima trajao intenzivan srpski teror nad nevinim narodom. Oko devet sati istoga dana ponovo smo natjerani da dođemo do križa. Praćeni smo bili kolonom naoružanih i maskiranih ljudi koji su nišani oružjem u nas te svako malo pucali iznad naših glava po križu. Oštećenja se vide i danas. Tako prestrašenima obratio nam se Boro Radosavljević, po oznakama na odori kapetan JNA. Bio je rodom iz Nove Bukovice, a radio je u poduzeću *Univerzal* u Podravskoj Slatini. Nazvao nas je ustašama, zahtijevao da vratimo sve oružje i zaprijetio da će u protivnom oni pronaći sve oružje koje smo skrili. S papirića je čitao imena ljudi koji se moraju javiti u voćinsku »Miliciju«. Bili su to sve članovi HDZ-a: Vlado Peić, Vlado Božičković, Ivica Dorić, Ante Šimić i Zdravko Volf, od kojih samo posljednji nije bio nazočan, jer je otišao u Njemačku. Boro Radosavljević tražio je oružje koje nam je, prema njegovim riječima, »podijelio HDZ«, a radilo se navodno o 76 komada kalašnjikova. Prijetio je da će sve pronaći jer oni, »kao nova vlast u Voćinu«, neće dopustiti prolijevanje krvi. Poslije toga otpustio nas je kućama.

Poslije prozivke, Vlado Peić, sluteći zlo koje se priprema članovima HDZ-a, pozdravio se s roditeljima i zajedno s Vladom Božičkovićem pobjegao preko njiva i šuma u Podravsku Slatinu. Ivica Dorić i Ante Šimić željeli su ostati uz svoje obitelji, poslušali su zapovijed i javili se u »milicijsku stanicu«.

Ni petnaest minuta nakon što smo otpušteni kod križa, na cesti prema centru Voćina sustigao nas je automobil u kojem je bio predsjednik Mjesne zajednice Miro Agić. Vikao je na mene i pitao kamo želim pobjeći te zašto stvaram nevolje ljudima u Voćinu. Naredio mi je da sjednem u auto i odveo me u »milicijsku stanicu«. Ispred milicijske zgrade u dva reda postrojani su bili vojnici rezervisti, Srbi, njih dvjestotinjak.

Na vratima me dočeka kapetan Boro Lukić, odveo u jednu sobu u prizemlju i ostavio samoga. Ušao je potom naoružani vojnik, stao u kut sobe i automat uperio u mene, kao da sam najveći kriminalac. Nakon dvadesetak minuta vratio

se Lukić te započeo pitanjem: »Kako se osjećate kao Hrvat ovoga jutra?« Slijedila su još provokativnija pitanja, ponižavanja, maltretiranja. Želio je doznati gdje smo skrili oružje i gdje je ulaz u tunel ispod crkve. Šutio sam na sva pitanja jer odgovore na njih nisam znao. U sobu je potom ušao vojnik u maskirnom odijelu i Lukiću raportirao da kod »popa ništa nisu našli«. Lukić me je i dalje ispitivao, pridružio mu se i Boro Radosavljević. Pitanja su postavljali o krevetima na tavanu župne kuće, potom čije se rublje ondje suši, za koga je hrana pripravljena u hladnjaku, tko je postavio zastave na crkveni toranj i što one poručuju »zengama«. Rekao sam im da su kreveti pripravljeni za hodočasnike, a da su zastave postavili zaposlenici Konzervatorskoga zavoda kao oznaku da je crkva spomenik kulture i da je pod zaštitom države. Lukić nije prihvatio moje obrazloženje već mi je rekao da će oni u crkvu ući kada im to bude potrebno. Rekao sam da imam ključ od crkve i da je mogu odmah pregledati te da u njoj nema oružja i nikakvih podzemnih tunela. Ispitivanje i maltretiranje potrajalo je više od četiri sata. Iz druge sobe su cijelo vrijeme do mene dopirala zapomaganja i jauci Ivica Dorića i Ante Šimića. Prema njihovu kazivanju srpski teroristi htjeli su od njih doznati gdje je oružje i kakvi su planovi HDZ-a u Voćinu. Prisiljavali su ih da priznaju kako se priprema rat protiv srpskoga naroda i još mnogo besmislica. Priznanje su tražili batinama, gaženjem te udaranjem kundacima po cijelome tijelu. Ante Dorić i Ivica Šimić pušteni su nakon toga strahotnoga maltretiranja istoga dana oko 17 sati. Tijela su im bila potpuno plava i crna od udaraca, lica natečena i krvava, hodati nisu mogli od bolova. Prije nego što su mene otpustili, naredili su mi da se svaka tri sata moram javljati u Komandu, koja se nalazila u milicijskoj zgradi. Po povratku u župnu kuću prenerazio sam se, zapravo, doživio šok zbog svega što me je ondje dočekalo. Ulazna vrata silom su bila provaljena, a sva ostala na drugim prostorijama razvaljena nogama, tj. vojničkim čizmama. Sve je posvuda bilo porazbacano, potrgano, uništeno. Krevetima, pripremljenima za hodočasnike, noževima su rasporene slamnjače i madraci i sve je po tavanu bilo porazbacano. U uredu župnoga stana stajala je drvena bačvica od 20 litara, posebno izrezbarena za dar kardinalu Kuhariću u prigodi 20. dječjeg hodočašća u Voćin. Na bačvici je pisalo. *Djeca Voćina kard. Franji Kuhariću 1971–1991!* I ona je bila namilosrdno razbijena i uništena.

Pokušao sam nekako namjestiti dovratke i vanjska vrata kako bi se dala barem pritvoriti. Pribio sam daske s unutarnje strane vrata da se ne ulazi nesmetano, a ostalim vratima u kući nije bilo pomoći. Istoga dana uslijedile su provale u kuće i ostalih Hrvata te premetačine pod izgovorom traženja oružja i radio stanica, a srpski teroristi uzimali su zapravo ljudima novac i druge vrijedne stvari. Takvi pljačkaški pohodi opetovali su se iz dana u dan.

Župne knjige

Matične knjige krštenih, umrlih, vjenčanih, potvrđenika, potom Spomenicu župe, blagajnički dnevnik i župne dokumente spremio sam **14. kolovoza 1991.** u jednu kutiju, zamotao je u najlonske vreće, zatrpao u šupi pokraj kuće te sve prekrrio drvima. Odmah nakon oslobođenja Voćina otkopao sam pospremljene knjige i preselio ih na sigurno, u župu Sopje, gdje sam živio prognaničke dane. Knjiga *Stanja duša*, već i prije u pomalo derutna, ostala je u župnom uredu s ostalim starim knjigama računa. Sve sam ih kasnije izvadio ispod ruševina župne kuće. Ostale knjige i časopisi ostali su u ruševinama. Odmah nakon oslobođenja Voćina otkopao sam ostatke građevine i sve što nije bilo uništeno ili spaljeno preselio sam u župu Sopje, gdje je sačuvano do uređenja nove kuće u Voćinu. Učinjen je popis svih spašenih knjiga i časopisa koji se i danas čuvaju u novoj voćinskoj župnoj kući.

Liturgijsko posuđe

Kaleže, monstrancu i ciborij spremio sam u podrumu župne kuće, zakopavši ih u zemljani pod. Najveći ciborij koji je župa imala oštećen je pri samome postolju od tereta kamenja i cigli u ruševinama crkve i župne kuće. Ciborij i monstrancu dao sam obnoviti u Zagreb, i danas se rabe u župi. Napravljeni su novi župni imovnici te postoji zapisnik kanonske vizitacije koju je izvršio Ivan Došlin, arhiđakon. S njegovim se mišljenjem, na posljednjoj strani kanonskoga zapisnika, u potpunosti ne slažem jer je nastalo pod utjecajem jednoga svećenika iz susjedstva.

Liturgijska odjeća i knjige

Liturgijsku odjeću, tj. misnice u svim bojama, dalmatike u bijeloj boji, plašteve, albe, rokete, amikte, pojaseve, potom oltarnice i ministrantska odijela, pohranjeni su bili u ormarima sakristije ispod tornja. Teško je i nemoguće bilo iznijeti sve te stvari iz crkve nakon okupacije Voćina. U crkvu i župnu kuću ulazio je početkom listopada 1991. Ljubiško Novaković, Srbin iz Voćina, te iznosio i odvezio stvari. Jesu li među tim stvarima bile i misnice te ostalo ruho, to nitko ne zna. U ruševinama ih nismo pronašli, sakristija je bila zatrpana urušenim kamenjem.

Župna kuća

Kao što sam već opisao, u listopadu 1991. iz župne kuće opljačkano je sve što se dalo iznijeti i iskoristiti: kreveti, kauči, novi električni štednjak, novi hladnjak,

perilica rublja, televizor, radio, ormari, oko 60 drvenih stolaca iz dvorane, kosilica, bačve, pribor za jelo za 70 osoba, 60 pokrivača s kompletnom posteljinom (jastuci, navlake, plahte). Odnese su i moje osobne stvari: odijela, košulje, veste i donje rublje. Među vrijednim stvarima bilo je nekoliko umjetničkih slika, jedna ikona iz 1700. godine i prigodnih uspomena na moju mladu misu. Jedino što nisu odnijeli bile su knjige na policama u župnom uredu i dvorani za vjeronauk.

Život u okupiranom Voćinu

Već prvoga dana okupacije sedmero ljudi pobjeglo je kroz šumu u Podravsku Slatinu. Život je u Voćinu stao, nitko ništa nije radio u polju, ljudi nisu izlazili na ulice, svi su živjeli u strahu, Voćin je bio pun vojske. U mjestu je ostalo osamdesetak stanovnika hrvatske nacionalnosti, a s ostalim okupiranim selima župe Voćin komunikacija je bila vrlo slaba. Srbi su držali straže na cestama i na izlazima iz sela. Jedino su sela Mačkovac i Hum Varoš bila na slobodnom teritoriju Republike Hrvatske. Žene srpske nacionalnosti s malom djecom već su u srpnju 1991. napustile Voćin. Zamolio sam gospođu Anu Šimić da prespavam još koju noć u njezinoj kući jer se u župnoj kući nisam osjećao sigurnim, bojao sam se da će me netko zaklati na spavanju. Svakodnevno sam služio misu, još za dana, i to u zaključanoj crkvi. Pokušali smo skinuti milosni kip Gospe Lurdske, ali je bio pretežak. Posljednju misu u porušenoj crkvi slavili smo 21. kolovoza 1991. u 17.30 sati. Bio je to dan i vrijeme kada su u Voćin obično stizali hodočasnici župa iz zlatne požeške kotline, grada Požege, sve do Davora na Savi. Toga dana nije bilo hodočasnika, nije se čula radosna hodočasnička pjesma. Na misi je, uz župnika, bilo još šest osoba: Miro i Anđelka Božičković, Ana Šimić, Matilda, Josip i Katarina Dorić. U miru i u zatvorenoj crkvi slavili smo sv. misu. Ušli smo i izišli s dvorišne strane i preko župnoga voćnjaka vratili se na Prebendu, u kuću gospođe Šimić. Hrvatima je kretanje bilo ograničeno: do trgovine koja je još radila te do milicijske postaje za one koji su se dnevno morali javljati. I ti koji su još ostali slutili su zlo i željeli su spasiti živote pa su zatražili dopuštenje za izlazak iz Voćina, po cijenu da ostave svu svoju imovinu i u miru odu s okupiranoga područja, tzv. SAO Krajine.

U utorak **20. kolovoza 1991.** vojnici i rezervisti pripremali su se užurbano cijeloga dana. U centru Voćina ustrojila se kolona od 18 vojnih kamiona i 2 oklopna vozila, postavljena u pravcu Papuka. Bio je tu veliki broj osoba u vojnim odorama, oko njih se osjećala radost žena i živahnost djece koja su stajala uz vojsku i vozila. Kasnije smo doznali da su se pripremali napasti Pakrac i Daruvar. I toga sam dana došao u milicijsku postaju kako bih se prijavio da sam u Voćinu. Upitao sam milicajaca Šimića mogu li dobiti dozvolu za izlazak iz mjesta, na što me je oštro

i odsječno odbio riječima: »Dođi sutra«. Inače, taj odgovor »dođi sutra«, slušali smo mi Hrvati svakodnevno. Kad sam izišao, pred zgradom je stajao milicajac Mladen, oženjen Hrvaticom iz Sopja, te mi je dobacio onako usput: »Gospodine, vrijeme je«.

Shvatio sam, bilo je to upozorenje da moram napustiti Voćin kako znam i umijem, jer mi je život u opasnosti.

Donio sam odluku da ga još istog dana napustim. Svakodnevno je sve više mladih Hrvata odlazilo preko šume i kukuruznih polja. Svećeničku službu više nisam mogao vršiti u župi jer mi je ograničeno bilo kretanje, a i kao svećeniku, nije mi bilo uputno skrivati se u kućama obitelji koje su još ostale, jer sam time i njih dovodio u životnu opasnost. Srbi su svaki dan iznova vršili premetačine po hrvatskim kućama, a hrvatskim obiteljima uzeli su i sve automobile, dajući im zauzvrat potvrde. Kopiju jedne takve Potvrde o oduzimanju automobila Miri Božičkoviću, prilažem uz ovo moje svjedočanstvo. Automobili im nikada nisu vraćeni i ne zna se gdje su završili. Na nagovor časne sestre Kristine, srećom sam svoj auto ostavio u župnom dvorištu u Podravskoj Slatini, odakle sam se prije okupacije autobusom vratio u Voćin. Srbi su uporno tražili da im ga predam, a napose je uporan bio Dragan Bunčić iz Voćina.

Kada je vojska krenula u pravcu Papuka, prema Daruvaru i Pakracu, ukazao se trenutak pogodan za odlazak iz Voćina u suprotnome smjeru, tj. prema Slatini i Miklešu. Zvonko, Anica, Vesna Peić i ja odlučili smo krenuti iz Voćina starim automobilom koji Srbi nisu zaplijenili jer je bio u lošem stanju. Inače, tih dana automobile u Voćinu imali su samo Srbi, jer su hrvatske, kako reko, otuđili. Izišli smo iz Voćina, uspješno prošli barikadu u Macutama jer su je držali stariji Srbi koji su pijani sjedili pod orahom, a rampa je bila otvorena. Selo Bokane nije bilo blokirano, ušli smo potom u selo Čeralije koje je imalo dva izlaza prema Slatini; jedan kroz šumu te drugi preko polja prema Četekovcu, Miklešu. Odlučili smo se za pravac Četekovac, ali na izlazu iz sela dočekala nas je barikada od limenih bačvi i stražar. Zaustavio nas je i počeo ispitivati kamo idemo. U tom je trenutku naišlo vozilo hitne pomoći iz pravca Voćina pa je stražaru vozač Jovo nervozno doviknuo neka nas pusti da se oslobodi prolaz jer se njemu u autu upravo porađa jedna žena. Stražar se zbunio, običan seoski čovjek. ni sam nije znao gdje je i što radi. Dao nam je znak da krenemo i za pet minuta našli smo se na slobodnome teritoriju u Četekovcu. Uspjeli smo se čak i telefonski javiti u Voćin da smo sretno stigli u Slatinu, premda su telefonske linije vrlo često bile u prekidu. Sat vremena poslije nas tim su putem sretno prošla i braća Ivanković, a nažalost, obitelji Kreše i Franje Dorića vraćene su u Voćin. Krešo i Franjo odvedeni su u logor, u

Sekulince–Gudnogu, gdje su mučeni i prebijani na sve moguće načine. Osobito im je bilo teško kad Srbi nisu uspjeli osvojiti Pakrac pa su po povratku u Voćin za odmazdu mučili zarobljene tako da su ih u šumi gole vezali za stabla, vezali im oči i tada ih šamarali i tukli. Stavljali su im puščane cijevi u usta i na prazno okidali. Tako izgladnjelima, izmučenima pod nos su stavljali hranu ali im nisu dali jesti. Najteže je bilo, pričao je Krešo Dorić, kad su ih onako nemoćne i privezane još i komarci ujedali. Nakon mjesec dana Krešo Dorić i njegova obitelj bili su razmijenjeni, a Franjo Dorić pušten je u Voćin k svojoj obitelji. Franjina supruga, Srpkinja, učiteljica u voćinskoj školi, uskoro je umrla zbog stresa koji je proživjela, a Franjino se zdravlje toliko pogoršalo da nije mogao raditi ni uobičajene dnevne poslove. Najtragičnija je sudbina njihova brata Drage Dorića, oženjena čuvjeka i oca jednoga djeteta, vozača autobusa na lokalnim linijama u *Čazmatransu*. Njega su ujutro 22. listopada 1991. odveli Dragan (Dragoslav) Bunčić iz Voćina, Zoran Mišćević iz Macuta i još trojica nepoznatih ljudi, i od tada mu se gubi svaki trag. Više od dvadeset godina nitko od voćinskih Srba ne zna kamo je odveden i što mu se dogodilo, osim da je odveden na razmjenu. Pitam se, ima li pravo njegova kćerka Marina doznati kamo su odveli njezina oca? Zašto još uvijek nije razbijena šutnja sa sprske strane?

U mjesecu rujnu 1991. umrli su Josip Žagar, jedno vrijeme zvonar župne crkve, i Metod Majdančić. Tek je malen broj vjernika sudjelovao u obredu ukopa, jer je zabranjeno bilo okupljanje ljudi, a vojna Komanda u milicijskoj postaji zabranila je zvonjavu crkvenih zvona za pokojnike.

Dolazak Srba iz Srbije – četnika »belih orlova«

Početak kolovoza 1991. primijetio sam u Voćinu i Zvečevu bradate ljude u crnim odorama. Nisu se pojavljivali danju javno, nego predvečer u sumrak. U rujnu i listopadu pristizalo je još i više tih »belih orlova«, a smješteni su bili u voćinskoj osnovnoj školi.

Njihovim dolaskom život u Voćinu za sve Hrvate postao je još teži. U Četekovcu i Balincima četnici i domaći Srbi zajednički su počinili 4. rujna 1991. strašan pokolj. Toga je dana život izgubilo dvadeset i četvero (24) nevinih ljudi, mladića i staraca, muževa i žena u zrelim godinama. Ubijali su ih iz zasjeda na cesti, ili upadajući im u kuće ili dvorišta.

Kad su četnici stigli u Voćin, odmah su za njihove potrebe i potrebe JNA »mobilizirani« i svi muškarci hrvatske nacionalnosti. Nekoliko su ih dana držali zatočene u podrumu *Jugobanke*, u neljudskim uvjetima, danima su stajali u vodi i

blatu bez hrane. Prema odluci liječnika, dr. Vasila, raspoređeni su bili na različite fizičke poslove za potrebe voćinskih Srba; primjerice cijepali su drva, brali kukuruz, kopali rovove za vojsku, okopavali vrtove i dr. Četnici su tražili »ustaškoga popa« tj. mene po cijelome Voćinu, a u tome su posebno revni bili voćinski Srbi, Đorđe (Đoko) Obradović, Bojan Plavšić, Ljubiško Novaković, Dragan Bunčić. Na blagdan Male Gospe, 9. rujna 1991. provalili su u crkvu i pretvorili je u skladište municije i ostale vojne opreme. Vojska JNA dopremila je oko 100 tona vojnoga materijala u sanducima koji su bili postavljeni s lijeve i desne strane uza zid visine do 4 m sve do svetišta. Tako je voćinska crkva postala najveće vojno skladište u tom kraju. Oko crkve postavljen je dinamit, kako bi je u svakome trenutku mogli srušiti. Prema natpisima na sanducima jasno je bilo da je sva oprema vlasništvo JNA iz Srbije, tj. Kraljeva, Svetozareva i Valjeva. Oružje i municija svakoga su dana odvoženi na položaje odakle su pobunjeni domaći Srbi te paravojne četničke jedinice napadale slavonska sela i gradove, a u većim razmacima iz Srbije su dopremane i nove pošiljke. Napose su krajem rujna i početkom listopada 1991. teškim oružjem, topovima i višecjevnim bacačima (VBR-ovima), gađali dijelove Podravske Slatine i okolna sela.

Teško progonstvo

Nakon sretnoga izlaska iz Voćina javio sam se nadbiskupu kard. Franji Kuhariću u Zagreb, i upitao ga što da učinim s obzirom na situaciju u Voćinu i na činjenicu da sam se sklonio kako ne bih izgubio glavu. Predložio mi je da neko vrijeme ostanem kod župnika u Podravskoj Slatini ili kojega drugog susjednog svećenika, te pokušam okupljati ljude prognane iz Voćina i na taj im način pomagati. Pošto nisam imao osnovnih sredstava za život, tj. obuću, odijela, rublje, majka mi je dala novac kako bih se mogao barem toplo obući i kupiti najosnovnije stvari. Svećenik, vlč. Stjepan Hlevnjak, župnik u Sladojevcima, dao mi je krov i hranu prvih mjesec dana, a potom smo morali svi bježati iz Slatine i Sladojevaca zbog čestoga granatiranja i bombardiranja župe Sopje. Noću smo bili u župnom dvoru u Sopju, a danju, kada nije bilo uzbune zbog opće opasnosti, vraćali bismo se u Podravsku Slatinu. Svete mise služili bismo ujutro u Sopju, a potom obavljali sprovode i ispunjavali druge obveze. Vjeronauk nismo držali jer su djeca zbog ratnoga stanja s roditeljima izbjegla u okolicu Varaždina ili koje drugo sigurnije mjesto. Nedjeljom bismo u Slatini imali jednu koncelebriranu misu u 9 sati. Obilazio sam obitelji iz Voćina i pomagao im koliko sam mogao u smještaju, hrani i odjeći. Od Grada Podravska Slatina dobio sam kamion za dovoz humanitarne pomoći ljudima, bila je to uglavnom hrana. Kamion konzervirane hrane dobio

sam u Koprivnici od *Podravke d.d.* i posebno moram pohvaliti razumijevanje i ljubav g. Andrašeka koji nam je tom prilikom puno pomogao. Hranu smo dobili i iz *PIK-a Vrbovec* iz Vrbovca te *Koke* i *Vindije* iz Varaždina.

U Slatini je bivalo sve više prognanika i izbjeglica i iz drugih dijelova Slavonije pa je teško bilo organizirati bilo kakvu pomoć. U župi Podravska Slatina nije bilo mjesta pa je župnik Franjo želio da sve donacije predamo *Crvenom križu* gdje je radio jedan njegov župljanin.

U Podravskoj Slatini živio se mučenički život po podrumima, stanovnici su svakoga dana bježali na sigurnija područja, a muškarci koji su ostajali u mjestu sve su se češće opijali. Gostione su bile pune muškaraca. Svoje župljane koji su pobjegli iz Voćina sami, pokušavao sam nagovoriti da odu po svoju obitelji, žene i djecu. Mnogi su se odvažili jer su poznavali teren i učinili su to. Na popisu sam imao 217 prognanih vjernika iz župe Voćin. U župama Voćin, Bokane, Macute, Hum, Zvečevo, ostalo je 211 vjernika. Iz Drenovca su ljudi već prije izbjegli u Orahovicu. Život je bio težak, nije bilo posla, novca, a i hrane vrlo malo. Vrijeme je bilo sve hladnije, ljudima je trebala topla odjeća. Iz Caritasa Zagrebačke nadbiskupije – Zagreb, dobili smo kamion odjeće i podijelili smo ga za dva dana.

Imao sam dvije pripreme za vjenčanje u podrumu župnoga dvora u Slatini i vjenčanje u crkvi sv. Josipa. Danas, obje te obitelji, Volf i Hinek, žive u Voćinu, jedna s petero, a druga s troje djece. U progonstvu se rodilo troje djece. Jednu djevojčicu, sestru vlč. Darija Šimića, krstili smo 29. rujna 1991. u župi sv. Barbare u Sladojevicima.

Vijesti iz Voćina »na kapaljku«

Vijesti iz Voćina stizale su preko nekih osoba sa srpske strane koje su napustile Voćin ili su bile u vezi s njima, no možemo reći da su to bile vijesti »na kapaljku«. Zanimljivo je napomenuti još jednu činjenicu. Kad su četnici stigli u Voćin, organiziran je tzv. »progon srpske djece i njihovih majki od strane ustaša«. Odvjetnik Ilija Sačić iz Podravske Slatine, bio je jedan od idejnih organizatora SAO Krajine Zapadna Slavonija i od prvih dana pobune Srba boravio je u Voćinu. Sa četnicima je 30. rujna i 1. listopada 1991. organizirao preseljenje dviju grupa školske djece i njihovih majki iz Voćina i iz ostalih sela pod Papukom u Bosnu, na Pale i u Banju Luku, ali tako da to izgleda kao da su prognani iz Hrvatske. Na putu preko Okučana inscenirali su »napad ustaša«, a zapravo su četnici pripucali na kolonu jer su htjeli pred svjetskom javnošću pokazati da su im životi u Voćinu ugroženi. Televizije Banja Luka i Beograd prikazale su taj događaj kao najvažniju vijest dana.

Nakon razmjene, Krešo Dorić donio je vijesti o teškome životu u Voćinu. Posvjedočio je da se Hrvati ne smiju kretati selom, ne smiju izlaziti iz kuća ili ubrati ono malo plodova što je ostalo na poljima. Potvrdio je da se nalaze u nekoj vrsti kućnoga pritvora ili čak logora, da su oko sela straže, a područje oko okupiranoga teritorija minirano te da već dva mjeseca nemaju nikakvu liječničku pomoć. U Voćin se vratio dr. Boro i nitko se od bolesnih Hrvata nije usudio otići u ambulantu po liječničku pomoć, jer je on prema Hrvatima provodio posebne metode liječenja. Četnici koji su doseli iz Pančeva, Leskovca, Kraljeva i drugih dijelova Srbije i Bosne, kako bi »oslobodili Srbe od Hrvata«, sve su više ugrožavali živote ono malo preostalih hrvatskih žitelja u voćinskoj župi. Držali su da i to malo što je preostalo valja ubiti pa da sve bude čisto srpsko. Stariji ljudi nisu željeli otići sa svojih ognjišta na kojima su rođeni i gdje su proveli čitav svoj život. Tu su im bili grobovi njihovih očeva, djedova i oni su željeli ostati u Voćinu, pa što bude. Preživjeli su oni i do tada teških i preteških trenutaka u svom životu pa su odlučili ostati na svome posjedu, a mladima su dali na volju da odu potražiti slobodu i mir za djecu i sebe. Neki od njih nisu željeli ostaviti svoje starije pa su ostali na svojim ognjištima.

Nekolicina je pokušala izaći iz mjesta preko šume, ali nisu poznavali teren pa su se vratili. To je za njih bilo kobno, jer više nisu uspjeli izići iz Voćina. Suha zima bez kiše i snijega sve je jače stezala, temperature su se u prosincu spuštale do -15 stupnjeva.

Početak prosinca 1991. u Podravsku Slatinu došao je potpredsjednik Vlade dr. Milan Ramljak. Okupio je odgovorne za Općinu Podravska Slatina i naložio da se mora nešto hitno učiniti za napućeni narod u Voćinu. Vojska koja se tek formirala na tom području dobila je nešto naoružanja iz oslobođenih vojarni i karaula. Napadi na Slatinu i sela sve su bili češći, što iz zrakoplova, što teškim oružjem, topovima ili VBR-ovima. Hrvatska vojska odgovorila je na napade. Bilo je nekoliko ranjenih i poginulih u Slatini, neki su bili zarobljeni i odvedeni u Voćin.

Nezapamćeni zločin u Voćinu

Prosinca 12. 1991., primijećeno je kako u selu Hum gore kuće i gospodarske zgrade. Vidio se velik plamen i dim te čula pucnjava. Hrvatska vojska bila je u rovovima, udaljena svega dva kilometra u selima Mačkovac i Hum Varoš. Mještani tih sela sklonili su se u Slatinu i Sladojevce, jer je tamo noć bila ipak mirnija.

Početak prosinca u Voćinu, nedaleko tvornice *Gaj*, ubijena su četvorica Hrvata. Nakon radne akcije premještanja oružja i municije četnici su im naredili

da si iskopaju jamu kraj rijeke Voćinke, a potom su ih poubijali, bacili u jamu te prekrili tankim slojem zemlje.

U noći s 12. na 13. prosinca 1991. događale su se najteže i najružnije stvari u povijesti toga mjesta. Mnogi mještani, Hrvati, poubijani su i izmasakrirani u svojim kućama, dvorištima ili na cesti. Spaljene su i minirane mnoge hrvatske kuće. Demolirana je zgrada *Šumarije*, potom uništen vrtić, banka, ambulanta, hotel, restoran i autobusna stanica. Kulturocid je počinjen nad župnom i proštenjarskom crkvom Pohoda Blažene Djevice Marije u Voćinu na način da je minirana i do temelja srušena u noći 13. prosinca, u 2 sata i 50 minuta. Eksplozija se čula i do udaljenosti od 30 km. Zemlja je podrhtavala, vidjela se visoka ognjena baklja koja je buktjela iz crkve. Začudo, iznad zgarišta uzdizao se dio tornja, poput prsta koji opominje one koji su počinili taj zločin.

Ljudi koji su počinili sva ta zlodjela i uništili crkvu, zasigurno su odlučili da u Voćinu nikada više ne će živjeti. Na voćinskome zgarištu ostao je neizbrisiv žig mržnje onih koji su rušili. Učinili su to oni koji nikada nisu gradili ni izgradili svoj dom i nikada nisu poštovali tuđe. Srbi su u ovaj voćinski kraj došli 1946. i 1947., uselili su u kuće protjeranih Nijemaca, dakle, uselili su u tuđe kao privilegirani nakon ratnih osvajanja i nikada nisu izgradili svoje domove. Silom, vatrom i rušenjem – domovina se ne čuva nego gubi. Nije samo Voćin spaljen i razrušen; sličnu su sudbinu doživjela i ostala sela, Zvečevo, Hum, Slatinski Drenovac, a u njima napose kuće hrvatskih obitelji. Prije odlaska, Srbi su spalili i svoje kuće, postavljali su mine u vlastita dvorišta ne bi li i naknadno ubili još pokojega Hrvata.

Spomenuo sam velika stradanja Hrvata tih dana, vjerujem da bi bilo još više ubijenih da ljudi nisu našli sigurna skloništa u grmlju, šumarcima, po napuštenim a ne miniranim srpskim kućama. Našlo se dvije, tri poštene srpske obitelji koje su skrivale svoje susjede od podivljalih hordi koje su harale Voćinom, osobito 12. i 13. prosinca 1991. godine. Četnici su naredili da svi Srbi moraju napustiti Voćin, ostavili su samo najteže bolesne te nemoćne starce, u cijeloj župi njih dvadesetak.

Najmlađa hrvatska žrtva imala je samo 18 godina, rođena je 1972., a najstarija 84 godine, rođena je 1907. godine. Među ubijenima bilo je i teških bolesnika.

Ubijeni, masakrirani, spaljeni i odvedeni u nepoznato

1. MARIJAN ĐUZEL iz Huma, sin Matin, rođen 19. III. 1931. Otac mnogobrojne obitelji, uzoran muž i vjernik. U crkvi je bio odbornik više od 30 godina. Ubijen je na pragu svoje obiteljske kuće u 1 sat iza ponoći, 13. prosinca 1991.

- Kleknuo je pred svoga krvnika koji je potom pucao u njega i zamolio ga: »Vlado, poštedi moju obitelj, ubij mene, a djecu pusti da žive«. Ubojica Vlado Savić mještanim je sela Huma. Ostali članovi obitelji Đuzel iskočili su kroz prozor kuće i pobjegli u šumu i mrak. Kuća je spaljena do temelja.
2. MARKO VUKOVIĆ iz Huma, sin Perin, rođen 14. VII. 1934. Imao je brojnu obitelj, više je pobolijevao nego radio. Ubili su ga pred kućom njegove kćeri koja je sa svojom obitelji izbjegla u Podravsku Slatinu. Njegovo nago spaljeno tijelo nekoliko je dana ležalo je na cesti.
  3. ROMAN RIDL iz Huma, sin Franjin, rođen 2. VIII. 1932. Ubijen motornom pilom, spaljen u vlastitoj kući. Njegova supruga Rozika Ridl, mjesec dana ranije počinila je samoubojstvo vješanjem. Psihički bolesna, više nije mogla podnositi teret četničkih prijetnji i strah od zla.
  4. IVAN BANOVAČ iz Huma, sin majke Roze, rođen 17. XI. 1914. Ubijen je u svojoj kući, izrezan motornom pilom, kuća i gospodarske zgrade minirane su i spaljene. Dijelovi njegova tijela pronađeni su na zgarištu kuće.
  5. FRANJO BANOVAČ iz Huma, sin Ivanov, rođen 1938. U kolovozu 1991. odveli su ga maskirani domaći Srbi. Do danas njegova sudbina nije razjašnjena.
  6. STIPAN MAJIĆ, iz Voćina, sin Lukin, rođen 19. X. 1909. Doselio u Voćin iz Dalmacije, zidar po zanimanju, radio u mladosti na obnovi crkve i župne kuće za vrijeme župnikovanja vlč. Bosnara. Ubijen je uz živicu u dvorištu susjeda Antunovića. Pokopan je u Zagrebu.
  7. ANA MAJIĆ iz Voćina, djevojačko prezime Šikić, rođena 7. XI. 1918. Supruga ubijenoga Stipana Majića, ubijena zajedno sa suprugom i pokopana u Zagrebu.
  8. JAGA ŠIMIĆ, djevojačko prezime Dorić, rođena 23. XII. 1929. Udovica † Mirka, vrijedna, pobožna, tiha žena. Posvojila dječaka Branka Medića, jer djece nije imala, i odgojila ga kao vlastito dijete. Oboje su ubijeni istoga dana, 12. XII. 1991., u dvorištu kuće.
  9. BRANKO MEDIĆ, sin Vendin, rođen 21. X. 1959. Sa sinom Danijelom skrio se kod svoje pomajke Jage Šimić. Četnici su zapalili kuću Šimićevih i svi koji su bili u podrumu istrčali su od straha da ne izgore, a potom su u dvorištu ubijeni. Preživjeli su sedmogodišnji Danijel i devedesetogodišnja majka Jage Šimić, jer su njih dvoje ostali u podrumu, u prostoriji bez prozora. Danijel se potom našao u koloni Srba za Banja Luku i tako preživio. Kasnije je, preko Crvenog križa, pronašao svoju majku u Austriji.

10. STJEPAN MATANČI iz Voćina, sin Vendelov, rođen 11. XI. 1932. Ubijen je u dvorištu Jage Šimić. Tijelo je nađeno kraj spaljene gospodarske zgrade, napola izgorjelo. Bio je čovjek vjere, jedno vrijeme i crkveni odbornik.
11. MARICA MATANČI, djevojačko prezime Rečan, iz Voćina, rođena 3. X. 1939. Supruga ubijenoga Stjepana, i ona je ubijena u dvorištu obitelji Šimić.
12. FANIKA PERŠIĆ, djevojačko prezime Pintarić, rođena 6. III. 1928. u Sv. Jurju na Bregu, udana u Voćin, žena ubijenoga Alojza Peršića. Jednostavna, rado je išla u crkvu, čitala vjersku štampu, osobito *Glas koncila* i *Glasnik Srca Isusova*. I ona je zbog podmetnutoga požara pobjegla iz podruma Jage Šimić te je ubijena na dvorištu.
13. ALOJZ PERŠIĆ iz Voćina, sin Franjin, rođen 31. I. 1922. Ubijen je na cesti ispred svoje kuće, a njegovo tijelo bačeno je u šanac. Kuću i ostale gospodarske zgrade četnici su spalili i porušili do temelja. Osim supruge Fanike, ubijeni su na Zvečevu i Alojzov brat te šogorica.
14. STJEPAN JURMANOVIĆ iz Voćina, sin Franjin, rođen 29. VII. 1933. Ubijen je pred ulazom u svoje dvorište. Glava i lice bili su mu posve unakaženi, kuća minirana i spaljena.
15. JAKOV ŠTIMAC, iz Voćina, sin Josipov, rođen 23. VII. 1911. Ubijen je u kuhinji svoje kuće. Sjedio je na kauču naslonjen na zid, meci u njegovu glavu ispaljeni su iz neposredne blizine.
16. ANĐELINA ŠTIMAC, djevojačko prezime Belo, iz Voćina, rođena 28. I. 1915. Supruga ubijenoga Jakova. Ležala je u krevetu, ispaljen joj je metak u glavu.
17. STJEPAN ŠTIMAC iz Voćina, sin Jakovov, rođen 20. XII. 1959. Ubijen je i spaljen u kući svoga brata Miška. Bio je rastavljen, otac troje djece. Živio je s nevjenčanom suprugom Mirjanom koja je također ubijena.
18. MIRJANA BAČIĆ, rođena 8. X. 1963., nevjenčana supruga Stjepana Štimca. Srpkinja, ubijena i spaljena zajedno s nevjenčanim suprugom.
19. ANTE BUNJEVAC, sin Ivin, rođen 14. IV. 1907. Doselio u Voćin tijekom II. svjetskog rata i dočekao ovdje mirovinu. Samac, živio siromašno. S 84 godine najstariji je ubijeni Hrvat u Voćinu. Imao je mačka, i njega su četnici ubili pred Antinom kućicom.
20. ROZALIJA TOMOLO iz Voćina, djevojačko prezime Peternel, rođena 9. VIII. 1921. Ubijena je na glavnoj cesti u blizini svoje kuće. I njezino je tijelo pronađeno u šancu.

21. DRAGUTIN VOLF iz Voćina, sin Antunov, rođen 19. VII. 1922. Uzoran vjernik i roditelj, vjerujem da se nikome u životu nije zamjerio, bio je desna ruka kad je trebalo pomoći župniku. Teško je obolio od raka debeloga crijeva, bolest je uznapredovala pa se očekivala njegova smrt. Četnici su ga izvukli iz bolesničkoga kreveta i ubili pred ulazom u dvorište. Prije mučeničke smrti isповjedio se, pričestio i primio bolesničko pomazanje.
22. MARA IVANKOVIĆ, rođena 1. V. 1930. Starija i bolesna, kao socijalni slučaj smještena je u obitelj Pavla Božičkovića u Voćinu. Bila je kao član obitelji, imala je svoju sobu. U njoj je i zaklana.
23. JULKA ŠIMIĆ iz Voćina, djevojačko prezime Štimac, rođena 29. X. 1932. Živjela je sama, imala je brata u Australiji. Pomagala je drugima kako bi preživjela. Zaklana je pred svojom kućom, a pokopana u Rezovcu kraj Virovitice.
24. PAULINA DORIĆ iz Voćina, djevojačko prezime Lončarević, rođena 23. VI. 1911. Teško pokretna starica, uvijek u tihoj molitvi, više je vremena provodila u krevetu nego na nogama. Iz svoje kuće nije izlazila. Zaklana je, polivena benzinom i spaljena u krevetu. Pokopana je u Sladojvcima. Njezin praunuk, Dario Šimić, i sam prognanik iz Voćina, danas je svećenik Požeške biskupije.
25. FRANJO MATANČI iz Voćina, sin Vendelov, rođen 13. IX. 1929. Franjo i njegova supruga Marija živjeli su na kraju ulice, jednostavnim, skromnim, ali teškim životom. Kuća im je granatirana, jer su im sinovi Antun i Darko otišli iz Voćina i priključili se Hrvatskoj vojsci. Četnici su ga zaklali u njegovu dvorištu i još mu pucali u glavu. U drugom dijelu Voćina zaklali su i Franjina brata i šogoricu.
26. MARIJA MATANČI, djevojačko prezime Litz, rođena 3. II. 1927. u Podravskoj Slatini. Bila je prva susjeda iz mladih dana preč. Mile Balenovića. Udala se u Voćin za Franju Matančija s kojim je živjela kao uzorna vjernica i majka petero djece. Ubijena u dvorištu svoje kuće, zajedno sa suprugom Franjom.
27. JOSIP PAJTL iz Voćina, sin Milanov, rođen 10. III. 1965. Epileptičar, ubijen pred majčinim očima i pred još nekoliko ljudi na Trgu karaula (danas Trg Gospe Voćinske). Netko je odnio njegovo beživotno tijelo u ambulantu i odvrnuo slavinu. Voda je istjecala i ledila se zbog velike hladnoće. Josip je pronađen zaleđen.
28. IVAN ŠIMIĆ iz Voćina, sin Franjin, rođen 21. XII. 1932. Zadaavljen maromom 10. XII. 1991. u kući svoga sina. Ruke su mu bile vezane uz naslonjač. Četnici nisu dopustili pokop na groblju nego su ga zakopali u gnoj iza kuće.

Kasnije je pokopan s ostalim žrtvama. U istoj kući, istoga dana, ubijena je i njegova supruga Marija i njezina majka Verona.

29. MARIJA ŠIMIĆ iz Voćina, djevojačko prezime Ament, rođena 29. XI. 1934. Supruga ubijenoga Ivana Šimića. Nađena je mrtva u spavaćoj sobi na krevetu i prema tragovima je vidljivo da je najvjerojatnije i silovana i da se borila za život. Udarena je teškim predmetom u potiljak, potom je dobila metak u glavu. Sve se to dogodilo 10. XII. 1991., na dan ubojstva njezina muža.
30. VERONA AMENT iz Voćina, djevojačko prezime Maurer, rođena 3. I.1914. Živjela je inače na drugom kraju mjesta, ali je zbog stanja u Voćinu došla u kuću svoje kćeri Marije Šimić. Zaklana je istoga dana kada i njezin zet Ivan i kći Marija. Ubijena je tupim predmetom, glava joj se raspuknula.
31. MARIJA MAJDANDŽIĆ, djevojačko prezime Skender, rođena 18. X. 1919. u SAD-u. Živjela u Voćinu. Njezin muž Metod umro je u rujnu 1991. Vlast srpska nije dozvolila kršćanski sprovod pa su ga bez svećenika i bez molitve morali pokopati poput životinje. Marija je u Voćinu ostala sama, život vrlo težak jer je bila slabo pokretljiva. Četnici su joj pri povlačenju spalili kuću, a ona je pred ulazom u dvorište doživjela infarkt ili ju je pogodio koji metak. Pokopana je u Sisku.
32. MIRKO MEDVED iz Voćina, sin Đurin, rođen 15. IV. 1929. Smiren i društven čovjek, prije podne 12. XII. 1991. pomagao je na kolinju kod susjeda Srbina, a poslijepodne istoga dana ubijen je na vratima svoje kuće. Kada je otvorio vrata u njega je ispaljen rafal.
33. GORAN SALAČ iz Voćina, sin Tomin, rođen 15. XI. 1972. Najmlađa je žrtva u Voćinu. Završio je školu za električara i čekao posao, odnosno, daljnje školovanje. Ostao je uz majku i baku da im bude na pomoći. Četnici su ga otjerali u radnu grupu koja je prebacivala oružje i municiju iz crkve na teren. Ubijen je s još trojicom mještana, nedaleko tvornice *Gaj* u Voćinu. Prema saznanju, naredbu za Goranovo strijeljanje, kao i Ivice Bona, Vlade Supana te Drage Ivankovića, dao je Ljubiško Novaković, Srbin iz Voćina. Ubio ih je četnik iz Srbije, imenom Jeremija.
34. VLADO SUPAN iz Voćina, sin Viktorov, rođen 31. V. 1959. Otac dvoje malodobne djece. Strijeljan je kod tvornice *Gaj* u Voćinu, kao i Goran Salač, nakon radne obveze prebacivanja oružja i municije iz crkve na teren.
35. DRAGO IVANKOVIĆ, iz Voćina, sin Josipov, rođen 7. VII. 1960. Udovac, otac dvoje malodobne djece predškolske dobi. Supruga Evica umrla je dvije godine prije rata pod sumnjivim okolnostima, tj. liječio ju je dr.

- Boro V. u Voćinu. Drago je ubijen zajedno s još trojicom spomenutih kod tvornice *Gaj*, nakon radne obveze prebacivanja oružja i municije iz crkve na teren.
36. IVICA BON, iz Voćina, sin Matin, rođen 27. I. 1954. Otac dvoje malodobne djece. Živio je u civilnom braku s Maricom Dorić iz Voćina. Pokušao je u rujnu 1991. s jednom grupom izići iz Voćina, u šumi su se bjegunci međusobno razili i on se u strahu vratio u Voćin. Ubijen je zajedno s Goranom Salačem i još dvojicom nakon radne obveze prebacivanja oružja i municije iz crkve na teren, nedaleko tvornice *Gaj*.
  37. TOMISLAV MARTINOVIĆ iz Bokana, sin Josipov, rođen 16. IX. 1939. Živio je mirno, radio poslove oko svoje kuće, izrađivao ukrasne košare i bavio se poljodjelstvom. Umirovljen je zbog bolesne noge, jer više nije mogao kao do tada raditi u *Šumariji*. Bio je oženjen, ali djece nije imao. Četnici su najprije oduzeli imovinu obitelji Martinović; odvezli su krave, svinje i drugo blago te zapalili gospodarske zgrade. Tomislavu su odsjekli glavu i, prema saznanjima, njome igrali nogomet. Njegovo su tijelo prekrili kukuruzovinom i sijenom te zapalili u vrtu.
  38. KATICA MARTINOVIĆ iz Bokana, djevojačko prezime Miklić, rođena 2. XII. 1936. Supruga Tomislava Martinovića, mala krhka, uvijek puna ljubavi prema svima. Svake je nedjelje dolazila na misu usprkos tome što je od crkve bila udaljena deset kilometara. Četnici su joj, kao i njezinu suprugu, odsjekli glavu, a tijelo zapalili. Zvonko Miklić, brat pokojne Katice, tjedan dana poslije ukopa tijela, pronašao je glavu pokojne mučenice.
  39. STANKO PERŠIĆ iz Novog Zvečeva, sin Franjin, rođen 2. V. 1914. Prema saznanju ubio ga je Zoran Jorgić, zvan Kuki, sin učiteljice Radmile iz Voćina. Očevidci iz Voćina tvrde da je Kuki pucao 19. VIII. 1991. i na križ u Voćinu. Perišić je imao teško djetinjstvo jer je bio iz brojne obitelji, II. svjetski rat proveo je na Papuku. Nakon smrti prve žene, s kojom nije imao djece, oženio se dobrom, plemenitom i pobožnom udovicom iz župe Pleternica. Ostao je na Zvečevu misleći da se zlo ne će dogoditi. Ubijen je u svojoj kući. U Voćinu je ubijen i njegov brat Alojz te šogorica Fanika Peršić.
  40. ANA PERŠIĆ iz Novog Zvečeva, rođena 25. II. 1920. Supruga ubijenoga Stanka Peršića. Kao i njezina supruga, i nju je ubio u kući Zoran Jorgić, zvan Kuki iz Voćina. Puno sam se puta pitao zašto su Srbi ubijali starce, zašto su primjericice ubili ovo dvoje staraca s ruba naselja? Što su oni i kome zgriješili da ih se moralo ubiti? Stanko i Ana ubijeni su u mjesecu rujnu 1991., a pokopali su ih

mještani Zvečeva: Nikola Šimac, Mirko Anić i Alija (?) na mjesnome groblju u Novom Zvečevu.

41. NEIDENTIFICIRANO ljudsko tijelo pronađeno je privezano liscama uz šljivu i spaljeno kraj ruševina župne crkve.
42. KOVAČ, ZLATKO iz sela Krasković, župa Nova Bukovica, ubijen je u selu 12. XII. 1991.
43. KOVAČ, ANA iz sela Krasković, župa Nova Bukovica, ubijena je u selu 12. XII. 1991.
44. KOVAČ, ĐURO iz sela Krasković, župa Nova Bukovica, ubijen je u selu 12. XII. 1991.
45. KOVAČ, STJEPAN iz sela Krasković, župa Nova Bukovica, ubijen je u selu 12. XII. 1991. Ove četiri žrtve s prezimenom Kovač pokopane su nakon zajedničkoga oproštaja na groblju u Mikleušu.
46. NENADOVIĆ, STOJAN iz Bokana, sin Radin, rođen 8. V. 1914. Srbin, vjerojatno je odbio napustiti svoju kuću i prema četničkome naređenju uputiti se u Bosnu, ili je bio posve nemoćan za put. Četnici su ga ubili u selu Bokane.
47. BRANKO ILIĆ iz Voćina, sin Milanov, rođen 7. VIII. 1956. Bio je upravitelj restorana i hotela *Podravina* u Voćinu. U utorak 14. kolovoza 1991., nakon radnoga vremena sjedio na terasi s gostima i čekao da preda utržak. Oko 15.30 sati pred restoranom su iz kamiona iskočili maskirani naoružani ljudi. Sve su prisilili da legnu potrbuške, Iliću svezali ruke i noge, ubacili ga u kamion i odvezli se. Navodno su neki od očevidaca prepoznali kao otimače Jovana Ojkića i Zorana Miševića iz Macuta. Odvezli su ga na poligon Gudnogu kod Sekulinaca, nemilosrdno ga tukli i batinama ga dotukli, prema naredbi sina dr. Vasila, a iste večeri neki Batković ispalio mu je tri metka u glavu. Tijelo su prekrili s malo zemlje i ostavili u žbunju, a prije nekoliko godina bujica ga je izbacila. Na sudskoj medicini ustanovljeno je da se radi o tijelu Branka Ilića.
48. ANTUN VOLF iz Voćina, sin Dragin, rođen 1. I. 1956. Otac dviju malodobnih djevojčica. Radio kao bagerist u JNA u Zagrebu. U Voćinu se zatekao za vrijeme okupacije zbog bolesna oca Drage. Antuna je nasilno odveo u Gudnogu, logor u Sekulincima, milicajac Stevo Šimić iz Voćina, maltretirao ga je i tukao te se Antunu ondje gubi svaki trag. Šimić je danas slobodan čovjek koji vjerojatno dobiva mirovinu za zlo koje je sijao po Voćinu.

49. DRAGO DORIĆ iz Voćina, sin Ive i Veronike r. Gecan, rođen 19. V. 1959. Odveden je 22. X. 1991. iz obiteljske kuće. Odveli su ga Dragan Bunčić iz Voćina, Zoran Mišćević iz Macuta i još trojica nepoznatih muškaraca. Drago je bio otac malodobna djeteta. Danas je njegova kći Marina studentica prava.
50. VLADO ŠIMAC iz Novoga Zvečeva, rođen 1953. Živio sa svojim starim ocem i bratom Nikolom. Četnici su ga, nakon ubojstva njegovih susjeda Stanka i Ane Peršić, u rujnu 1991., zarobili i odveli te mu se od tada gubi svaki trag.

Sve žrtve koje su vojska, policija ili europski promatrači pronašli u Voćinu i Humu, prevezene su u Dom zdravlja u Podravskoj Slatini. Patolozi sa zagrebačkoga Medicinskog fakulteta, s Katedre za sudsku medicinu, pregledali su ih i o svakoj žrtvi sastavili zapisnik.

Osim popisanih žrtava, stradalo je još ljudi koje su Srbi ubili na području župe Voćin. Dopremali su ih u logore iz Slatine, Orahovice, Pakraca i drugih mjesta. U akcijama čišćenja koje su provele specijalne jedinice MUP-a, na Papuku, na 1500 četvornih kilometara na kojem su se vodile ratne operacije, pronađeno je 39 baraka koje su služile kao logori, 45 zemunica, 15 bunkera, 25 grupnih rovova te čitav niz različitih dokumenata. Pronađeno je 1700 kg namirnica i otkriveno 27 minskih polja.

Od postavljenih mina u svibnju 1992. na Papuku su pri sječi šume teško stradali radnici *Šumarije* Voćin. Invalidi bez nogu ostali su Miro Božičković i Antun Supan, a lakše su bili ranjeni Drago Jurić, Milan Ivezić i dr.

Oproštaj od žrtava stravičnoga zločina u Voćinu i Humu

U srijedu, 18. prosinca 1991., održan je u Podravskoj Slatini oproštaj od nevinih žrtava paravojnoga srpskog režima propale SAO Krajine u tom dijelu Slavonije. Predvođeci misu zadušnicu, zajedno sa svim župnicima virovitičkoga i našičkoga dekanata, zagrebački nadbiskup, kardinal Franjo Kuharić, uz ostalo je u propovijedi istaknuo:

»Zašto?... Odgovor neka ponesu na svojoj savjesti oni koji su izvršili ta okrutna umorstva. Nećemo za to optuživati njihov narod. Ni njihovu Crkvu! Ali optužbu zaslužuju oni koji su godinama mržnjom i lažima trovali i otrovali duše da čine zlo, a zavedeni možda čak misle da je to čin njihova rodoljublja. Prepustimo milosrdnom i pravednom Bogu sud i odgovore na naše pitanje: Zašto?!

Ove ovdje, i tolike nevine žrtve nasilja diljem Hrvatske, zaslužuju naše poštovanje i ljubav. To im izražavamo svojom molitvom i ovim

bogoslužnim oprostajem. Ali baš zato što ih poštujemo i što ih volimo, svoju dušu moramo sačuvati čistu od svake mržnje i od svake želje za osvetom. Tami mržnje moramo suprotstaviti svjetlo ljubavi. Bog će izreći posljednju riječ nad svakom savješću.

Koliko god bilo bolno što su razorene hrvatske kuće, drago mi je bilo čuti da su sačuvane kuće susjeda srpske nacionalnosti. Dok branitelji naše slobode brane svoje, uvijek neka poštuju tuđe. Rodoljublje je samo ljubav, a nikada mržnja.«

Tihi povratak prognanika

Nakon razaranja Voćina, 12. i 13. prosinca 1991., život je zamro. Svi stanovnici morali su zbog sigurnosti preseliti u Podravsku Slatinu. Teren je čistila hrvatska vojska i policija. U Voćin se moglo ući samo s dozvolom koju je izdavala policija. Kao župnik, ulazio sam u Voćin kako bih u razrušenoj kući pokupio ono malo preostalih stvari, većinom knjige. Kapela na groblju stradala je od detonacije izazvane razaranjem voćinske župne crkve. Krovšte joj je bilo uništeno, crijep popadao, prozori svi razbijeni. Specijalna policija iz Osijeka, koja je djelovala u Voćinu, pomogla je popravak krovšta kapele. Kapela je nakon II. svjetskog rata više od 25 godina služila župljanima kao župna crkva, a nakon popravka 1992. bila je ponovo spremna primiti malo voćinsko stado. Ubrzo smo odlučili slaviti sv. misu u Voćinu, jer su se i mještani polako počeli vraćati na zgarišta svojih domova

Na povratku iz Vinkovaca u Zagreb, 8. siječnja 1992., Voćin je posjetio i kardinal Franjo Kuharić. Posjetio je i popaljena te razrušena sela Četekovac, Balince, Čeralije, Bokane, Macute i Hum. Na ruševinama najljepše gotičke crkve u južnoj Europi, uputio je novinarima i ostalima sljedeću poruku: »Na ovim prostorima ruševina crkve koja je preživjela i tursko vrijeme! Čovjek zaista nema načina kako bi protumačio ovo razaranje. Izdržala je tolika stoljeća, a sada je zaista ruševina do temelja. U toj se crkvi okupljao narod Božji, dolazili su hodočasnici iz ovoga dijela naše lijepe domovine, molili su, slavili Boga i slušali Božju Riječ koja je odgajala za dobro, da ljudi čine dobro, ljube Boga i svakoga čovjeka. Tu se događao susret onih koji vjeruju, nadaju se i žele ljubiti. Sad je to ruševina. Sad je to ruševina, ali mi želimo da se ne dogodi ruševina u dušama, da vjernici i na ruševinama svojih crkava sačuvaju čistu dušu od svake želje za osvetom. Da dostojanstveno podnesu i ovaj udarac u čistoj nadi da ono što je mržnja rušila, ljubav može ponovo graditi. Možda ne u ovakvom opsegu, ali ako se vrate vjernici koji su ovdje prebivali, opet će biti sagrađena crkva i opet će se tu moliti, vjerovati, slaviti Boga i učiti zakon Božji. Zato,

koliko god bili tužni, mi čuvamo mir u svojoj duši, gledajući u budućnost ispunjenu nadom da će sve biti bolje i da će iz tih ruševina rasti jedan novi obnovljeni život.«

U Zagrebu kod mons. Stankovića nabavio sam misno ruho, liturgijske knjige i drugo za potrebe mise. Prvu misu slavio sam na Svijećnicu 1992., samo mjesec i pol nakon teške tragedije. Misa je bila svake nedjelje naš najvažniji susret u Voćinu. U svibnju smo započeli s misama na prostoru ispred osnovne škole, kapela je postala pretijesna. Svi smo čekali toplije dane kako bismo mogli krenuti s obnovom domova.

Vrijedni i poštenu ljudi iz Voćina nisu htjeli ostati u Podravskoj Slatini, u stanovima nego su, čim je vrijeme dopustilo, prionuli raščišćavanju ruševina i obnovi svojih domova. Mnogi su samo očistili razrušeno, za obnovu kuća nisu imali sredstva. Pomagali su jedni drugima i do ljeta su se neke obitelji vratile na svoja ognjišta. Zemlja nije ostala pusta, ljudi su posadili krumpir, povrće i drugo.

U siječnju 1992. u Voćin je došao mons. dr. Đuro Kokša, pomoćni biskup zagrebački, u pratnji prof. dr. Eugena Šooša iz Ivanić Kloštra. Ostali su zgroženi nad zatečenim stanjem. U razgovoru kraj porušene crkve odlučeno je da se život u Voćinu mora obnoviti što prije. Biskup je u Zagreb ponio kamen razrušene crkve kao strašni podsjetnik na kulturocid koji je provela tzv. JNA. U ruševinama crkve ostalo je mnogo neeksplodiranih granata u sanducima, tenkovskih mina i drugoga oružja pa je odnio i jednu tenkovsku granatu kao podsjetnik na rušilačko djelovanje vojske bivše države. Iz župne kuće uzeo je i sliku crkve sv. Križa u Orahovici, dar koji sam dobio kao mladomisnik. Okupatori su imali potrebu i na nju crnom bojom napisati četiri ćirilčna slova S i probosti je nožem.

U ljeto 1992. započela je obnova škole, a gradila se i nova župna kuća. Njezinu izgradnju financiralo je *Helios* osiguranje iz Zagreba. Stizale su različite delegacije koje su ispitivale na koji način mogu pomoći, ali se od toga ništa nije realiziralo. Međutim, iz talijanske Biskupije Parma došli su ljudi koji su najbolje razumjeli naše patnje i potrebe te se ubrzo to pokazalo i na djelu. Sudjelovali su u obnovi skladišta za crkvu. Cijela Biskupija Parma pomagala je preko Caritasa obnovu Voćina: popravak privremene crkve, opremanje župne kuće, nabavu hrane i odjeće za sve ljude – domaće i prognanike iz drugih krajeva.

Život se u župu polako počeo vraćati. Najprije su se vraćali starosjedioci, a potom su se započeli naseljavati i ljudi iz drugih krajeva i drugačijega mentaliteta. No, svima nama jedna je stvar bila zajednička: svi smo nosili težak križ i u križu pokušali pronaći svjetlo nove budućnosti Voćina.

The Sufferings of Voćin Parish During War of 1991

Summary

The introductory part of the presentation gives the statistical data about the number of Catholics in the parish of Voćin, which in 1939 numbered 4,658 Catholics, or 90% of the population, and in 1991 - before the massacre of December 12 and 13 - only 437 Catholics, which represents 10% of the total population of Voćin.

In 1990 and 1991, several Serbian politicians, including Dr. Jovan Rašković, Željko Ražnjatović - Arkan, Dr. Vojislav Šešelj and some Orthodox leaders, came to Voćin sowing hatred and division.

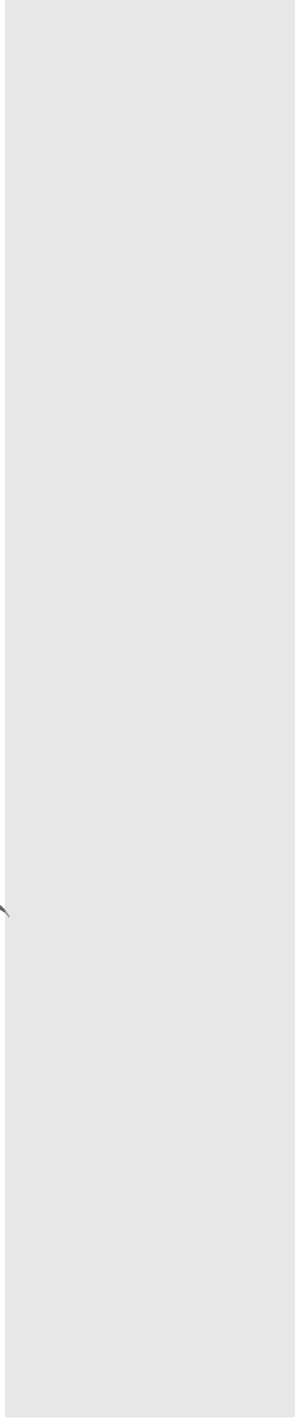
In August 1991, Voćin was annexed to the so called SAO Western Slavonia, and since then, the Croats suffered all kinds of torture and humiliation, such as beatings and deprivation of food, their cars and other property were seized, and they were taken to the camp Gudnogu. Criminal actions of the Yugoslav National Army and Serbian paramilitary units, especially the »White Eagles«, spread fear in Voćin, so people hid in the woods, in basements, and abandoned houses, or they fled, and only those that were old and sick remained in Voćin. The Catholic church in Voćin was violently opened and turned into a weapons depot, and on 13 December 1991, it was destroyed to the ground, while fifty innocent civilians were killed in the most cruel manner, and their houses burned. The parish priest managed in time to hide the most important documents to a safe place.

On the eve of the arrival of the Croatian Army and police in Voćin, the Serbs retreated to Bosnia and to the territory of Okučani. The bodies of the victims were found in the presence of European observers and were taken to Podravska Slatina. The experts in Forensic Medicine from the Faculty of Medicine in Zagreb conducted the autopsy, and the funeral was organized in Podravska Slatina on 18 December 1991. The funeral ceremony and Mass were conducted by Cardinal Franjo Kuharić. The victims were buried in a common grave at the Slatina cemetery, and some of them at other places, according to the wishes of their loved ones. Voćin remained burned and destroyed.

With warmer days in 1992, life began to come back to Voćin. Locals started clearing the ruins of their destroyed and burned homes, and began rebuilding. A demolished warehouse in the center of Voćin was set up as a temporary church. The Caritas of the Diocese of Parma (Italy) was the main source of help, both humanitarian and in reconstruction, and the new prefabricated parish house was built with financial help from *Helios Insurance* in Zagreb. By the end of 1992 the people returned, and many Croats that were refugees from Kosovo also found a new life in the large Voćin parish.

Keywords: Voćin, the parish church, 12 and 13 December 1991, suffering, the liberation of Voćin, Cardinal Franjo Kuharić, the return, Croats from Kosovo.

ARHEOLOGIJAI GRADITELJSTVO

Željko Tomičić

Diana Vukičević-Samaržija

Boris Vučić Šneperger

Željko TOMIČIĆ

Prinos arheologije obnovi crkve *Gospe Voćinske*

Sažetak

Hrvatski prostori preplavljeni brojnim nizovima osvajačkih nastojanja tijekom srednjega i novoga vijeka, u najnovijoj su prošlosti doživjeli kulminaciju ratnih razaranja, koje je upravo paradigmatički posvjedočeno primjerom crkve *Gospe Voćinske*.

Za razliku od spomeničkoga naslijeđa, koje arheologija *iščitava* i prepoznaje u prostoru temeljem terenske autopsije, analize povijesnih ili povijesno-umjetničkih vrela te filologije (toponimija), dakle, ponajprije profesionalnim zanimanjem unutar nekoga projekta, slučaj crkve *Gospe Voćinske* predstavljao je jedinstven i složen problem.

Naime, ratne ugroze i prirodna stradanja od spomenika tvore vrlo često teško prepoznatljive ostatke, kojima interdisciplinarna metodologija pristupa i sinergija raznih znanstvenih područja, polja, grana i ogranaka daje, tj. vraća izgled prvotnoga predloška – izvornika. Taj kompleksni pristup najteži je kada je riječ o svjesnome činu kulturocida, brisanju duha i uspomene, dakle, o vrlo očito organiziranomu genocidu.

Istraživanja arheološke podloge *svetoga mjesta*, kakvo je ovo u Voćinu, podarila su arheolozima dragocjene potvrde o tisućljetnoj konstanti duhovnosti i života. Pritom je arheologija koristila i intenzivnu suradnju s drugim sudionicima izrade studije za obnovu, potom neinvazivne metode, primjerice geofizikalno snimanje. Uključeni su i antropolozi Odjela za arheologiju Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, poradi obradbe ljudske osteološke građe. Pokretna građa konzervirana je i restaurirana. Prikupljena je temeljna arheološka dokumentacija i građa koja je poslužila pri obnovi crkve i samostana. Studijskim radom stvorene su i pretpostavke za daljnje znanstveno vrjednovanje građe. Prepoznata je kulturno-povijesna slojevitost od kasnoga brončanog doba do kasnoga srednjeg vijeka te naznaka ranoga novovjekovlja.

Ključne riječi: crkva *Gospe Voćinske*, arheološka istraživanja, obnova i oživljavanje spomeničkoga kompleksa.

Jedinstvena prigoda okupila nas je u prosincu 2011. u Požeškoj biskupiji na »Međunarodnome znanstvenom skupu o Voćinu, crkvi i svetištu«. Povod je jasan. Iz ratnom mržnjom razorenih ostataka reprezentativnoga spomeničkog sklopa župne crkve *Pohoda Blažene Djevice Marije* i pripadajućega franjevačkog samostana u Voćinu, doslovno je iz krhotina i pepela višestoljetnoga svjedočenja kršćanstva, poput mitskoga Feniksa, niknula obnovljena crkva *Gospe Voćinske*.

Danas, nakon dvaju desetljeća besprimjerne upornosti i zauzetosti preuzvišenoga oca biskupa Požeške biskupije, gospodina Antuna Škvorčevića, ali i potpore Vlade Republike Hrvatske obnovi crkve *Gospe Voćinske* te vjernika i darivatelja, tom svetom mjestu svaki sudionik znanstvenoga skupa sa svoga motrišta i iz svojega polja znanstvenoga zanimanja prinosi na oltar svetišta dragocjene darove – spoznaje. Nas neposredne sudionike realizacije toga izuzetno zahtjevnoga i složenoga projekta istraživanja, obnove i oživljavanja spomeničkoga kompleksa usmjeravale su tri temeljne riječi: *Nada, Vjera i Ljubav*. Iz koncentracije tih triju polazišta mogla je nastati i obnovljena crkva *Gospe Voćinske* i pripadajući franjevački samostan.

Arheologiji, kao specifičnome znanstvenom polju unutar humanističkoga područja pripala je izuzetna čast, ali i složen, delikatan zadatak istraživanja arheološke podloge voćinskoga sakralnog spomeničkog kompleksa. Iz detaljnoga dokumentiranja zatečenoga stanja i, dakako, posebice njegove slojevite prošlosti, oblikovale su se prve slike o mogućem izgledu spomenika, koje su potom odredile sve ostale nužne smjernice i nezaobilazan interdisciplinarni pristup obnovi faksimila.

Za razliku od spomeničkoga naslijeđa koje arheologija *iščitava* i prepoznaje u prostoru temeljem terenske autopsije, analize povijesnih ili povijesno-umjetničkih vrela te filologije (toponimija), dakle ponajprije profesionalnim zanimanjem unutar nekoga projekta, slučaj crkve *Gospe Voćinske* predstavljao je jedinstven i složen problem.

Naime, ratne ugroze i prirodna stradanja od spomenika tvore vrlo često teško prepoznatljive ostatke, kojima interdisciplinarna metodologija pristupa i sinergija raznih znanstvenih područja, polja, grana i ogranaka daje tj. vraća izgled prvotnoga predloška – izvornika. Taj kompleksni pristup najteži je kada je riječ o svjesnome činu kulturocida, tj. brisanja duha i uspomene, dakle, o vrlo očito organiziranomu genocidu.

Hrvatski prostori preplavljeni brojnim nizovima osvajačkih nastojanja tijekom srednjega i novoga vijeka, u najnovijoj su prošlosti doživjeli kulminaciju ratnih razaranja koje je upravo paradigmatički posvjedočeno primjerom crkve *Gospe Voćinske*.

Bez složnoga nastupa arheologije, povijesti umjetnosti, povijesti graditeljstva, povijesti i, dakako, svih dostupnih suvremenih pristupa, a ponajprije istinske želje utemeljene u nadi, vjeri i ljubavi za upornom obnovom sakralnoga kompleksa najviše europske razine, danas, zacijelo ne bismo bili svjedoci uzvišenoga čina kojemu nazočimo.

Istraživanja arheološke podloge *svetoga mjesta* kakvo je ovo u Voćinu, podarila su arheolozima dragocjene potvrde o tisućljetnoj konstanti duhovnosti i života. Pritom je arheologija koristila i intenzivnu suradnju s drugim sudionicima izrade studije obnove, potom primijenila neinvazivne metode istraživanja, primjerice geofizikalnim snimanjem (geo-radarom). Uključeni su i antropolozi Odjela za arheologiju Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti poradi obradbe ljudske osteološke građe. Pokretna građa je konzervirana i restaurirana. Prikupljena je temeljna arheološka dokumentacija i građa, koja je poslužila pri obnovi crkve i samostana. Studijskim radom stvorene su i pretpostavke za daljnje znanstveno vrjednovanje građe.

Na primjeru Voćina neposredno je provjerena i potvrđena tvrdnja da je hrvatski kulturni identitet određen trima temeljnim sastavnicama: prostorom, kulturno-povijesnom slojevitošću i hrvatskim jezikom. Izvanredno pogodan i nezaobilazan položaj današnjega grada Voćina na križištu prastarih prometnih pravaca koji su, sjever srednjega Podunavlja povezivali s istočnim jadranskim pročeljem te međuriječjem Drave, Dunava i Save, tj. zapadne s istočnim dijelovima Europe, predstavlja dodatnu vrijednost (sl. 1.). Na prirodno (brdom) zaštićenom položaju u prostoru na zapadnome obodu riječne doline Voćinke i podno Papuka, oblikovao se u dubini prapovijesnoga doba *genius loci* kojega ćemo u srednjovjekovlju poznavati pod nazivom *Atyin*. Taj nas naziv povezuje i sa vjerojatno starijim slavenskim pojmom na što je u znanosti već upozoreno.¹ Time su na primjeru Voćina doista dokazane ranije spomenute temeljne sastavnice hrvatskoga kulturno-povijesnog identiteta. U našem prinosu s motrišta arheologije dokazujemo kontinuitet kulturne slojevitosti Voćina, koji su omogućila istraživanja arheološke podloge položaja srednjovjekovne crkve *Pohodaenja Blažene Djevice Marije*.

Požeška biskupija dogovorila je – u svibnju 2002. te potom 2008. s upravom javnoga znanstvenog Instituta za arheologiju, a u suradnji s Ministarstvom kulture Republike Hrvatske i Konzervatorskim odjelom u Osijeku – okvire kratkotrajnih sustavnih arheološko-konzervatorskih istraživanja koja su otpočela u lip-

¹ ANDRIĆ, 2000: 97.

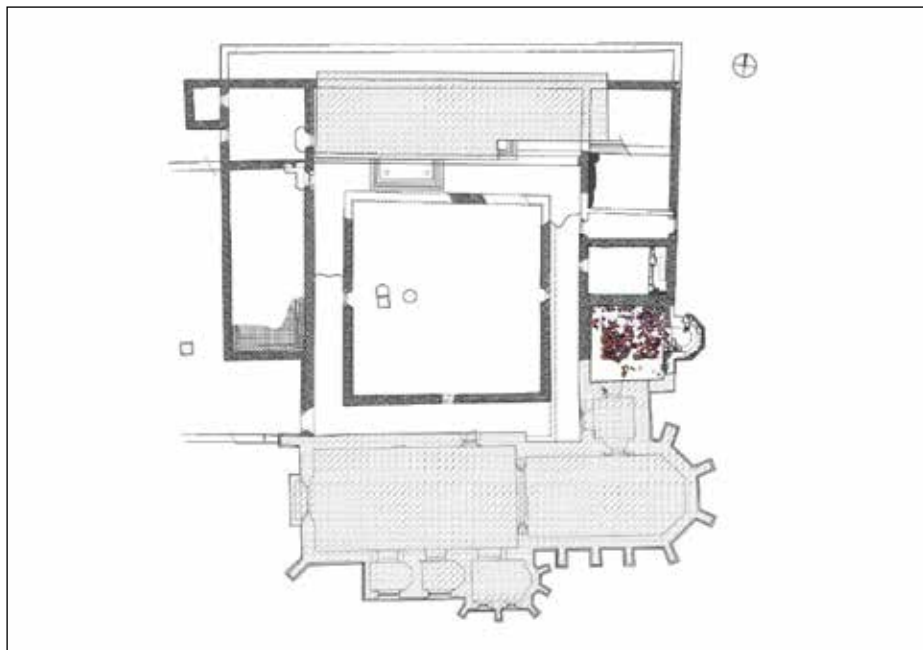

Slika 1. Zemljovid međurječja Drave, Dunava i Save s položajem srednjovjekovnoga Voćina (ATYIN) na križanju glavnih europskih prometnih pravaca (prema zamisli autora izradio: Hrvoje Jambreč)

nju 2002. unutar i uokolo spomeničkoga kompleksa crkve, a na njih su se potom nastavila zaštitna arheološka iskopavanja 2008. godine.² (PLAN 1.) Pribavljeni su

² Voditelj arheološko-konzervatorskih istraživanja javnoga znanstvenog Instituta za arheologiju (dalje IARH) bio je tijekom 2002. prof. dr. sc. Željko Tomičić, a zamjenik dr. sc. Bartul Šiljeg, znanstveni suradnik IARH-a. Nadalje, u stručnom dijelu ekipe tijekom 2002. sudjelovali su znanstveni suradnici IARH-a dr. sc. Juraj Belaj, dr. sc. Kristina Jelinčić i mr. sc. Maja Pasarić, potom dipl. arheolozi Ivan Jengi, Ksenija Jurejevčić i Toni Brajković te 11 radnika tvrtke IN-GRAD. Istraživanja 2008. vodila je dr. sc. Kristina Jelinčić, znanstvena suradnica IARH-a, uz sudjelovanje stručnih suradnica dokumentaristica Kristine Turkalj i Gordane Mahović te Mirele Pavličić, kustosice-arheologinje Gradsoga muzeja u Požegi. Svim kolegama upućujemo iskrene riječi zahvalnosti na velikome zalaganju.

PLAN 1. Situacijski plan sakralnoga kompleksa u Voćinu s položajima arheoloških istraživanja tijekom 2002., 2008. i 2010. godine (crtež: Tablinum)

vrijedni arheološki podatci koji su poslužili kao podloga za donošenje konačnoga prijedloga projektne dokumentacije nužne pri potpunoj rekonstrukciji i obnovi crkve *Gospe Voćinske*.

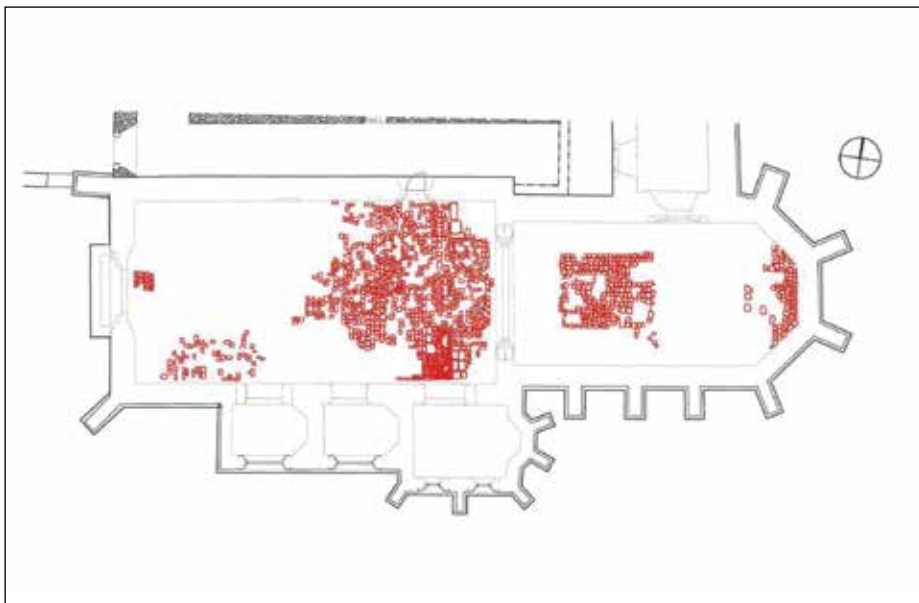
Tijekom ranijih arheoloških istraživanja 1968.³ te 2000. i 2001. godine,⁴ težilo se odabiru položaja pokusnih sondi radi proučavanja arhitekture crkve (uz sjeverni zid, portal, unutar tornja, kapelice) i donekle ophoda klaustura. Zanimljivo je bitna činjenica da se tek usmjerenim sustavnim i detaljnim istraživanjima unu-

---

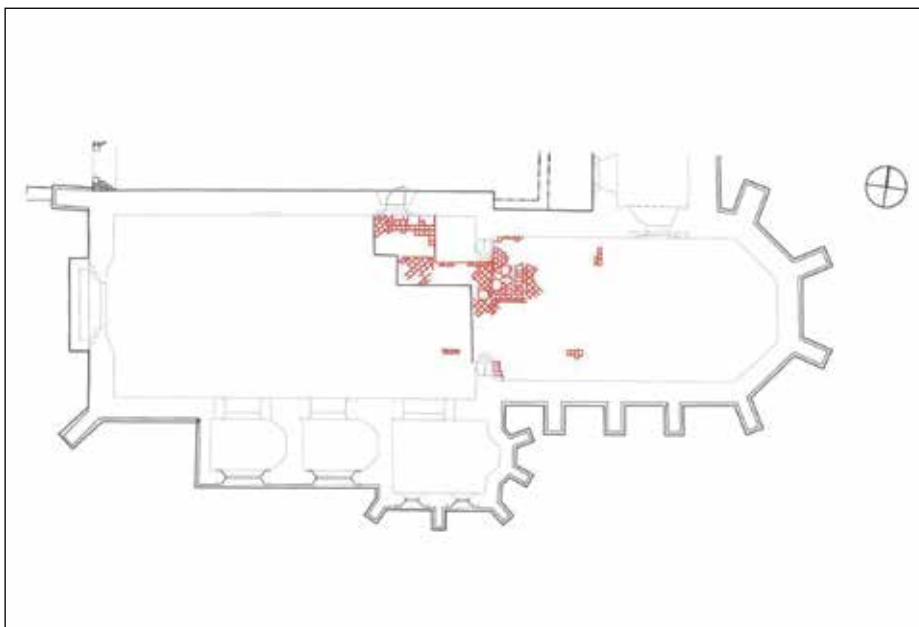
Konzervatorske radove na pokretnoj građi obavio je Damir Doračić, restaurator iz Arheološkoga muzeja Zagreb, a geofizikalna snimanja Branko Mušič s Univerze u Ljubljani. Zahvaljujemo kolegi mr. sc. Borisu Vučiću Šnepergeru i njegovu stručnom timu tvrtke *Tablinum d. o. o.* na primjernoj kolegijalnoj suradnji. Pokretni nalazi pohranjeni su u Gradskome muzeju u Slatini. Geodetska snimanja lađe i svetišta crkve obavio je 2002. Vilim Mišak, dipl. inž. geodezije. Našu posebnu zahvalnost dugujemo msgr. Ivanu Devčiću, koji se svojim duhom i izuzetnom energijom doslovno ugradio u obnovu crkve *Gospe Voćinske*. Našu posebnu zahvalnost izražavamo dr. sc. Bartulu Šiljegu i dr. sc. Kristini Jelinčić na kojima je bio glavni teret istraživanja tijekom 2002. i 2008. godine.

³ Istraživanja je obavila Dragica Nikolić iz Konzervatorskoga odjela u Osijeku.

⁴ Ta je arheološka sondiranja organizirala i vodila Silvija Salajić, arheologinja-kustosica Gradskoga muzeja u Virovitici.

PLAN 2. Dijelovi baroknoga sloja podnice otkrivenoga unutar tlorisa crkve 2002. godine
(crtež: Kristina Turkalj)

PLAN 3. Rekonstrukcija tlorisa crkvene lađe s dijelom gotičkoga poda otkrivenoga 2002. godine
(crtež: Kristina Turkalj)

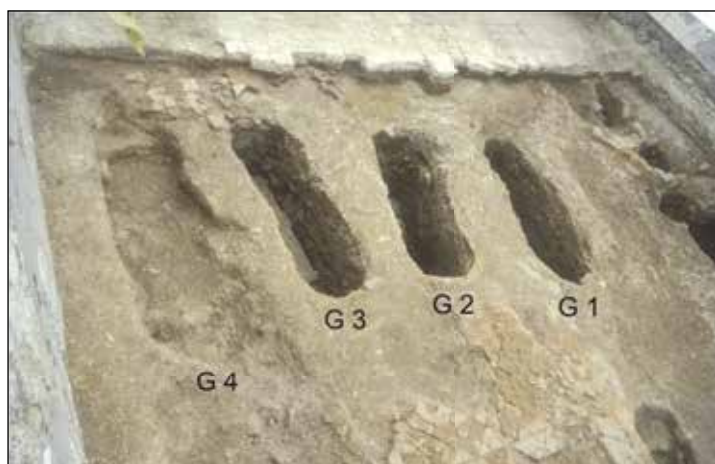
tar tlorisa crkve i pripadajućega samostana, može upoznati kulturno-povijesna i umjetnička slojevitost svetoga mjesta, odnosno, sakralnoga kompleksa.

Tijekom 2002. odabrani su položaji sonde koji su mogli dati pouzdane odgovore o ranijim graditeljskim fazama i obnovama crkve. To je značilo isključivo odabir položaja sonde unutar lađe i svetišta crkve na zapadnome pročelju, a potom na spoju samostanskoga korpusa i korpusa crkve.

Položaj šest pokusnih sonde i realizacija njihova žurnoga istraživanja unutar samo dva do tri tjedna tijekom lipnja i srpnja 2002., rezultirali su upoznavanjem arheološkoga konteksta unutar crkve (četiri sonde) i izvan njezina tlorisa (dvije sonde). (TOMIČIĆ, ŠILJEG, 2002; TOMIČIĆ, 2005). Arheološke sonde raspoređene su u svetištu i sjeveroistočnome kutu lađe crkve, na mjestu veće eksplozije uz sjeverni zid lađe, na jugu lađe pored manjih kapelica, kraj ulaznih vrata crkve, potom pored sjeverozapadnoga potpornjaka, pri ulazu u samostan i klaustar. Iskopavanjima unutar i izvan tlorisa crkve obuhvaćena je površina od 225 m². Istraživanja su obavljena metodom stratigrafskih jedinica.

Unutar crkvene lađe, podizanjem baroknoga poda općenito istražen je gotički pod površine 101 m².

U zapadnome dijelu svetišta i u sjeveroistočnome kutu lađe na površini od 67 m² istražen je detalj tlorisa crkve u kojemu je prepoznata njegova slojevitost. (PLAN 2. i PLAN 3.) Ispod najviše razine lađe i svetišta crkve, tj. baroknoga poda, pronađen je sloj vapnene podloge, potom sloj žute gline, gotički pod od opeka, odnosno, ukopi od grobova koji su probili gotički pod crkve (sl. 2.).

Slika 2. Pogled na stratigrafiju dijela svetišta i istočnoga dijela crkvene lađe s grobnim rakama između trijumfnoga luka (snimio: Bartul Šiljeg)

Slika 3. Pogled na gotičku podnicu od opeka unutar crkve (snimio: Bartul Šiljeg).

Baroknu razinu poda tvorili su kvadri od pješčenjaka položeni na vapnenu podlogu. Potom se naišlo na sloj žute gline i gotički pod od opeka formata 24 x 24 cm (sl. 3.). Preostali dijelovi gotičkoga poda omogućili su naknadno potpunu rekonstrukciju uzorka. Ispod trijumfalnoga luka bila je staza širine 1,60 m od dijagonalno poredanih opeka, koja se širi prema zidovima svetišta. Čišćenjem sloja žute gline otkriveni su veći ostatci gotičkoga poda u kojemu su se mogli razlikovati dijelovi polja s pravokutnim (24 x 12 cm) i dijagonalnim rasporedom gotičkih opeka (24 x 24 cm). Obrubi podnih ukrasnih polja rađeni su od dijagonalno presječenih trokutnih dijelova opeka formata 24 x 24 cm (sl. 4.).

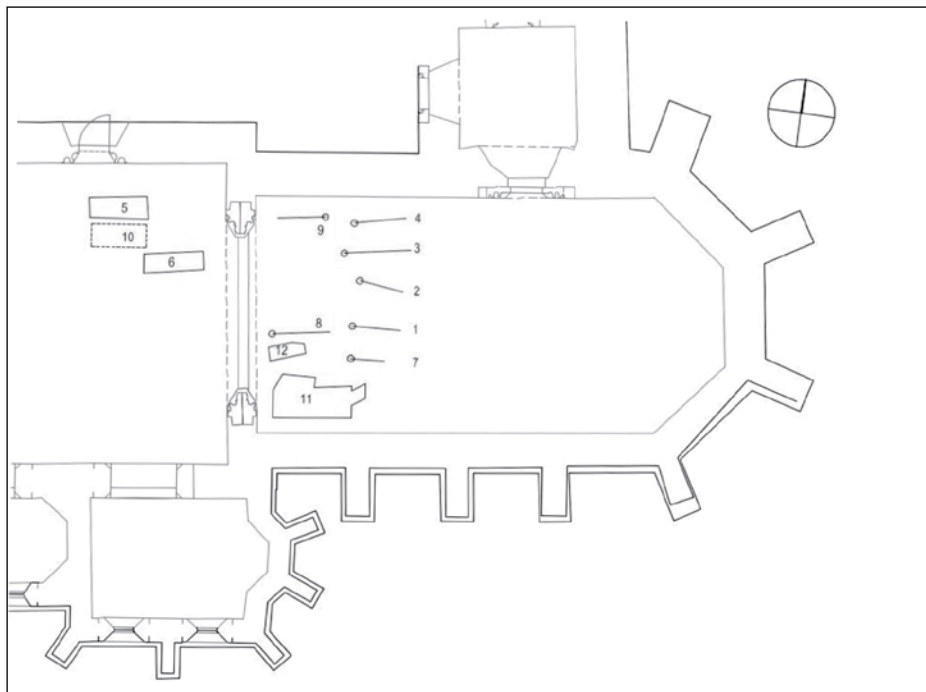
U sloju neposredno ispod gotičkoga poda pronađen je denar ugarsko-hrvatskoga kralja Matije I. Korvina (1458–1490),⁵ te amorfni ulomak od neke grozdolike srebrne naušnice.⁶

Tri kamena ulomka gotičke profilacije, vrlo vjerojatno od trijumfalnoga luka, pronađena su u nekim od naknadnih proboja gotičkoga poda.

U južnom dijelu crkvenoga svetišta otkrivena je koncentracija od desetak grobova (PLAN 4.) koji su probili baroknu podnicu crkve. Među njima izdvajamo grobnu cjelinu 2 (sl. 4.) te grobnu cjelinu 4. U rake spomenutih grobnih cjelina položene su pokojnice u kojih su na čelu lubanje uočljivi jasni tragovi dijadema.

⁵ Novac kralja Matije Korvina (1458–1490) pronađen je u sloju ispod gotičkoga poda crkvene lađe. Denar, srebro, Ø 1,5 cm. Avers: legenda MONETA MATHIAE [DG]. Između dva prstena bisernica u sredini polja grb Ugarske, Dalmacije i Češke, a u sredini gavran na grani s prstenom u kljunu. Revers: legenda PATRONA HUNGARIAE. Između dva prstena bisernice sjedeća okrunjena Bogorodica s Kristom u desnoj ruci. Pored nje znakovi K i P (kovnica u Körnöcbánya). Denar je vjerojatno kovan između 1458. i 1460.

⁶ Srebrni amorfni predmet koji je vjerojatno deformiran zbog djelovanja visoke temperature. Riječ je o ulomku naušnice ili karičice s donekle vidljivim ostacima koljenca s grozdolikim jagodicama. Pronađena je 2002. u zapuni groba broj 8 u crkvenoj lađi. Možda se može pripisati razdoblju gotike sve do XV. st.

PLAN 4. Situacijski plan s rasporedom grobnih cjelina koje su probile baroknu podnicu crkve (crtež izradio: Vilim Mišak, obradila: Kristina Turkalj)

Ispod izolacijskoga sloja žute gline otkriven je sivi sloj od izravnavanja radne podloge pri izgradnji crkve, koji je ujedno imao i funkciju zaštite od vlage. U tom sivom sloju otkriveni su ulomci keramike iz XV. i vjerojatno XVI. st. Nadalje, u istom je sloju otkriven i sloj izgorjele crvene zemlje te crni sloj gara, a potom sloj gline i riječnih oblutaka.

Ispod sloja gline pronađen je sivo-zele-ni sloj od naplavine s nešto primjesa ugljena. Sloj naplavine posljedica je izlivanja nedaleke rijeke Voćinke za velike poplave.

Slika 4. Snimak grobne cjeline 2 otkrivene u svetištu crkve (snimio: B. Šiljeg).

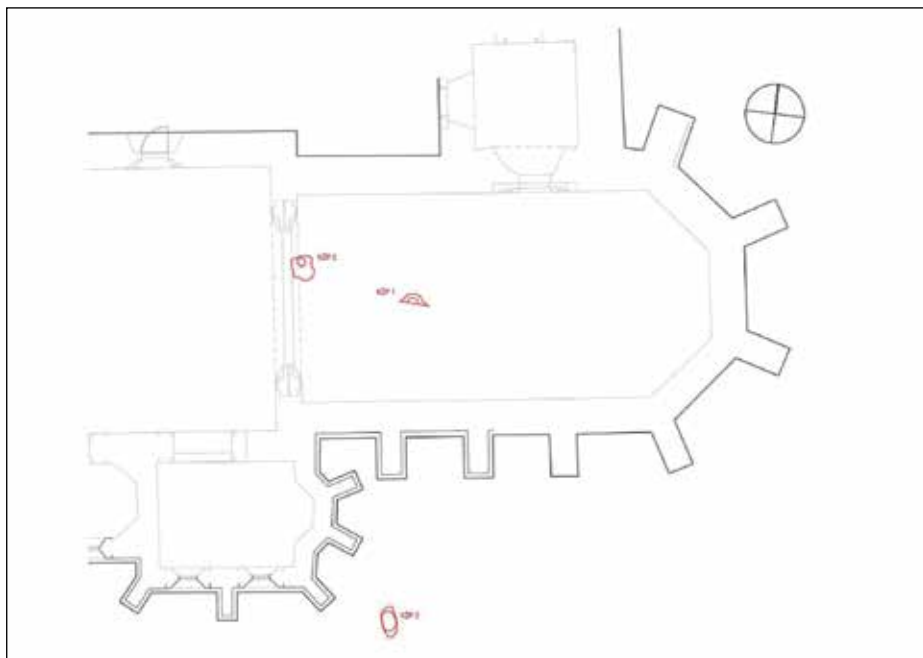
Slika 5. Kasnobrončanodobni grob kulture polja sa žarama (Br. 2; snimio: Bartul Šiljeg).

Taj je sloj ujedno prekrpio položaje dvaju paljevinskih grobova (Br. 1 i Br. 2) iz kasnoga brončanoga doba, koji su tvarna svjedočanstva spaljenih pokojnika, nosilaca tzv. *kulture polja sa žarama* (sl. 5.).

Ujedno, to je prvorazredan podatak koji potvrđuje postojanje groblja brončanodobne populacije koja je približno u XII. st. prije Krista pokopavala pokojnike uz rijeku Voćinku, podno prirodnoga uzvišenja na kojemu je nekoć vrlo vjerojatno bilo sinkrono utvrđeno naselje. Dakle, potvrđeno je postojanje izvornoga položaja na kojemu je dokazana *konstanta svetoga mjesta*, a na kojem će u kasnom srednjem vijeku, tj. potkraj XV. st. nastati duhovno žarište. Utvrda kasnoga srednjovjekovlja, plemićki grad *Atyin* (Voćin), ponad onodobnoga podgrađa, predstavlja *konstantu profanoga mjesta*.

Prapovijesna grobna cjelina sadržavala je tri posude (žara, poklopljena manjom zdjelom i drugom okomito položenom manjom zdjelom, dok je grob otkriven pored trijumfalnoga luka, sadržavao samo jednu žaru.⁷ Naknadnim zaštitnim arheološkim nadzorom koji je tijekom 2010. obavila Dubravka Sokač-Štimac,

⁷ Analizu i vrjednovanje prapovijesnih grobova obavila je dr. sc. Daria Ložnjak Dizdar, znanstvena suradnica IARH-a (LOŽNJAK 2003).

PLAN 5. Tlocrt crkve s rasporedom položaja kasnobrončanodobnih grobova kulture polja sa žarama (Br. 1, Br. 2, Br. 3; crtež: Kristina Turkalj).

arheologinja Gradskega muzeja u Požegi, dokazano je postojanje i trećega paljevinskoga groba smještenoga južno od tlorisa crkve u kojem je pronađena žara te kao njezin poklopac manja zdjela.⁸ Na priloženome situacijskom planu prikazan je položaj otkrivenih triju brončanodobnih grobova (PLAN 5.).

Ispod sloja naplavine nalazila se žuto-siva glinena zdravica.

Uz sjeverni zid lađe crkve na mjestu velike jame, izazvane razornom eksplozijom u noći 14. prosinca 1991., otvorena je pokusna sonda, unutar koje je u profilu uočen crni sloj i u njegovu zapadnome dijelu ostatak kolca od nekoga starijeg drvenog objekta na mjestu kasnije gotičke crkve iz XV. st. (sl. 6.) U spomenutom crnom sloju prikupljena je keramika srednjovjekovnoga podrijetla, u svakom slučaju starija od XV. st., i predmetom je daljnje znanstvene obradbe. Ispod toga crnog sloja nalazila se zdravica.

⁸ Koristimo prigodu da se zahvalimo kolegici Dubravki Sokač-Štimac i tvrtki *Tablinum* na ljubaznom ustupanju podataka koji su prikupljeni prigodom obavljanja stručnoga arheološkog nadzora realiziranoga tijekom 2010. godine. Unutar spomenute žare u kasnobrončanodobnoj grobnoj cjelini (Br. 3) pronađeni su ostatci ugljena i sitnih ljudskih kostiju, a u iskopanoj zemlji i glineni uteg vjerojatno za tkalački stan.

Slika 6. Pogled s južne strane na pokusnu arheološku sondu na mjestu eksplozije iz 1991. s dijelom gotičke podnice (snimio: Bartul Šiljeg),

Arheološkom sondom u prostoru izvan tlorisa crkve obuhvaćen je ulaz u samostanski sklop koji se sa sjeverne strane naslanja na uzdužni zid crkvene lađe. Ondje je dokazan nedostatak kamenoga praga za koji se doznalo tijekom istraživanja 1968. godine, a uklonjen je poradi polaganja gromobranskoga uzemljenja. U klausturu je otkriven južni zid dvorišta s ulazom u samostansko dvorište. Ondje su u nasipu dvorišta otkrivena i dva ulomka kamenih konzola gotičkoga svoda u klausturu.

Nakon prethodnoga geodetskog snimanja i pokusnih sondiranja u lađi i svetištu, u središnjemu dijelu crkvene lađe pristupilo se postupnomu skidanju baroknoga poda u cilju prikupljanja podataka o ostacima gotičkoga poda od opeke veličine 24 x 24 cm. Gotičke opeke u lađi dijagonalno su bile postavljene. Za razliku od opeka dijagonalno raspoređenih u apsidi crkve, one u lađi nisu se dodirivale vrhovima već su opeke novoga reda u odnosu na opeke iz prethodnoga reda postavljene s pomakom za trećinu svoje površine. Kvadratne gotičke opeke bile su postavljene pored velike južne kapele usporedno s uzdužnim zidom. Ispod gotičkoga poda od opeke otkriven je sloj vapnene podloge.

U središnjem dijelu lađe otkriveno je pet zidanih grobnica koje su, kao recentnije, najvjerojatnije iz razdoblja baroka, naknadno probile gotički pod crkve.

Nakon arheološko-konzervatorskih istraživanja, obavljenih tijekom 2002., izrađeno je stručno izvješće, obavljena konzervacija dijela pokretne arheološke građe, a provedena je i detaljna antropološka analiza ljudskoga osteološkog materijala s nalazišta u Voćinu.⁹ Određivan je spol osoba, starost u trenutku smrti, prisutnost patoloških promjena i tafonomijskih karakteristika na uščuvanom materijalu te prisutnost asociiranih materijalnih i životinjskih ostataka. Analiza je obavljena na 12 kostura. Grobne cjeline obrađene su bioarheološkom metodom.

Tijekom istraživanja provedenih 2002., prikupljena je dragocjena temeljna arheološka dokumentacija i iskazljiva pokretna arheološka građa. Dobivena je relativno jasna slika o izvornome stanju sakralnoga objekta. Valja naglasiti da s obzirom na manji opseg radova, na nedostatak sredstava za istraživanja ali i poradi opravdanih potreba ubrzane dinamike radova na obnovi objekta, nisu obavljena toliko nužna arheološka istraživanja i u preostalim dijelovima svetišta i crkvene lađe, napose unutar tlorisa samostanskoga kompleksa naslonjenoga sa sjeverne strane na korpus crkve u Voćinu. Tom prigodom izostala su i istraživanja uokolo crkve, posebice s njezine južne i istočne strane, u kojima se realno očekivalo otkrivanje tragova groblja. Na taj je način arheologiji, tj. povijesti graditeljstva crkve u Voćinu, sve do 2008.,¹⁰ odnosno 2010. godine, kada se pristupilo zaštitnim istraživanjima od strane tvrtke *Tablinum d. o. o.*, uskraćeno više dragocjenih detalja koji su se naknadno pokazali nezaobilazno važnima pri izradi projekta obnove. Arheološka istraživanja mogla su se u razdoblju od 2002. do 2008. sustavno i kontinuirano obaviti tijekom nekoliko uzastopnih kampanja.

Posebice je velika šteta što zbog realno mogućega produljenja trajanja istraživanja nije razriješen problem postojanja pretpostavljenoga starijeg drvenog objekta, otkrivenoga ili, bolje rečeno, naslućenoga u blizini sjevernoga zida gotičke crkve iz XV. st. Možda je riječ o postojanju starijega drvetom građenoga sakralnog objekta koji je stradao u požaru. Takvi objekti predstavljaju izuzetnu povijesnu i spomeničku rijetkost i, dakako, posebnu vrijednost. U svakom slučaju riječ je o arheološkim svjedočanstvima o postojanju nekoga starijega objekta.

S druge strane, predviđenom žurnom obnovom crkve, posebice nužno potrebnim ali drastičnim zahvatima u temeljne strukture devastiranoga objekta,

⁹ Analiza je provedena u proljeće 2010. u laboratoriju Odsjeka za arheologiju Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti pod stručnim vodstvom prof. dr. sc. Maria Šlause te stručnih suradnika: dr. sc. Maria Novaka, Željke Bedić, Vlaste Vyroubal i Joze Perića Peručića.

¹⁰ Tijekom 2008. istraživanje u dijelu istočnoga krila samostana obavljeno je od strane Instituta za arheologiju.

trajno je onemogućeno svako buduće istraživanje unutar lađe i svetišta crkve *Gospe Voćinske*.

Tijekom studenoga 2008., ekipa javnoga znanstvenog Instituta za arheologiju provela je u okviru programa projekta *Voćin, arheološki lokalitet franjevački samostan*, kojega su poduprli Požeška biskupija, Ministarstvo kulture Republike Hrvatske te Uprava za zaštitu kulturne baštine – Konzervatorski odjel u Požegi, arheološko-konzervatorska istraživanja na površini od 60 m² u prostoriji sjeverno od crkvenoga zvonika u istočnome dijelu samostanskoga kompleksa.¹¹ Istraživana je pravokutna prostorija dimenzija 6,85 x 6,85 x 7,20 x 5,76 m (istok – jug – zapad – sjever), koja je vratima povezana sa zvonikom. Ta je prostorija na istočnoj strani imala apsidu, što je otkriveno već tijekom ranijih istraživanja. Vrlo zanimljivo i posebice vrijedno otkriće u toj prostoriji predstavlja gotički pod od kompaktnoga vapna sa sitnim šljunkom koji je na vrhu zaglađen. Na tu zaglađenu površinu bijele boje urezani su rombovi obojeni plavom i crvenom bojom. Zanimljiv raspored rombova i boja ostavlja dojam trodimenzionalno postavljenih kocki poslaganih jedna na drugu i jedna pored druge u beskonačnome nizu. Taj je pod većim dijelom oštećen urušavanjem stropa i zidova prostorije, a ispod njega je dokazana podloga od vapna i potom smeđe gline. Ispod glinenoga sloja otkriven je crni sloj s mnogo ugljena i srednjovjekovne keramike koja je predmetom studijskoga vrednovanja. Konačno, ispod glinenoga sloja otkriven je sivo-zeleni sloj s ugljenom koji je registriran i pri istraživanju svetišta crkve tijekom 2002. godine (TOMIČIĆ, ŠILJEG 2002), a koji prekriva sloj iznad zdravice. Opisana prostorija istraživana je tijekom vrlo kratkoga i klimatski nepogodnoga razdoblja potkraj 2008. godine. Prema uvjerenju voditeljice istraživanja, prostorija je mogla biti korištena od strane svećenika koji je u liturgijske svrhe ondje prao ruke, s obzirom na kamenu strukturu (monolit) s odvodom. Kako ta prostorija ujedno ima i neposrednu vezu s tornjem, dakle i sa crkvom a ne s korpusom samostana, mogla je to biti i sakristija (JELINČIĆ 2009: 54 – 57).

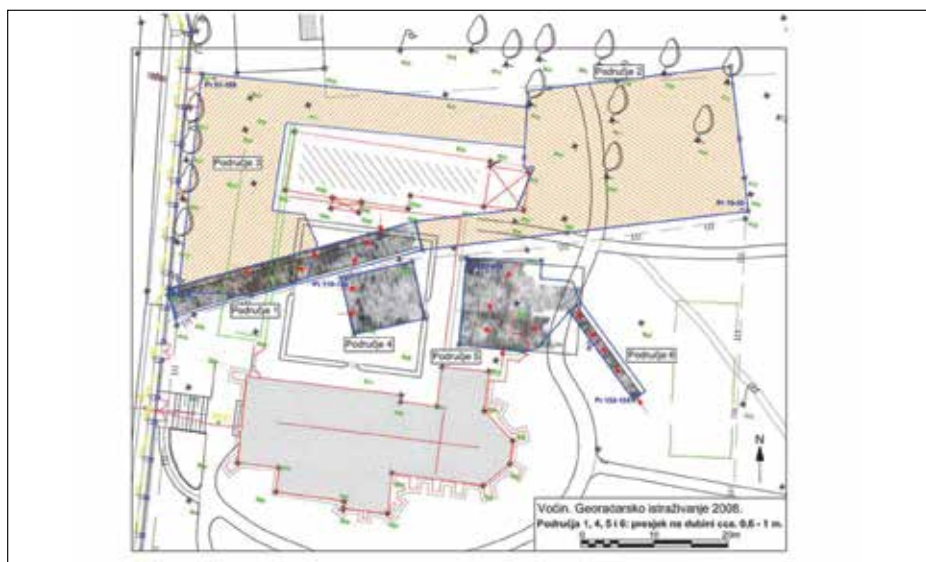
U sloju šute koja je prekrivala istraživanu prostoriju, otkrivena je gotička kamena plastika, tj. otkriveni su ulomci svodnih rebara, potom dijelovi prozora, dovratnika i sl. Otkriveni su sitni ulomci stakla, vrlo vjerojatno od prozora

---

¹¹ Voditeljica arheoloških istraživanja tijekom 2008. bila je dr. sc. Kristina Jelinčić, znanstvena suradnica IARH-a, a u ekipi su sudjelovale stručne suradnice – dokumentaristice Kristina Turkalj, Gordana Mahović i Mirela Pavličić, kustosica arheologinja Gradskog muzeja Požega. Na uzorno obavljenom istraživanju primijenile su izvrsnu organizaciju rada, dokumentiranja i pribavljanja unikatnih podataka o važnome dijelu sakralnoga kompleksa u Voćinu. Na dobivenim spoznajama iskreno im se zahvaljujemo.

ili možda dijelovi posuda. Među kovinskim predmetima prevladavaju željezni kovani čavli, amorfni brončani predmeti, sitni perforirani okov, brončani križić s obostranim reljefnim prikazom Krista, odnosno Bogorodice s Isusom. Najbrojniji su nalazi keramike, tj. ulomaka posuda i pećnjaka koji se mogu datirati u kasni srednji vijek. Manji broj nalaza keramike pripada novovjekovlju, tj. epohi turske dominacije na ovome dijelu Slavonije (JELINČIĆ 2009: 54 – 57).

Tijekom 2010. tvrtka *Tablinum d.o.o.* provela je istraživanja prostora sjeverno od korpusa crkve *Pohodjenja Blažene Djevice Marije*, na kojemu je posebnom vrstom istraživanja dokazan tloris kasnosrednjovjekovnoga samostana franjevac opservanata. Naime, primijenjeno je strojno iskopavanje u dijelovima koji su bili predviđeni za infrastrukturu uokolo crkve *Gospe Voćinske*, a to se u najvećoj mogućoj mjeri provodilo rovovima raspoređenima uokolo crkve i samostana. Valja napomenuti kako su tijekom arheoloških iskopavanja Instituta za arheologiju 2008. obavljena i detaljna geofizikalna istraživanja prostora na kojemu se nalazio kompleks samostan (PLAN 6.). Arheološki je nadzor obavljen tijekom odvijanja radova u razdoblju od travnja do svršetka rujna 2010., odnosno i tijekom jednoga tjedna u srpnju 2011. godine.¹²

PLAN 6. Detalj kompleksa samostana obuhvaćenoga geofizikalnim istraživanjima tijekom 2008. godine (snimio: Branko Mušić).

¹² Zahvaljujemo tvrtki *Tablinum d. o. o.* i njezinu agilnome ravnatelju mr. sc. Borisu Vučiću-Šnepergeru na dijelu arheološke dokumentacije i pravu korištenja relevantnih arheoloških nalaza prikupljenih tijekom nadzora nad iskopom rovova. Arheološki nadzor obavljala je Dubravka Sokač-Štimac, umirovljena arheologinja Gradskoga muzeja u Požegi.

Poglavito su važni podatci dobiveni otkrićem dijelova građevinskih struktura koje tvore sklop voćinskoga samostana franjevacu opservanata. Pritom je u istočnome krilu samostana otkrivena kapela s mnoštvom ulomaka gotičkih profilacija te nalazima školjki (oštriga), potom crne keramike i smeđe s valovnicom, odnosno glazirane zelene i žute keramike. Inventar kapelice upotpunjuju kovinski nalazi (nož, kuka, potkova obuće), odnosno kamene kugle.

Tijekom navedenih, relativno opsežnih radova na iskopu rovova za drenažu i pripremnih radova parternoga uređenja okoliša crkve tijekom 2010., vidljivi su postali ostatci brojnih temelja zidova. Na taj je način izvođač radova prikupio i važne spoznaje arhitektonske naravi koje su omogućile jasniji uvid u izgled i površinu samostanskoga kompleksa uz crkvu *Pohođenja Blažene Djevice Marije*. Te spoznaje poslužile su potom djelomičnom konzerviranju i prezentaciji sklopa samostana *in situ*. Istraživanja su uputila i na potrebu daljnega arheološko-konzervatorskoga istraživanja u još uvijek nedostupnim dijelovima samostana, posebice na njegovu sjevernome dijelu. Samostan je bio četverokutnoga tlorisa sa središnje postavljenim klaustrom koji je imao trijem sa sve četiri strane, u sredini bilo je kvadratično dvorište u čijem zapadnom dijelu nalazimo ostatke dvaju bunara.¹³ U istočnome krilu samostana dokazani su tlorisi sakristije, samostanske kapele,¹⁴ prolaznoga hodnika i još dviju prostorija.¹⁵ Izvan istočnoga vanjskog samostanskog zida otkriveni su, pored ostataka ljudskih kostiju, zacijelo tragova groblja iz XVIII. st., ulomci kasnosrednjovjekovne keramike iz XV. st. i novovjekovne keramike iz XVI. i XVII. st. te kovinski predmeti iz XVII. st. U zapadnome krilu samostana otkrivena je velika pravokutna prostorija s tragovima popločanja podnice u dvije razine od kojih je starija bila sa srednjovjekovnim tavelama crvene boje dimenzija 17 x 17 cm. U sjeveroistočnome kutu prostorije koja se opravdano pretpostavlja kao samostanska kuhinja otkriven je i dimnjak, a u njezinoj sredini ognjište s dosta ugljena.¹⁶

---

¹³ Detaljan prikaz rezultata istraživanja samostana i njegova ustroja dat je u ovome Zborniku od strane voditelja opsežnoga zahvata tijekom 2010., mr. sc. Borisa Vučića-Šnepergera.

¹⁴ U samostanskoj kapelici otkriveni su relativno brojni komadi svodne gotičke profilacije (svodne rebra, prozori), potom kasnosrednjovjekovna keramika i kovinski nalazi iz XV/XVI. st. te dijelovi prozorskoga stakla.

¹⁵ U prostoriji sjeverno od samostanske kapele i hodnika otkriveni su pored ostatka kamenoga svoda i dijela dovratnika, ulomci srednjovjekovnih lonaca, brončani naprstak (vjerojatno iz druge polovice XV/XVI. st.) i željezni čavli, potkova i okov od vrata.

¹⁶ U prostoriji samostanske kuhinje otkriveni su brojni ulomci crne kućne kasnosrednjovjekovne keramike iz XV. i XVI. st. Pretežito je riječ o većim loncima izvijenoga oboda. U blizini ognjišta pronađeni su i brojni ostatci raznih vrsta životinja.

U rovu smjera sjever – jug uz zapadnu ogradu parcele, tj. izvan zapadnoga samostanskoga krila pronađen je zanimljiv i dragocjen nalaz ruba glaziranoga vrča u majolici s ukrasom cvjetne gotike. Na bijeloj glaziranoj podlozi s obje strane vrča plavi su ukrasi, primjereni razdoblju od sredine XV. do sredine XVI. stoljeća. Posuda je podrijetlom vjerojatno iz Emilije Romagne. Na istome položaju zapadno od samostana otkriven je i ulomak trbuha vrča koji je s unutrašnje strane bijelo glaziran, dok je na vanjskoj strani žuta i zelena boja ukrasa. Prema mišljenju voditelja istraživanja riječ je vrlo vjerojatno o finoj renesansnoj graviranoj keramici koja je možda podrijetlom iz Veneta, a vjerojatno pripada razdoblju od XV. do druge polovice XVI. st.¹⁷

Dva navedena ulomka keramike, koja se mogu pripisati kasnom srednjem vijeku, odnosno renesansi, bacaju posebno svijetlo na visoku razinu života u Voćinu koji je zacijelo uspostavljao trgovačke i kulturne kontakte s udaljenim regijama Europe u posljednjem stoljeću srednjega vijeka, ali i u ranom novovjekovlju. Tu činjenicu dokazuju i pisani podatci o četvorici studenata koji iz Voćina, tj. njegova potgrađa, potkraj XIV. st. odlaze na studij u Beč (ANDRIĆ 2000: 102., b. 18).

Svršetak sažetoga osvrta na arheološke rezultate pribavljene tijekom konzervatorskih istraživanja kompleksa franjevačkoga samostana tijekom 2010., upućuje na konstataciju da su u rovovima na južnome i istočnome dijelu sakralnoga kompleksa pronađeni i učestali nalazi ljudskih kostiju koji dokazuju postojanje očekivanih položaja groblja. Pronađeni su kosturi pokojnika te drveni ostatci sanduka i željezni čavli koji, prema pretpostavkama voditeljice arheološkoga nadzora, opravdano upućuju na crkveno groblje s ukopima iz XVIII. st.¹⁸ Postavljamo opravdano pitanje: postoje li, što pretpostavljamo, i stariji horizonti pokapanja iz srednjovjekovlja, ponajprije uokolo sakralnoga kompleksa? Tu bi pretpostavku potvrdila tek neka buduća arheološka i interdisciplinarna istraživanja.

LITERATURA

ANDRIĆ, 2000.

Andrić, Stanko. Voćin u srednjem vijeku, u: Povijesna i kulturna baština Voćina, *Mala slatinska biblioteka*, Knjiga VI, Slatina, 2000: 97–107.

¹⁷ Potvrdu takvim pretpostavkama dobili smo i od vrsne poznavateljice kasnosrednjovjekovne keramike, posebice majolike, doc. dr. sc. Karle Gusar iz Odjela za arheologiju Sveučilišta u Zadru Na tim se korisnim podatcima kolegici srdačno zahvaljujemo.

¹⁸ Pronađeni antropološki osteološki nalazi pokopani su u zajedničku grobnicu unutar crkve. Svi pokretni arheološki nalazi otkriveni tijekom 2010. pohranjeni su u Arheološkoj zbirci Zavičajnoga muzeja u Slatini.

Željko Tomičić, Prinos arheologije obnovi crkve Gospe Voćinske

HORVAT, 1971.

Horvat, Anđela. Novi pogledi na gotičku crkvu u Voćinu, *Rad JAZU*, knjiga 360, Odjel za likovne umjetnosti, knjiga 6, Zagreb, 1971: 13–18.

JELINČIĆ et alii, 2009.

Jelinčić, Kristina; Mahović, Gordana; Turkalj, Kristina; Pavličić, Mirela. Voćin – crkva Pohoda Blažene Djevice Marije, *Ann.Inst.archaeol.* V/2009, Zagreb, 2009: 54–57.

LOŽNJAK, 2003.

Ložnjak, Daria. Grobovi virovitičke grupe iz Voćina. Osvrt na početnu fazu kulture polja sa žarama u sjevernoj Hrvatskoj.[Gräber der Virovitica-Gruppe aus Voćin auf den Anfang der Urnenfelderkultur im nördlichen Kroatien], *Pril.Inst.arheol.Zagrebu*, 20, Zagreb, 2003: 33-46.

REZULTATI ANTROPOLOŠKE ANALIZE LJUDSKOGA OSTEOLOŠKOG MATERIJALA S NALAZIŠTA VOĆIN – POHOĐENJE BLAŽENE DJEVICE MARIJE, Laboratorij Odsjeka za arheologiju Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Stručni izvještaj EP-180-06/10, Zagreb, 2010.

TABLINUM 2010.

Tablinum d. o. o., *Voćin, crkva pohoda bl. Djevice Marije. Arheološka istraživanja 2010. g. i prijedlog uređenja vanjskog svetišta*, Zagreb, 2011.

TOMIČIĆ i ŠILJEG, 2002.

Tomičić, Željko i Šiljeg, Bartul. *Izvjешće o arheološkim istraživanjima lokaliteta Župna crkva Pohoda Blažene Djevice Marije u Voćinu* (elaborat Instituta za arheologiju), Zagreb, 2002.

TOMIČIĆ, 2004.

Tomičić, Željko. Obnova uspomene. Prinos arheologije obnavljanju župne crkve Pohoda Blažene Djevice Marije u Voćinu. *Gazophylacium*, God. IX., br. 3–4: Zagreb, 2004: 65–73.

TOMIČIĆ, 2005.

Tomičić, Željko. Istraživanje arheološke podloge crkve sv. Marije od Pohoda u Voćinu, u: *Voćin novi prilozi za povijesnu i kulturnu baštinu*, Slatina, 2005: 85–97.

VARGA, 2011.

Varga, Szabolcs. *Pozadina osnivanja franjevačkog samostana u Voćinu*. Priopćenje na Međunarodnom znanstvenom skupu o Voćinu, crkvi i svetištu, Požega – Voćin, 9. i 10. prosinca 2011.

VUKIČEVIĆ-SAMARŽIJA, 1999.

Vukičević-Samaržija, Dijana. *Tragovi srednjovjekovnih spomenika Slatine i okolice*. U: SLATINA 1297.–1997., *Zbornik radova u prigodi 700. obljetnice prvog spominjanja imena grada Slatine*. Slatina, 1999: 111-128.

The Contribution of Archaeology to the Renovation of the Church of Our Lady of Voćin

Summary

Croatian spaces flooded with numerous attempts of conquest during the Middle Ages and Modern Times, in recent past experienced the culmination of war destruction, which has just been paradigmatically witnessed in the example of the Church of *Our Lady of Voćin*.

Unlike the monumental heritage, which archeology *interprets* and recognizes in space through field autopsy, the analysis of historical or historical art sources and philology (toponym), so, mostly by professional interest within a project, the case of the Church of *Our Lady of Voćin* presented a unique and complicated problem.

Threats of war and natural calamities often turn monuments into hardly recognizable remains, which are then through interdisciplinary approach methodology and synergy of different scientific areas, fields, branches and sections given, i.e. restored to the appearance of the initial template – the original. This complex approach is most difficult when dealing with a conscious act of culturcide, the erasing of the spirit and memory, namely, a very obviously organized genocide.

Research of an archeological base of a *sacred place*, like the one in Voćin, gave archaeologists valuable confirmations of a thousand-year continuity of spirituality and life. Here the archaeology worked in intense cooperation with other participants in creating a study for the restoration, and it also used non-invasive methods, like geophysical survey. Anthropologists from the Department of Archaeology of the Croatian Academy of Sciences and Arts were also involved in the project in dealing with osteological analysis of human remains. Movable materials were preserved and restored. Basic archaeological documentation and materials were gathered and used in the restoration of the church and the monastery. Study work produced hypotheses for further scientific evaluation of materials. They discovered cultural and historical stratification from the late Bronze Age to the late Middle Ages and signs of early Modern Age.

Keywords: the Church of Our Lady of Voćin, archaeological research, restoration and revival of the monumental complex.

Diana VUKIČEVIĆ-SAMARŽIJA

Crkva Majke Božje u Voćinu i kasna gotika u Slavoniji

Sažetak

Današnja novosagrađena župna crkva sv. Marije od Pohoda, faksimilno ponavlja crkvu nekoć franjevačkoga samostana u Voćinu i sadržava ulomke izvorne crkve. Crkva i samostan, građeni krajem XV. st. donacijom Iločkih, doživjeli su tijekom povijesti snažna razaranja i obnove. Srednjovjekovna crkva nakon barokne obnove ostala je sačuvana u svojoj formi s djelomično sačuvanom arhitektonskom plastikom. Bombardirana u II. svjetskom ratu, ostala je 1944. bez krova. Stajali su samo zidovi do sedamdesetih godina prošloga stoljeća, kada je započela njezina obnova. U Domovinskome ratu 1991., crkva i ostatci samostana ponovo su bili gotovo u potpunosti srušeni. Srednjovjekovno zdanje, svojom formom jednobrodne crkve užega poligonalnog svetišta s kontraforima, rješenje je koje su na prostoru Slavonije proširili franjevci, dok su osnivači – visoko plemstvo, svojim donacijama oblikovali i obogatili ljusku prostora. Upravo na tim elementima arhitekture čitamo moć, utjecaj i ukus velikaških obitelji Iločkih, Batthyány i Báthory te promjene i putove dopiranja stila. Analizom starih fotografija i kamenarskih pojedinosti – stope svoda, svodnih rebara i profila prozorskih okvira – odredila se njezina visoka estetska razina. Oblikovanje gornje ljuske prostora u predloženim rekonstrukcijama, uspoređene s rekonstrukcijom svoda crkve sv. Ane u Iloku i kapele u Novoj Rači, smješta ova rješenja u češki kasnogotički umjetnički krug. Komparativnom analizom arhitektonske plastike s ulomcima rebara u Iloku, prozorskih okvira franjevačke crkve u Segedinu (Szeged) i crkve u utvrdi Požeškoga Kaptola te južnoga portala crkve u Marijancima, slaže se slika bogatstva kasnogotičkoga sakralnoga graditeljstva Slavonije.

Ključne riječi: Voćin, Ilok, Kaptol, Marijanci, Slavonija, franjevačka crkva, kasna gotika, svod.

Današnja crkva sv. Marije od Pohoda, sastavljena od krhotina vlastite povijesti, znak je i sjećanje na složenu povijest Slavonije i na likovnu kulturu kasnoga srednjovjekovlja.

Izvorna građevina sagrađena kao franjevačka crkva uz samostan krajem XV. stoljeća, spomenuta po prvi put 1506. godine¹ prema popisu Luke Waddinga, imala je složeni tijek građevinske povijesti koji se odvijao u ciklusima uspona i padova, poput sudbine Slavonije. Priča je to nade, koja nas podjeća na mit o Feniksu.

Iako zapuštena, tijekom turske dominacije – kad je prema izvorima kamen samostana od kojega su se vidjeli ostatci konzola na sjevernome zidu crkve upotrebljavan za izgradnju utvrde – crkva sv. Marije nije bila razorena i sačuvala se njezina srednjovjekovna struktura. Nakon stoljeća i pol zapuštenosti sakralnih građevina, u Voćinu se spominju ostatci triju crkava: »Monasterium dirutum unum cum ecclesia contigua omnium sanctorum honordicata ... Item aliud unum monasterium monalium St. Clarae cum contigua totaliter dirutis ... Praeterea adhuc tertia ecclesia honori sanctae Annae dicta.«² I prva vizitacija iz 1730. Jurja Dumbovića, spominje ih kao ruševine i drvenu župnu crkvu.³ Polovicom XVIII. st., godine 1743., župu je preuzeo fra Andrija Popović⁴ i obnovio staru zapuštenu, nekoć franjevačku crkvu sv. Duha, koja se u tom obliku sačuvala do Drugoga svjetskog rata, kada je gotovo srušena.

Prema grafičkoj dokumentaciji s početka prošloga stoljeća jasno se mogla pročitati tipologija i morfologija arhitektonskih elemenata izvorne gradnje.

Bombardirana u Drugome svjetskom ratu, oštećena 1944. godine, ostala je bez krova i sve do sedamdesetih godina prošlog stoljeća stajali su samo njezini zidovi. Obnova pokrova započela je 1973., kada je dopremljena i čelična konstrukcija. Po završetku obnove crkva je posvećena 1984. godine.

Ponovo je u Domovinskome ratu, 13. prosinca 1991., gotovo potpuno srušena. U ovom kratkom životopisu građevine uočljivo je da su razaranja svaki put bila sve veća; nakon Domovinskoga rata ostala je stršati samo podrtina tornja. Po treći put obnovljena, sagrađena, danas je stala pred nas nova.

Franjevačka voćinska crkva jednobrodno je zdanje s užim i dugim poligonalnim svetištem s potpornjacima, zvonikom uz sjevernu stranu svetišta, na koje se na-

¹ Lucas Waddingus, *Annales minorum seu trium ordinum a S Francisco institutorum*, Ad Claras Aquas, Quaracchi prope Florentiam, 1932, vol. XV. Nr. 340, god. 1506.

² Tadija Smičiklas, *Dvjestogodišnjica oslobođenja Slavonije*. Zagreb, 1891, str. 73.

³ Andrija Lukinović, *Naša gospa Voćinska*. Zagreb, 1986, str. 24.

⁴ Isto, str. 25.

Voćin, crkva sv. Marije od Pohoda, 1957. (Snimio Nino Vranić)

stavlja samostan. Svojom se tlocrtnom tipologijom i organizacijom prostora uklapa u srednjoeuropski model franjevačke crkve, uz tip dvoranske crkve s poligonalnim zaključkom primjerice Ilok (Lučica-Crkvari Kaptol). Taj temeljni, ustaljeni redovnički oblik tlocrta crkve postao je dijelom opće slike monumentalnoga pejzaža Slavonije još u ranoj gotici, te ga možemo pratiti od XIII. st. na crkvama sv. Dimitrija/ sv. Duha u Požegi, Sv. Antuna u Našicama, u Šarengradu, sve do kasnogotičkoga Voćina, jer su franjevci preuzeli vodeću ulogu u kulturi slavonskoga prostora i njihova monumentalna izgradnja samostanskih sklopova u feudalnim gradovima ili uz njih, postala je i jedan od parametara urbaniteta slavonskoga prostora.

Većim dijelom sačuvale su se samostanske crkve, dok su samostani uglavnom propali. U slavonskome prostoru može se u Šarengradu raspoznati istočno i djelomično južno samostansko krilo, dok je u Remetincu istočno krilo u potpu-

Voćin, crkva sv. Marije od Pohoda, 1984. (Snimio Drago Miletić)

nosti sačuvano. U Voćinu arheološka istraživanja fiksirana su na prvu prostoriju samostana – na kapitularnu dvoranu⁵ koja se nalazila uz toranj u istočnome samostanskom krilu.

Oznaka ranijih franjevačkih građevina, pa tako i opće izgradnje za koju franjevačke crkve postaju paradigmatičnima, svođeno je svetište, a nad brodom tabulat. Tijekom XIV. st. redovnički kor postaje dulji – kako to pokazuje primjere franjevačke crkve u Našicama – a tek krajem XV. st. brod se presvođuje, što vidimo prema sačuvanim početcima svoda u Voćinu i ulomcima svoda crkve sv. Ane u Iloku.

⁵ Kristina Jelinčić, Gordana Mahović, Kristina Turkalj, Mirela Pavičić. *Voćin – crkva Pohođenja Blažene Djevice Marije*, *Annales Instituti Archaeologici*, V/2009, 54–57.

Osnivači, visoko plemstvo, svojim su donacijama oblikovali i obogatili ljusku prostora, na kojoj čitamo moć, utjecaj i ukus vremena. Kao vlasnici grada Voćina–Atyina, pa tako i mogući donatori, izmijenile su se najistaknutije velikaške porodice: **Gorjanski** u većem dijelu XV. st. (1434–1485), **Iločki** (1485–1499), s prekidima kad je grad bio u vlasništvu kralja Matije Korvina (oko 1490), odnosno njegova bastarda, hercega Ivana Korvina, te **Batthyány**: od 1507. do 1543. Voćin je u vlasništvu Benedikta Batthyányja.⁶ Gjuro Szabo napisao je 1913/14. prvi stručni tekst o crkvi, posjedu i njegovim vlasnicima.⁷

Prema grafičkoj povijesnoj dokumentaciji – fotografijama G. Szabe s početka prošlog stoljeća – rekonstruiran je kasnosrednjovjekovni izgled voćinske crkve i oblici kamenarskih pojedinosti. U svojoj bilježnici iz 1913/1914. Szabo je zapisao: »Priloženi nacrt (nije mjereno) upoznaje nas s ovom gotskom građevinom XV. vijeka. Kor je još dobro sačuvan, dakako unutra ćemo uzalud očekivati svodove prvotne gradnje, jer su odavno propali pa nezgrapnim svodom zamijenjeni, sa strane su dvije jamačno kasnije dograđene kapelice spojene s crkvom. Pročelje je vrlo jednostavno, samo je portal vrlo lijepo izrađen dapače s osobitom vještinom potporišta stupova pri ulazu. Na dvorišnoj strani vidimo na zidu 8 držaka od davno nestalih lukova.«⁸

Analiza arhitektonske plastike svoda, zasniva se na ostacima vidljivim u dokumentaciji s početka stoljeća, te na zidovima broda, nakon 1945. godine. Tip svoda, gdje rebro ne nosi konstrukciju svoda nego služi više kao ukras, grafizam svoda i započinje na zidu bez konzole, određuje građevinu kao kasnogotičko zdanje s kraja XV. st., rješenje blisko »vladislavskoj gotici«. Povezivanjem ostataka svodovlja, profila rebara Voćina i Iloka, određujemo grupu spomenika i estetsku razinu kasnoga srednjovjekovlja regije i donatora. Prihvatimo li da su oba svoda – sačuvana u tragovima *treće crkve* sv. Ane u Iloku⁹ i voćinske franjevačke – nastala krajem XV. st., tada postavljamo u središte porodicu Iločkih i njihove kontakte sa srednjoeuropskom gotikom moguće preko Slovačke, gdje su imali posjede u Hlohovcu. Osnivanje franjevačkoga samostana uz crkvu Svih Svetih, spominje Bula pape Pavla II. iz 1465., da bi upravo osnivač Nikola Iločki, koji je navodno u Voćin i doveo bosanske franjevce, godine 1471. oporučno ostavio novac za gradnju. U literaturi se također spominje i 1492. godina kao datum izgradnje franjevačkoga

⁶ Stanko Andrić, *Voćin u srednjem vijeku*, u: Povijesna i kulturna baština Voćina, Slatina, 2000, 97-107.

⁷ Gjuro Szabo, *Voćin*, bilježnica, neobjavljeni tekst, Nekadašnji Zavod za zaštitu spomenika u Zagrebu, Odjel dokumentacije, danas Središnji arhiv Ministarstva kulture Republike Hrvatske.

⁸ Gjuro Szabo, isto

⁹ Josephus Koller, *Historia episcopatus Quinqueecclesiarum*, T. IV., Posonii, 1796, 252.

samostana u Hlohovcu i povezuje se s Lovrom Iločkim. Nažalost, gotička gradnja ustanovljena je arheološki, a sačuvani ulomci kamene plastike u samostanu nisu još u potpunosti proučeni.

Bogato profilirane portale i prozorske niše s izrazito naglašenom profilacijom Pete nalazimo u Voćinu te u crkvi kaptolske utvrde, na peti profilacije unutarnjega portala. Toj skupini priključujemo i profilacije prozorskih okvira crkve u Segedinu (Szeged), nastale 1480. u središnjoj panonskoj ravnici.

Profili svodnih rebara voćinske crkve i »treće« crkve na platou u Iloku, gotovo su jednaki. Ovdje je vidljivo htijenje kasne gotike da se na istome zdanju upotrebljavaju varijacije profila koje vidimo kao dva profila svodnih rebara koja se postavljaju u dva prostorna plana, ili u dvije prostorije: svetište i brod.¹⁰ U Voćinu je posebno zanimljiv početak svođenja, pretpostavljeno nad korom, gdje rebra poput višepolute vrpce prelaze jedna preko drugih i pletu geometrijsku sliku. Na prijelazima stvaraju planove i duboku igru svijetla i sjene te u pomaku stvaraju manirističko stakativno osvjetljenje, što je karakteristika svođenja s početka XVI. st. Upravo ti fragmenti pobuđivali su pažnju istraživača.

Geometriju svođenja nesačuvane gornje ljske prostora teško je rekonstruirati u tri dimenzije. Stoga je za Voćin izneseno više prijedloga izgleda geometrije svoda: od Sene Sekulić-Gvozdanović (1970)¹¹ – čija je osnovna zamisao, prema svodu crkve u Lienzingenu (1476–1482), tzv. *Maschennetzgewölbe*, prihvaćena jednim dijelom za rekonstrukciju i izgradnju današnjega svoda voćinske crkve – do mađarskoga istraživača Buzása Gergelyja¹² (1999). Također isti autor slaže nadsvođenje iz iločkih fragmenata iz muzeja koji pripadaju crkvi sv. Ane,¹³ ali na tlocrtu župne crkve sv. Petra.

Anđela Horvat¹⁴ ukazala je na značajke ovoga kasnogotičkog svoda označavajući ga kao tip »rejtovskog svoda«, dok Vladimir Bedenko¹⁵ dobro uočava da dva prekrizena rebra na zidu broda voćinske crkve podsjećaju na početak svođenja

¹⁰ Diana Vukičević-Samaržija, *A középkori Újlak és műemlékei*, u: *A középkori Dél-Alföld és szer*. Szeged, 2000, str. 475–500.

¹¹ Sena Sekulić-Gvozdanović, *Dileme oko Voćina*. Arhitektura, 101, Zagreb, 1969, str. 51–58.

¹² Buzás Gergely, *Az újlaki Városi Múzeum középkori köfaragványai*, u: *A középkori Dél-Alföld és szer*, Szeged 2000, 501–522.

¹³ Ivan Mirnik, *O novijim arheološkim nalazima u Iloku*. Vjesnik muzealaca i konzervatora Hrvatske, 1973, br. 3–5, str. 12–16.

¹⁴ Anđela Horvat, *Novi pogledi na gotičku crkvu u Voćinu*. Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Odjel za likovne umjetnosti, knj. 6, Zagreb, 1972, 14.

¹⁵ Vladimir Bedenko, *Arhitektura župne crkve Pohođenja Blažene Djevice Marije*, u: *Povijesna i kulturna baština Voćina*, Slatina, 2000.

kora zagrebačke katedrale iz doba biskupa Osvalda Thuza, iako je to samo jedan element u kojem su voćinski i zagrebački svod bliski. Analiza starih fotografija navodi na razmišljanje o nastanku svoda početkom XVI. st., u doba kad je Voćin u vlasništvu Batthyányjevih, magnatske obitelji u usponu, jer usporedno s nekim detaljima svođenja gornje etaže Ludovikove palače Pražsky hrad, južno krilo, Benedikta Rieda iz 1505., nalazimo neke bliskosti. Također u povijesnoj Slavoniji u Remetincu, nalazimo zanimljiv kasnogotički zvjezdasti svod *Sternnetzgewöbe* s početka XVI. st. Ovdje završetak drugoga svođenja u svetištu označuje grb porodice Batthyány, Baltazara Batthyány, i inspiriran je također jednim praškim rješenjem – svodom Vladislavove ložnice Johanna Spiesa. Postavljamo pitanje, imaju li ta dva svoda u širenju gotike ista ili bliska ishodišta, ili pak povezanost možemo tumačiti činjenicom da se nalaze na posjedima donatora koji pripadaju istoj obitelji?

Potonji slučaj, tj. povezivanje putem donatora, oslikava puteve širenja stila, na što nas podsjeća najljepše oblikovanje južnoga portala crkve u Marjancima koji nosi grb porodice iz roda Gut Keled – Morovića, odnosno Báthoryja koji od 1477. godine naslijeđuju imanja Morovića. Portal snažne profilacije svijetloga otvora na rame u uglovima ima grb vjerojatno Stjepana Báthoryja, a u suprotnom uglu krunu. Nosači vanjskoga okvira portala su skulptirani. Na istočnome nosaču u podgledu razaznaje se zmaj – znak ordena zmajskoga reda – koji se nalazio uokolo Báthoryjeva grba. Taj portal nastao u XVI. st. zatvara razdoblje. Báthory je također donator izgradnje nekoć franjevačke, danas protestantske crkve sv. Luke u udaljenom Nyírbátoru, gdje također nalazimo kasnogotički svod nastao od 1488. do 1511. godine.

U slaganju cjelovite slike kasne gotike Slavonije iz sačuvanih detalja kame-narskih pojedinosti, treba naglasiti da je jedini u potpunosti sačuvan svod u obliku zvijezde – onaj u kapeli crkve u Novoj Rači. Kasnosrednjovjekovna sakralna zdanja – od franjevačke crkve s početka XV. st. u Šarengradu, kasnogotičkih građevina u Iloku, Kaptolu te Voćinu, nastalih na pragu ranomodernoga doba kad se Slavonija susreće s drugom kulturom – upravo su paradigma kasne gotike, kako svojim prostornim rješenjima, tako morfoloijom i sudbinom. Značaj srednjovjekovne voćinske Gospine crkve po posebnosti oblikovanja gornje ljuske prostora i monumentalnosti čitljiv u vremenu nastanka, bio je i u XVIII. st. dojm-ljiv, što vidimo prema zapisu vizitatora Čiolica koji kaže »da je visoka skoro kao naša katedrala, s tornjem visine 40 metara ...«. ¹⁶ Dojam monumentalnosti koji je

---

¹⁶ Andrija Lukinović, *Naša Gospa Voćinska*. Zagreb, 1990.

na vizitatora ostavila crkva duljine 35 m, sa svetištem širine 7,50 m, sačuvan je i danas u novoj crkvi.

Njezina ponovna gradnja nakon posljednjega najrazornijeg rušenja 1991. godine, postaje trajno sjećanje, osvještavanje ali i ponovno proživljavanje vlastite povijesti. Jedan zapis u vizitacijama XVIII. st. iz 1749. godine njezina je metafora: »grom je udario u crkveni toranj, na zidu načinio velike štete, a kamene stube ispred glavnog oltara zdrobio u sitne dijelove. Milosrdni kip ostao je netaknut, kao i vječno svjetlo ispod njega«. ¹⁷

The Church of Our Lady of Voćin and Late Gothic in Slavonia

Summary

The present newly built parish church of the Visitation of Mary is the facsimile representation of the church of former Franciscan monastery in Voćin and contains fragments of the original church. Throughout history, the church and the monastery, built at the end of the fifteenth century by donations of family Iločki, experienced heavy destruction and reconstruction. After a baroque restoration, the medieval church was preserved in its form with partially preserved architectural decoration. After the bombing in 1944, during World War II, it was left without a roof. Only walls remained until the 1970s, when its restoration began. In the Homeland War in 1991, the church and the remains of the monastery were again almost completely destroyed. The medieval structure, with its single nave church form with narrow polygonal sanctuary with buttresses, is an architectural solution spread across Slavonia by Franciscans, while the founders – high nobility, shaped and enriched the shell space with their donations. It is precisely on these architectural elements where we recognize the power, influence and taste of noble families of Iločki, Batthyány and Báthory, as well as changes and pathways of style. The study of old photographs and stone details – vault height, vault ribs and window frame profiles – determined the church's high aesthetic level. The design of upper shell space in suggested reconstructions, compared to the reconstruction of the vault of the church of St. Anne in Ilok and the chapel in Nova Rača, puts these solutions into the Czech Late Gothic art circle. The comparative analysis of architectural decorations with rib fragments in Ilok, window frames of the Franciscan church in Szeged and the church within the castle Kaptol near Požega, as well as the southern portal of the church in Marijanci, forms the image of rich Late Gothic sacral architecture of Slavonia.

Keywords: Voćin, Ilok, Kaptol, Marijanci, Slavonia, Franciscan church, Late Gothic, vault.

¹⁷ Nadbiskupski arhiv Zagreb, Kanonske vizitacije Vaška 181/V – 184/VIII.

Boris VUČIĆ ŠNEPERGER

Rekonstrukcija crkve u Voćinu

Sažetak

Sredinom prosinca 1991., sedam i pol godina nakon posvete, tek obnovljena crkva Pohođenja Blažene Djevice Marije u Voćinu opet je ležala u ruševinama. Ubrajana je među najreprezentativnije primjere gotičke umjetnosti u Slavoniji.

Prema odluci povjerenstva Ministarstva kulture Republike Hrvatske trebalo ju je obnoviti u izvornome obliku i u autohtonome materijalu. U pripremi faksimilne rekonstrukcije namjera je bila ugraditi ponovo uokolo razasute dijelove građevine na njihovo prvotno mjesto. Kako je velik dio građevne strukture crkve sazdan upravo od klesanoga i profiliranoga kamena oko otvora i na upornjacima, za izvedbu je trebalo pripremiti vrlo detaljne nacрте.

Nekadašnji nacрти i projekti koji su bili dostupni (autori: M. Pilar iz 1913., I. Ružinski iz 1914., B. Kralik iz 1965., S. Sekulić-Gvoždanović iz 1968. godine) nisu bili dovoljno detaljni za izradu izvedbenih nacрта koje su projektanti trebali pripremiti za gradilište. Osim toga, nisu postojale ni točne arhitektonske snimke profilacija gotičkih elemenata, poput gotičkih prozora, ostataka svodnih rebara ili monumentalnoga gotičkog portala.

Istraživanjem stilskoga i graditeljskoga podrijetla voćinske crkve, potvrđene su izuzetno snažne graditeljske poveznice i utjecaji između Voćina, Iloka i Mađarske (Visegrád).

Tijekom raščišćavanja ruševina otkriveni su dijelovi i ostatci izvornih portala na sjevernoj strani crkve, kao i izvorni srednjovjekovni pod u crkvi, te ostatci davno nestalih upornjaka crkve i zidova nekadašnjega samostana.

Obnova crkve započela je 1996. izvlačenjem, sortiranjem i evidentiranjem kamenih blokova preostalih u ruševinama. Međutim, zbog vrlo mekane vrste kamena (pješčar) te njegove duge izloženosti atmosferilijama, mnogi su komadi uništeni do neprepoznatljivosti pa nisu mogli biti ponovo ugrađeni. Laboratorijska ispitivanja sačuvanoga kamena pokazala su njegovu neprimjerenost za gradnju.

Projekti za crkvu temeljili su se na detaljnim izmjerama svakoga sačuvanoga bloka kamene plastike, a dio koji je uništen u eksploziji i dijelom u nesustavnome raščišćavanju,

rekonstruiran je prema fotografijama i skicama ranijih istraživača. Kombinirajući metode i načine konstruiranja srednjovjekovnih graditelja i današnju računalnu tehniku, precizno je rekonstruiran prostorni model građevine i njezinih dijelova. Iz takvoga modela izrađivali su se detaljni nacrti za izradu dijelova crkve poput profiliranih prozora, svodova i svodnih rebra te svih portala.

Ključne riječi: Voćin, crkva Pohođenja Blažene Djevice Marije, faksimilna obnova, gotika, svodovi, bihacit.

Umjesto opisa stanja crkve Pohođenja Blažene Djevice Marije u Voćinu prije početka obnove i kao uvod u njezin tijek, poslužit ću se tekstom iz voćinske Župne spomenice napisanim točno prije dvadeset godina: »[...] *Pri povlačenju crkvu su sve okolo izvana i iznutra minirali i na posebno dati znak porušili i uništili sve što je bilo u Crkvi i pokraj Crkve. Minirana je u noći sa 13. na 14. prosinca u 02 sata i 55 minuta. Na toranj su pucali topovima i tenkovima. Ostavljen je iza Srba u Voćinu jedan apokaliptični događaj. Kamenje i komadi crkve mogu se pronaći i 2 km udaljeno od Crkve. Komad koji je ostao strši kao da je prst – koji upozorava i prijeti. Od silne detonacije koja se čula i 40 kilometara od Voćina, u Sopju, u Voćinu su sve kuće oštećene i porušene mnoge [...].*«¹

Pripremni radovi na obnovi crkve započeli su odmah po njezinu stravičnom rušenju (sl. 1.), potaknuti vjerojatno i razmišljanjima – ili bolje rečeno, bojazni-

Slika 1. Apokaliptična slika ruševina na mjestu crkve Pohođenja BDM u Voćinu (fotografija iz: Sveti trag. Devetstogodina umjetnosti Zagrebačke nadbiskupije. Katalog izložbe. Zagreb, MGC-Muzej Mimara, 1994).

¹ Zapis tadašnjega župnika, velečasnoga gospodina Nikole Sanjkovića. Župna spomenica, Voćin, župni ured. (str. 376).

ma – koje je sažeo veliki članak »Ubiješ crkvu, ubiješ narod«, objavljen u *Glasi koncila*² posljednjih dana 1991., dva tjedna nakon voćinske tragedije. Odlukom Ministarstva kulture Republike Hrvatske, voćinsku crkvu Pohođenja Blažene Djevice Marije trebalo je obnoviti u izvornome obliku i materijalu. U pripremi obnove, faksimilne rekonstrukcije, namjera je bila ponovo ugraditi eksplozijom uokolo razasute dijelove građevine na njihovo prvotno mjesto.

Nakon čišćenja područja oko crkve od mina i drugih zaostalih eksplozivnih sredstava, koje je provedeno tijekom 1995., predstavnici Ministarstva kulture Republike Hrvatske pristupili su sortiranju i evidentiranju rasutoga kamenog materijala. Neposredni zahvati obnove započeli su 1996. godine izvlačenjem, sortiranjem i evidentiranjem kamenih blokova preostalih u ruševinama, a posao se protegnuo i na sljedeću godinu). Uži okoliš crkve razdijeljen je u označena polja koja definira mogućnost rasapa gradiva pojedinoga građevnog elementa, prozora ili portala. Područje oko crkve bilo je podijeljeno na 24 segmenta, a prostor unutar crkve na još 25 segmenata. Pretpostavljena udaljenost širenja rasutih blokova bila je približna visini crkvenih zidova. Na tom području evidentirano je više od **četiri tisuće** kamenih blokova koji su predstavljali neki, relativno prepoznatljiv, dio nekoga građevnog elementa.³ Svaki je sortirani blok katalogiziran, dobio je brojčanu oznaku i mjesto u pripadajućoj križaljci okoliša crkve. Evidentirani blokovi složeni su na veliko područje s istočne i južne strane crkve, kao i pod velikom nadstrešnicom smještenom uz istočni rub ograđenoga područja (budućega gradilišta).⁴

Postojeća dokumentacija

U istraživanju arhivske građe i sačuvane dokumentacije za potrebe izrade konzervatorske dokumentacije, pronađeno je nekoliko nacрта načinjenih tijekom XX. st. koji su trebali biti osnova za izradu projekta obnove i sanacije. Od sačuvanih nacрта voćinske crkve s kojima smo raspolagali prije obnove, pronašli smo nekoliko i bili su nam polazištem.

Prvi od njih, nacrt crkve arhitekta Milana Pilara iz 1913. (sl. 2.) naran je po nalogu Zemaljskoga povjerenstva.⁵ Ovaj je tlocrt bio osnova svim kasnijim

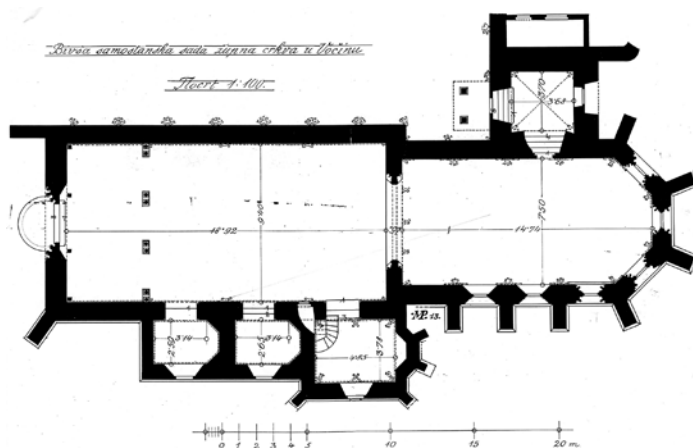
---

² Usp. Mijo Gabrić, Ubiješ crkvu, ubiješ narod. *Glas koncila* XXX/52 (916), 29. prosinca 1991, str. 1, 4. (nastavak).

³ Evidentiranje blokova vodili su kolege Krešimir Galović i Ratko Ivanušec.

⁴ Evidencijske bilježnice koje su kolege Galović i Ivanušec vodili pri poslu razvrstavanja kamenja u Voćinu, danas su pohranjene u Ministarstvu kulture Republike Hrvatske, Uprava za zaštitu kulturne baštine – Konzervatorski odjel u Osijeku.

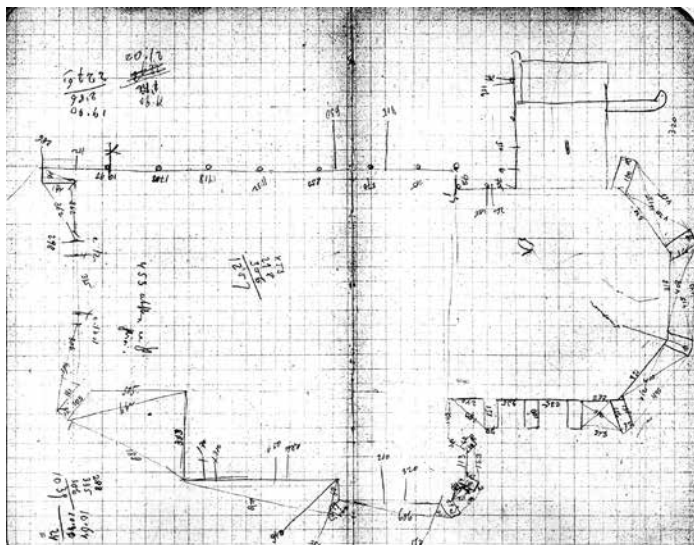
⁵ Pohranjeno u Ministarstvu kulture Republike Hrvatske, Uprava za zaštitu kulturne baštine, Zagreb.

Slika 2.
Arhitektonska snimka voćinske crkve – tlocrt (autor: M. Pilar, 1913., Planoteka Ministarstva kulture RH, Uprava za kulturnu baštinu, Zagreb).

nacrtima. Nacrt je crtan u mjerilu 1:100 i s točno ucrtanim položajem ostataka svodnih rebara bio je dobra podloga za idejno projektiranje.

Pri obilasku Voćina Gjuro Szabo načinio je svoja mjerenja tlocrta i detalja poput prozora i profilacije glavnoga portala.⁶ Na Szabovoj skici tlocrta (sl. 3.), s mjerama se nalazi i jedini podatak o položaju kamena sa slavnim natpisom iz godine 1494. On je jugoistočni upornjak poligonalnoga svetišta, u kojemu je bio

Slika 3.
Skica tlocrta crkve u Voćinu. Iz terenske bilježnice Gj. Szaba, 1914. (Planoteka Ministarstva kulture RH, Uprava za kulturnu baštinu, Zagreb).

⁶ Isto čini se da je Szabo načinio pripremu dokumentaciju za objavljivanje članka o voćinskoj crkvi. Osim serije fotografija, skiciran je tlocrt crkve s osnovnim mjerama. Napravljeni su crteži nekih dijelova crkve – sedilja, profilacija glavnoga portala, profilacija velikoga prozora u svetištu.

Slika 4.a, b Fotografija unutrašnjosti crkve, pogled na svetište. Fotografija južnoga pročelja svetišta voćinske crkve (autor: Gj. Szabo, 1914., Fototeka Ministarstva kulture RH, Uprava za kulturnu baštinu, Zagreb).

ugrađen gotički natpis, označio opaskom: »*S napisom*«. Inače, Szabo je načinio prve vrlo kvalitetne i detaljne fotografije koje su poslije uvelike služile pri izradi izvedbene projektne dokumentacije, a svojim člancima potaknuo je dilemu oko stilskoga podrijetla voćinske crkve (sl. 4.a, b).

Arhitekt Ivan Ružinski 1914. je, čini se, precrtao nacрте crkve koje je prije načinio Pilar.⁷ Na takvom tlocrtu (neki su detalji pri precrtavanju pojednostavljeni) dodao je konkretne mjere između pojedinih elemenata tlocrta. Glavno pročelje i poprečni presjek crkve u Voćinu također su precrtani. Presjek prikazuje pogled na istočni dio apside i presjek kroz zvonik, ali je (pre)crtan zrcalno. Stanje etaža u zvoniku ne odgovara naknadno upisanim mjerama. Na nacrtu je prikazana neka vrsta zrcalnoga svoda kojim je pokriveno svetište voćinske crkve (odgovara pokrovu svetišta na Szabovoj fotografiji svetišta iz 1913).

Tlocrt crkve koji je 1965. izradio Branimir Kralik iz Konzervatorskoga odjela Ministarstva kulture RH u Osijeku, upotpunjen je nacrt s kotama i tehnički je izrađen.⁸ Na nacrtu nema detaljno ucrtanih detalja i nedovoljno je informativan za preciznu obnovu detalja crkve. Isti autor je izradio i presjeke kroz crkvu.

⁷ Nacrti su u planoteci Ministarstva kulture Republike Hrvatske, Uprava za zaštitu kulturne baštine, Zagreb.

⁸ Pohranjeno u Ministarstvu kulture Republike Hrvatske, Uprava za zaštitu kulturne baštine, Konzervatorski odjel u Osijeku.

Arhitektonski snimci i nacrti zatečenoga stanja, koje je tri godine poslije izradila prof. dr. sc. Sena Sekulić-Gvozdanović s Arhitektonskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, načinjeni su kako bi se iscrtala podloga za idejnu rekonstrukciju svodova u lađi voćinske crkve,⁹ temeljem zaključaka Komisije Konzervatorskoga zavoda za zaštitu spomenika u Zagrebu. Ovi su svodovi trebali biti prijedlog »kreativne varijante svoda« i »slobodne rekonstrukcije«, no ta rješenja nisu prihvaćena, odnosno izvedena. Presjeci i pogledi na zidove crkve crtani su u manjim mjerilima i nisu sadržavali detaljno ucrtane elemente kamene plastike i dijelova arhitekture, što opet nije bilo dovoljno za točnu rekonstrukciju crkve. Među ostalim nacrtima koji su tada (1968) napravljeni za obnovu, nalaze se i novoprojektirani nacrti profilacije strešnih i zabatnih vijenaca prema kojima su izvođači izradili i ugradili kamene dijelove.

Na žalost, svi nacrti koji su pronađeni prije početka obnove, nisu bili dovoljno detaljni da bi poslužili kao osnova za izradu izvedbenih nacrti koje je za rekonstrukciju složenih gotičkih dijelova trebalo pripremiti za gradilište. Također, nisu postojale ni precizne arhitektonske snimke profilacija kamene plastike, poput gotičkih prozora, ostataka svodnih rebara ili monumentalnoga ulaznog portala, zbog kojih je voćinska crkva bila ubrojena među najreprezentativnije primjere gotičke umjetnosti u Slavoniji.¹⁰ Začuđujuće je bilo da su, bez obzira na kvalitetu ovoga spomenika kulture, kroz povijest načinjena svega dva snimanja profilacija – Gjuro Szabo 1913. i dr. sc. Zorislav Horvat 1971. godine – oba s namjerom publiciranja, istraživanja, a ne obnove.

Projekti

Sva ova građa prikupljena je i analizirana u sklopu konzervatorske dokumentacije pod nazivom Konzervatorska dokumentacija i idejni projekt rekonstrukcije župne crkve Pohoda Blažene Djevice Marije u Voćinu.¹¹ Za samo projektiranje temelj je bio detaljan premjer ostatka građevine i niz arhitektonskih i drugih potrebnih snimanja.

Prema idejnome projektu i pozitivnomu mišljenju Komisije Ministarstva kulture RH, izrađena je projektna dokumentacija za ishođenje lokacijske dozvo-

⁹ Pohranjeno na Arhitektonskome fakultetu u Zagrebu.

¹⁰ Niz je autora koji upravo voćinskom crkvom otvaraju svoje studije o srednjovjekovnoj umjetnosti u Hrvatskoj (npr. Gj. Szabo, A. Horvat i dr.) čime naglašavaju njezinu važnost.

¹¹ Autori studije: prof. dr. sc. Vladimir Bedenko i mr. sc. Boris Vučić Šneperger, Zavod za graditeljsko naslijeđe Arhitektonskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, svibanj 2000. godine.

le (listopad 2001), a potom i glavni projekt (veljača 2002). Glavni projekt bio je djelomično izmijenjen i dopunjen u odnosu na idejni projekt zbog spoznaja iz građevinsko arheoloških sondi koje su otvorene na traženje projektanata (krajem 2001. godine) i niz otkrivenih povijesnih slojeva te izvornih elemenata za koje se do tada nije znalo. Pronađen je i gotički pod te ostatci gotičkih portala. Građevna dozvola dobivena je u travnju 2002. godine.

U lipnju iste godine započela je ekipa Instituta za arheologiju iz Zagreba, pod vodstvom prof. dr. sc. Željka Tomičića, arheološke istražne radove u unutrašnjosti crkve. U nasipima pronađen je i niz spolija, ulomaka nekadašnjih svodova (elementi svoda u lađi – zaglavni kamen, čvorovi, komad rebra), ulomaka nekadašnjega liturgijskog namještaja i drugih elemenata koji do tada nisu bili poznati.

Slika 5. Početak građevinskih radova na obnovi voćinske crkve Pohođenja BDM, rujan 2002. (autor: B.V-Š).

Već krajem srpnja 2002. tadašnji izvođač Ing-grad d.o.o. iz Zagreba započeo je s pripremom i organiziranjem gradilišta, a radovi su uslijedili u jesen iste godine (sl. 5.).

Izvedbeni projekti započeti u to vrijeme, opet su doživjeli promjene s obzirom na ove brojne nalaze. Izvedbeni projekti rađeni su sukcesivno, pratili su nalaze i promjene usporedo s izvođenjem radova, a vrijeme izrade detaljnih projekata protegnulo se gotovo do

same posvete crkve. Kako su na ovoj izuzetno složenoj strukturi bili elementi i dijelovi koje nije bilo moguće prikazati jednostavno na dvodimenzionalnim nacrtima (upornjaci – kontrafori, prozori, vrata, svodovi), nametnula se potreba izrade prostornoga modela, odnosno, nametnulo se trodimenzionalno projektiranje. U vrijeme izvorne gradnje crkve ondašnji su graditelji, vrlo vjerojatno, imali drveni model crkve s vjerno prikazanim svim detaljima koje je trebalo izraditi. Veliki dio građevne strukture crkve sazdan je upravo od klesanoga i profiliranoga kamena oko otvora i na upornjacima. U suvremenoj obnovi odlučili smo se, dakako, za primjenu računalne tehnike, tj. za izradu prostornoga modela na računalu.

Analiza sačuvanih kamenih blokova koji su 1996-97. sortirani, zapravo nije dala pouzdane i konačne rezultate jer tada nisu bili stručno razlučeni ni snimljeni (izmjereni). Zbog mehaničkoga oštećenja, zbog naravi materijala iz kojega su napravljeni profilirani kameni blokovi (pješčar) te zbog njihove duge izloženosti

atmosferilijama, mnogi su kameni komadi uništeni do neprepoznatljivosti, ili su se jednostavno pretvorili u pijesak pa nisu mogli biti ponovo ugrađeni. Nadalje, dobar dio profiliranoga kamenog materijala nestao je u potpunosti već je 1995., pri raščišćavanju i razminiravanju.¹²

Višekratnim sortiranjem preostalog kamenog materijala slagane su grupe prema elementima, ali i prema kvaliteti, jer je već tada odlučeno da se najkvalitetniji komadi prezentiraju u lapidariju pokraj crkve. Kada je to bilo ostvarivo, na kamenim su blokovima – razasutima uokolo crkve za potrebe obnove – analizirane profilacije pojedinih prozora, profilacija trijumfalnoga luka, izmjereni su komadi rebara i peta svodova (sl. 6.). Izmjereni su i svi ostali komadi, kako bi se utvrdilo koliko ih nedostaje te koliko su sačuvani komadi oštećeni. Namjera je bila da se ugradi sačuvano kamenje, te da se prema starim najsaučuvanijim ulomcima načine novi elementi. Ispod nadstrešnice, sagrađene za tu namjenu, deponiran je dio najkvalitetnijih, najsaučuvanijih dijelova iz kojih se slaganjem jednoga na drugi dio pokušao rekonstruirati izvorni oblik. Kako je kamenje bilo velikih dimenzija, pojedini kameni blokovi težili su od jedne do par stotina kilograma, manipulacija njima bila je vrlo teška i nespretna. S kamenjem trijumfalnoga luka postupak je bio još teži jer su kameni blokovi bili većih dimenzija pa je za pravilne izmjere i manipulaciju takvih blokova trebalo uposliti dva do tri čovjeka i stroj (dizalicu). Erozijska, mraz, raznorazna naknadna oštećenja i nadalje su devastirala blokove, pa na njima više nije bilo ni brojeva iz ranije katalogizacije. Procijenjeno je da se sačuvalo svega 10-20% kamena koji se mogao determinirati prepoznatljivim. Ostatak je propao. Od glavnoga ulaznog portala sačuvan je jedan jedini komad kamena, onaj s profilacijom »dvostruke kruške«.

I laboratorijska ispitivanja sačuvanoga kamenja pokazala su da on nije primjeren za gradnju. Izvorni blokovi više se nisu mogli ugraditi na svoju izvornu poziciju već su se morali izraditi novi elementi.

Slika 6. Zidna rebra (peta) nekadašnjega svoda u lađi, pripravljena za izmjeru i kasniju ugradnju, 2009. (autor: B.V-Š).

¹² U razgovoru sa stanovnicima Voćina saznali smo da je materijal iz crkve odvožen »u šumu, dalje od Voćina gdje je istovaran na divlje deponije na kojima se i kasnije istovario otpadni materijal«. Nismo uspjeli saznati točan položaj tih deponija.

Pri izboru zamjenskoga kamena postojali su uvjeti da to bude kamen koji čvrstoćom zadovoljava zakonski minimalne kriterije nosivosti, a da je izgledom što sličniji izvornome kamenu.¹³ Odabran je kamen bihacit, vrsta pješčara,¹⁴ pouzdan i posebno otporan na atmosferilije (kiša, mraz, led).

Za izvedbu, trebalo je pripremiti vrlo detaljne nacрте i pred projektantima je stajao zadatak izrade radioničkih nacрта **svakoga pojedinog** profiliranog kamena koji se trebao ugraditi pri obnovi.

Jedan od najzahtjevnijih poslova bilo je rekonstruiranje profilirane kamene plastike (prozori, portali, sedilija ili dijelovi svodova). Doslovno, svaki je kamen koji je trebao biti izrađen u radionici, bio nacrtan kao trodimenzionalan element i ubačen na njegovo mjesto u cjelini. Tek po izradi prostornoga modela cijeloga građevnog sklopa – primjerice prozora sa svim profilacijama, ukrasima i detaljima – pojedini »virtualni« blok mogao je ići na izradu u klesarsku radionicu. Za konstruiranje, odnosno projektiranje takvih sklopova bilo je nužno poznavati metode i načine projektiranja gotičkih građevina, izvedbu konstrukcija od klesanoga kamena, kao i oblikovno dekorativne običaje vremena u kojemu su nastali izvorni dijelovi.

Jedini komadi profilirane kamene plastike koji su se mogli sačuvati uz restauratorski zahvat i ponovno ugraditi, profilirani su dijelovi sokla na južnome zidu poligonalnoga svetišta (dvadesetak kamenih ulomaka vraćeno je na mjesto gdje su se i nalazili – sl. 7), potom jedan kameni blok pete svoda klaustara, fragmenti zidnih rebara svoda u svetištu i fragmenti zidnih rebara svoda u lađi.

Relativno jednostavna, bolje rečeno, manje složena bila je izrada nacрта neprofilirane kamene plastike koja je obuhvaćala kamenje na upornjacima, uglovi-ma crkve i zvonika. Pri njihovu dimenzioniranju služili smo se fotografskim materijalom kako bi rekonstruirani elementi bili dimenzijama i oblikom što sličniji onima s urušene crkve. Stare fotografije Gjura Szaba (1910–14), Vanje Radauša (1964–65), Sene Sekulić-Gvozdanović (1968) i drugi fotografski snimci iz fototeke Ministarstva kulture (D. Miletić, 1980), bili su polazište za rekonstrukciju prozora i njihovih iznimnih dekoracija.

¹³ Aktivnih kamenoloma s takvom vrstom kamena danas u Slavoniji nema. Ponovno otvaranje starih kamenoloma nije dolazilo u obzir zbog enormno visokih troškova pa se odlučilo za kamen koji se komercijalno i danas iskorištava, dakle, relativno je dobavlјiv i vrlo je sličan izvornome kamenu.

¹⁴ Tek je nedavno, pri uređenju okoliša crkve, tj. pri čišćenju brda nasuprot crkve, otkriveno da je kamen toga brda identičan kamenu upotrijebljenome za izradu dovratnika i doprozornika crkve. To je pješčar izrazito zrnate strukture, svijetle blijede krem boje s mjestimičnim ostatcima fosila. Je li je taj kamen doista i korišten za gradnju voćinske crkve, pokazat će daljnja istraživanja.

Slika 7. Izvorno sačuvano kamenje sokla vraćeno nakon restauratorske obrade na mjesto gdje je pronađeno. Ostatak dopunjen novoklesanim elementima, 2002. (autor: B.V-Š).

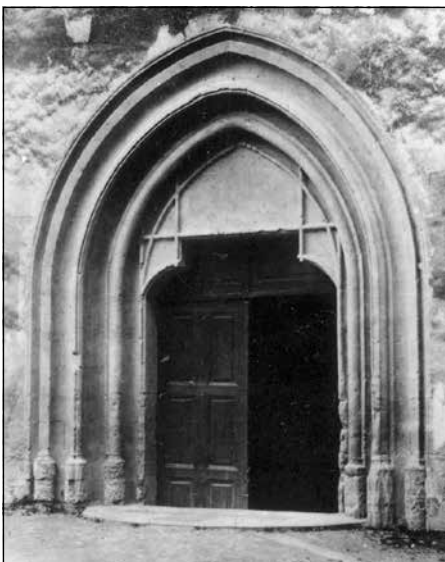

Slika 8. Nakon uklanjanja recentnih slojeva poda, otkriveni su sačuvani izvorni dijelovi vrata na sjevernoj strani lađe, 2002. (autor: B.V-Š).

Slika 9. U slojevima poda sačuvane su baze portala koji vodi iz svetišta prema prizemlju zvonika, nekadašnjoj sakristiji, 2002. (autor: B.V-Š).

Slika 10. Glavni ulazni portal u crkvu Pohodeња Blažene Djevice Marije, 1914., (autor: Gj. Szabo, Fototeka Ministarstva kulture RH, Uprava za kulturnu baštinu, Zagreb).

Velika nepoznanica i projektantski izazov bila je arhitektura gotičkih portala na sjevernoj strani crkve (u lađi, svetištu i prizemlju zvonika), od kojih su ostale samo oštećene izvorne baze s dekoracijama (sl. 8.). Njihovi ostatci pojavili su se sačuvani u nasipu ispod podova crkve iz kasnijih obnova, što je bilo izvanredno otkriće. Zapravo je ovo nesretno rušenje omogućilo uvid u te sačuvane starije slojeve. Proučavanjem istovremenih komparativnih primjera portala, načinjeni su nacrti rekonstrukcije: portala koji vodi iz lađe u klaustar, portala koji vodi iz svetišta u sakristiju (zvonik), te dvaju drugih i jednostavnijih portala u prizemlju zvonika (sl. 9.).

Posebna rješenja zahtijevala je rekonstrukcija glavnoga portala na zapadnome pročelju. Monumentalni portal fotografiran je u nekoliko navrata (sl. 10.), izmjeren je vrlo površno, a profilacije su snimali Gjuro Szabo početkom, te dr. sc. Zorislav Horvat sedamdesetih godina XX. st. No i tada su profilacije, što je očekivano i razumljivo, izmjerene za evidentiranje i znanstveno istraživanje, a ne s namjerom rekonstrukcije portala pa su se međusobno razlikovale u dimenzijama. Nakon devastacije crkve i čišćenja ostataka preostao je samo jedan jedini komad kamena s profilacijom. Ovaj se komad vidi i na fotografiji Drage Miletića iz 1995. godine.¹⁵ Zašto su ostali komadi portala uklonjeni, zašto nije bilo konzervatorske kontrole čišćenja i gdje su točno bačeni ti ostatci? Nama je ostao nepoznat odgovor na ta pitanja.

Koristeći se dostupnim podacima i fotografijama izrađen je detaljan nacrt portala i njegov računalni model, a u suradnji s kiparima-restauratorima, Aldom Krizmanom i Gordanom Grim-Hundić, izrađen je model baze portala s dekoracijom u stvarnome mjerilu po kojemu su poslije u kamenu isklesane profilacije portala. Ostali dijelovi isklesani su u kamenarsko-klesarskoj radionici REZ iz Zagreba, prema detaljnim (radioničkim) nacrtima u mjerilu 1:1. Postavljanje portala započeto je 2004., a dovršeno sredinom 2005. godine (sl. 11.).

Slika 11. Postavljanje blokova glavnoga ulaznog portala, stanje – studeni 2004. i srpanj 2005. (autor: B.V-Š).

¹⁵ Fotografije su iz Fototeke Hrvatskoga restauratorskog zavoda.

Rekonstrukcija svodova u crkvi

Najsloženiji projektantski zadatak ipak je bio rekonstruirati svodove u svetištu i kapelama na temelju iznimno malo podataka – materijalnih ostataka i fotografija koje je resila potrebna oštrina i preciznost, te tek pokoji podatak iz arhitektonskih snimaka i bilješki – što je moralo biti dovoljno za projektantske odluke i rješenja o položaju, obliku i zakrivljenosti svodnih ploha i pripadajućih rebara.

Za rješenje jednostavnijih četverodijelnih križnorebrastih svodova u zvoniku i u manjim kapelama, polazište je bila odluka da se sačuvane pete svoda u prizemlju zvonika (sl. 12.) očiste još u fazi pripremnih radova od slojeva kasnije žbuke, kako bi se mogla snimiti profilacija zidnih i svodnih rebara te njihova zakrivljenost.

U ostalim prostorima – kapelama i svetištu – svodovi su rekonstruirani uz pomoć starih fotografija i preostalih sačuvanih kamenih blokova svodova s ostacima profilacija. U manjim kapelama, shemu rebara bilo je moguće relativno lako rekonstruirati na temelju te dokumentacije i materijalnih ostataka.

U velikoj kapeli bila je izvedena vrlo raskošna verzija kasnogotičkoga križno-rebrastoga svoda (sl. 13.), što je vidljivo po ostacima peta nekadašnjega svoda. Komparativni primjeri (Panonhalma, Nova Rača) pomogli su nam u pristupu projektiranju takvoga svoda. Detaljnim snimanjem preostalih dijelova zidnih rebara, dobiveni su podatci za prostornu rekonstrukciju ovoga svoda. Uz pomoć kasnogotičkih postupaka u projektiranju takvih svodnih konstrukcija dobili smo oblik zakrivljenosti svoda i dimenzije pojedinih rebara. Računalnim modelom ostvareni su pojedini blokovi koji su klesani u radionicama. Zbog složenosti, dio

Slika 12. Sjeverozapadna peta križno-rebrastoga svoda u prizemlju zvonika nakon restauratorskoga čišćenja i snimanja, 2002. (autor: B.V.Š.)

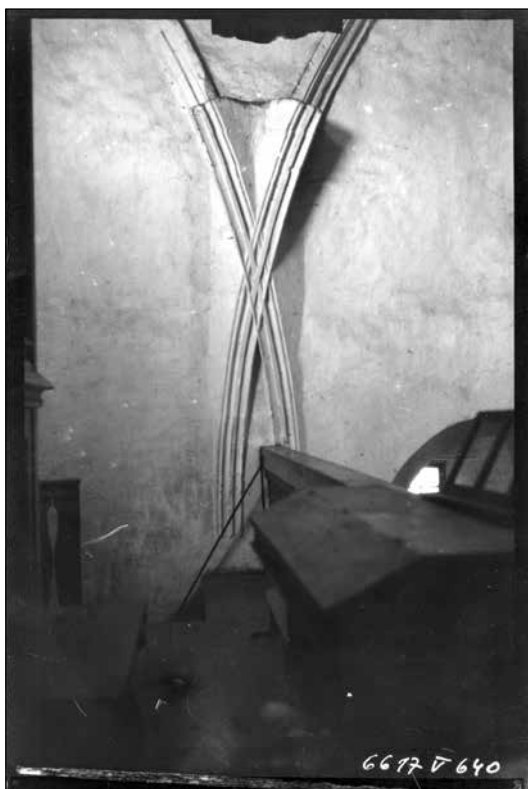

Slika 13. Izvedena rekonstrukcija gotičkoga svoda u velikoj kapeli voćinske crkve, 2011. (autor: B.V.Š.)

Slika 14. Rekonstruirani svod u svetištu, 2011. (autor: B.V-Š).

Slika 15. Fotografija ostataka zidnih rebara – pete – nekadašnjega svoda u lađi. Snimljeno s pjevališta, 1914. (autor: Gj. Szabo, Fototeka Ministarstva kulture RH, Uprava za kulturnu baštinu, Zagreb).

svodnih čvorova klesan je uz pomoć CNC strojeva koji u potpunosti mogu slijediti i iskoristiti računalne modele.

Sličan postupak primijenjen je za izradu svodnih čvorova mrežastoga svoda u svetištu: rekonstruiran je uz pomoć sačuvanih zidnih rebara i peta rebara na sjevernome zidu svetišta. I ovdje je uz pomoć starih fotografija i računala dobiven model svoda koji je kao nacrt poslan na izradu izvođaču (sl. 14.).

Metoda 3D skeniranja primijenjena je za rekonstrukciju zidnih elemenata svoda u lađi. S obzirom na sačuvane povijesne fotografije dijelova toga svoda i brojne rasprave o njemu, mnoga su pitanja i zablude sada došle na vidjelo. Pogrešnom se pokazala pretpostavka o utjecaju vladislavske gotike, koja se zavodljivo protezala od usputnoga spomena Gjure Szaba do studije Anđele Horvat (1971)¹⁶ i dalje (sl. 15.). Ona je na krive projektantske premise dovela prof. dr. sc.

¹⁶ Usp. Anđela Horvat, Novi pogledi na gotičku crkvu u Voćinu. Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Odjel za likovne umjetnosti, 360, 1971., str. 13-18 (13).

Senu Sekulić-Gvozdanović koja je »projektirala« svodove iz kataloga češke cvjetne gotike s početka XVI. st. U pokušaju korekcije ishodišta arhitektonske ideje i graditeljske radionice, Dijana Vukičević-Samardžija ispravno je povezala ostatke svodova nekih iločkih crkava s voćinskim primjerom, a Buszas Gergely otišao je – u pokušajima rekonstrukcije svoda u voćinskoj crkvi samo na temelju zidnih rebara i komparativnih primjera, čini se, i bez pravoga snimka crkve – na neobuzdano područje mašte. Upravo se zbog nedostataka dijelova rebara i podataka glede rekonstrukcije svoda u lađi – u konzervatorskoj studiji te idejnome i glavnome projektu – odustalo od izvedbe svodnih rebara. Tek je danas moguće – s obzirom da je u nastavku arheoloških istražnih radova te u kasnijem uređenju klaustra nekadašnjega samostana pronađen solidan broj ulomaka i sačuvanih čvorova i rebara – govoriti o točnijoj rekonstrukciji svoda lađe.

Faksimilna obnova voćinske crkve nije jedan od najvećih zahvata na poslijeratnoj obnovi, ali je zasigurno jedan od najkompleksnijih (sl. 16). O složenosti zahvata govore i neki podatci iz gradnje. Primjerice, volumen zidova lađe – debljine 110 cm i visine više od 15 m – bio je zidan u lomljenom kamenu i mortu ručnom ugradnjom. Ugrađeno je više od 350 kubičnih metara kamena bihacita, koji se morao obraditi, isklesati i ugraditi da bi se načinili prozori, vrata, svodna rebra (sl. 17.). A o angažmanu ljudi koji su bili organizatori, koji su projektirali, međusobno se poticali, ohrabivali u teškoćama i nadzirali tijekom obnove, teško je ponuditi zadovoljavajući opis ili predodžbu. Možda dovoljno govori jedna moja osobna statistika temeljena na kilometraži i svakotjednim sastancima tijekom jednoga desetljeća – prijeđeni put od Zagreba do Voćina i natrag je 380 km x 40 izlazaka

Slika 16. Fotografija iz vremena gradnje – obnove voćinske crkve Pohodeња BDM, prosinac 2002. (autor: B.V-Š).

Slika 17. Fotografija iz vremena gradnje – obnove voćinske crkve Pohodeња BDM, srpanj 2011. (autor: S. Cvetnić).

na gradilište godišnje x 10 godina obnove – a iznosi oko 152 000 prijeđenih kilometara. To je više od tri i pol opsega Zemlje koja je – u Isusovoj ruci, u Marijinu naručju na slici naše Gospe Voćinske – naslikana tako sićušnom.¹⁷

The Reconstruction of the Church in Voćin

Summary

In mid-December of 1991, seven and a half years after the consecration, the newly restored Church of the Visitation of the Blessed Virgin Mary in Voćin once again laid in ruins. Once numbered among the most representative examples of Gothic art in Slavonia.

According to the decision by the committee of the Ministry of Culture of the Republic of Croatia, it needed to be reconstructed to its original form and with authentic material. In the preparation of facsimile reconstruction, the intention was to reinstall the scattered parts of the building to their original location. Since the large part of church structure was built with carved and precisely molded stone around the openings and on the abutments, the realization required very detailed drawings.

Former plans and projects that were available (authors: M. Pilar from 1913, I. Ružinski from 1914, B. Kralik from 1965, S. Sekulić-Gvozdanović from 1968) were not detailed enough to make detailed drawings that designers had to prepare for the restoration site. In addition, there were no accurate architectural images of moldings of Gothic elements, like Gothic windows, remains of vault ribs or monumental Gothic portal. The study of stylistic and constructional origins of Voćin church confirmed compelling architectural links and influences between Voćin, Ilok and Hungary (Visegrád). The clearing of ruins revealed parts and remains of the original portals on the north side of the church, as well as the original medieval church floor, and the remains of long-missing church abutments and walls of the former monastery.

The reconstruction of the church began in 1996 with the extraction, sorting and logging of stone blocks that were left in ruins. However, due to the very soft type of stone (sandstone) and its long exposure to weather conditions, many pieces were destroyed beyond recognition and could not be reinstalled. Laboratory tests on preserved stones showed they were not suited for construction.

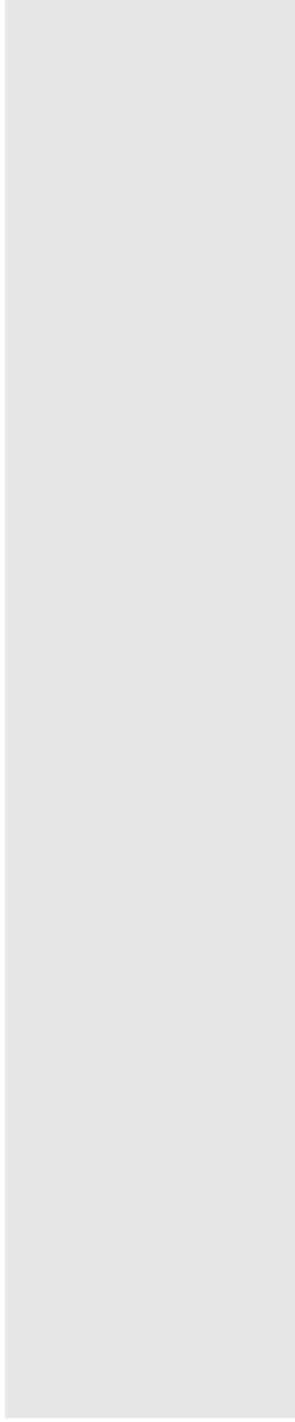
Projects for the church were based on detailed measurements of each preserved block of stone decorations, and parts that were destroyed in the explosion and partly in unsystematic cleanup were reconstructed from photographs and sketches by previous researchers. Combining the methods and ways of constructing of medieval architects with modern computer technology, the spatial model of the building and its parts was accurately reconstructed. These models were used to make detailed drawings for manufacturing church parts, like profiled windows, vaults and vault ribs, and all portals.

Keywords: Voćin, the Church of the Visitation of the Blessed Virgin Mary, facsimile reconstruction, Gothic, vaults, bihacit.

---

¹⁷ Motiv vladarske kugle.

SAKRALNA BAŠTINA

Mirjana Repanić-Braun

Jelena Ivoš

Željka Čorak

Ivanka Reberski

Mirjana REPANIĆ-BRAUN

Slika Gospe Voćinske

Sažetak

Kasnobarokna slika Gospe Voćinske, malih dimenzija ali velike duhovne važnosti, pripada skupini prikaza Bl. Dj. Marije s Djetetom na desnoj ili lijevoj ruci, kakve je prigrlila pučka pobožnost postavivši ih za cilj svojih hodočašća, osobito čistih u srednjoj Europi XVIII. st. Neki su prikazi replike čudotvornih slika, a nekima su, kao slici u Voćinu, prethodili čudotvorni kipovi kulturnoga značaja. Natpis na kartušama u donjemu dijelu kompozicije, lijevi na hrvatskome, a desni na njemačkome jeziku (Majka od Utocisca i Mutter der Zuflucht), određuju Bogorodicu kao Mariju od utočišta, dok joj naslikani atributi – svečani baldahin pod kojim stoji, kruna na glavi i žezlo u lijevoj ruci – pridaju ulogu nebeske kraljice. Ikonoografskim tipom, preuzetim sa Schmittnerove grafike s prikazom aljmaške Majke od utočišta, slika Gospe Voćinske svojevrsna je spona između tih dvaju hrvatskih svetišta.

Glavne riječi: Voćin, Aljmaš, Slavonija, slika Gospe Voćinske, XVIII. st.

Ne događa se često da jedna milosna slika Majke Božje čuva sjećanje na dva čudotvorna Gospina kipa iz dvaju različitih svetišta, te da i sama postane s vremenom tihim posrednikom između molitve i uslišanja. Upravo ta rijetka osobina resi Gospu Voćinsku, Majku od Utočišta,¹ sliku koja je 2011., nakon sedamdesetljetnoga izbivanja našla svoje stalno mjesto u bočnoj kapeli obnovljene gotičke crkve u Voćinu. Ukrašena je svečanim okvirom s ugrađenim opalom, darom hrvatskih iseljenika iz Coober Pedyja, a likove Majke i Djeteta Isusa okrunio je

---

¹ *Majka od utočišta*, ulje na platnu, v. 66 cm, š. 41 cm. Prije obnove (lijevo) i nakon obnove (desno); Natpisi: MAIKA OD UTOCSISHCSA (lijevo), MUTTER DER ZUFLUCHT (desno) sign. d. d. Renov: Anno 1826. Joh: Mihaljevitz.

papa Ivan Pavao II. zlatnim krunama, za pastoralnoga pohoda 2003. u Osijeku.²

Slika Gospe Voćinske ikonografski je povezan s aljmaškom Majkom od Utočišta, okrunjenim kipom Marije s Djetetom, načinjenim 1697. u Osijeku, za drvenu crkvu u baranjskome mjestu Luč (Lug, Lasko, Laško, Vlačkovo) koje je smješteno sjeverno od Osijeka, gotovo na samoj granici s Mađarskom.

Kip je 1704. bio dopremljen u Aljmaš, gdje je ubrzo zadobio povjerenje mještana jer ih je Gospa štitila od raznoraznih nedaća pa tako i od kuge koja je 1739. harala Slavonijom, a Marijina dobročinstva potvrdila su i pojedinačna svjedočanstva u katalogu njezinih milosti.³ O tome da je nazvana Majkom od Utočišta, povjesničar kipa (i kapelice) Bl. Dj. Marije aljmaške kaže: »...kako smo uvijek svi do sada našli ... sigurno utočište u tolikim javnim ili posebnim potrebama kod ove naše Čudotvorne Majke Milosti ... pa smo smatrali da ju najzaslužnijim pravom konačno nazovemo Majkom od Utočišta (Mater Refugii)...«

Čudotvorni aljmaški kip stradao je 1846. u požaru, a kao jedini materijalni spomen na njega preostala je grafika s prikazom Majke od Utočišta, bečkoga bakroresca Franza Leopolda Schmitnera (1703–1761) iz 1739. godine, reproducirana na prvoj stranici knjige Antuna Kanižlića – *Utočište blaženoj Djevici Mariji, na poštenje Gospe Aljmaške, Majke od Utočišta nazvane* – tiskane 1757. u Veneciji,⁴ kao i njezine kopije slabije kvalitete, otisnute na svetim sličicama.

Ako je suditi prema riječima kroničara koji opisuje Marijin kip u ambijentu novopodignute crkve 1715. godine, Schmittnerova grafika evocira upravo taj njegov smještaj i opremu: »Tu su pridošli razni oltarni ukrasi kao svetohranište, baldahin (nebo) s drugim stvarima iz damaščanskog platna, zatim anđeli, antependij urezan u drvo itd., nabavljeni za oca Matije Jusića te drugih dušebrižnika, osim što je već prije učvršćeno samo mjestašce kipa staklenim pločama snabdjevenim vratima.«⁵

Izgorjeli barokni kip Gospe nadomješten je 1846. djelom neznanoga rezbara iz Apatina, a 1863. novim kipom izrađenim u Beču, koji je crkvi poklonio biskup Josip Juraj Strossmayer.⁶

² Antun Škvorčević. *Svetište Gospe Voćinske*. Požega, 2011, str. 98.

³ Stjepan Sršan (priredio i preveo). *Povijest Gospina svetišta u Aljmašu*, u: *Alma Refugii Mater–Aljmaška Majka od utočišta*. Zagreb, 2007, str. 88–100.

⁴ Stjepan Sršan. *Aljmaš – Gospino mjesto*, u: *Alma Refugii Mater–Aljmaška Majka od utočišta*. Zagreb, 2007, str. 75.

⁵ Stjepan Sršan (priredio i preveo). *Povijest Gospina svetišta u Aljmašu*, u: *Alma Refugii Mater–Aljmaška Majka od utočišta*. Zagreb, 2007, str. 87.

⁶ Marija Mirković. *Obnavljanje Marijanske pobožnosti nakon oslobođenja Slavonije od Turaka u likovnoj baštini*, u: *Alma Refugii Mater–Aljmaška Majka od utočišta*. Zagreb, 2007, str. 41.

Godine 1748. dobila je i voćinska crkva svoj, kasnije se pokazalo čudotvorni kip izrađen također u Osijeku, koji se do početka XX. st. nalazio u voćinskoj župnoj crkvi i čašćen je zbog uslišane vjerničke molitve, kao i zbog činjenice da je ostao netaknut kada je godinu dana kasnije udar groma teško oštetio crkvu.⁷ Za obnovljenu voćinsku crkvu dao ga je izraditi tadašnji upravitelj župe fra Andrija Popović. S prikazom Gospe Voćinske, naslikanim prema Schmittnerovu prikazu aljmaške Majke od Utočišta možda i prije 1770., kako je u inventarnoj knjizi Dijecezanskoga muzeja u Zagrebu datirana ta slika relativno malih dimenzija,⁸ voćinski je kip dobio svoju milosnu sliku. U slici do danas živi sjećanje na sve što je kip značio za vjerski život voćinskoga kraja, premda je zadnji spomen na njega zapis župnika Stjepana Kovača iz 1893., načinjen prilikom njegova postavljanja u kapelu Gospe Lurdske.

Slika Gospe Voćinske nije u svim elementima kompozicije istovjetna grafičkome predlošku. Nedvojbeno, slikareva invencija s obzirom na monokromnost grafike, svijetla je koloristička gama u rasponu od blago nijansirane sive i ružičaste do snažnoga naglaska crvene boje plašta kojim je zaogrnut anđeo u donjem desnom dijelu slike. Plod njegove invencije su i uzorci na haljinama Majke i Djeteta, kao i pozlaćene trake kojima su one obrubljene te ukrašene u struku, na vratnim izrezima i na prednjim dijelovima sukanja. Različito su naslikani i baldahini: na Schmittnerovoj grafici ukrašeni su čitljivim stiliziranim ornamentom palmete, dok su na voćinskoj slici sumarno slikanim volutno uvijenim lišćem, nalik akantusu. Oba baldahina imaju po niz lambrekene na donjem rubu i zraka-ma glorijske okružen monogram MARIA na vrhu. Osim izrazite razlike u kvaliteti izvedbe anđela, Bogorodice i Isusa te dekorativnih motiva, pri čemu prevagu ima djelo bečkoga grafičara, dva prikaza imaju i različito interpretiran slikani prostor: Schmittnerov se baldahin ocrtava u jasnim konturama na neutralnoj pozadini, a nepoznati autor voćinske slike čitav prizor »smješta« u interijer crkve koji sim-

⁷ Antun Škvorčević. *Svetište Gospe Voćinske*. Požega, 2011, str. 94.

⁸ Inventarna knjiga Dijecezanskoga muzeja, inventarni broj 435: »Signatura: dolje lijevo – Ränov. Año 1826. durch Joh. Mihaljewitch; Tehnika: ulje na platnu; Dimenzije: visina X širina = 0,64 X 0,40 m OPIS: Madona stoji pod baldahinom. Baldahin je urešen crvenom draperijom i zlatnim vrpčama s resama. Marija je obučena u bijelo svilenom odijelu od brokata s bijelim ukrasima. U desnoj ruci drži Isusa. On je obučen jednako kao i Marija. Isusovo odijelo obrubljeno je gore i dolje zlatnim bortama. Na rukama su čipke. Marija u lijevoj ruci drži zlatno žezlo. S obje Marijine strane po jedan anđeo nosi rokoko medaljon s natpisom. Desni: *Maika od Utocsishcsa*, lijevi: *Mutter der Zuflucht*. Sa strane su stupovi. Gore je Marijin simbol, dolje anđeoske glavice. POVIJEST: Sliku je poslao voćinski župnik 14. IX. 1940. »Mjesto (porijeklo): iz župne crkve u Voćinu. Prispjelo: Dne 14. IX. 1940. slika je stigla u Zagreb, poslana je na pohranu u Dijecezanski Muzej od vlč.g. Josipa Martinca, upravnika župe Voćin. Broj komada: 1. Smještaj: Dijecezanski Muzej, Kaptol 28, hodnik I kat, na pohrani Bilješka: vlasnik župna crkva u Voćinu.«

boliziraju štafažni simetrično postavljeni dijelovi arhitekture – glatki stupovi na visokim postamentima, nosači za koje se naslućuje da su zaobljenih lukova otkinutih gornjim rubom kadra, te dva također simetrično postavljena polukružno zaobljena prozora s rešetkama. U tamnim prazninama između tih elemenata lebde sitne glavice anđela.

Sve što se do sada moglo saznati iz izvora i literature o slici Gospe Voćinske, objavljeno je: od prvih Dočkalovih zabilježaka o slici u inventaru zagrebačkoga Dijecezanskog muzeja, do nedavno izdane monografije *Svetište Gospe Voćinske i Kataloga izložbe* održane 2011. u Dvorani Biskupskoga doma u Požegi.

U publikaciji *Diecezanski muzej Nadbiskupije zagrebačke iz 1940.*, pretisku iz *Katoličkoga lista*, slika Gospe Voćinske spominje se, kao i ostala likovna djela te djela umjetničkoga obrta prikupljena iz crkava i kapela diljem kontinentalne Hrvatske, pod nazivom crkve iz koje je dopremljena u Zagreb: »Župna crkva u Voćinu poslala Diecezanskom Muzeju staru sliku *Majke Božje Žalosne* i sliku *sv. Obitelji*, obje od istog majstora iz sredine 18. stoljeća, nadalje sliku *Majke Božje od Utočišta* sa signaturom *Renoviert Anno 1826. durch Joh. Mihaljevitsch...*«⁹ U nastavku, voditelj muzeja Kamil Dočkal donosi kratak ali i relativno detaljan opis odjeće koja je pripadala čudotvornu kipu Gospe Voćinske »...tri vrijedna odijela Majke Božje voćinske: odijelo od francuskog lyonskog brokata sa srmom i svilom iz 1750., odijelo od svilenog brokata sa prugastim ukrasima i s prugama od smeđe bijelog svilenog damasta s pozlaćenim metalnim čipkama iz druge polovice 18. stoljeća (rokoko doba), odijelo od svilenog brokata vjerojatno talijanskog podrijetla iz sredine 19. stoljeća«.¹⁰

Sačuvane haljine, opisane i vrjednovane u kratkome tekstu Jelene Ivoš, objavljenom u katalogu izložbe *Ulomci voćinske sakralne baštine*,¹¹ ujednačenim dimenzijama, osobito visinom koja varira između 100 i 105 cm, govore o veličini kipa za koji su napravljene, što nije zanemariv podatak. Osobit izazov predstavlja i pitanje autora koji ga je izradio.

U Osijeku je, kao i u umjetničkim središtima sjeverozapadne Hrvatske u Varaždinu i Zagrebu tijekom prve polovice XVIII. st. i kasnije, istovremeno djelatan bio veći broj kipara od kojih su neki udruženi bili u radionice. O kiparima u Osijeku svjedoče arhivski izvori, tj. matične knjige u kojima se oni spominju imenom

⁹ Kamil Dočkal. *Diecezanski muzej Nadbiskupije zagrebačke II*. Zagreb, 1940, str. 57.

¹⁰ I slika i odjeća Bogorodičina kipa opširnije su opisani u inventarnoj knjizi Dijecezanskoga muzeja. Vidi: Antun Škvorčević. *Svetište Gospe Voćinske*. Požega, 2011, str. 94–95.

¹¹ Jelena Ivoš. *Liturgijska odjeća*, u: *Ulomci voćinske sakralne baštine*, (ur.) Ivica Žuljević. Požega, 2011, str. 35–37.

i prema svojim zanimanjima, ali do danas nisu pronađeni ugovori ili neki drugi dokumenti koji bi povezali imena majstora s njihovim mogućim djelima.

O osječkom baroknom kiparstvu pisala je Doris Baričević: »Osijek u svojim crkvama ima samo neznatan broj kiparskih djela iz prve polovine 18. stoljeća, a ta se ne mogu okupiti u veće cjeline koje bi ocrtavale djelatnost jednog od osječkih kipara tog vremena. Primjer glavnog oltara Franjevačke crkve sv. Križa u Osijeku pokazuje da je i tu postojala težnja da se reprezentativna djela nabave kod stranih kipara iz umjetnički naprednije sredine, u ovom slučaju u Beču, te da među domaćim majstorima očito nije bilo uglednijeg kipara. Tako nam osječki kipari Simon Lenauer i Treger ostaju samo puka imena, a Ivan (Johannes) Schokotnick nosi poznato i cijenjeno ime u austrijskoj i slovenskoj Štajerskoj, ali nam nije poznato koje je štajerske elemente baroknog kiparstva donio u Osijek. Vjerojatno je to mlađi brat znamenitog Josepha Schokotnigga koji je iz Graza prešao u Osijek u potrazi za mjestom boravka u kojem bi bez velike konkurencije mogao steći status majstora...«.¹²

Ivana Schokotnicka, međutim, nije moguće razmatrati kao autora baroknoga kipa Gospe Voćinske zbog jednostavnoga razloga što u vrijeme njegova nastanka nije bio živ (umro je 1737). No, u Osijeku je od 1726. do 1771. boravio Josip Gerub (Gerupp, Gerob, Geropp; 1696–1771), jedini kipar čiji je boravak u tome gradu bilježen u pojedinim dokumentima tijekom punih 45 godina, te stoga ne treba isključiti mogućnost da je voćinski kip nastao upravo u njegovoj radionici.

Gerub je, poput mnogih drugih umjetnika i zanatlija koji su u baroknom razdoblju putovali Europom tražeći posao, iz Maribora došao u Osijek i u njemu stekao pravo građanstva. Godine 1738. bio je gradski vijećnik, potom i gradski senator, a 1751. kandidirao se čak za gradskoga suca, što govori o njegovu velikom ugledu koji je imao kao građanin i kao umjetnik.

Kako dokumenata o njegovoj kiparskoj djelatnosti nema, ili nisu pronađeni, profiliranju kakvog-takvog kipareva opusa koji je 48 godina proveo u gradu na Dravi, pridonijela je Doris Baričević. Ona je posegnula za stilskim analogijama koje bi ukazivale na štajersko podrijetlo radova nastalih u Osijeku u vrijeme njegova života, a riječ je o skupini kvalitetnih, tipološki podudarnih kipova koji se mogu pripisati jednom dobro školovanom autoru. To su, primjerice: tzv. *Thallerova Gospa*, kip izrađen 30-ih godina XVIII. st. za požeške isusovce, skladni i vješto oblikovani kipovi sv. *Barbare* i sv. *Apolonije* na bočnome oltaru sv. Ivana Krstitelja u franjevačkoj crkvi sv. Antuna Padovanskog u Našicama, kao i kipovi

¹² Doris Baričević. *Barokno kiparstvo sjeverne Hrvatske*. Zagreb, 2008, str. 151, 152.

sv. Vilhelma i *sv. Barbare* na bočnim oltarima franjevačke crkve u Osijeku. O Gerubovu opusu Doris Baričević zaključuje: »Nažalost, ne možemo uspostaviti točni vremenski redosljed nastanka te grupe kipova pa tako ne nalazimo objašnjenja za neke razlike u organizaciji nabora i u ekspanzivnijoj gestici. Ako je tu stvarno riječ o fragmentu opusa Josipa Geruba, Osijek je u ovom kiparu doseljenom iz Štajerske imao u svojoj sredini jednog od najboljih domaćih majstora koji je grad usko povezoao s kiparskim duktusom alpskog područja«. ¹³

Razmatranje o podrijetlu kipa Gospe Voćinske i razmišljanje o njegovu utjecaju i sudbini, dovodi nas k slici koja danas – u crkvi podignutoj kao nekim čuđom iz pepela – govori podjednako snažno o utjehi, zaštiti i pomoći, prizivajući u sjećanje Lauretanske litanije: *Refugium Peccatorum* (Utočište grešnika).

The Painting of Our Lady of Voćin

Summary

The Late Baroque painting of Our Lady of Voćin, with its small dimensions but of great spiritual importance, belongs among the representations of the Blessed Virgin Mary with the Child on the left or right arm that were highly venerated in public devotion, setting them as goals of pilgrimages, particularly common in Central Europe of the 18th century. Some representations are replicas of miraculous paintings, and some, like the painting in Voćin, were preceded by miraculous statues of iconic significance. Inscriptions on the cartouches in lower part of the composition, the left in Croatian (*Majka od Utocisca*), and the right in German (*Mutter der Zuflucht*), define the Blessed Virgin as Mary of Refuge, while the painted attributes – the ceremonial canopy above her, the crown on her head, and the scepter in her left hand – set her in the role of the Queen of Heavens. With its iconographic type, taken from Schmittner's graphics of Our Lady of Refuge in Aljmaš, the painting of Our Lady of Voćin stands as a link between the two Croatian shrines.

Keywords: Voćin, Aljmaš, Slavonia, the painting of Our Lady of Voćin, 18th cent.

---

¹³ Doris Baričević. *Barokno kiparstvo sjeverne Hrvatske*. Zagreb, 2008, str. 151, 152.

Jelena IVOŠ

Staro liturgijsko ruho svetišta Gospe Voćinske

Sažetak

Liturgijsko ruho koje pripada svetištu Gospe Voćinske čine četiri procesijske haljinice za kip B. D. Marije (nedostaju haljinice za Maloga Isusa), jedna misnica i dvije identične dalmatike. Navedeni predmeti bili su pohranjeni u Dijecezanskome muzeju u Zagrebu, a u Voćin su vraćeni 2000., odnosno 2011. godine.

Procesijske haljinice potječu iz razdoblja između 1730. i druge polovice XIX. st. Vrlo raširen pučki običaj prekrivanja procesijskoga kipa B. D. Marije i Maloga Isusa posebnom odjećom, potječe iz baroka, tj. XVII. st. Običaj je započeo u Španjolskoj, a proširio se po svim katoličkim zemljama pa tako i u Hrvatskoj.

Navedena misnica ukrašena reljefnim zlatovezom i višebojnim vezivom na svilenoj podlozi potječe iz vremena oko 1700. godine. Svileni taft od kojega su izrađene dvije identične dalmatike rad je jedne od brojnih francuskih tkaonica svile, ukrašen je tehnikom višebojnoga broširanja, a nastao je oko 1760. godine.

Ključne riječi: svetište Gospe Voćinske, Dijecezanski muzej u Zagrebu, procesijske haljinice za kip B. D. Marije i Maloga Isusa, misnica, dalmatika, ukrašavanje zlatovezom i vezivom, tkani motivi na svilenim tkaninama.

Od liturgijskoga ruha koje se nekada rabilo u voćinskoj crkvi, sačuvano je vrlo malo. Radi se o četiri procesijske haljinice za kip Blažene Djevice Marije, o jednoj misnici i o dvije identične dalmatike. Sve je to 1940. pohranio voćinski župnik Josip Martinac u Dijecezanski muzej u Zagrebu. Misnica i dalmatike vraćene su u Voćin 2000., a haljinice tek 2011. godine. Liturgijsko ruho koje se do 1991. rabilo u voćinskoj crkvi Blažene Djevice Marije, uništeno je kada je JNA i srpska paravojska minirala i srušila crkvu tijekom Domovinskoga rata.

Dijecezanski muzej u Zagrebu ustanovljen je 1939. kada je napisan i statut djelovanja muzeja, a konkretni zadatci pronalaženja prostora, potom njegova ustroja te prikupljanje umjetnina povjereni su kanoniku dr. Kamilu Dočkalu. Svrha mu je očuvanje sakralnoga umjetničkog blaga koje se po provincijskim župnim crkvama kontinentalne Hrvatske više ne rabi u obredima. Već tijekom prve godine djelovanja Muzej je prikupio 590 predmeta, a među njima značajno mjesto pripalo je liturgijskome ruhu.

Pučki običaj prekrivanja čudotvornoga procesijskog kipa Marije i Maloga Isusa posebnom odjećom, potječe iz razdoblja baroka, točnije iz XVII. st. Javio se u Španjolskoj, proširio se potom i u ostale katoličke zemlje pa i u Hrvatsku, a napose je prisutan u Marijanskim hodočasničkim svetištima. U kontinentalnoj Hrvatskoj pokriveni kip Marije i Isusa gotovo se uvijek nalazi na glavnome oltaru, najčešće pripada gotičkome razdoblju, potpuno je modeliran, a vrlo jednostavno krojene haljinice samo se prisanjaju na skulpturu i vezuju oko vrata. Pretpostavlja se da čudotvorni procesijski Gospin kip iz voćinske crkve Majke Božje pripada vremenu prije baroka, a tome u prilog govori i kraj sačuvanih haljinica, doduše samo onih koje su se stavljale na Marijin lik. Skulpture Marije i Maloga Isusa iz razdoblja baroka često nemaju u potpunosti oblikovano tijelo već samo glavu i ruke, stoga im se obvezatno oblače prave haljine dugih rukava naglašena struka i ukrašene vezivom.

Od četiriju sačuvanih procesijskih haljinica za kip Majke Božje iz voćinske crkve Blažene Djevice Marije, najstarija se sastoji od dviju vrsta svilenih tkanina; središnji dio izrađen je u Francuskoj između 1730. i 1745. (sl. 1.), a postrani dio tkanine potječu iz Austrije ili Francuske, a seže u posljednju četvrtinu XVIII. st. Središnji smeđi svileni rips (originalna ružičasta boja vremenom je oksidirala u smeđu) ima florealni motiv lanciran bjelokosno bijelom niti. Motiv ima veliki raport koji je na ovome predmetu vidljiv samo fragmentarno, a po svome oblikovanju pripada *stilu naturalizma* u tekstilnoj motivici, prisutnom u navedenome razdoblju. Postrana tkanina od sirove svile na bijeloj podlozi ima proširan cvjetni uzorak komponiran u vertikalne pruge ružičaste, zelene i plave boje. Na podstavi od plavoga grubog lanenog platna nalazi se inventarni broj: VOĆIN 366 b.

Sve zatečeno liturgijsko ruho katalogizirao je 1940. u Dijecezanskome muzeju Vladimir Tkalić, tadašnji ravnatelj zagrebačkoga Muzeja za umjetnost i obrt.

Nešto je mlađa tkanina za procesijsku haljinicu (sl. 2.) izrađenu od svile s motivima koji na najbolji način ilustriraju stilsko razdoblje rokoka, a njezinoj lakoći i lepršavosti pridonose tanke vijugave grančice i vitice koje, izlazeći iz središta raporta oblika palmete proširane srebrnom niti (bila je pozlata koja je

Slika 1. Odjeća za kip Majke Božje. Tkanina je izrađena oko 1800. godine u Austriji ili Francuskoj.

Slika 2. Odjeća za kip Majke Božje. Tkanina je izrađena između 1750. i 1760. u Francuskoj.

Slika 3. Odjeća za kip Majke Božje. Središnja tkanina izrađena je između 1730. i 1745. u Francuskoj, dok je postrana tkanina izrađena u posljednjoj četvrtini XVIII. st. u Austriji ili Francuskoj.

Slika 4. Odjeća za kip Majke Božje. Vez je izrađen u drugoj polovici XIX. st. u Hrvatskoj.

oksidirala), tvore polja u obliku nepravilnoga romba. Na vrhu svake grančice po jedan je ljubičasto i ružičasto nijansirani nešto veći cvijet okružen sitnim florealnim elementima. Pokrenutost dekorativnih motiva prati i potencira vijugava traka broširana u boji podloge. Tkanina je izrađena u Francuskoj između 1750. i 1760. godine. Na podstavi od bijeloga lanenoga platna nalazi se inventarni broj: VOČIN 366 d.

Treća procesijska haljinica ima na žutoj lamiranoj svilenj podlozi tkan pravilan mrežasti raster sitnih rombova, broširanih zelenom svilenom niti (sl. 3.).

Tkanina je nastala u Austriji ili Francuskoj oko 1800. godine. Posve se jasno razaznaje da je to procesijsko ruho izrađeno od svjetovne odjeće. Potvrđuje to pravilan niz tamnih tankih paralelnih mrlja, što su zapravo tragovi metalnih spajalica koje su se rabile na svjetovnoj odjeći. Obrub od bijele čipke na tilu iz istoga je vremena. Na podstavi od gruboga bijelog lanenog platna nalazi se inventarni broj: VOĆIN 366.

Četvrta procesijska haljinica za kip Majke Božje izrađena je od tamnomo-droga svilenog baršuna (sl. 4.) na kojemu je izvezen motiv u reljefnome srebrovezu pomoću spiralno vijene uske lamelne niti, po uzoru na slavonsku narodnu nošnju. Vez je izrađen u Hrvatskoj tijekom druge polovice XIX. st. Na lanenoj podstavi nalazi se inventarni broj: VOĆIN 366 a.

Voćinskoj crkvi Blažene Djevice Marije pripadaju i misnica te dvije identične dalmatike (sl. 5.) Vrlo je zanimljiva misnica izvedena u reljefnome i plošnome zlatovezu i višebojnome vezivu, a potječe vjerojatno iz Austrije oko 1700. godine. Misnica je sprijeda i straga podijeljena u tri vertikalna polja. Oba središnja polja na dnu imaju veliki motiv roga obilja u zlatovezu iz kojega izlazi valovita grana s dva neobična cvijeta sa središtem u obliku nedefiniranoga ploda oblikovana *bizarnom stilizacijom* u tekstilnoj ornamentici; na vrhu je veliki cvijet božura. Slično stilizirana dekoracija (osim roga obilja) nalazi se i u bočnim poljima na oba dijela misnice, a sve je izrađeno kombinacijom zlatoveza i višebojnoga sviloveza. Zanimljivo je da je vezivo izrezano s originalne svilene podloge te krajem XIX. ili početkom XX. st. stavljeno na novu, sadašnju podlogu. Vidljivo je obrubno prišivanje izrezanoga veziva za novu podlogu grubljim bodom, ali je boja tih bodova uvijek vrlo slična originalnoj boji samoga veziva. Prilikom skidanja veziva s podloge stradala je sitna originalna dekoracija koja je naknadno izvezena strojno, običnim lančastim bodom i na prvi se pogled dobro uklapa u kompozicijsku cjelinu. Na podstavi prednjice nalazi se tkana etiketa firme koja je na opisani način obnovila ovu misnicu: ECCLESIA LJUBLJANA.

Jedine dvije iste sačuvane dalmatike izrađene su od svilene tkanine nastale u Francuskoj oko 1760. godine. Radi se o bijelom i smeđem (nekoć ružičastome) svilenom taftu višebojno broširanom i lanciranom bijelom niti. Središnja kolumna i dijelovi rukava na smeđoj podlozi imaju motiv malih jednostavnih cvjetnih buketa pravilno raspoređenih na podlozi, a broširani su tako da djeluju poput finoga veziva, što je karakteristika dekoracije na svilenim tkaninama poslije 1740. godine. Bijelo otkana široka traka poput jednostavne čipke vijuga između cvjetnih buketa i prateće dekoracije. Tkanina ostaloga dijela dalmatike ima broširane međusobno povezane cvjetne kompozicije koje tvore usporedne vijugave verti-

Slika 5. Dalmatika. Tkanina je izrađena oko 1760. godine u Francuskoj.

kale. Obje tkanine imaju tekstilnu motiviku tipičnu za *stilsko razdoblje rokoko*a. Dalmatika ima originalne široke pozlaćene borte. Na podstavi je inventarni broj: VOĆIN 365.

Old Liturgical Vestments of the Shrine of Our Lady of Voćin

Summary

Liturgical vestments of the Shrine of Our Lady of Voćin consist of four little procession dresses for the statue of the Blessed Virgin Mary (dresses for Little Jesus are missing), one chasuble and two identical dalmatics. These objects were kept in the Diocesan Museum in Zagreb, and were returned to Voćin in 2000, that is, in 2011.

The procession dresses date from the period between 1730 and the second half of the 19th century. This widely spread folk custom of dressing the procession statue of the Blessed Virgin Mary and Little Jesus in special clothing, dates from the Baroque period, that is, the 17th century. The custom originally comes from Spain and was spread across all Catholic countries, including Croatia.

The mentioned chasuble decorated with relief gold embroidery and multi-colored embroidery on silk background dates from around 1700. The two identical dalmatics are made from silk taffeta that comes from one of many French silk weaving workshops; it is decorated with multi-colored broaching technique, and was made around 1760.

Keywords: the Shrine of Our Lady of Voćin, the Diocesan Museum in Zagreb, procession dresses for the statue of the Blessed Virgin Mary and Little Jesus, chasuble, dalmatic, gold embroidery decoration, woven motifs on silk.

Željka ČORAK

Drvo zaglavno – kiparska dionica Šime Vulasa u Voćinu

Sažetak

Obnova voćinske crkve za Hrvatsku ima visoku simboličnu vrijednost, kao što je za Poljake nakon II. Svjetskog rata imala obnova Varšave. Ta simbolična vrijednost nadjačava sve rasprave o metodama rekonstrukcije i restauracije. Odluka požeškog biskupa msgr. dr. Antuna Škvorčevića da u svetište gotičke crkve unese elemente moderne umjetnosti također ima vrijednost uzora. Posebno je sretan angažman kipara Šime Vulasa čija skulptura posjeduje analogna svojstva s gotičkom arhitekturom pa se s njom savršeno usklađuje, generirajući napetošću povijesnog i suvremenog novu kvalitetu ovoga spomenika.

Ključne riječi: Bazilika Santa Maria di Collemaggio u L'Aquili, Varšava, kipar Šime Vulas, Voćinsko svetište, biskup Antun Škvorčević.

Još prije nekoliko dana, kada je trebalo započeti ovaj tekst, prva mu je rečenica imala biti: »Voćin je obnovljen kao Varšava«. Danas, kada je tekst doista započet, on je datiran propašću jednoga od najljepših talijanskih spomenika, temeljnih za promišljanje obnove povijesne arhitekture. Baziliku Santa Maria di Collemaggio u L'Aquili teško je oštetiо strašan potres. I ma koliko da uz preko dvije stotine ljudskih žrtava sve ostalo dolazi u drugi plan, ne moramo se stidjeti žalosti zbog crkve Celestina Petog. Čudesna romanika, zatim iznutra prevučena izvanrednim barokom, sedamdesetih je godina dvadesetog stoljeća vraćena u romaniku. Odluka o kojoj je bilo mnogo rasprava i za koju je trebalo mnogo hrabrosti zaista je vratila jedan od najsnažnijih romaničkih prostora, koji je ujedno bio svjedok velike i značajne povijesti. Taj sloj prior tempore djelomično je sada nestao zajedno

s onim što je sačuvao od baroka i zajedno sa svojim umjetničkim blagom. Kako danas izgleda bazilika Celestina Petog? Na televiziji se nije moglo dobro vidjeti. Izgleda li kao znameniti voćinski »prst«? Izgleda li tako kao da se nikada više neće vratiti?

Da, Voćin je obnovljen kao Varšava, jer ga doista više nije bilo. I nije ovo rasprava o metodi. Radost što ta, za naše prilike golema, gotička crkva iznova postoji veća je od svih pitanja o postupcima i granicama faksimilizacije, ako ih u ovom slučaju ima. Otpornost simbola vrijednost je koju valja potpomagati. Štoviše, simbol zadobiva i novi sloj značenja, poglavlje novog života koje se također želi ubilježiti vlastitim stavom poštovanja i nadogradnje.

Takav stav poštovanja i nadogradnje unos je kiparske dionice Šime Vulasa u voćinsko svetište. Požeški biskup Antun Škvorčević, i inače iznimno zainteresiran za suvremeno stvaralaštvo i za ulogu Crkve u njegovu poticanju, ocijenio je da obnovljeno gotičko svetište zahtijeva cjelovitu modernu interpretaciju. Naglasak je na riječi »cjelovit«. Kiparu Vulasu povjerio je izradu velikog raspela, koje je, svojim sadržajem usklađenim s mukom crkve, zapremilo mjesto nad glavnim oltarom. Spašena slika glasovite voćinske Gospe nalazit će se u posebnoj bočnoj kapelici i biti postavljana u svetište na pojedine blagdane. Osim četiri metra visokog raspela Vulasova je zadaća bila također oblikovati glavni oltar, ambon, tabernakul, sjedalo i četrnaest uskrasnih svijećnjaka.

Nikakva narativna natruha nije se pojavila kao otežavajuća okolnost Vulasovu govoru. Onaj njegov izričaj koji je, tek u kodovima kompozicije i dinamičkih sila, nosio biljeg svoga rodnog vremena – informela – razvijao se prema osobnoj inačici što je desetljećima oblikovala temu rasta i uzlaženja. Kao da mu je od naravi izabrane tvari – drveta – ostao taj nagon uspona. I možda se niti jedna zadaća nije pokazala tako prikladnom Vulasovu djelu kao ovo voćinsko svetište. Gotički rast i rebra, napon i otpor, kao da su opruge Vulasove skulpture. Neki zov svjetlosti odozgor kao da motivira njegove svijećnjake. A komadi crkvenog namještaja – nazovimo ih tako – sami su po sebi arhitekture, noseći na sebi i onaj ritam »malih gradova« kakve Baltrušaitis navodi u bazama i baldahinima svojih gotičkih skulpturalnih primjera. Veoma moćan unos u povijesni prostor ostvaruje jedan od najljepših međudnosa različitih baštinskih poglavlja. Povijest se nije zaustavila i doradila je jedan spomenik, dodajući nov intenzitet njegovoj staroj funkciji.

The Key-wood – The Sculptural Part of Šime Vulas in Voćin

Summary

The restoration of Voćin church has high symbolic value for Croatia, in the same way the restoration of Warsaw had for the Poles after World War II. This symbolic value overrides all discussion about the methods of reconstruction and restoration. The decision of Msgr. Dr. Antun Škvorčević, the Bishop of Požega, to bring into the sanctuary of the Gothic church elements of modern art is also worthy of respect. Particularly fortunate was the engagement of sculptor Šime Vulas, whose sculpture, with its analogous features, stands in perfect harmony with the Gothic architecture, and by generating suspense between historical and contemporary gives new quality to this monument.

Keywords: Basilica of Santa Maria di Collemaggio in L'Aquila, Warsaw, sculptor Šime Vulas, Voćin shrine, bishop Antun Škvorčević.

Ivanka REBERSKI

Suvremeni umjetnici u obnovljenome voćinskom svetištu

Sažetak

Svetište Gospe Voćinske, najznačajniji spomenik gotičke arhitekture u kontinentalnoj Hrvatskoj, bio je do temelja razoren u Domovinskom ratu, potom obnovljen i besprijekorno rekonstruiran nakon višegodišnje izgradnje, ponajviše zalaganjem Požeške biskupije. Obnova se nije zadovoljila samo arhitektonskom rekonstrukcijom već se protegnula na opremanje ogoljeloga unutrašnjega prostora inventarom koji je razaranjem crkve nepovratno uništen. Kriterij umjetničke vrijednosti, to je bitno, bio je odlučujući čimbenik pri izboru suvremenih ostvarenja. Time je uspostavljen ravnopravan dijalog suvremene likovnosti sa srednjovjekovnim prostorom, pri čemu je naglašena duhovna i memorijalna znakovitost obnovljenoga svetišta. Na okupu su se našla antologijska imena suvremene sakralne umjetnosti: slikari Ive Dulčić, Ljubo Ivančić i Josip Biffel, te kipari Šime Vulas, Josip Poljan i Hrvoje Ljubić.

Na prostoru ispred crkve Josip Poljan podigao je memorijalni *Spomenik voćinskim žrtvama* sa središnjom temom *U majčinu naručju*. Njegova figuracija rastočenih formi, žestoke teksture i spiritualne duhovnosti, odgovorila je zahtjevima dramske tematike. Brončana vrata tabernakula u postranoj kapeli Presvetoga sakramenta također su Poljanovo djelo, a monumentalna vrata glavnoga portala s reljefima, izradio je kipar Hrvoje Ljubić. Brončani reljefi na vanjskim vratnicama evociraju povijesne događaje Voćina, crkve i svetišta, a s unutarnje strane nižu se bakreni reljefi na temu četiriju *Otajstava sv. krunice*. Ljubićeva reducirana forma i elementarna narativnost izražajno korespondira s gotičkom arhitekturom. Centralni akcent crkvenoga prostora zauzima veliko drveno *Raspelo* u prepoznatljivoj, zgusnutoj i suvremenoj kiparskoj interpretaciji Šime Vulasa. Uz to remek-djelo Vulas je izradio i liturgijsku opremu svetišnoga prostora: oltarnu menzu, ambon i svijećnjake. Impozantni zahvat oslikavanja prozorskih vitraja izveo je slikar Josip Biffel, prikazavši u smionoj vertikalnoj perspektivi motive iz marijanske i kristološke sakralne ikonografije, sv. Lovru, zaštitnika Požeške biskupije i hrvatskoga blaženika Alojzija Stepinca. Snažno kolorističko suzvučje kroz koje se probija sunčeva svjetlost, unosi u crkveni prostor transcendentnu duhovnu komponentu. U postranim kapelama postavljeni su mozaici s ikonografskim temama iz života Bogorodice i

Isusa prema originalnim predlošcima Ive Dulčića (*Rođenje Isusovo*, *Krunjenje Bogorodice*, *Susret s majkom*, *Kristovo raspeće*, *Uzašašće Kristovo* i *Propovijed sv. Franje pticama*) i Ljube Ivančića (*Golgota*, *Susret s majkom* i *Krštenje Isusovo*). Oba slikara, a napose Dulčić, višestruko su ovjerovljene slikarske osobnosti hrvatske sakralne umjetnosti druge polovice XX. st., što korektno izvedeni mozaici i potvrđuju.

Zahvaljujući visokim standardima, koji su u novijoj praksi opremanja crkvenih prostora gotovo zaboravljeni, crkva Gospe Voćinske postala je referentnom točkom u kojoj se u najboljem svjetlu sabiru suvremene umjetničke vrijednosti dostojne višeznačne spomeničke, memorijalne i duhovne znakovitosti toga svetišnoga mjesta.

Ključne riječi: Svetište Gospe Voćinske, obnova, umjetnička i liturgijska oprema, mozaici, vitraji, skulptura, J. Poljan, H. Ljubić, Š. Vulas, J. Biffel, I. Dulčić, Lj. Ivančić.

Svetište Gospe Voćinske, do temelja razoreno u Domovinskome ratu, nakon višegodišnje rekonstrukcije napokon je 2011. primjerno obnovljeno. Podignuto iz pepela vraćeno je svojoj prvotnoj vjerskoj namjeni. Kao najznačajniji spomenik gotičke arhitekture sjeveroistočne Hrvatske, nanovo se u najsajnijemu ruhu vratio na kartu umjetničke topografije s koje ga je agresor bezumnim rušilačkim činom želio izbrisati. Tako će, unatoč svemu, opstati voćinsko Svetište, tako će ono i nadalje svjedočiti dugovjeku opstojnost hrvatskoga narodnoga bića na tome prostoru.

Valja odmah kazati da zasluga za veliki pothvat – vraćanja u život kapitalnoga spomenika hrvatskoga srednjovjekovlja – pripada Požeškoj biskupiji, budimo još određeniji, požeškome biskupu dr. Antunu Škvorčeviću. Bez njegova odlučnoga i znalačkoga rukovođenja obnovom, taj spomenik jamačno, ne bi na ovaj način bio obnovljen. Arhitektonski, crkva Gospe Voćinske uzornom je rekonstrukcijom vraćena u izvorno stanje, a unutrašnji svetišni prostor opremljen vrhunskim djelima suvremenih umjetnika. Naime, obnova nije stala na rekonstrukciji samo crkvenoga zdanja. Cjeloviti se zahvat s velikim senzibilitetom i promišljanjem protegnuo na opremanje unutrašnjosti crkve. Nepovratno uništen liturgijski i ukrasni inventar morao je biti nadomješten recentnim djelima. Bila je to neminovnost postojećih okolnosti, ali se pritom nametnulo ključno pitanje izbora autora i djela. Kome povjeriti delikatni zadatak integriranja suvremenosti u srednjovjekovni prostor? Nedvojbeno je bilo od samoga početka obnove da vrhunskom spomeniku dolikuje umjetnički ures »dostojan časnoga zdanja«, kako je to naglasio biskup Škvorčević u knjizi *Svetište Gospe Voćinske*.¹ Impera-

¹ Antun Škvorčević, *Svetište Gospe Voćinske*, Požega, 2011. str. 48.

tiv »visoke umjetničke vrijednosti« nametnuo se kao bespogovorni kriterij i ta je visoka vrijednosna ljestvica doista ostvarena. Moderna djela koja su ukrasila crkvu »dostojna« su značaja svetišnoga zdanja, kojemu u dugoj povijesti to nije bilo prvo vraćanje iz pepela u život.² Prema načelu »visokih kriterija« izbor je sveden na provjerene slikarske i kiparske individualnosti s respektabilnim sakralnim opusom, među kojima su se našla imena onih umjetnika koji su u najrigidnijim vremenima vjerske netolerancije poslijeratnih godina, u okolnostima nove komunističke vladavine, smjelo prihvatili crkvenu narudžbu šireći likovni modernizam novoga doba na duhovnu sferu sakralne umjetnosti. Požeški biskup dr. Antun Škvorčević, jedan od vodećih intelektualaca među hrvatskim biskupima, učen, široke kulture i dobro upućen u umjetnost, imao je dovoljno hrabrosti i mudrosti upustiti se u taj složeni pothvat izbornika i naručioca. Zajedno sa suradnicima, vrsnim stručnjacima i umjetnicima doveo je cjelokupnu obnovu na zavidnu izvedbenu i visoku umjetničku razinu.

U mnoštvu loših i promašenih primjera sakralne umjetnosti koja nas je zapljuskivala posljednjih pedesetak godina, bilo da je riječ o arhitekturi ili crkvenome inventaru, kriterij umjetničke vrsnosti, očigledan u Voćinu, pridaje rekonstrukciji i opremanju unutrašnjosti crkve gotovo nemjerljivo značenje. S voćinskom obnovom nadogradile su se na stoljetnu tradiciju naše sakralne umjetnosti istinske vrijednosti, koje će to ostati za buduće baštinike i za povijest.

Sama činjenica da su u Voćinu okupljena antologijska imena suvremene hrvatske umjetnosti, k tomu još i okolnosti (povijesne, razaralačke ratne i obnoviteljske poratne) pod kojima su njihova djela ušla u obnovljenu crkvu, dovoljno govore o važnosti mlade Požeške biskupije zahvaljujući kojoj je, nepogodama usprkos, sve to ostvareno. I još nešto, uzorno obnovljeno Svetište svjedoči i duhovnu obnovu, koja je u poslijeratnim godinama itekako bila potrebna napaćenome narodu ovoga kraja. Nije manje značajan prinos što ga je Biskupija već dosada dala kulturi požeškoga kraja i povrh ovoga pothvata u Voćinu: obnavljanje postojećih i podizanje novih crkava, utemeljenje prosvjetnih ustanova i još mnogo toga. Zahvaljujući tomu, ovaj bogomdani kutak svijeta opet stječe prerogative za

² Voćinska crkva podignuta u XV. st. bila je vjerojatni srušena u XVI. st. kada je to (1660) ustanovio generalni vikar zagrebačkoga biskupa. Na ruševinama samostanske crkve obnovljena i opremljena, crkva dobiva novoga zaštitnika – Pohod Bl. Dj. Marije, a predana je u funkciju 1756. godine. Ponovo je stradala tijekom II. svjetskog rata. Spaljena je 1944., a njezina obnova trajala je od 1973. do 1984. Posvetio ju je kardinal Franjo Kuharić o 650-oj obljetnici prvoga pisanog spomena. Nakon sedam godina, u vrijeme Domovinskog rata, 13. prosinca 1991., u kulturocidnom činu počinjenom od strane srpskih agresora, eksplozivom je do temelja razorena. (vidi: A. Škvorčević, 2011., nav. dj. u bilj. 1., str. 12 i 16.

naziv »zlatna dolina« i »slavonska Atena«, kako su je nazivali naši ne tako davni predšasnici.

U kontekstu opremanje unutrašnjosti voćinske crkve suvremenim umjetničkim inventarom i dekorativnim uresom, valja još naglasiti kako se na djelu iskazala uloga brojnih donatora, bez čije bi potpore sve to bilo mnogo teže ostvariti.

A na djelu su ovdje okupljena tri kipara i tri slikara, odreda sve same antologijski već ovjerene osobnosti. Neki od njih i nisu više među nama, ali ih njihova djela dostojno prezentiraju. Riječ je o slikarima Ivi Dulčiću, Ljubi Ivančiću i Josipu Biffelu, te kiparima Josipu Poljanu, Šimi Vulasu i Hrvoju Ljubiću. Njihov se dragocjeni doprinos hrvatskoj sakralnoj umjetnosti druge polovice XX. st. i prije Voćina već višestruko potvrdio.

Prvo djelo s kojim se susrećemo na prilazu voćinskome svetištu, smješteno s vanjske južne strane desno od ulaza u crkvu, memorijalni je *Spomenik voćinskim žrtvama*, djelo kipara JOSIPA POLJANA³, umjetnika s visokim kiparskim stažem i impozantnim sakralnim opusom. U spomen dvadesete obljetnice stradalničke tragedije Voćina, strašnoga masakra voćinskih mještana, spomenik je podigla Požeška biskupija.⁴ Sastoji se iz dva dijela: kamenoga postolja s brončanim reljefima razvedenima po svim plohama i figuralne kompozicije *U majčinu naručju*, postavljene nasred postolja. Dakako, ta se metafora »majke s mrtvim sinom u naručju« poziva na veliku temu novozavjetne kršćanske ikonografije *Pietà*, koja je s vremenom postala simbol općeljudske patnje, žalovanja, tragike gubitka najbližih i smrtnosti. Silno asocijativna, ta tematika najizravnijom znakovitošću priziva strašnu stradalničku sudbinu voćinskih žrtava. Kipar Josip Poljan nije se prvi put okušao u njoj, ali ovdje u Voćinu ona se izravno poziva i memorira stvarni događaj. U prepoznatljivom stilu Poljan se odlučio za realističku interpretaciju metaforičkih konotacija. Figuralna scena s majkom i mrtvim sinom, Isusom Kristom u naručju, te s Isusovim učenicom Ivanom koji ga pridržava s leđa, dijagonalna je padajuća kompozicija, a sva dramatika žalobne scene oplakivanja koncentrirana je pri samome vrhu u nijemoj komunikaciji zbitih glava troje aktera. Shrvana majka suzdržava bol i tugu spoznavajući veličinu sinovljeve spasiteljske žrtve. Ležeći beživotno, Kristovo mrtvo tijelo ocrtava središnju os klizajuće dijagonale. Tako razvedena spomenička forma koja slobodnom kompozicionom razvedenošću emanira snažnu suzdržanost emocija i trenutku doličnu mirnoću, nastoji uspostaviti suodnos naslovljenoga sadržaja s izvornom gotičkom spiritu-

³ O sakralnom opusu kipara Josipa Poljana vidi: Davorin Vujčić, *Poljan*, (monografija), Zagreb, 2007.

⁴ Spomenik *U majčinu naručju*, dovršen je i blagoslovljen 13. prosincu 2010. godine.

alnošću obnovljenoga objekta. Prepoznatljiv rukopis svojstveno rastače fakturu u ekspresivni govor površine koja daje naslutiti dramu potisnute boli. Reljefi na postamentu s narativnim prikazima simboličko su podsjećanje na paradigmatsku znakovitost toga svetišnoga mjesta i strahotu tragičnoga događaja koji evocira. Na reljefu s vanjske pristupne strane postamenta suborci sa zastavama i biskup s uzdignutom rukom na blagoslov, odaju počast palim žrtvama čija su imena ispisana na dva golema svitka u sredini kompozicije, između kojih je hrvatski grb, a iznad stoji natpis – *Voćinskim žrtvama domovinskog rata*. Na suprotnoj strani postamenta okrenutoj crkvi, preko čitave plohe Poljan je razvio figurativni friz u visokom reljefu sa živopisno interpretiranom procesijom u čijem se središtu ističe figura biskupa uzdižući monstrancu s Presvetim otajstvom. Na postranoj plohi okrenutoj crkvi grb je Požeškoga biskupa i natpis – *Majko Božja Voćinska moli za hrvatski narod*. Spomenik sabire zgusnutu sadržajnost voćinske epopeje i njegovu svetišnu znakovitost. Gustoća s kojom je kipar ispunio svaki djelić plohe postamenta upada u oči već pri prvom ovlaš bačenom pogledu na spomenik. Takav, figuralnim elementima prenapučeni spomenik, jamačno nije nastao bez određene autorove nakane. Gusta i narativna ispuna postamenta, zajedno s asocijativnom i simboličkom ikonografskom temom *Pietè*, zapravo evocira užas voćinskih stradanja u košmaru rata, što je tema ovoga memorijalnog spomenika.

Poljan je izradio i *vratašca na tabernakulu* u kapeli Presvetoga sakramenta, također svojstvenim kiparskim jezikom samo u nešto smirenijoj i manje ekspresivnoj interpretaciji površine. Uvjerljivom spiritualnošću bez dramatike, izveo je gotovo suptilni reljef s Isusom između dvaju anđela i natpisom – *Ostani s nama gospodine*. U Isusovoj odmjerenoj gesti uzdignutih raširenih ruku, u smirenoj no uočljivoj gestikulaciji prepoznajemo Poljanov znakoviti govor ruku na koji je s pravom posebno upozorio autor njegove monografije Davorin Vujčić.⁵ Ta dva sadržajno posve oprečna djela, spomenik voćinskim žrtvama i *vratašca tabernakula*, ukazuju na Poljanove izražajne raspone. Unatoč tomu što se nije udaljavao od svoje morfološke svojstvenosti i čitljive figurativnosti kiparske forme, Poljan je uspio dodirnuti suštinsku bit zadane teme.

Izrada monumentalnih *vratnica* na reprezentativnome gotičkom portalu glavnoga ulaza u crkvu, povjerena je HRVOJU LJUBIĆU, kiparu koji se u Požeškoj biskupiji već dolično potvrdio. Za crkvu sv. Lovre u sklopu biskupskoga kompleksa u Požegi, izveo je dragocjene liturgijske predmete u srebru i metalu, prigodom obnove toga značajnog spomenika ranosrednjovjekovnoga crkvenoga graditeljstva

⁵ Davorin Vujčić, *Ruke kao portret*. (Nav. dj. u bilj. 3, str. 99 -104).

Slavonije.⁶ Visoki dometi na ranijim zadacima, jamačno su bili dovoljan ulog za kompleksni zadatak izradbe vratnica glavnoga portala, koje nas na istoj vrijednosnoj ravni s gotičkom arhitekturom uvode u unutrašnji svetišni prostor voćinske crkve. Vratnice su dvostrane, ukrašene reljefima s vanjske i unutrašnje strane.

Vanjske vratnice izrađene su u bronci i ukrašene s osam reljefa koji tematski interpretiraju prijelomne povijesne događaje Voćina, crkve i svetišta, od razdoblja turskih osvajanja do najnovijih dana. Prikazi događaja teku kronološki odozdo prema gore, započinjući pri dnu desne vratnice s motivom *Osmalijskoga zauzeća Voćina* 1543. (godina je kao i na svim ostalim reljefima upisana na okviru ispod prikaza). Na suprotnoj, tj. lijevoj vratnici nadovezuje se uprizorenje *Oslobođenje Voćina od Osmanlija* 1687. godine. U drugom redu odozdo slijede prizori: lijevo *Duhovna obnova crkve i svetišta pod vodstvom župnika Frane Pipinića* 1933., dok desni reljef prikazuje *Događaj kad je župnik Bürger iz spaljene crkve spasio Gospin kip prenijevši ga u Slatinu* 1944. godine. Treći reljef lijeve vratnice, gledajući odozdo, evocira *Obnovu voćinske crkve nakon II. svjetskog rata*, s prikazom nadbiskupa Šepera, gradišćanskoga biskupa Laszla i dekana Horvata koji su uz župnika Bosnara pokrenuli 1964. obnovu crkve. Pandan tom reljefu s desna prikazuje *Razaranje voćinske crkve i ubojstva nedužnih civila* 1991. godine. Posljednji gornji reljef desne vratnice prikazuje *Slavni povratak Gospine slike u Voćin* 1999., a usporedni reljef na lijevoj vratnici, *Spomen na Papu Pavla II. koji je* 2003. *okrunio sliku Gospe Voćinske*. Iznad reljefa na vrhu, upisano je prošireno geslo Požeške biskupije »Krist rođen od Marije Djevice, danas i uvijek«.

Unutrašnju stranu vrata rese bakreni reljefi posvećeni presvetim otajstvima. Na svakoj vratnici po dva su vertikalna niza s pet bakrenih reljefa koji prikazuju pet desetica otajstava krunice. Na lijevoj su vratnici *radosna i žalosna otajstva*, a na desnoj *slavna i svjetlosna*. Prema riječima msgr. Škvorčevića »Hodočasnik se tako s vanjske strane susreće s poviješću Voćina, njegove crkve i svetišta, a prikazana otajstva krunice s unutrašnje strane uvode ga u povijest spasenja, čijim dionikom postaje po svetim oltarskim slavljima«⁷. Doista zamašan i značenjima brement kiparski zadatak s jakim reminiscentnim elementima prohujale povijesti i promemorija religiozne transcendentne duhovnosti. Sudeći prema dovršenom djelu koje je pred nama, Ljubić je suvereno svladao sadržajem dvoslojnu tematiku,

⁶ Vidi: Željka Čorak, *Sa znakom u povijest*. U: »U služnju Božjem narodu. Zbornik radova u čast msgr. dr. Antuna Škvorčevića, prvoga požeškog biskupa ...«, Požega 2007, str. 776-782; Ivanka Reberski, *Suvremena oprema i srednjovjekovni prostor crkve sv. Lovre u Požegi*. U: »U služnju Božjem narodu - Zbornik radova u čast msgr. dr. Antuna Škvorčevića, prvoga požeškog biskupa ...«, Požega 2007, str.785-789.

⁷ Antun Škvorčević, nav. dj. u bilj. 1, str. 57.

koja je dosljedno sadržaju iziskivala odgovarajući interpretativni pristup i kiparski rukopis. Onom svjetovnom, tj. povijesnom sadržaju na vanjskim vratnicama, primjerio je sebi svojstven i prepoznatljiv reducirani govor rustičnije i omekšane forme niskoga reljefa, što ju je pružala materija bronce. Inzistiranje na izražajnoj i čitkoj narativnosti u prikazu diktirala je sama tematika, a ona je ovdje bitna kako bi ju i najpriprostiji hodočasnik mogao jasno iščitati. Na unutrašnjim vratnicama formalno-stilski također s čitkim uprizorenjima otajstava, kao da si je kipar dao oduška i u slobodnijoj interpretaciji progovorio ponegdje simboličkom aluzijom iznimne poetičnosti, primjerice u prikazu *Silaska Duha svetoga*. Na tim reljefima, izvedenima u podatnijoj bronci, Ljubić je suvremenim i sažetim kiparskim jezikom – do krajnosti domišljenom naracijom figuralnih prikaza, minimalistički čistim i reduciranim rukopisom – dosegnuo u izražajnome diskursu sublimiranu emotivnost na granici produhovljene vizije i čitkoga štiva. I ovdje je, primjerenom ikonografskoj temi, ostvario suspregnutu dojmljivost duhovnoga sadržaja u apsolutno ravnopravnom suodnosu sa srednjovjekovnim konceptom prostora, a tek kako se savršeno uklopilo u tkivo vanjskoga plašta rekonstruirane gotičke arhitekture, čineći s njime organički skladno jedinstvo.

Ulaskom u crkveni prostor kroz monumentalna vrata pogledu se otvara apsidalni prostor svetišta kojim dominira impozantno *drveno Raspele* i liturgijska oprema kipara ŠIME VULASA. Nakon sugestivnoga izlaganja dr. Željke Čorak o Vulasovu djelu u voćinskoj crkvi (i njenoga priloga u ovome zborniku), čini mi se da bi svaka daljnja analiza teško dohvatila njezin suptilni i nekonvencionalni pristup Vulasovu djelu.⁸ Rekla bih samo da je Vulasovo *Raspeće* ono najbolje što se u obnovi svetišnoga prostora u Voćinu moglo dogoditi. U toj tako često ponavljanoj kiparskoj temi kršćanske ikonografije – *Raspeću*, Vulas nije dosegnuo samo svoj osobni idiomatski apogej. U hrvatskom kiparstvu suvremenoga trenutka teško je izdvojiti i jedno djelo koje bi mu bilo ravno po dosegnutom modernitetu, nepovnljivoj osobnosti forme i kiparskoga jezika, snažnoj i ekspresivnoj monumentalnosti i načinu kojim se tako čudesno stopio sa srednjovjekovnim prostorom crkve.

Pored monumentalnih i simboličkim posvećenjima ispunjenih kiparskih ostvarenja i slikarstvo se svojstveno ukomponiralo kao značajna komponenta religiozne kontemplacije u monumentalnosti unutrašnjega prostora, a ne samo kao njegov dekorativni uresni supstrat. Već s ulaza pogled nam privlače oslikani

⁸ Željka Čorak, Djela Šime Vulasa u obnovljenoj voćinskoj crkvi. Izlaganje na »Međunarodnom znanstvenom skupu o Voćinu, crkvi i Svetišću«, Požega – Voćin, 9. i 10. prosinca 2011; također prilog u ovom zborniku. Vidi također: Želka Čorak, *Vulasova sakralna dionica*, u katalogu izložbe: »Šime Vulas – retrospektiva 1954. – 2011.« Zagreb, Moderna galerija 2011, str. 31-33.

vitraji Josipa Biffela, a s mozaicima na zidovima postranih kapela nastavlja se kromatska svečanost u duhu velikih majstora sakralnoga slikarstva XX. st., Iva Dulčića i Ljube Ivančića.

Autorska prisutnost JOSIPA BIFFELA s vitrajima u Voćinu nije neočekivana. Naime, i on je kao i Hrvoje Ljubić, prethodno sudjelovao s ciklusom vitraja u dekorativnoj obnovi rezidencijalne biskupske crkve sv. Lovre u Požegi (1998).⁹ Izvedba voćinskih vitraja povjerena mu je nakon što su njegova idejna rješenja (skice) na pozivnom natječaju ocjenjena najboljima. Ikonografski program voćinskih vitraja bio je i za umjetnika Biffelova iskustva, s respektabilnim opusom vitrajnoga slikarstva iza sebe, tematski zamašan i funkcionalno zahtjevan zadatak. Impozantan program ključnih motiva marijanskoga i kristološkoga ciklusa biblijske ikonografije, sugestivno krasi svih deset gotičkih prozora duž svetišta i južne strane crkvenoga plašta s postranim kapelama. Prizori započinju kronološki u svetištu crkve s dojmljivom scenom *Navještenja Marijina*, prikazom rafiniranih kromatskih odnosa, naročito u gornjim partijama s anđelom i modroljubičastim snopom svjetlosti koje pada na zanesen lik Marije u žarko crvenom plaštu i bijeloj halji. Izražajni govor postignut kolorističkom akcentuacijom na toj sceni, ponovio je samo još na scenama *Rođenja Isusova* i *Raspeća*. Središnji vitraj u svetištu s prikazom *Pohoda Bl. Dj. Marije*, posvećen je titularu crkve, a desni evocira scenu *Isusova rođenja* s čudesnim svjetlosnim snopom zvijezde repatice. Sa znakovitom spiralnom formom viđenom već na Biffelovim vitrajima, kao da je utisnuo biljeg svoje rukopisne autentičnosti. Na desnome zidu svetišta slijede vitraji sa scenama: *Bijeg u Egipat*, *Isusovo prikazanje u hramu* i *Čudo u Kani Galilejskoj*. Vitraji se nastavljaju na prozorima postranih kapela. U kapeli posvećenoj Gospi Voćinskoj prvi vitraj prikazuje *Raspeće Kristovo*, interpretativno je jamačno to najekspresivnije djelo, dok drugi vitraj u smirenijoj i svjetlijoj gami rječito evocira događaj u *Emausu*. U drugoj kapeli Presvetoga Sakramenta, gdje je smješteno svetohranište s Poljanovim tabernakulom, na velikom prozoru s polukružnim nadvojem prikazan je *Sv. Lovro*, đakon i mučenik, zaštitnik Požeške biskupije, a vitraj u trećoj kapeli, krstionici, posvećen je *Bl. Alojziju Stepincu*. Time je simbolički zatvoren tematski krug najemblematičnijih sadržaja, biblijskih temata i svetačkih insignija Požeške biskupije. U dnu svakoga vitraja ucrtan je grb grada donatora. Biffel je također izveo *dvije rozete*, manju u kapeli Gospe Voćinske i veliku rozetu s gotovo apstraktnom motivikom plamenih jezičaca na zapadnome pročelju iznad monumentalnoga Ljubićeva portala.

---

⁹ Ivanka Reberski, nav. dj. u bilj. 6.

Kompozicijski smjela rješenja s vertikalnom prostornom perspektivom, narativna čitkost, dinamično ritmizirani pikturalni odnosi i koloristička polifonija, zapravo uvjerljiva pikturalna eksplikacija tema, sve se te interpretativne i još mnoge odlike jasno iščitavaju na Biffelovim vitrajima. I ne smo to, oni doista ispunjaju osnovnu kontemplativnu funkciju prozorskih vitraja srednjovjekovnoga prostora. Najefektniji doživljaj pružit će nam okrilje mraka, kad vanjsko i unutarnje umjetno svijetlo u svoj punini zapali pikturalnu polifoniju kolorističkih akorda s mističnih prikaza biblijskih motiva. Vrijedi stoga sačekati mrak poradi punine doživljaja. Za dnevnoga svijetla boje su manje zasićene, a time i snaga ekspresije gubi na intenzitetu. Tako se vitraji Josipa Biffela funkcionalno uklapaju u srednjovjekovni prostor doprinoseći transcendentnoj spiritualnosti i religioznoj sabranosti.

Prisutnost IVA DULČIĆA i LJUBE IVANČIĆA, antologijskih osobnosti hrvatskoga slikarstva druge polovice XX. st. koje je naša umjetnost prerano izgubila, posredovano je mozaicima na zidovima postranih kapela. Za ovaj su prostor izvedeni, tj. reinterpetirani točno prema Dulčićevim i Ivančićevim originalnim predlošcima: slikama, vitrajima i mozaicima. Riječ je naprosto o prevođenju motiva iz jednoga likovnog jezika u drugi, tj. iz vitraja ili slike u mozaik. Veći dio mozaika prenesenih s originala izvela je veoma vjerno kiparica Đurđica Zanoški-Gudlin, sedamdesetih godina angažirano orijentirana predstavница grupe »Biafra«, dok su sarajevski vitraji Iva Dulčića preneseni ili prevedeni u mozaik u Muranu.

Teološka podloga odabranih kristoloških scena uglavnom se odnosi na štovanje Bogorodice, majke Isusove Bl. Dj. Marije. Iz Dulčićeva sakralnoga opusa u mozaiku je reinterpetirano šest scena. U prvoj kapeli idući od svetišta, nazvanoj Gospina kapela, u kojoj je pohranjena čudotvorna slika Gospe Voćinske (u vrijeme kad se ne održavaju hodočašća), smješteno je na lijevome zidu iznad nje *Rođenje Isusovo* (prema vitraju u crkvi sv. Ante u Sarajevu), a na desnome *Krunjenje Bogorodice* i *Susret s Majkom* (prema mozaicima iz franjevačke crkve u Kreševu). U kapeli Presvetoga sakramenta, drugoj lijevo, nalazi se mozaik s prikazom *Uzašašće Kristovo* (prema vitraju u crkvi sv. Ante u Sarajevu), a u trećoj kapeli Krstionici izloženo je jedno od najekspresivnijih Dulčićevih djela u ovome prostoru, mozaik *Kristovo raspeće*, koje u rukopisu, dulčićevskoj oblikovnosti i snažnoj unutarnjoj napetosti, doista nosi neporeciv biljeg Iva Dulčića. U istoj kapeli na desnome zidu mozaik je s prikazom *Sv. Franjo propovijeda pticama* (replika mozaika iz franjevačke crkve u Kreševu), na kojemu neporecivo progovara vehementna interpretativna poetika Iva Dulčića.

Mozaici izvedeni, odnosno preneseni sa slika Ljube Ivančića a nalaze se u mostarskoj galeriji, smješteni su u dvije kapele zajedno s mozaicima s Dulčićevih predložaka. U kapeli Presvetoga sakramenta jedna povrh druge nalaze se scene: *Golgota* i Ivančićeva verzija scene *Suret s Majkom*. U trećoj kapeli, u kojoj se obavlja sakrament krštenja, izložena je mozaikalna izvedba Ivančićeva *Isusova krštenja*.

Posredovanje umjetničkih djela reinterpretacijom originala, kao što je to slučaj s mozaicima izvedenima prema Dulčićevim i Ivančićevim originalima, u nas je dosad bila neuobičajena praksa. Moglo bi se stoga postaviti pitanje, čemu je to i zašto uopće bilo potrebno, pored toliko živih interpretata sakralne tematike? Odgovor na to pitanje valja tražiti u dubljoj motiviranosti naručitelja koji nije bezrazložno inzistirao na prisutnosti te dvojice slikara. Pritom, u njihovu slučaju vrijednosna kategorija apsolutno je neupitna i nije bila jedini određujući kriterij. Posrijedi je bilo nešto više od toga. Nazovimo to znakovitošću ili simbolikom dostojnom svetoga mjesta srednjovjekovnoga spomenika, toliko puta iznova podizanoga iz praha i pepela. Tu posebnu dimenziju duhovne znakovitosti i simboličke konotacije bespogovorno nose u sebi djela umjetnika s takvom karizmom kakvu je posjedovao i u javnoj percepciji za sobom ostavio Ive Dulčić, kad je riječ o sakralnoj umjetnosti napose, te Ljubo Ivančić čija se karizmatička narav iščitava u općeljudskom osjećanju tragičnosti, tako bliske Spasiteljevoj božanskoj žrtvi. Dulčić je paradigmatička figura hrvatske sakralne umjetnosti iz onih olovnih vremena vjerske netolerancije, blago rečeno, u represivnim godinama koje su uslijedile neposredno poslije II. svjetskog rata. Među prvima, smjelo je i bez straha zakoraknuo u to proskribirano područje od kojega su se mnogi tada klonili, a oni manje hrabri, ako su već zakoraknuli u prostor religiozne motivike, taj su segment svoga opusa konspirativno prikrivali. U odnosu na svoju sakralnu dionicu Dulčić je bio istinski karizmatik i to je bilo ključno zbog čega je njegova je prisutnost u Voćinu bila tako važna i nepreskočiva. Ne zaboravimo da je on među prvima izvršio smjeli iskorak suvremenoga modernizma u sakralni prostor. Suma svih slojevitosti Dulčićeve karizme bio je dovoljno valjan razlogom za prisutnost njegova djela u Voćinu, makar i u drugi medij »prevedenom« obliku.¹⁰

Voćinsko Svetište, iznova podignuto s uzorno obnovljenim crkvenim zdanjem i suvremenim umjetničkim inventarom, danas sabire višeslojnu memorijsku, duhovnu, spomeničku i umjetničku znakovitost svetišnoga mjesta. Pored

---

¹⁰ O Dulčićevu sakralnome opusu vidi: Ivanka Reberski, *Put svjetlosti Iva Dulčića*, (katalog izložbe). Požega, crkva sv. Lovre 2008.

univerzalne memorijalne važnosti – vraćanja crkvi i župi značaja svetišta i duhovnoga okupljališta naroda ovog dijela naše domovine – crkva Gospe Voćinske postala je uzornom rekonstrukcijom, simbolom nesalomljivosti i očuvanja duhovnoga i kulturnoga identiteta. To je naša Varšava u malom mjerilu, ali joj znakovitost nije ništa manja. Suvremenim opremanjem umjetnički visoko vrijednoga inventara zadobila je značaj male pinakoteke, referentne točke na karti suvremene sakralne umjetnosti. Novostečene insignije što ih je taj kapitalni spomenik hrvatske kulture zadobio prisutnošću vrhunskih umjetnika našega vremena, primjer su kako istovrijedna suvremenost uklopljena u srednjovjekovni sakralni prostor može uspostaviti s njime transcendentnu duhovnu komponentu i sklad.

JOSIP POLJAN,
Spomenik voćinskim žrtvama,
sa skulpturom
U majčinu naručju.

HRVOJE LJUBIĆ,
Glavno pročelje s vratnicama,
Crkva Gospe Voćinske.

Ivanka Reberski, Suvremeni umjetnici u obnovljenome voćinskom svetištu

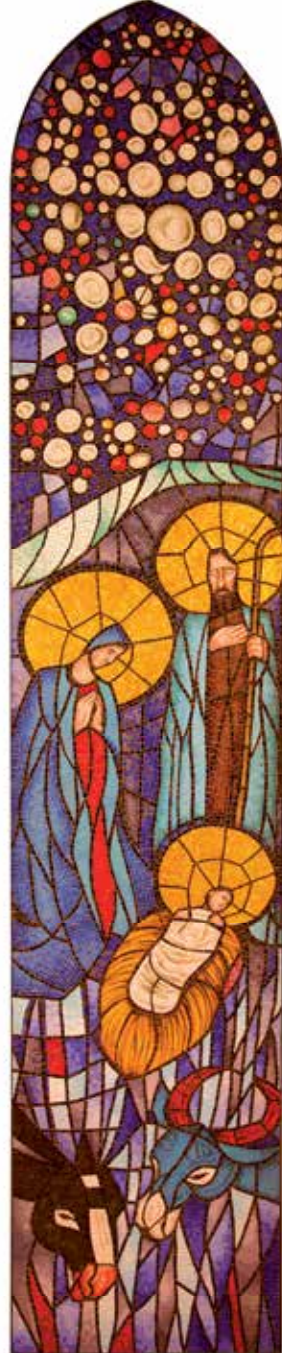
JOSIP BIFFEL,
pogled na vitraje u svetištu.

ŠIME VULAS,
pogled na **Raspelo** i liturgijski
inventar u svetištu.

JOSIP BIFFEL, *Raspeće Kristovo*, vitraj.

IVE DULČIĆ, *Rođenje Isusa*, mozaik
(prema vitraju iz crkve sv. Ante u Sarajevu).

Ivanka Reberski, *Suvremeni umjetnici u obnovljenome voćinskom svetištu*

IVE DULČIĆ,
Sv. Franjo propovijedapticama,
mozaik, (prema mozaiku
iz franjevačke crkve u Kreševu).

LJUBO IVANČIĆ,
Susret s majkom,
mozaik (prema slici iz galerije
u Mostaru).

Contemporary Artists in the Restored Voćin Shrine

Summary

The Shrine of Our Lady of Voćin, the most important monument of Gothic architecture in continental Croatia, was destroyed to the ground during the Homeland War. It was then rebuilt and immaculately restored after years of construction, mostly thanks to the efforts of the Diocese of Požega. The restoration did not include just architectural reconstruction, but also the re-furnishing of the interior space since the inventory was irreversibly destroyed. It is important to note that the criterion of artistic value was the determining factor in the selection of contemporary works. This established an even dialogue between contemporary art and medieval space, with the emphasis placed on spiritual and memorial significance of the restored shrine. It brought together anthological names of contemporary religious art: painters Ivo Dulčić, Ljubo Ivančić and Josip Biffel, and sculptors Šime Vulas, Josip Poljan and Hrvoje Ljubić.

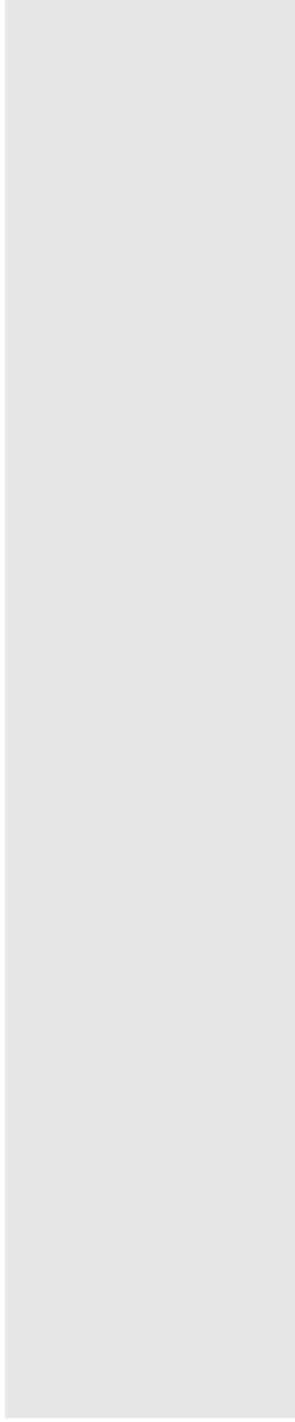
In front of the church Josip Poljan erected the memorial *Monument to Voćin victims* with the central theme *In mother's arms*. His figuration of decanted forms, intense texture and spirituality answered the requirements of the dramatic theme. The bronze doors of the tabernacle in the lateral Chapel of the Blessed Sacrament are also the work of Poljan, and the monumental gates of the main portal with reliefs were created by sculptor Hrvoje Ljubić. Bronze reliefs on the exterior doorframe evoke historical events of Voćin, the church and the shrine, and the inside is lined with copper reliefs on four *Holy Mysteries of the Rosary*. Ljubić's reduced form and elemental narrativeness expressively correspond with Gothic architecture. The central accent of the church space is occupied by the large wooden *Crucifix* in a recognizable, condensed and modern sculptural interpretation of Šime Vulas. In addition to this masterpiece, Vulas also made the liturgical equipment for the shrine: the altar mensa, the ambo and candlesticks. The impressive project of painting the stained glass windows was done by the painter Joseph Biffel, displaying in a bold vertical perspective the motifs from Marian and Christological sacral iconography; St. Lawrence, the patron saint of the Diocese of Požega, and Blessed Aloysius Stepinac. Sunlight that penetrates this strong harmony of colors brings into the church a transcendental spiritual component. Lateral chapels are decorated with mosaics representing iconographic themes from the life of Jesus and the Virgin Mary, created from original templates by Ivo Dulčić (*The Birth of Jesus, the Coronation of the Virgin Mary, Jesus Meets His Mother, the Crucifixion of Christ, the Ascension of Christ, and the Sermon of St. Francis to the Birds*) and Ljubo Ivančić (*Golgotha, Jesus Meets His Mother, and The Baptism of Jesus*). Both painters, and especially Dulčić, have repeatedly proven their artistic merit and character among artist of Croatian sacral art of the second half of the twentieth century, as affirmed by the splendidly executed mosaics.

Thanks to the high standards, which are almost forgotten in the modern practice of decorating church spaces, the Church of Our Lady of Voćin has become a reference point in which contemporary works of art worthy of monumental, memorial and spiritual significance of this sacred place are gathered in the best of light.

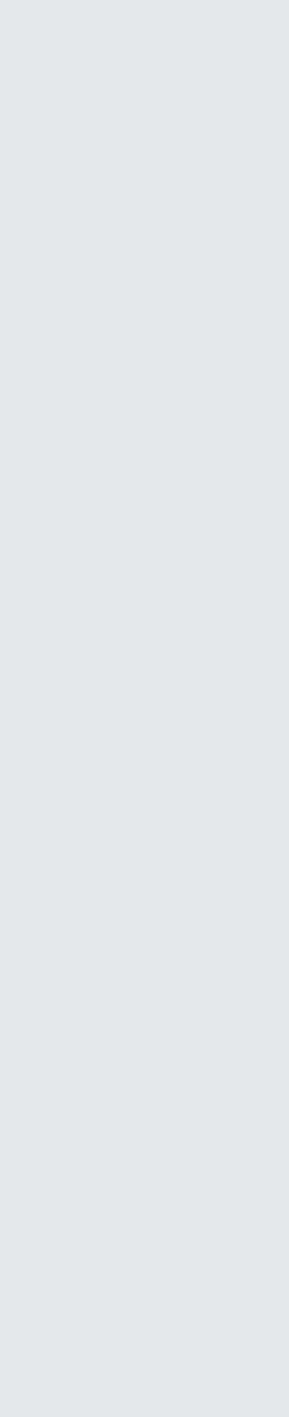
Keywords: the Shrine of Our Lady of Voćin, renewal, art and liturgical equipment, mosaics, stained glass windows, sculpture, J. Poljan, H. Ljubić, Š. Vulas, J. Biffel, I Dulčić, Lj. Ivančić.

MARIJANSKO SVETIŠTE

Sanja Cvetnić

Josip Krpeljević

Sanja CVETNIĆ

Marijansko svetište u Voćinu

Sažetak

»Marijansku« povijest Voćina potakla je šira pojava. Bio je to snažan val rekatolicizacije koji je zapljusnuo Slavoniju nakon pobjede Svete lige nad Osmanskim carstvom u Drugome leopoldinskom ratu (1683–1699). Marijanska duhovna brazda koju je Crkva nakon Tridenskoga sabora (1545–1563) zaorala među katoličkim vjernicima svih meridijana i paralela, u Slavoniji je naišla na iznimno plodno tlo. Od sredine XVIII. st. u Voćinu je zabilježeno posebno čašćenje Marije: upravitelj župe, fra Andrija Popović, naručio je 1748. u Osijeku izradu kipa *Bogorodice s Djetetom*, a iste godine, kako je zabilježeno, vjernici su dali prvi zavjet Mariji. Taj kip nije sačuvan. Današnju sliku Gospe Voćinske mogli bismo najbliže odrediti kao djelo neznana slikara nastalo prema djelu Franza Leopolda Schmit[t]nera, a drži se da je vrijeme njezina nastanka »nakon 1759.« Nastala je prema grafici toga bečkoga grafičara objavljenoj na predlistu mariološke knjige *Utocsiscte Blaxennoj Divici Marii ugodno i prietno [...]*, Požežanina Antuna Kanižlića (Venecija, 1759). Tijekom istraživanja u staroj sakristiji crkve i na lokalitetu samostana u Voćinu, arheolozi su 2008. otkrili devocionalne predmeta iz toga vremena koji svjedoče o marijanskim vezama s drugim, katkada dalekim mjestima u zajedničkom plaštu hodočasničkih iskustava i milosti: Loretom i Numanom na zapadnoj obali Jadrana, u talijanskoj regiji Marche, te Donauwörthom u Bavarskoj ili Sankt Georgenbergom u Tirolu.

Današnji oblik hodočasničkih susreta s Marijom u Voćinu započeo je 1885., kada je nabavljen novi kip Gospe Lurdske, odnosno 1886., kada je zabilježeno prvo suvremeno hodočašće u Voćin. Tomu su prethodila dva događaja važna za povijest Crkve i za marijansku pobožnost. Prvi se zbilo u Rimu kada je papa Pio IX. 1854. proglasio vjerskom istinom nauk o Bezgrješnome začecu i u opći kalendar uveo blagdan posvećen Bezgrješnoj. Drugi događaj vezan je za trgovište na jugozapadu Francuske, na obroncima Pirineja, danas jedno od najpoznatijih hodočasničkih središta – Lourdes. Godine 1858. djevojčici Bernardette Soubirous ukazala se u spilji »lijepa gospođa«, odjevena u bijelu haljinu s modrim pojasom i predstavila joj se: »Ja sam Bezgrješno začec«. Dva i pol desetljeća kasnije, svojoj nebeskoj zaštitnici zavjetovala se bolesna Marija (Marica) Mikić, supruga voćinskoga učitelja Mije Mikića. Po ozdravljenju, a na poticaj voćinskoga župnika Mije Bogadeka (1884–1886), iz Pariza je nabavila kip Gospe Lurdske. Zahvaljujući predanom katehetskom radu njegovoga nasljednika, župnika Stjepana

Kovača (1886–1909), prvi su vjernici pješice krenuli Gospi u Voćin na Srpnjicu (2. srpnja) 1885. godine. Nakon Drugoga svjetskog rata hodočašće su obnovili predratni voćinski župnik Franjo Pipinić, koji je potom izabran za požeškoga župnika, i voćinski župnik Franjo Bosnar. Od 1963., kada su Bosnar i Pipinić oživjeli hodočasničke pohode Mariji, rastao je broj vjernika, a osim župnih hodočašća uvedeno je i dječje hodočašće. Tijekom desetljeća, mijenjali su se nadnevi održavanja hodočašća Gospi Voćinskoj, ovisno o župama iz kojih su vjernici dolazili. Sada, svakoga 21. kolovoza, u osmini blagdana Marijina uznesenja u nebo, tisuće vjernika pristižu iz Požege i Posavine, a 8. rujna, na blagdan Male Gospe (Marijina rođenja), iz slavonskoga dijela Podravine. Pohode Mariji u Voćin nije zaustavilo ni razaranje crkve, u noći s 13. na 14. prosinca 1991., a nakon dovršetka njezine faksimilne obnove i posvete, 14. kolovoza 2011., ta su hodočašća dobila novi uzlet.

Cljučne riječi: Voćin, hodočašća, marijanska pobožnost, Slavonija, rekatolizacija.

Povijesna važnost mjesta Voćin i srednjovjekovne utvrde povrh njega, više od stoljeća predmet su znanstvenoga zanimanja. Povijest umjetnosti napose je istaknula značenje nekoć samostanske crkve Svih Svetih, a sada župne crkve posvećene Pohodu Blažene Djevice Marije.¹ Ovaj se prilog bavi duhovnim temeljima: marijanskim identitetom Voćina i njegovom hodočasničkom poviješću. Hodočasničko svetište Gospe Voćinske (n. v. 215 m) ugnijezdilo se na zapadnome dijelu gorskoga bila Papuka, između sjevernih obronaka koji se spuštaju prema podravskoj nizini, krajoliku arhaičnoga ozračja.² O njemu pjevaju stihovi voćinskih hodočasnika, koji su posebno bogatstvo pučke duhovnosti.³ Zajednički hod

¹ Osim studija poput: G. SZABO, *Voćin i voćinska crkva*, *Suvremenik*, 9(1914), str. 108-111; A. HORVAT, *Novi pogledi na gotičku crkvu u Voćinu u: Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti: odjel za likovne umjetnosti* 360, knjiga VI., Zagreb: JAZU, 1971, str. 13-18, voćinsku crkvu spominju brojni povijesno-umjetnički pregledi, primjerice: A. HORVAT, *Između gotike i baroka: umjetnost kontinentalnog dijela Hrvatske od oko 1500. do oko 1700.* Zagreb, 1975, str. 20-24; ISTA, *Gotika u Hrvatskoj* u: R. IVANČEVIĆ, E. CEVC, A. HORVAT, *Gotika u Sloveniji i Hrvatskoj*. Beograd, Zagreb, Mostar 1984, str. 59; R. IVANČEVIĆ, *Arhitektura od romanike do manirizma* u: I. SUPIČIĆ (gl. ur.), E. HERCIGONJA (ur.), *Hrvatska i Europa II. Srednji vijek i renesansa*. Zagreb 2000, str. 595; D. VUKIČEVIĆ-SAMARŽIJA, *Gotika* u: M. PELC (ur.), *Hrvatska umjetnost: povijest i spomenici*. Zagreb, 2010, str. 118-119. U novijim istraživanjima naglašen je izniman poduhvat njezine faksimilne obnove koja je uslijedila nakon rušenja 1991. godine.

² Voćinski krajolik prije stotinu godina zaneseno je opisao Miroslav Hirc, a ne manji dojam ostavila je i crkva: »Bože, gdje sam? U zagrebačkoj prvostolnoj crkvi sv. Stjepana! Ta će ti misao na svu silu prohujiti mozgom, kad prebaciš nogu preko crkvenoga praga i ti ćeš udivljen, zanesen motriti velebnu nutarnost božanskoga hrama [...]«. Usp. M. HIRC, *Putne spomenice i poslanice*. Hrvatski planinar, 5(1902), br. 7-8, str. 52-57.

³ U zapjevima i otpjevima poput litanjskih, stihovi bilježe i prirodnu pozornicu toga hoda: »Idemo [na povratku: Išli smo] kroz planine u daleki kraj / da vidimo Mariju, taj nebeski sjaj.« [...] »Isus, Josip, Marija, otkud nama sunce sja. / Sunce sja s visine od Voćinske Marije.« Stihovi odražavaju spoj stvarnoga hodočasničkoga reljefa i duhovnoga uspona. Usp. J. LONČAREVIĆ, *Mala monografija župe Voćin i okolice*. Zagreb 1980, str. 20-23.

u procesijama i na hodočasničkim putovanjima uvijek prate molitve i pjesme,⁴ a o dugovječnosti Voćinskoga svetišta svjedoče napjevi koje su hodočasnici, razvili, spominjući napose *Voćinsku Mariju*.⁵ O vjerskoj praksi u Voćinu tijekom XV. stoljeća, svjedoči oprost koji je papa Eugenij IV., rodnom Venecijanac, podijelio u svibnju 1437. vjernicima, ako pohode župnu crkvu sv. Nikole u ovome mjestu.⁶ O izvornoj liturgijskoj opremi nove samostanske crkve u Voćinu, podignute krajem stoljeća (1496),⁷ te o prikazima Marijina lika ondje i u franjevačkome samostanu u predosmanskom razdoblju, ne znamo mnogo.⁸

Znatniju »marijansku« povijest Voćina potaknula je šira pojava, tj. snažan val rekatolizacije koji je Slavoniju zapljusnuo nakon pobjede Svete lige nad Osmanskim carstvom u Drugom leopoldinskom ili Velikom bečko-osmanskom ratu (1683–1699). Prodor kršćanske vojske prati provedba odluka i programa obnovljene Katoličke crkve, koji su uključivali posebnu pobožnost prema Mariji u različitim oblicima, dio kojih su i hodočašća.⁹ Provedba tridentskih odluka i rekatolizacije povjerena je bila zagrebačkim i pečuškim biskupima, župnicima, redovnicima i misionarima, a širenju marijanske kulture u Slavoniji osobito su se posvetili redovnici – franjevci i isusovci. O tome svjedoče tiskane homilije i molitve, katehetska i pučka popularna izdanja kao što su *Dussu csuvaiuche pohogjenje [...] na nebu pocseta i na zemlju poslana od tri desetine angjeoska krunica* (1750),

⁴ Usp. A. BENVIN, *Doživljaj Crkve u marijanskim svetištima. Bogoslovska smotra*, 54(1985), br. 4 str. 528-533; I. ŠAŠKO, *Per signa sensibilia. Liturgijski simbolički govor*. Zagreb 2004, str. 76-80 (*Hodnja u procesiji*).

⁵ Usp. *Voćin proštenište* u: D. ŠUVAK (ur.), *Prirodna i povijesna baština Voćina*. Slatina 2000, str. 77-89.

⁶ Župna crkva sv. Nikole navedena je u popisu crkava zagrebačke biskupije 1334. godine. J. BUTURAC, *Popis župa Zagrebačke biskupije: 1334. i 1501. godine* u: *Starine* 59, Zagreb, JAZU, 1984, str. 92 (43-107). U sljedećem stoljeću dobila je oprost: »2. svibnja 1437. Na molbu svećenika Ladislava, upravitelja župne crkve sv. Nikole u Voćinu, papa Eugenije IV odobrava uobičajeni oprost – 'sto dana od dodijeljene pokore' – onima koji u određene blagdane pohode tu crkvu ili pomognu njezinu obnovu i održavanje. (Lukcsics, *Diplomata*, sv. 2: 148, br. 479; Lukinović, *Monumenta*, sv. 6: 488-9, br. 464)«. S. ANDRIĆ, *Podgorje Papuka i Krndije u srednjem vijeku: prilozi za lokalnu povijest (prvi dio)* u: *Scrinia Slavonica: Godišnjak*. Slavonski Brod 2008, str. 97.

⁷ »Lipanjan 1496. Gospodarice Voćina, Katarina, udovica Ivana 'Grofa' Krbavskog, i njezina sestra Eufrozina, udovica Joba Gorjanskog, utemeljuju u Voćinu opservantski franjevački samostan. Samostan je posvećen Blaženoj Djevici. Na utemeljiteljskoj povelji, datiranoj u Voćinu, vremenski je datum djelomice oštećen. (Kaizer, *A gyöngyösi*, 10, br. 77; Karácsonyi, *Szent Ferencz*, sv. 2: 10-11; Mező, *Patrociniumok*, 402, s. v. Atyina)«. S. ANDRIĆ, *nav. dj.*, 2008, str. 98.

⁸ Nakon raščišćavanja ruševina crkve te tijekom arheoloških radova 2002. godine, osim ostataka temelja glavnoga oltara i dvaju bočnih oltara uz trijumfalni luk, temelji su bili vidljivi i u velikoj kapeli (sada kapela Gospe Voćinske) i srednjoj kapeli (sada kapela Euharistije sa svetohraništem). Usp. Ž. TOMIČIĆ, *Istraživanje arheološke podloge crkve sv. Marije od Pohoda u Voćinu* u: *Voćin: novi prilozi za povijesnu i kulturnu baštinu*. Slatina 2005, str. 85-97.

⁹ Usp. É. MÂLE, *L'art religieux de la fin du XVIe siècle, du XVIIe siècle et du XVIIIe siècle. Étude sur l'iconographie après le Concile de Trente. Italie, France, Espagne, Flandres*. Pariz 1951 [1932], str. 29-48.

Požezanina fra Jeronima Lipovčića¹⁰ ili *Duxna slava sinovskoga bogoljubstva [...] Marii Divici u sedam pridikah od sedam priko godine nje svetkovinah* (1751), fra Antuna Papušlića iz Lipika, profesora na Franjevačkome visokom učilištu u Požezi.¹¹ O njihovoj popularnosti posvjedočili su Vatroslav Frkin i Miljenko Holzleitner (2008), zabilježivši samo u franjevačkim knjižnicama dvadeset primjeraka tih dviju knjiga.¹² U istom je desetljeću (1759) tiskana mariološka molitvena knjiga, *Utocsiscte Blaxenoi Divici Marii ugodno i prietno [...] požeškoga isusovca Antuna Kanižlića, posvećena Marijinu svetištu u Aljmašu*.¹³

Marijanska duhovnost oživjela je u Slavoniji krajem XVII. i u XVIII. stoljeću, premda datira od ranije. O čašćenju Marije u predosmanskom pa i osmanjskom razdoblju svjedoče brojni izvori – arhivski dokumenti,¹⁴ toponimi,¹⁵ titulari

¹⁰ [Jerolym LIPOVCSICH], *Dussu csuvaiuche pohogjenje*. To jest: Oniu, oi na Nebesih Darovih, Molo-sergiu i Milostimah faler, slave i uzvisuiu iedno Boxanstvo [...] na nebu pocseta i na zemlju poslana od tri desetine angeeoska krunica U Budimu, Tlacsena kod Veronikae Nottenstajnin, vdovicae, 1750. Prijevod djela Martin Biró, *Lelket őriző látogatás [...]*. Buda 1747.

¹¹ [Antun PAPUSLJCH], *Duxna slava sinovskoga bogoljubstva koju nebeskoj kraljici slanoi i pricsistoi Marii Divici u sedam pridikah od sedam priko godine nje svetkovinah daje O. Fra Antun Papusljch, svete bogoslovce sstioz generali i diffinitur Provincie S. Krixa Bosne Srebernice, Reda Serafinskoga S. Ocza Franceska male Bratie od Obsluxenja. Godine MDCCLI. U Budimu 1751.*

¹² Prvo izdanje zabilježeno je u Bjelovaru, Cerniku, Čakovcu, Kloštar Ivaniću, Koprivnici, Krapini, Našicama, Osijeku, Požezi, Slavonskom Brodu, Virovatici, Varaždinu i Zagrebu, a drugo u Cerniku, Krapini, Osijeku, Požezi, Slavonskom Brodu, Šarengradu i Vukovaru. Usp. V. FRKIN, M. HOLZLEITNER, *Bibliografija knjiga hrvatskih autora u knjižnicama Hrvatske franjevačke provincije sv. Ćirila i Metoda*. Zagreb 2008, str. 86, 340; Usporedi također: Z. ŠUNDALIĆ, *Molitvenici u Slavoniji u 18. stoljeću* u: F. POTREBICA (ur.), *Fra Luka Ibrišimović i njegovo doba. Zbornik radova sa znanstvenog skupa*. Jastrebarsko 1998, str. 207-240; ISTA, *Molitvenici u Slavoniji u 18. stoljeću. Kolo*, 2001, br. 4, zima, str. 96-129; ISTA, *Studenac nebeski: Molitvenici u hrvatskoj književnosti od 16. do kraja 18. stoljeća (s posebnim osvrtom na Antuna Kanižlića)*. Split 2003; ISTA, *Kroz slavonske libarice. Rasprave o nabožnoj književnosti u Slavoniji*. Osijek, 2005.

¹³ Usp. A. KANIŽLIĆ, *UTOCSISCTE BLAXENOJ DIVICI MARIJ UGODNO I PRIETNO*, A nami velle Koristno i Potribito NA Prosctenye Gospe Almascke, Majke od Utocsiscta Nazvane. PO ANTUNU KANISLICHU, Druখে Isusove misniku ukazano I istoj Gospi Almasckoj prikazano. U MNECIH [Venecija]: Pritiskano od Antona Bassasa, MDCCLIX [1759] Z DOPUSTEGNEM STARESSINAA.

¹⁴ Posebno su zanimljiva svjedočanstva o čašćenju Marije u izvješćima o misijskim pohodima isusovca Bartola Kašića »u Tursku«, a zapravo Slavoniju, Baranju i Srijem 1612–1613. i 1618–1620. godine. Tijekom posjeta Osijeku, kad su mu doveli opsjednutu ženu: »Preporučimo majci joj i mužu da je odvedu u Olovo Gospi, koja tvori velika čudesa 15. kolovoza, ne samo kršćanima nego i samim Turcima. [...] Čudсна je to stvar koju gleda i vidi svojim očima svake godine više od 5.000 kršćana, Turaka, raskolnika i heretika. Ta se crkva nalazi usred Bosne, danas pod vlašću turskog sultana.« [15. lipnja 1613.]. U Viljevu kraj Donjega Miholjca, Kašić je počistio zapuštenu crkvu sv. Andrije, uredio oltar i pričvrstio »u sredini sliku Bl. Djevice s božanskim Djetetom u naručju [...], a vjernici su tamo postavili ne samo petkom, nego »i subotom u čast Majke Božje«. U Moroslavicima je Kašiću jedan kriptokatolik pokazao »svoj mali časoslov Bl. Djevice«. Usp. M. VANINO, *Isusovci i hrvatski narod III. Pučke misije, prekomorske misije, rezidencija Osijek, književni rad*. Zagreb, Beč, 2005, str. 11, 12, 22, 24.

¹⁵ Primjerice, Marijanci, Marinci.

crkava i kapela¹⁶ – kao i nekoliko očuvanih gotičkih drvenih skulptura Bogorodice s Djetetom, različitih ikonografskih tipova. Kip sjedeće Bogorodice s Djetetom, u sakristiji osječkoga franjevačkog samostana, kopija je Marije Celske, skulpture od lipova drveta iz XII. st. koja se nalazi u habsburškome prošteništu Mariazell, na sjeveru Štajerske. Marija Celska osobito je čašćena u Slavoniji.¹⁷ Radi se o ikonografskome tipu Hodegitrije, One koja pokazuje put upirući prstom u Isusa, premda je ta njezina gesta često bila zakrivena zvonolikim plaštem u koji je bila odjevena. Drugačije riješenje predstavlja stojeća *Bogorodica s Djetetom* (1440–1450), smještena na glavnome oltaru franjevačke crkve, također u Osijeku. Premda je čašćena kao Osječka Gospa (lat. *Maria Essekiensis*), potječe iz franjevačkoga samostana u Koprivnici odakle je prenesena u proštenište Máriagyűd kraj Siklósa (odatle katkada naziv Marija Judska; lat. *Maria Judensis*), a potom je zbog opasnosti sklonjena u osječku Tvrđu kod franjevaca, gdje se nalazi i danas.¹⁸

¹⁶ Prema istraživanjima J. Buturca (1934), između 1332. i 1335. Požeški arhidakonat – koji je tada pripadao Pečuškoj biskupiji i obuhvaćao područje »između Papuka i Save. Cernika i Gorjana«, imao je vrlo veliki broj, »oko 100 župa«, a među njima i one posvećene Mariji u mjestima Brčino kod Sabinja, Ljupina kod Nove Gradiške, u Kobašu, Dubovcu kraj Okučana te u Pakracu (J. B.o identifikaciji lokaliteta: »ne možemo sigurno kazati«). J. BUTURAC, *Župe Požeškoga arhidakonata g. 1332.-1335. Bogoslovska smotra*, 22(1934), br. 1, str. 81-90 (81, 85, 87). U članku objavljenome pola stoljeća kasnije, J. Buturac sustavno je izložio iz prvoga popisa župa zagrebačke biskupije arhidakona Ivana Goričkoga 1334. godine u Arhidakonatu Svetačje crkve i kapele posvećene Mariji: na posjedu Bijeje Stijene kod Okučana, u Borovcu ili u okolici, uz rijeku Ilovu u blizini Međurica, u Donjoj Stupčanici iznad Bastaja, u današnjem Daruvarskom Brestovcu, Daruvaru, Siraču, neutvrđenom mjestu Scencheula (str. 53-57). Nešto poslije – 1378. godine – spomenuta je crkva sv. Marije u Dobroj Kući (u župi sv. Margarete). U arhidakonatu Gušće (Gvešće) 1334. godine Marijine su crkve i kapele: Veliki Zdenci kod Grubišnoga Polja, Mali Zdenci, Stari Gradac kod Virovitice, Međurača kod Bjelovara, Veliki Grđevac te još jedna »capella beate virginis« neutvrđena lokaliteta (str. 59, 61, 62). U arhidakonatu Vaška, Marija je 1334. titularka crkava i kapela: u Slatinskom Drenovcu, u Bresnici kraj Pleternice, Sopju i u neutvrđenom mjestu »de Dragowa«, »Dragouen« (str. 91-93). J. BUTURAC, *nav. dj.*, 1984, str. 43-107. Za iscrpan kritički osvrt na literaturu o srednjovjekovnoj povijesti usporedi: B. GRGIN, *Hrvatska historiografija o Požegi i Požeškoj županiji u razvijenom i kasnom srednjem vijeku, Scrinia Slavonica. Godišnjak*. Slavonski Brod 2008, str. 113-132.

¹⁷ »Bei den Franziskanern in Osijek befindet sich noch immer eine *vera effgies*. Sie ist 52 cm hoch und steht auf einem barocken Untersatz, auf welchem die Spuren der Aufschrift S. MARIA C...NSIS sichtbar sind. [...] In Slawonien gab es mehrere Statuen der Mariazeller Muttergottes. Eine war in Osijek, in der Maria-Schnee Kapelle. [...] Eine steht noch immer im Franziskanerkloster in Šarengraud (wo sie den letzten Krieg überdauerte). Im Privatbesitz in Zagreb befindet sich eine Madonna aus Cernik in West-slaeonien. Archivalisch ist bezeugt, dass mehrere Offiziere von der Militärgrenze um Diensturlaub baten, um nach Mariazell zu pilgern.« M. MIRKOVIĆ, V. BELAJ, *Mariazell und die Kroaten* u: P. FARBAKY, Sz. SERFŐZŐ (ur.), *Ungarn in Mariazell – Mariazell in Ungarn: Geschichte und Erinnerung*. Izložba 28. svibanj – 12. rujan 2004. Budapest 2004, str. 209-216 (213)..

¹⁸ Usp. A. HORVAT, *Tri gotičke franjevačke Madone selice* u: *Peristil: zbornik radova za povijest umjetnosti*, Zagreb 1977, str. 13-22 (16-19); V. STANKOVIĆ, *Hodočasnička središta inozemne pastve. Bogoslovska smotra*, 54(1985), br. 4, str. 589-598; P. CVEKAN, *Osječki Franjevci*. Virovitica 1987, str. 111-113; ISTI, *Koprivnica i Franjevci*. Virovitica 1989, str. 90-92.

Ikonografski, tip je to Marije u Suncu (lat. *Maria in Sole*) kao i kip *Bogorodice s Djetetom* u zvonoliku plaštu iz Velike, koji se nalazi u zbirci Dijecezanskoga muzeja Požeške biskupije.¹⁹ Ti kasnogotički kipovi sa zrakastim (»sunčanim«) sveto-krugom, vezani su vjerojatno uz vjersku praksu koja se, krajem XV. i početkom XVI. st., raširila Europom kao i posebna molitva *Ave, Sanctissima Maria mater Dei*, koju je valjalo izmoliti ispred prikaza Marije u Suncu kako bi se – prema dvjema bulama pape Siksta IV., franjevca i žustroga imakulatista (1476, 1477) – uz uobičajene uvjete dobio oprost.²⁰

Marijanska duhovna brazda, koju je Crkva nakon Tridenskoga sabora (1545–1563) zaorala među katoličkim vjernicima svih meridijana i paralela, u Slavoniji je naišla na iznimno plodno tlo. Arheolozi su tijekom istraživanja u sakristiji stare voćinske crkve i na lokalitetu samostana otkrili (2008)²¹ devocionalne predmete proizvedene u razdoblju između 1700. i 1800. godine. Prvo je pronađen metalni križ-privjesak s Raspetim (*titulus* s natpisom »I N / R I«) s jedne, te s Gospom Loretskom i Marijinim monogramom s druge strane. Identifikaciju Marijina tipa omogućuje njezin ikonografski opis, a napose detalj koji označuje Loretsku Marijinu ikonografiju: Dijete pridržava lijevom rukom (za razliku od Marije Celse koja to čini desnicom). Tip Raspetoga s druge strane metalnoga križića-privjeska najbliži je onome iz hodočasničkoga središta Numana (tal. *Crocifisso di Numana* ili di *Sirolo*), na zapadnoj obali Jadrana u blizini Ankone, u talijanskoj regiji Marche, gdje se nalazi i Loreto. Taj se križ, čašćen od XVI. do XVIII. st., često javlja s druge strane hodočasničke medaljice Gospe Loretske, tj. javlja se s njom u paru. Razlikovni element njegova ikonografskoga opisa trolisni su križ i usporedno položene noge Raspetoga (ne prekrizene), kako je prikazan na drvenoj skulpturi Raspetoga u Numani s kraja XIII. st.²² Arheolozi su u Voćinu pronašli i metalni dvostruki križ-privjesak (lat. *crux gemina*) s akronimom molitve sv. Benedikta koji počinje ispod IHS na vrhu i nastavlja: »V. R. - S. N. / S. M. - V. S. / M. Q. / L. I. V.

¹⁹ Usp. S. RINGBOM, *Maria in Sole and the Virgin of the Rosary*, *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, 1962, br. 3-4, str. 326-330.

²⁰ ISTO.

²¹ U »sloju koji je nastao razaranjem crkve« među arheološkim nalazima istraživači navode: »U ovom sloju pronađena je i znatna količina srednjovjekovne keramike i pećnjaka, ali i novovjekovne glazirane keramike. Pored keramičkih nalaza, pronađeni su i manji ulomci stakla koji su mogli pripadati staklenim posudama, ali i prozorskom staklu. Od metalnih nalaza ističe se nalaz brončanoga križića (privjesak).« K. JELINČIĆ, G. MAHOVIĆ, K. TURKALJ, M. PAVLIČIĆ, *Voćin – crkva Pohođenja Blažene Djevice Marije. Annales Instituti Archeologici: Godišnjak Instituta za arheologiju* Zagreb: 2009, 1/V, str. 54-57 (55).

²² Usp. G. DE FRANCOVICH, *A Romanesque School of Wood Carvers in Central Italy. The Art Bulletin*, 1937, 1/XIX, str. 4-57 (46).

B. C. S. S. M. L. / N. D. S. M. D. C. / S. P. – B.«.²³ Završna slova akronima otkrivaju o kojem se tipu blagoslovinje radi: »CRUX SANCTI PATRIS BENEDICTI«, križ svetoga oca Benedikta. S druge je strane Zaharijina molitva s prikazom Pietà, koja je srodna onoj u Donauwörthu u Bavarskoj ili u Sankt Georgenbergu u Tirolu, dvama hodočasničkim mjestima.²⁴

Fragmenti marijanske pobožnosti ujedini su Voćin s drugim, katkada dalekim mjestima u zajednički plašt hodočasničkih iskustava i milosti. No, od sredine XVIII. st. zabilježeno je posebno čašćenje Marije: upravitelj župe, fra Andrija Popović u Voćinu, naručio je 1748. u Osijeku kip *Bogorodice s Djetetom*. Te je iste godine i donesen u Voćin, kada je zabilježen i prvi zavjet dan Mariji. Andrija Lukinović (1986) preveo je s latinskoga i objavio sadržaj dokumenta, kojim je naručitelj, njegov imenjak, dva i pol stoljeća ranije zabilježio okolnosti nabave Marijina kipa. Izvorni dokument nije sačuvan, ali je poznat zahvaljujući prijepisu zagrebačkoga kanonika Maksimilijana Čiolića, koji ga je unio u vizitatorsko izvješće (1799):

»Godine 1748. prijetila je ovim krajevima nerodna i žalosna godina zbog velike suše. Dogodilo se je da je te iste godine pater Andrija Popović upravitelj župe trgovišta Voćin dao u Osijeku izraditi kip Majke Božje za obnovljenu staru crkvu u istom trgovištu. Kad je kip bio gotov, a župljani oklijevali ići po njega, isti je pater Andrija Popović, obuzet proročkim duhom, pred crkvenim vratima uzviknuo narodu: 'Neće pasti rosa s neba dok ne donesete kip Blažene Djevice Marije iz Osijeka.' Proroštvo je potvrdio sam događaj. Župljani su, naime brže bolje pošli po kip, i kad su ga donijeli do mjesta zvanog Prevenda, nebo je dalo kišu, a zemlja urod svoj. To po svojoj redovničkoj savjesti svjedočim ja fra Andrija Popović reda Manje braće svetog našeg oca Franje v. r. Isto su pod zakletvom posvjedočili slijedeći župljani, koji su bili očevici: prvi svjedok po redu, budući nepismen stavio je pored svoga imena i prezimena znak križa. Jakob Pavlović †, Bartol Tomić †, Matija Dorić †, Ivan Zetić †, Nikola Tomić †, Filip Dorić †.«²⁵

²³ Razriješeni akronim glasi: »VADE RETRO, SATANA; NUNQUAM SUADE MIHI VANA. SUNT MALA QUAE LIBAS; IPSE VENENA BIBAS. CRUX SANCTA SIT MIHI LUX. NON DRACO SIT MIHI DUX.«

²⁴ Srodni križići nađeni su i u arheološkim istraživanjima u Čazmi. Usp. A. AZINović BEBEK, *Hodočasnici iz Čazme u 17. i 18. stoljeću* u: *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 1/XL, III. serija, Zagreb: Arheološki muzej, 2007, str. 391-405; ISTA, *Križevi u novovjekovnim grobovima župne crkve Sv. Marije Magdalene u Čazmi* u: *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu* 1/XXVI, Zagreb: Institut za arheologiju, 2010. str. 271-276. U Voćinu je pronađena i oštećena staklena figura Bogorodice koja u desnici drži Dijete.

²⁵ Usp. A. LUKINOVIĆ, *Naša Gospa Voćinska*. Zagreb, Voćin 1986, str. 25. Izvorni dokument koji je pisao fra Andrija Popović nije sačuvan.

Koji je ikonografski tip odabrao franjevac, upravitelj župe, i kod kojega je kipara naručio izradu kipa, nije točno poznato, ali na prvo pitanje djelomice odgovara vizitatorsko izvješće kanonika Ivana Paxyja iz 1757., odnosno, njegov opis glavnoga oltara:

»Glavni oltar u crkvi imao je tada zidanu menzu i drveni retabl visok skoro devet metara i skoro dva metra širok. U sredini donjeg dijela oltara pod staklom se nalazio kip Majke Božje koja u lijevoj ruci drži malog Isusa.²⁶ Kip je obučen u svilenu odjeću a Isus i Gospa imaju na glavama krune. Sa strane se nalaze kipovi svetog Ignacija Lojolskog i svetog Franje Ksavera. Cijeli je oltar lijepo obojen i djelomično pozlaćen.«²⁷

O ikonografskome tipu kipa možemo zaključiti posredno, tj. možemo pretpostaviti da je bio srodan Bogorodičinu liku na slici sada čašćene *Gospe Voćinske*, jer je u bilješki župnika Stjepana Kovača iz 1893. sačuvan njegov kratki opis. Župnik navodi da je pod utjecajem marijanske pobožne »mode« novi kip Majke Božje Lurdske, nabavljen osam godina ranije, preseljen iz bočne kapele na glavni oltar, a stari kip Bogorodice s Djetetom s glavnoga oltara u bočnu kapelu:

»[1893.] U sadanju kapelicu, gdje je bila sv. Madona Lourdska smještena bude Majka Božja od Pohoda t. zv. Premda kip *Majke Božje sa Isusom malim na ruci* odgovara više Blagdanu Male Gospe, koja je bila smještena prije na velikom žrtveniku.«²⁸

To premještanje ili zamjena kipova nisu neuobičajene pojave, marijanska pobožnost stoljećima poznaje ikonografske mijene i nove naglaske stare pobožnosti.²⁹

---

²⁶ Kasnogotička Gospa Osječka Dijete drži u ljevici, kao i ikonografski tip Loretske Gospe. Kako je točno izgledala Voćinska Marija, prema ovim opisima nije moguće utvrditi. S obzirom na franjevca kao naručitelja i vrijeme narudžbe, moguće je pretpostaviti da je nalikovao na neki od postojećih, već čašćenih i ovdje navedenih Marijinih tipova u Slavoniji i proširiti ikonografski odabir i na tip Bezgrješnoga začeća (lat. *Immaculata conceptio*). Premda nauk o Bezgrješnome začeću tada još nije bio službeno proglašen vjerskom istinom, ikonografija Bogorodice (same ili s Djetetom) na polumjesecu, s dvanaest zvijezda oko glave i »ogrnuta Suncem« osobito se proširila tijekom XVIII. st. po franjevačkim crkvama. To nije isti tip kao kasnogotička Marija u Suncu, ali su srodne u opisu.

²⁷ A. LUKINOVIĆ, *nav. dj.*, 1986, str. 27, 28.

²⁸ *Župna spomenica [na koricama Spomenica župne crkve sv. Marije Voćin Slavonija; na naslovnom listu Knjiga Spomenica od 1893.e do...]*, Voćin, župni ured, str. 9.

²⁹ Tako su u panonskoj Hrvatskoj tijekom XVII. st. bile naglašene loretske pobožnosti i pobožnosti Majci Božjoj Žalosnoj, u XVIII. st. pobožnosti Mariji Pomoćnici, Bezgrješnoj i Majci Božjoj Snježnoj, u XIX. st. .Srcu Marijinom, a koncem istoga st. rasla je pobožnost Majci Božjoj Lurdskoj.

U tipično poslijetridentskome umnažanju svetačkih kipova i slika, u crkvenoj su se opremi, prema vizitatorskim izvješćima (1757. i 1799) nalazili, osim Marijina kipa i kipova navedenih isusovačkih prvaka, sv. Ignacija Lojolskoga i sv. Franje Ksaverskoga, i slika sv. Ivana Nepomuka, potom kipovi sv. Antuna Padovanskoga, sv. Ane, vrlo rijedak prikaz (kip) sv. Franciske Rimske (tal. *San Francesca Romana*; kanonizirana 1608), nadalje kipovi sv. Mateja evanđelista, sv. Katarine (Aleksandrijske?), sv. Barbare te slike Svete Obitelji i Svih svetih, a u srednjoj bočnoj kapeli još jedan Marijin prikaz:

»Srednja kapelica dobila je oltar Žalosne Gospe. Iznad oltarne menze bila je slika na platnu Sedam žalosti, a oltarna menza je načinjena s nišom koja je služila za Božji grob.«³⁰

Ikonografsko rješenje Bogorodice od Sedam žalosti inačica je Bogorodice saćutne³¹ koje uključuje motiv sedam mačeva u njezinim grudima.³² Slika je saćuvana zahvaljujući tome što je 1940. prenesena u Dijecezanski muzej u Zagreb.³³ Prikazana Bogorodica (ali bez mačeva) često se javlja na prizorima Raspeća u flamanskome slikarstvu.³⁴ Voćinska slika *Bogorodica od Sedam žalosti* kopija je Marije pod križem sa slike *Krist na križu između dva razbojnika* Pietera Pauwela Rubensa (Siegen, 1577–Antwerpen, 1640)³⁵ iz 1619–1620. godine. Za glavni oltar

³⁰ Usp. A. LUKINOVIĆ, *nav. dj.*, 1986, str. 28.

³¹ »Ovaj ikonografski tip počinje oko 1320. godine u rajnskom području, odakle se širi po ostalim njemačkim, češkim, francuskim i podalpskim krajevima [...]. U njemačkoj dobiva naziv *Vesperbild* (od lat. *Vesperae*, 'večernje' [molitve u brevijariju], jer je Kristovo tijelo bilo skinuto s križa podvečer).« A. BADURINA (ur.), *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*. Zagreb 1979, str. 169 [Branko Fučić].

³² »Oko godine 1500., kao pandan sedam padova Kristovih pod križem, u ikonografiji se uvodi sedam mačeva. Izvorište ikonografije 'sedam mačeva' jest Flandrija, odakle se ovaj motiv širi u Francusku i u rajnsko područje.« A. BADURINA (ur.), *nav. dj.*, 1979, str. 167 [Branko Fučić]. U početku se Križni put sastojao od različitoga broja postaja, najčešće sedam, za razliku od današnjih četrnaest. U franjevačkoj zbirci u Vukovaru saćuvan je jedan prizor Majke Božje od Sedam Žalosti. Slika iz franjevačke crkve sv. Filipa i Jakova u Vukovaru sada je u muzejskoj zbirci franjevačkoga samostana. Usp. M. BRAUN, *Restauriranje spašenih slika* u: R. MARIĆ (ur.), *Franjevački samostan i crkva sv. Filipa i Jakova*. Vukovar 1998, str. 92, 93, 105. Katalog izložbe.

³³ K. DOČKAL, *Diecezanski muzej Nadbiskupije zagrebačke*. Zagreb [Pretisak iz Katoličkoga lista], 1940, str. 57.

³⁴ Usporedi impostaciju Bogorodice na slici *Raspeće s donatorima*, sv. Petrom i sv. Margaretom Cornelisa Engebrechtsza u Metropolitan Museum u New Yorku, naslikanoj u razdoblju oko 1525–1527. godine.

³⁵ Takvo rješenje Marije pod križem javilo se u Rubensovu opusu i prije 1617–1619. na slici *Raspeće* koja se sada čuva u Louvreu. Usp. M. JAFFÉ, *Rubens. Catalogo completo*. Milano 1989, str. 240. Rubens i njegova radionica (u kojoj je tada radio i mladi Anton van Dyck) naslikali su veliku palu (ulje na platnu, 333 x 282 cm) za glavni oltar isusovačke crkve u mjestu Bergues (flam. Sint-Winoksbergen) kraj Dunkerquea, na krajnjem sjeveru Francuske, uz današnju granicu s Belgijom. U Louvreu je pripisana Antonu van Dycku, no, u prilog Rubensu kao autoru svjedoči upravo detalj Marijinih

franjevačke crkve u Antwerpenu naručio ju je vjerojatno Nicolas Rockox, Rubensov prijatelj i mecena, a postala je toliko slavna da je u povijesti umjetnosti zaslužila i nadimak – *Udarac kopljem* – zbog naglaska na gesti vojnika Longina koji je Krista kopljem pogodio među rebra.³⁶ Slikar voćinske *Bogorodice od Sedam žalosti* nije, dakako, putovao u Antwerpen, nego je imao prilike upoznati grafički list, vjerojatno bakroresca Boëcea (ili Boethiusa) a Bolswerta (Bolsward, oko 1580. – Antwerpen, 1633.), koji je prema čuvenoj Rubensovoj slici nastao desetljeće kasnije, tj. 1631. godine. (sl. 1.)³⁷

Slika 1. Boëce (ili Boethius) a Bolswert, prema Rubensu, *Krist na križu između dva razbojnika*, 1631., bakrorez, Rim, Gabinetto nazionale delle stampe (označena Bogorodica predložak je za voćinsku sliku *Bogorodica od Sedam žalosti*).

Slika 2. Franz Leopold Schmitz[t]ner, *Gospa od Utočišta*, bakrorez na predlistu *Utocisicte Blaxenoj Divici Marii ugodno i prietno [...]* Antuna Kanižlića, 1759. (označeni dio predložak je za voćinsku sliku *Gospa od Utočišta*).

prepletenih prstiju, kojega je Rubens vjerojatno preuzeo od Caravaggia, sa slike *Judin poljubac*, koja se sada nalazi u Dublinu (Irska), a izvorno je naslikana za jednoga od najbogatijih rimskih mecena, Ciriaca Matteia. Tim grčevito prepletenim prstima (i rukama ispruženima i odmaknutima od tijela), Caravaggio je opisao Isusovo duhovno stanje, otpor prema Judinoj izdajničkoj gesti (što Rubens preuzima za gestu Bogorodice pod križem). Caravaggiova slika naručena je 1602. i Rubens ju je mogao vidjeti tijekom boravka u Rimu, odakle je otišao 1608., a Anton van Dyck je posjetio Italiju tek 1621. godine.

³⁶ Ulje na dasci, 424 x 310 cm. Antwerpen, Kraljevski muzej lijepih umjetnosti (flam. *Koninklijk Museum voor Schone Kunsten*).

³⁷ Bakrorez, 602 x 431 mm. Rim, Gabinetto nazionale delle stampe. Usp. D. BODART, R. MEZZETTI, *Rubens e l'incisione*. Rim 1977, str. 25. 26, kat. 21.

Povijest sada čašćene slike Gospe Voćinske, smještene u velikoj istočnoj kapei, započinjemo pratiti posredno, tj. od spomenute molitvene mariološke knjige *Utočiscte Blaxenoi Divici Marii ugodno i prietno [...]*, Požežanina Antuna Kanižlića, tiskane u Veneciji 1759. na hrvatskome jeziku. Na knjižnome bakrorezu otisnutome na predlistu, bečki je grafičar Franz Leopold Schmit[t]ner († 1761) prikazao prvi Gospin kip u Aljmašu iz 1697. godine: stojeću Bogorodicu s Djetetom, s vladarskim insignijama [(sl. 2.), dakle, upravo kao na voćinskoj slici.³⁸ Vladarsko joj dostojanstvo – osim atributa – naglašava smještaj u nišu unutar rastvorena baldahina (poput trona), s Marijinim monogramom u zrakastoj kružnoj aureoli na vrhu i s dva anđela štitonoše koji predstavljaju njezin naslov: lijevi na hrvatskome glasi »Maika / od Uto= / csista«, a desni na njemačkome »Mutter / der Zu= / flucht.« Natpise s bakroreza također je kopirao neznani slikar na slici Gospe Voćinske, pa je i ona čašćena kao Gospa od Utočišta.³⁹ Među umjetninama pristiglima iz Voćina u Dijecezanski muzej u Zagrebu, Kamilo Dočkal (1940) je zabilježio:

»[...] sliku 'Majke Božje od Utočišta' sa signaturom: 'Renoviert Anno 1826. durch Joh. Mihaljevitsch' te više komada crkvenog ruha. [...] tri vrijedna odijela Majke Božje voćinske: odijelo od francuskog lyonskog brokata sa srmom i svilom iz c. 1750., odijelo od svilenog brokata sa prugastim ukrasima i sa prugama od smeđe bijelog svilenog damasta s pozlaćenim metalnim čipkama iz druge polovice 18. stoljeća (rokoko doba), odijelo od svilenog brokata vjerojatno talijanskog podrijetla iz sredine 19. stoljeća.«⁴⁰

³⁸ Iako današnji čašćeni kip u Aljmašu nije onaj povijesni, uništen u požaru 1846., sjećanje na njegov izgled čuva knjižni bakrorez. Aljmaško svetište razvilo se nakon prijenosa prvotnoga Gospina kipa 1704. iz sela Lasko (Lug; Bilje), gdje se našao u opasnosti zbog bune Franje II. Rákóczyja. U rukopisnoj povijesti svetišta, *Historia Brevis Ecclesiae Almassiensis* (oko 1745) isusovac Ambroz Gabler zapisao je strepnju da »bi ondje zauvijek bio bačen kip Milostive i osim toga bi zakleti neprijatelji nanijeli i druge sramote Djevici Majci.« Dva Varaždince, isusovci Andrija Horvat, koji je u Osijeku dao izraditi taj drveni kip (1697) i Franjo Ksaver Zung[g]lo, koji je skrbio o gradnji hodočasničke crkve (1708–1715) u Aljmašu, posebno su zaslužni za oblikovanje prvotnoga aljmaškoga svetišta. Usp. M. VANINO, *nav. dj.*, 2005, str. 370–379.

³⁹ Bakrorez u Kanižličevoj knjizi, na podnožju Bogorodičina trona, u vodoravno položenom formatu s odrezanim kutovima prikazuje još nešto: vedutu Aljmaša gledanu s lijeve strane Dunava, tako da se svetište vidi na suprotnoj, desnoj strani. Crkva sa zvonikom i križem na vrhu smještena je pod Daljskim brdima, na utoku (označeno strelicom) Drave u Dunav (ispisano »Danubius«), a u daljini je grad označen kao »Essek« s tri crkvena tornja, baš kako je opisao Kanižlić: »mistoje nixje Slavnoga Grada Osika, reci: tri na priliku ure od nyega daleko gdise Drava u Dunav saliva, i uticse«. Natpis u dnu bakroreza zahvala je za čudo spasa Aljmašana od kuge 1739. godine koja poharala podgrađe Osijeka i okolicu, a zbog iste je epidemije u Požegi, deset godina potom, podignut zavjetni pil. Usp. A. HORVAT, *Barok u kontinentalnoj Hrvatskoj* u: A. HORVAT, R. MATEJČIĆ, K. PRIJATELJ, *Barok u Hrvatskoj*. Zagreb 1982, str. 260–262.

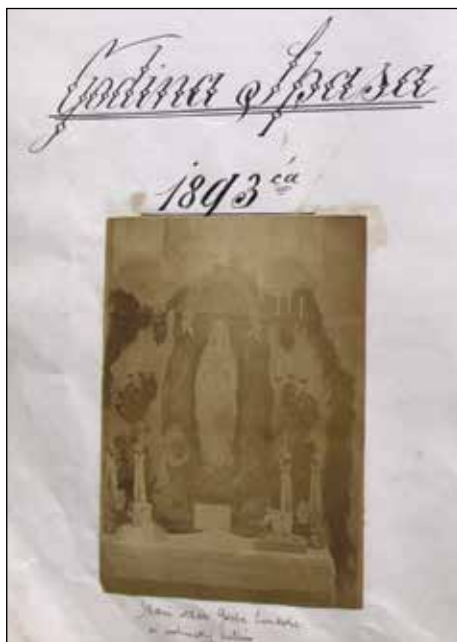
⁴⁰ K. DOČKAL, *nav. dj.*, 1940, str. 57.

Spomenuta »odijela Majke Božje voćinske« pripadala su vjerojatno starome kipu *Bogorodice s Djetetom* što ga je još 1748. naručio fra Andrija Popović, upravitelj voćinske župe.

Suvremeni oblik hodočasničkih susreta s Marijom u Voćinu, započeo je 1885. kada je nabavljen novi kip Gospe Lurdske, odnosno 1886. kada je zabilježeno prvo suvremeno hodočašće u Voćin. Tomu su prethodila dva događaja važna za povijest Crkve i za marijansku pobožnost. Prvi se zbio u Rimu: papa Pio IX. proglasio je vjerskom istinom nauk o Bezgrješnome začecu (1854) i u opći kalendar uveo blagdan posvećen Bezgrješnoj. Drugi je događaj vezan za trgovište na jugozapadu Francuske, na obroncima Pirineja, sada jedno od najpoznatijih hodočasničkih središta – za Lourdes. Godine 1858. djevojčici Bernardette Soubirous u spilji se ukazala »lijepa gospođa« odjevena u bijelu haljinu s modrim pojasom i predstavila joj se: »Ja sam Bezgrješno začec«. ⁴¹ U Lourdesu, na mjestu ukazanja postavljen je 1864. kip načinjen prema Bernardettinu opisu, a čudesna uslišanja i ozdravljenja munjevito su raširila pobožnost Gospi Lurdskej. U Hrvatskoj su prvi javno čašćeni kipovi Gospe Lurdske zabilježeni 1883. u Nedelišću, u Međimurju, tada dijelu mađarske županije Zala (mađ. *Zala megye*), a odmah potom u Voćinu. Godine 1884., po majčinu savjetu, nebeskoj se zaštitnici zavjetovala Marija (Marica), supruga voćinskoga učitelja Mije Mikića. Nakon ozdravljenja, a na poticaj voćinskoga župnika Mije Bogadeka (1884–1886) nabavila je kip Gospe Lurdske iz Pariza (sl. 3.). ⁴² Zahvaljujući predanom katehetskom radu njegovu nasljednika, župnika Stjepana Kovača (1886–1909), prvi su vjernici krenuli pješice Gospi u Voćin, na Srpnjicu (2. srpnja) 1885. godine. Gvardijan požeškoga franjevačkoga samostana, fra Josip (Jozo) Kovačević i njegov nasljednik fra Anđelko Novak, okupljali su i poticali hodočasnike iz Požege. Kip Gospe Lurdske premješten je iz bočnoga na glavni oltar (sl. 4.). Do smrti Stjepana Kovača, »dekana i župnika, utemeljitelja prošteništa i obnovitelja crkve«, kako je pod njegovim fotografskim portretom u *Župnoj spomenici* zapisao (1910) župnik Matija God (1910–1912), broj hodočasnika je strelovito rastao. Kako i ne bi kad ih je župnik Kovač dočekivao tako otvorena srca da njegovu sreću prepoznamo i nakon stoljeća u bilješkama u *Spomenici*

⁴¹ I. HORAT, *Majka Božja Lurdska: Poviest proštenjišta lurdskoga*. Zagreb 1889. Horat je bio upravitelj Nadbiskupskoga sirotišta (Požeškoga kolegija) i sam voćinski hodočasnik. Na poticaj drugima napisao je knjižicu *Majka Božja Lurdska: Poviest proštenjišta lurdskoga* (1889) čije je prvo izdanje rasprodano u tri tjedna u danas nezamislivoj nakladi od deset tisuća primjeraka, a potom je još tri puta tiskano. Tajnu uzleta marijanske pobožnosti Horat ovako opisuje: »Mnoge duhovno mrtve duše oživješe opet na život u milosti Božjoj i usplamtješe djetinjom pobožnošću spram Djevice bez grijeha začete [...]« (str. 78).

⁴² Usp. *Župna spomenica*, nav. dj. [1893]. Voćin, župni ured, str. 9.

Slika 3. Kip Gospe Lurdske, nabavljen 1885., Voćin, bočna kapela (do 1893), *Župna spomenica*, str. 2 [uz bilješke za godinu 1893].

Slika 4. Kip Gospe Lurdske, nabavljen 1885., Voćin, glavni oltar (do 1991), *Župna spomenica*, str. 104 [uz bilješke za godinu 1908].

za godinu 1909: »Živili Valpovčani! [...] Živili hodočastnici požeški!!! Živili Feričani i župnik!!! [...] Živili hodočastnici Orahovički!«⁴³ Potaknut slavom Gospe Voćinske, isusovac Karlo Leopold objavio je u katoličkom tisku dva članka: *O Voćinu* (1908) i *Majka Božja Lurdska u Voćinu* (1911)⁴⁴ Hodočasnici su stizali čak i u vrijeme Prvoga svjetskoga rata (1914–1918), prorijedjeni, a 1915. izostalo je veliko požeško hodočašće što je župnik Julije Bürger zapisao u *Župnoj spomenici*:

»Tisuću srdaca njezine djece, koja godinama hrle u njezino svetište tu se kao na njezinom srcu s Bogom svojim izmire, ove godine nisu mogli doći na proštenišće, da, procesije požeške nije bilo ove godine, a i proštenja u srpnju i rujnu slaba su bila [...]«⁴⁵

⁴³ Usp. *Župna spomenica*, nav. dj. [1909]. Voćin, župni ured, str. 111-128.

⁴⁴ K. LEOPOLD, *O Voćinu. Kalendar Srca Isusova i Marijina*. 1908, str. 50-58; ISTI, *Majka Božja Lurdska u Voćinu. Kalendar Srca Isusova i Marijina*. 1911, 86-94.

⁴⁵ Usp. *Župna spomenica*, nav. dj. [1915]. Voćin, župni ured, str. 141-142.

U razdoblju između dva svjetska rata procesije su redovite i bilježe više tisuća ljudi, a 1934. župnik Franjo Pipinić (1923–1935) svečano je obilježio šest stoljeća prvoga spomena župe u Voćinu (1334–1934), o čemu je opširno izvijestio časopis *Hrvatska Straža* u članku *Proslava 600-godišnjice voćinske župe* (1934).⁴⁶ Opširan članak čitatelja upozna je s poviješću svetišta, događajima oko nabave staroga i novoga kipa te o značenju Gospe Voćinske u Slavoniji.

Koncem Drugoga svjetskoga rata crkvu je teško oštetila njemačka vojska pri povlačenju (8. svibnja 1944), ostala je bez krova i kao zgarište neprikladna bila za liturgiju. Poslijeratna obnova i hodočašća bili su zapriječeni. Tijekom dva desetljeća u crkvi se nije održala sveta misa (od 23. travnja 1944. do 18. kolovoza 1963), a kip Gospe Lurdske bio je pohranjen u Slatini.⁴⁷ No, pobožnost Mariji nije vezana ni za zgradu ni za kip, pa je ljubav prema Gospi Voćinskoj ostala kao plamičak u srcima. Vatru zajedništva i sreću susreta s Gospom, oživjeli su gorljivim zalaganjem predratni voćinski župnik Franjo Pipinić, koji je potom izabran za požeškoga župnika, i voćinski župnik Franjo Bosnar (1962–1977), koji je započeo obnovu crkve mladenačkom snagom dvadesetosmogodišnjaka. Njegov osvrt na bilješke sretnijih prethodnikā zapisane u *Župnoj spomenici* (1963) odaje sjetu:

»Oni, koji su ispisivali stranice ove spomenice, pišući o cvatućim danima župe M. B. Voćinske, mogli su još napisati Vergilijeve stihove: 'Forsan et haec olim meminisse iuvabit.' [Možda ćete se jednom i toga sjećati sa zadovoljstvom].«⁴⁸

U članku koji je potom objavljen u časopisu *Nalog: novina katoličanske akcije Gradišća* (1964), opisali su ukratko na gradišćanskom hrvatskom jeziku povijest svetišta (s vrlo važnim podatkom o sudbini staroga Marijina kipa):

»Za vrime II. svietskoga boja su Nimci bombardirali Voćin. [...] Stari čudotvorni kip je pogorio. Crkva je ruševina prez farnika, prez vjernikov. Spasio se je samo lurdski kip.«⁴⁹

⁴⁶ *Proslava 600-godišnjice voćinske župe*. Hrvatska straža, straže, 6(1934), br. 150, str. 7.

⁴⁷ Usp. *Župna spomenica*, nav. dj. [1963]. Voćin, župni ured, str. 244-249.

⁴⁸ Usp. *Župna spomenica*, nav. dj. [1963]. Voćin, župni ured, str. 241. Zagrebački nadbiskup Franjo Šeper uputio je Bosnara u Voćin s blagoslovom: »Bog Vas čuvao, a Marija vodila. Idite i spašavajte što se spasiti da!«, ali je u njegovoj voćinskoj misiji i sam sudjelovao. Na nadbiskupov poziv i s njim u pratnji odmah su 1964. posjetili Voćin prvi biskup Željeznoga (njem. *Eisenstadt*) u Gradišću (njem. *Burgenland*) Stefan László i dekan gradišćanskih Hrvata Štefan Horvath. Župnik Bosnar napisao je u *Župnoj spomenici*: »Svi su bili osvjedočeni da tu treba bratske pomoći, jer malena voć[inska] župa ne može se uhvatiti u koštac s tako velikim djelom.«

⁴⁹ [h], *Gradišće pomaže graditi svetišće Majke Božje u Hrvatskoj*. *Nalog: novina katoličanske akcije Gradišća*, 9(1964), br. 4 (3. svibnja) str. 1.

a potom su gradišćanski vjernici pozvani da priloge za obnovu Gospe Voćinske donesu u crkve na blagdan Duhova 1964. godine:

»Predviđeno je, da će se na crkvu u Voćinu brati kod nas na same Duhe. Gradišćani su ov predlog gradišćanskih Hrvatov rado prijeli. Nimški duhovnici, učitelji, laici su izjavili, da ćedu se rado pridružiti napoj narodnoj marijanskoj akciji. Gradišćanski Hrvati su uvik bili složni s Nimci: Složni u skrbi, složni u darovanju. I ova sloga Hrvatov i Nimac u Gradišću će na Duhe 1964 jasno pokazati, da će ljubav ponovno zgraditi ono svetišće, ko je mržnja ravno pred 20 ljeti zničila.«⁵⁰

Usprkos presudnoj pomoći gradišćanskih Hrvata, obnova je potrajala, što zbog pripremnih istraživanja i prvih konzervatorskih zahvata (1965–1966; 1968), što zbog opreza i dilema oko načela obnove kojim je Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture u Osijeku oduljio njezinu provedbu. Ne čudi stoga što je župnik Bosnar u *Župnoj spomenici* za godinu 1971., upisao dan i sat od kada su radovi uistinu mogli započeti: »15. rujna u 12h i 20 minuta konačno smo dobili građevnu dozvolu za obnovu naše crkve.«⁵¹ Dvanaest i pol godina nakon toga, dana 29. travnja 1984., zagrebački nadbiskup kardinal Franjo Kuharić posvetio je hodočasničku crkvu Pohoda Blažene Djevice Marije.⁵² Od 1963., kada su Bosnar i Pipinić oživjeli hodočasničke pohode Mariji pa do dana posvete, rastao je broj vjernika, a uz župna hodočašća uvedeno je i dječje hodočašće. Isprva su se najmlađi okupljali oko Gospe Voćinske u srpnju, a potom je odabrana prva subota u Marijinu mjesecu svibnju.⁵³

Župnik Nikola Sanjković zabilježio je u *Župnoj spomenici* da je u noći s 13. na 14. prosinca 1991., u 2 sata i 55 minuta raznesena crkva Pohoda Blažene Djevice Marije u Voćinu, a detonacija se čula u krugu od četrdeset kilometara. Ostala je tek ruševina jednoga zida zvonika koja je stršila poput trna zabodena u nebo, a uokolo rasporenoga tijela crkve rasute su bile nedužne žrtve mahnitoga napada. To ipak nije bio kraj marijanskoga svetišta u Voćinu – crkva je obnovljena.⁵⁴

⁵⁰ ISTO.

⁵¹ Usp. *Župna spomenica*, nav. dj. [1971]. Voćin, župni ured, str. 289.

⁵² Usp. *Župna spomenica*, nav. dj. [1984]. Voćin, župni ured, str. 331.

⁵³ Osim tih velikih okupljanja, tijekom godine u Voćin pristižu brojne skupine, župne zajednice, obitelji i pojedinci, među kojima su bili i blaženi Alojzije Stepinac (1936) i blažena Majka Terezija (1980).

⁵⁴ Konzervatorsku studiju i projekt faksimilne obnove izradili su dr. sc. Vladimira Bedenko i mr. sc. Boris Vučić Šneperger u svibnju 2000. godine na Zavodu za graditeljsko naslijeđe Arhitektonskoga fakulteta u Zagrebu. Temeljni kamen blagoslovio je 3. listopada 1998. blaženi papa Ivan Pavao II. tijekom drugoga posjeta Hrvatskoj, a položili su ga 7. rujna 2002. gradišćanski biskup dr. sc. Paul Iby i prvi požeški bi-

Požeški biskup, dr. sc. Antun Škvorčević, proglasio je crkvu Gospe Voćinske biskupijskim svetištem, dakle, marijanskim domom cijele biskupije, a 2011. Njezinom godinom u biskupiji.⁵⁵ Tisuće vjernika s područja od Virovitice, Slatine, Sopja i Miholjca do Daruvara, Požege i Pleternice, od Davora do Feričanaca i Orahovice, od Lipovljana do Našica i dalje putuju ususret svojoj zaštitnici, zgovornici, posrednici i tješiteljici, putuju u tri velika hodočašća: u svibnju, kolovoza i rujnu. Nadnevcima hodočasničkih susreta s Gospom Voćinskom tijekom stoljeća mijenjani su, ovisno o župama iz kojih su dolazili vjernici. Sada, svakoga 21. kolovoza, u osmini blagdana Marijina uznesenja u nebo, tisuće vjernika pristižu iz Požege i Posavine, a 8. rujna, na blagdan Male Gospe (Marijina rođenja), iz slavonskoga dijela Podravine.⁵⁶ Od prvih župnika nakon osmanske vladavine, fra Gabrijela Stanića (oko 1720–1744?) i fra Andrije Popovića (1744–1756) do ubijenih župnika Julija Bürgera (1912–1923; † 1944) i Josipa Martinca (1935–†1944.), od Antuna Prpića (1977–1987) pa sve do sadašnjega upravitelja župe Mladena Štivina (od 12. kolovoza 2007), čašćenje Marije u Voćinu poticali su dobri pastiri, prošli i sadašnji. Za sve njih hodočasnici mole: »Svećenika dobri' ti nam Majko daj / koji će nas grišnike voditi u raj.«⁵⁷

Marian Shrine in Voćin

Summary

The »Marian« history of Voćin was inspired by a broader phenomenon. It was the powerful wave of re-catholicization that swept Slavonia after the victory of the Holy League against the Ottoman Empire in the Great Turkish War (1683-1699). Marian spiritual seeds planted by the Church after the Council of Trent (1545-1563) among all the Catholics around the globe, found an exceptionally fertile soil in Slavonia. From the middle of the 18th century, Voćin records deep devotion to Mary: parish priest Andrija Popović, OFM, in 1748 in Osijek, commissioned a statue of *The Virgin with Child*, and according to the records, on that same

---

skup Antun Škvorčević. Voćinska crkva svojim značenjem nadahnula je na strpljivi rad arhitekta Borisa Vučića Šnepergera (2002–2011) pa je složeno crkveno tkivo postupno je raslo, zatvorilo ovojnicu i bilo spremno primiti liturgijski namještaj i opremu. Dugogodišnji župnik u Stražemanu i prepošt Požeškoga Kaptola, msgr. Josip Devčić, skrbio je za obnovu crkve kao predsjednik njezina Odbora za izgradnju.

⁵⁵ Usp. A. ŠKVORČEVIĆ, *Svetište Gospe Voćinske*. Požega 2011.

⁵⁶ Osim tih velikih okupljanja, u Voćin tijekom godine pristižu brojne skupine, župne zajednice, obitelji i pojedinci. *Župna spomenica* zabilježila je i ugledne voćinske hodočasnike: blaženoga Alojzija Štepinca (1936) i blaženu Majku Tereziju (1980).

⁵⁷ Zahvaljujem vlč. Mladenu Štivinu, upravitelju župe Voćin, na usmeno prenesenim obavijestima o voćinskim hodočasničkim običajima, pjesmama i na pomoći u istraživanju.

year people made their first vow to Mary. The statue was not preserved. The present painting of Our Lady of Voćin could be best described as a work by an unknown artist based on the work of Franz Leopold Schmit[t]ner, believed to be dated »after 1759«. It was based on the work of this Viennese engraver that was printed on the flyleaf of Mariological book *Utocsiscte Blaxennoj Divici Marii ugodno i prietno [...]*, by Antun Kanižlić from Požega (Venice, 1759). During the exploration in the old church sacristy and on the Voćin monastery site, in 2008, archaeologists found devotional items from that period which reveal Marian relationships with different, sometimes distant places in the common mantle of pilgrimage experiences and graces: Loreto and Numana on the west coast of the Adriatic, in the Italian region of Marche, Donauwörth in Bavaria and Sankt Georgenberg in Tyrol.

The pilgrimages to Mary in Voćin, as known today, began in 1885, with the acquisition of the new statue of Our Lady of Lourdes, or rather, in 1886, with the first recorded pilgrimage to Voćin. This was preceded by two events important for the history of the Church and for Marian devotion. The first happened in Rome, in 1854, when Pope Pius IX proclaimed the dogma of the Immaculate Conception and added to the General Roman Calendar the feast day dedicated to the Immaculata. The second event is connected with a market town in the southwest of France, on the slopes of the Pyrenees, today one of the most famous places of pilgrimage – Lourdes. In 1858, “a beautiful lady” wearing a white dress with a blue belt appeared in the grotto to a young girl by the name of Bernardette Soubirous and said to her: “I am the Immaculate Conception.” Two and a half decades later, Marija (Marica) Mikić, the wife of the Voćin teacher Mijo Mikić, in her illness made a vow to her heavenly patron. After she was healed, the then Voćin parish priest, Mijo Bogadek (1884-1886), suggested that she acquires a statue of Our Lady of Lourdes. Thanks to the zealous catechesis of his successor, Stjepan Kovač (1886-1909), the first believers made a walking pilgrimage to Our Lady of Voćin, on July 2, 1885, which is the feast of Srpnjica (Srpanj = July). After the World War II, pilgrimages were renewed by the pre-war Voćin parish priest Franjo Pipinić, who later became the parish priest of Požega, and the Voćin parish priest Franjo Bosnar. Since 1963, when Bosnar and Pipinić renewed the pilgrimages to Mary, the number of believers grew, and in addition to parish pilgrimages they also started pilgrimages for children. Over the decades, different dates of pilgrimages changed, depending on the pilgrims’ parishes. Today, every August 21, during the octave of Mary’s Assumption, thousands of believers come from Požega and Posavina, and on September 8, on the feast of the Nativity of Mary, from east Podravina. Visits to Our Lady of Voćin did not stop even with the destruction of the church, on the night between 13 and 14 December 1991. After the completion of its facsimile renovation and dedication, on 14 December 2011, the pilgrimages gained new momentum.

Keywords: Voćin, pilgrimages, Marian devotion, Slavonia, re-catholicization.

Josip KRPELJEVIĆ

Hodočašće osnovnoškolaca u Voćin (1971–2011)

Sažetak

Autor, i sâm sudionik Hodočašća osnovnoškolaca u Voćin od samoga početka, u članku daje kratko teološko-pastoralno promišljanje o ovome jedinstvenom hodočasničkom fenomenu. Nakon uvoda u kojem se voćinsko hodočašće osnovnoškolaca stavlja u kontekst drevne kršćanske prakse hodočašćenja, u prvome se dijelu iznose osnovni povijesni podatci vezani uz nastanak ovoga hodočašća u vrijeme Zagrebačke nadbiskupije (1971–1996). Osobito se naglašuje uloga tadašnjega voćinskog župnika Franje Bosnara, kao jednoga od njegovih idejnih začetnika. Nakon petogodišnjega prekida (1991–1996), koji je uslijedio zbog srbočetničke i JNA okupacije te razaranja Voćina, u drugome dijelu prati se razvoj i novi zamah Hodočašća osnovnoškolaca nakon osnutka Požeške biskupije pa do danas (1997–2011). U zaključnome dijelu iznose se pastoralni plodovi i naznačuju neke perspektive za budućnost ovoga hodočašća.

Ključne riječi: dječje hodočašće, Hodočašće osnovnoškolaca, Zagrebačka nadbiskupija, Franjo Bosnar, kardinal Franjo Kuharić, Franjo Udovičić, petogodišnji prekid, Požeška biskupija, Antun Škvorčević, Vjeronaučna olimpijada, pastoralni plodovi.

Četrdeset godina dječjega hodočašćenja u Voćin izvrsno je sažeo požeški biskup msgr. dr. Antun Škvorčević ovim riječima: »Osobitost je voćinskog svetišta dječje hodočašće osnovnoškolskog uzrasta koje se održava svake godine od 1971., tj. od godine Mariološkoga i Marijanskoga kongresa u Zagrebu i Mariji Bistrici. Pokrenuto je na poticaj voćinskoga župnika Bosnara, kao i zauzimanjem novobukovičkoga župnika i virovitičkoga dekana Alojzija Staneka, podrijetlom iz Voćina, potom slatinskoga župnika Franje Udovičića te čadavičkoga župnika

Valenta Halića. Sastavnim dijelom hodočašća vjeronaučno je natjecanje koje je don Luka Depolo, urednik *Maloga koncila*, iz Voćina proširio po cijeloj Hrvatskoj.«¹ Ovo izlaganje pokušaj je teološko-pastoralnoga promišljanja o jedinstvenome fenomenu dječjega hodočašća u Voćin, u godini kada se navršava četrdeseta obljetnica organiziranoga hodočašća djece osnovnoškolske dobi u ovo marijansko svetište (1971–2011). Činim to kao sudionik hodočašća, najprije kao dječak vjeroučenik, potom kao mladić sjemeništara i bogoslov, a danas kao svećenik Požeške biskupije. Nakana mi je istaknuti važnost ovoga hodočašća za prošlost, i ujedno ukazati na njegovo duhovno i vjersko značenje za sadašnjost i budućnost Katoličke crkve i njezinih članova na ovome hrvatskom prostoru, koji sada pripada Požeškoj biskupiji.

Religijski fenomen hodočašćenja susrećemo u samim početcima velikih svjetskih religija. Starozavjetna povijest izabranoga naroda započinje Abrahamovim hodočašćem u Obećanu zemlju (usp. Post 12). Isto tako, u početcima novo-zavjetne povijesti novoga Božjeg naroda (Crkve), također je jedno hodočašće; ono Marijino rođakinji Elizabeti sa začetim Mesijom u krilu (usp. Lk 1, 39-56). Nije stoga slučajno što su djeca organizirano počela dolaziti u Voćin početkom srpnja. Nije to samo zato što su u to vrijeme započinjali ljetni praznici, tj. djeca su oslobođena školskih obveza, nego iz jedne dublje providnosne povezanosti s blagdanom Pohoda Blažene Djevice Marije Elizabeti, poznatoga pod pučkim nazivom »srpnica«, koji se u župama ondašnjega Virovitičkog dekanata slavio 2. srpnja prema starome kalendaru. Kao što je nekoć Marija s Isusom pod svojim srcem pohitala u gorje, u grad Judin, tako su i djeca, slijedeći njezin primjer pohrlila u hrvatsko gorje Papuk, u drevni gradić Voćin, i s velikim žarom čine to već punih četrdeset godina. Dakako, djeca su i prije dolazila zajedno s odraslima na hodočašća u Voćin, kao što je to slučaj i u drugim Marijanskim svetištima, i po tome se voćinskone razlikuje od drugih prošteništa. Posebnost i jedinstvenost voćinskoga dječjeg hodočašća leži u činjenici da se ono u Voćinu providnosno razvilo isključivo za djecu i da je prilagođeno njihovu uzrastu i njihovim potrebama.

U prošlosti, kada sam s roditeljima dolazio u Voćin, a od prije 40 godina i samostalno hodočastio, djeca su slijedila primjer Isusa hodočasnika kojega su još kao novorođenče osmi dan po rođenju donijeli njegovi roditelji, Marija i Josip, u Jeruzalemski hram na prikazanje, odnosno obrezanje (usp. Lk 2, 21-24), a potom je Isus kao dvanaestogodišnjak, opet s roditeljima i rodbinom, prvi puta kao punoljetni židov, obdržavajući propis Mojsijeva zakona, hodočastio u Jeruzalem (usp. Lk 2, 41-52).

Josip Krpeljević, Hodočašće osnovnoškolaca u Voćin (1971–2011)

Dječje hodočašće u vrijeme Zagrebačke nadbiskupije (1971–1996)

Prvo se hodočašće održalo 1971., dakle, osam godina nakon što je župa Voćin ponovo dobila župnika, a bio je to Franjo Bosnar. Zabilježeno je da je na hodočašću sudjelovalo 450-ero djece (broj se kasnije udeseterostručio). Bilo je to svojevrsno vjersko hrvatsko proljeće (za razliku od političkoga) na ovim prostorima, koje se događalo upravo po djeci, simbolu proljeća Crkve².

Okupacija i razaranje Svetišta. Petogodišnji prekid (1991–1996)

Kao da je odnekud opet iskrsnuo krvoločni kralj Herod i nakanio uništiti ovu veliku dječju obitelj u svetištu njihove nebeske Majke Marije, kao što je to nekoć pokušao u Betlehemu. Ali, Bogu hvala i ovoga puta bezuspješno. Razboritošću pastoralnih djelatnika i organizatora nije se željelo ništa riskirati pa je dječje hodočašće, predviđeno za 1. srpnja 1991., otkazano samo nekoliko sati prije početka održavanja. Učinjeno je to zbog podmetnute bombe koja je eksplodirala. Te se godine trebala proslaviti dvadeseta obljetnica dječjega hodočašća, koje je usprkos svim problemima i nedaćama povijesnoga trenutka, uspješno organizirano svake godine, sve do te teške 1991. godine. Planirano je da se jubilarno dvadeseto dječje hodočašće održi 1. srpnja pod vodstvom kardinala Franje Kuharića, ali noć uoči hodočašća u Voćinu je podmetnuta bomba koja je raznijela ulaz u upravu »Šumarije« i u Mjesni ured. Tadašnji voćinski župnik Nikola Sanjković i ostali župnici, nisu željeli djecu izložiti opasnostima pa je hodočašće otkazano samo nekoliko sati prije početka održavanja. Bio je to znakovit i vidljiv uvod u ratna razaranja koja su sljedećih mjeseci 1991. stravičnim stradanjima pogodila hrvatsko stanovništvo u Voćinu i voćinskom kraju.

Dvadesetogodišnja tradicija dječjega hodočašća, prekinuta za Domovinskoga rata, nastavljena je u punome sjaju i sa svim uobičajenim sadržajima tek u svibnju 1996. godine.

Dječje hodočašće od osnutka Požeške biskupije

Pravi procvat dječjega hodočašća započeo je 1997. s osnutkom Požeške biskupije. Značenje toga hodočašća prošireno je na biskupijsku razinu, a za vrijeme njegova održavanja određena je prva subota u svibnju. Već sljedeće godine pokraj razorenih temelja crkve okupilo se više od 5500 djece iz svih župa biskupije, kao i iz drugih dijelova Hrvatske. Izniman doprinos razvoju dječjega hodočašća dao je i daje prvi požeški biskup, msgr. dr. Antun Škvorčević, koji gotovo redovito predsjedava euharistijskome slavlju malih hodočasnika svoje Biskupije.

Od utemeljenja i uspostave Požeške biskupije 1997. pa do danas, dječje hodočašće uzdignuto je s regionalne na biskupijsku razinu. Vrijeme održavanje prve subote u mjesecu svibnju dobro je odabrano, jer je svibanj Marijin mjesec. Na prvo hodočašće od uspostave Požeške biskupije koje se održalo u svibnju 1998., djeca su došla u velikome broju. Primjerice, samo iz župe Novska došla je cijela osnovna škola.

Vjeronaučno natjecanje

Na hodočašću u Jeruzalemu, dječak Isus zadivio je razumnošću i odgovorima židovske učitelje zakona i pismoznance u Hramu (usp. Lk 2, 47), a na dječjem hodočašću u Voćinu stotine dječaka i djevojčica oduševljavaju vjeronaučnim znanjem svoje župnike i vjeroučitelje. Tako su hrvatska katolička djeca – na ovim prostorima i po ovom iznimnom i jedinstvenom hodočašću – rasla u vjeri i spremnosti da kao odrasli kršćani mognu dati obrazloženje svoje vjere svima kojima to bude potrebno (usp. 1 Pt 3, 15). Vjeronaučni kviz znanja sastojao se od dva dijela, što je zadržano sve do danas. U prvome dijelu vjeroučenici natjecatelji pišu test, a potom se u drugome dijelu – između nekoliko najboljih ekipa, usmenim ispitivanjem pred razdraganom i uzbuđenom publikom vjeroučenika navijača – izlučuju pobjedničke ekipe.

Iz tih vjeronaučnih dječjih natjecanja na hodočašću u Voćinu, na kojima su nazočili i katolički novinari iz *Maloga koncila*, po mnogo čemu jedinstvenoga dječjeg vjerskog časopisa u zemljama pod komunističkim režimima, rodilo se i razvilo ono što sada poznajemo pod nazivom *Vjeronaučna olimpijada*, koja povratkom katoličkoga vjeronauka u školski obrazovni sustav Republike Hrvatske, obuhvaća gotovo svu katoličku djecu osnovnoškolske dobi. U pripremi i organizaciji vjeronaučnih natjecanja u Voćinu, veliki je doprinos dao slatinski župnik i dekan Franjo Udovičić³.

Uz vjeronaučni kviz znanja, djeca-hodočasnici natjecali su se i u športskim disciplinama, uvažavajući drevnu klasičnu uzrečicu *Mens sana in corpore sano* (Zdrav duh u zdravome tijelu). Dječaci su se natjecali u nogometu, djevojčice u igri graničara na igralištima neposredno uz crkvu, a u novije doba na prostorima mjesnoga igrališta. Športske igre djeca su na prvome hodočašću započela spontano, a kasnije su se igre i natjecanja odvijala organizirano. U prvim godinama, kada je broj sudionika bio manji (s današnjega motrišta kad se redovito sabire i nekoliko tisuća djece), natjecale su se sve ekipe. Danas ipak, zbog velikoga broja sudionika, to više fizički nije moguće stoga se u Voćinu održavaju samo finalna

natjecanja onih športskih ekipa koje su pobijedile na natjecanjima održanima po dekanatima.

Umjesto zaključka: pastoralni plodovi i perspektive u budućnosti

Voćinsko proštenišće kao da je dječjim hodočašćem u proteklih četrdeset godina, proročki nagovijestilo da – unatoč izuzetno teškim, gotovi bismo rekli apokaliptičkim vremenima tijekom druge polovici i koncem XX. st. – ima budućnost. Valja istaći i demografski element. Doseljavanjem katoličkih obitelji s brojnog djetom s Kosova, Voćin je od razorene župe postao župom koja spada među one najbogatije djetom u Hrvatskoj. Okupljanje djece iz cijele Požeške biskupije upravo u takvoj župi, veliki je znak nade u smislu demografskoga oporavka katolika na ovim prostorima. Ovdje se u život provode Isusove riječi: »*Ako ne budete kao djeca, nećete ući u Kraljevstvo Božje*« i »*Pustite malene k meni jer takvih je Kraljevstvo Božje*«.

Voćinsko proštenišće bilo je i ostalo za osnovnoškolsku djecu školom cjelovite vjere, iskrenoga domoljublja i istinskih vrijednosti. Tu su ona već od djetinje dobi pa sve do kasnoga djetinjstva stjecala lijepu i hvale vrijednu naviku hodočašćenja koju su mnoga od njih nastavljala prakticirati i kasnije kao mladići i djevojke, muževi i žene, očevi i majke, svjedočeći tako veliku istinu koju u Voćinu često ponavlja požeški biskup Antun Škvorčević »da nitko od nas nije sam na svom životnom putu, nego da nam se pridružio On, Sin Marijin i Prijatelj malenih Isus Krist«. Tu su se rodila, i vjerujemo da se još uvijek rađaju, mnoga duhovna, svećenička i redovnička zvanja. U pothvatima, projektima i aktivnostima tzv. nove evangelizacije koje Požeška biskupija želi poduzimati, hodočašće osnovnoškolaca u Voćin i nadalje će zauzimati važno i istaknuto mjesto.

BILJEŠKE:

¹ ŠKVORČEVIĆ, ANTUN, *Svetište Gospe Voćinske* (Bibliotheca Ars Sacra Posegana), Požeška biskupija, Požega, 2011, str. 92.

² ŠUVAK, DRAGICA (pripremila i uredila), *Povijesna i kulturna baština Voćina* (Mala Slatinska biblioteka VI), Matica hrvatska Slatina, 2000, str. 87.

³ RAZUM, STJEPAN, Životopis Franje Udovičića (1942.-1999.), u: *Tkalčić. Godišnjak društva za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije*, br. 4 (2000), str. 149-152.

Pilgrimage of Elementary School Students to Voćin (1971-2011)

Summary

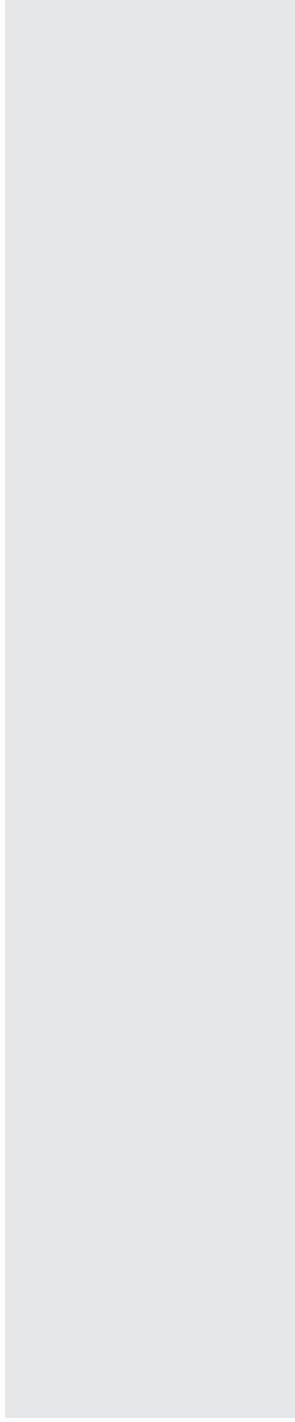
The author, himself a participant in the pilgrimages of elementary school students to Voćin from the very beginning, gives a brief theological and pastoral reflection on this unique pilgrimage phenomenon. After the introduction in which he puts pilgrimages of elementary school children to Voćin in the context of ancient Christian practice of making pilgrimage, the first part discloses basic historical data related to the beginnings of this pilgrimage in the time of the Archdiocese of Zagreb (1971-1996). Special emphasis is placed on the then Voćin parish priest Franjo Bosnar, as one of its original creators. After the five year break (1991-1996), due to the Serbo-Chetnik and the YPA occupation and destruction of Voćin, the second part follows the development and new momentum of the pilgrimages of elementary school students after the establishment of the Diocese of Požega to date (1997-2011). The conclusion shows pastoral fruits and gives some perspectives for the future of this pilgrimage.

Keywords: children pilgrimage, elementary school student pilgrimage, Archdiocese of Zagreb, Franjo Bosnar, Cardinal Franjo Kuharić, Franjo Udovičić, five year break, Diocese of Požega, Antun Škvorčević, Catechism Olympics, pastoral fruits.

IMENSKO KAZALO

Imensko kazalo

A

Adamček, Josip 48, 50, 51, 53, 54, 55, 56,
57, 58, 59, 60, 61, 64, 67, 69, 70,
72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 80
Adamović, Marija 151
Agić, Miro 215
Aladrović, Marijan 8
Alaj-beg, paša 103
Aleksandar VI., papa 26
Aleksandar VII., papa 111, 179
Alšanski, Valentin, biskup 51, 84
Ament, Veronika 207, 228
Andrašek 222
Andrić, Stanko 20, 21, 22, 57, 75, 89,
239, 253, 260, 315, 357
Artuković, Andrija 179

B

Babić, Ivan Josip 114
Babić, Tomo 114, 119
Bačić, Antun 116, 120, 208
Bačić, Mirjana 226
Badurina, A. 321
Bakić, Petar 122, 124, 125
Balenović, Milan 166, 167
Baličević, Franjo 99, 101, 102, 106
Bandulavić, Ivan 120
Banovac, Franjo 207, 225
Banovac, Ivan 207, 225

Balász, Eva 51
Baričević, Doris 285, 286
Barić, Stjepan 179, 180, 203
Barlè, Janko 144
Báthory, Stjepan 262
Batthyány, Blatazar 48, 262
Batthyány, Orban 48,
Bauer, Antun 163, 165
Bedenik, Pavao 156
Bedenko, Vladimir 261, 269, 327
Bedić, Željka 249
Belaj, Juraj 240
Benedikt XIII., papa 125
Benković, Augustin 118
Benlić, Matej 112, 113
Benvin, A. 315
Berényi, Sigismund 125
Biffel, Josip 13, 295, 296, 298, 302, 303,
309
Bijanković, Nikola, biskup 121
Birt, Branko 173, 185
Bogadek, Mijo 162, 329, 313, 324
Bogičević, Bogić 196
Bon, Ivica 207, 228, 229
Boncarpi, Jakov 108, 109
Borgia, Rodrigo 26
Bosnar, Franjo 39, 186, 225, 300, 314,
326, 327, 329, 330, 332, 335
Botton, Johannes 26

Imensko kazalo

Božičković, Anđelka 218
Božičković, Miro 218, 231
Božičković, Vlado 215, 218, 219, 231
Bozok, Stjepan 214
Bračuljević, Lovro 120
Brajković, Toni 240
Branković, Đurađ 85
Branković, Ivan 85, 90, 113
Branjug, Juraj 125
Bratulić, Šimun, biskup 97
Brnjaković, Matija 114
Broz, Josip Tito 189
Budalić, Franjo 122, 128
Bulajić, Marko 117, 123, 125
Buljevac, Antun 208
Bunčić, Dragan 219, 220, 221, 231
Bunjevac, Antun 208, 226
Buturac, Josip 22, 95, 96, 97, 99, 100,
101, 102, 106, 107, 111, 113, 114,
115, 128, 150, 151, 163, 164, 317
Buszas, Gergely 65, 76, 81, 261, 277
Bürger, Elizabeta rođ. Bauernfreund 165
Bürger, Julije 149, 157, 162, 163, 164,
165, 166, 167, 168, 170, 171, 172,
174, 175, 177, 178, 181, 183, 184,
185, 186, 187, 188, 212, 300, 325,
328
Bürger, Mijo 165

C

Celestin Peti 292, 293
Cesarini, Giulio 85, 91
Cevc, E. 314
Cevins, Marie-Madeleine de 84, 88
Cippico, Ivan 124
Crnobrnja, Jovanka 213
Csáki, Nikola 84
Csáky, Emerik 124, 125
Csánki, Dezső 22, 49, 50, 69
Cvetnić, Franjo 156
Cvetnić, Sanja 277, 312, 313, 359
Cvijan, Stanko 197
Cvitanović, Đurđica 51

Č

Čolić, Maksimilijan Antun 142, 143,
144, 319
Čorak, Željka 12, 292, 300, 301, 359

Ć

Ćosić, Dobrica 193
Ćosić, S. 108

D

Depolo, Luka 331
Desančić, Stanko 212
Devčić, Ivan 241
Divković, Matija 119
Dobrijević, Milica 164
Dobrojević, Drago 215
Dočkal, Kamilo 284, 288, 321, 323
Dolovec, Nikola 142
Domazetović, Mijo 122, 129
Doračić, Damir 241
Dorić, Drago 207, 220, 231
Dorić, Filip 143, 319
Dorić, Franjo 219, 220
Dorić, Ivica 215, 216, 219, 220
Dorić, Josip 218
Dorić, Katarina 218
Dorić, Krešo 219, 220, 223
Dorić, Marija 142, 143, 207, 208, 215,
216, 218, 220, 223, 225, 229, 319
Dorić, Matija 143, 319
Dorić, Matilda 218
Dorić, Paulina 208, 227
Došlin, Ivan 217
Doughty, Arthur G. 44
Draganović, Krunoslav 99, 100, 101,
102, 103, 107
Drágffy, Bartol 60
Dragojlović, Dragan 200
Duković, Augustin 156, 185
Dulčić, Ivo 295, 296, 298, 302, 303, 304,
309
Dumbović, Juraj 134, 136, 137, 147, 151,
257
Duranti, L. 35

Đ

Đanić, Ivan 149, 164, 167, 172, 173, 178,
185, 187
Đuzel, Marijan 207, 224

E

Ećimović, Andrija 118, 121, 123, 124
Egyed iz Podbora 49, 68
Engel, Pál 22, 23, 48, 49, 50, 51, 52, 54,
55, 64, 65, 67, 68, 69, 70, 71, 72,
73, 74, 80, 81
Erdedski, Ivan Nepomuk 142
Erdődy, Nikola 60, 77, 127
Esterhazy, Emerik 124, 125
Eugenij IV., papa 315

F

Fedeles, Tamás 58
Fekete Nagy, Antal 65
Ferdinand III. 113
Fermendžin, Euzebije 49, 68, 99, 100,
101, 102, 103, 104, 114, 115, 116,
126
Filić, Predrag 8
Filipović, Jerolim 119
Firinger, Kamilo 35, 38
Franceković, Stjepan 157, 165
Franjo od Broda 124
Frkin, Vatroslav 316
Fügedi, Erik 47, 48, 49, 51, 61, 63, 64,
65, 66, 68, 70, 79, 80, 81

G

Gábor, Barta 48
Gabrić, Grgur 121, 123, 266
Gabrić, Mijo 266
Galović, Krešimir 266
Galović, Željko 207
Galjuf, Josip 141, 142
Gazda, Miroslav 20, 202, 203, 205, 358
Gerub, Josip 285, 286

God, Matija 162, 165, 254, 324
Gojmerac, Pavao 140
Gorbonuka, Stjepan od 58, 59, 77
Gorjanski, Job 22, 24, 28, 47, 48, 260,
315
Gospočić, Petar 141
Grgur XIII., papa 58, 96, 103, 132
Grim-Hundić, Gordana 274
Guzsik, Tamás 52

H

Habsburg, Ferdinand 150
Halić, Valent 331
Haulik, Juraj 146
Hercigonja, E. 314
Hervay, Ferenc 51
Hlevnjak, Stjepan 221
Holzleitner, Miljenko 316
Horvat, Anđela 48, 65, 261, 276, 314
Horvat, Augustin 48, 55, 65, 67, 81, 186,
254, 261, 269, 274, 276, 323
Horvat, Zorislav 269, 274
Horváth, Richárd 64
Hoško, Franjo Emanuel 20, 95, 96, 105,
114, 358

I

Ibrišimović, Luka 104, 105, 122, 127,
128, 129, 316
Ibrišimović, Marin 108, 109, 110, 111,
112, 114, 115
Ilić, Branko 207, 214, 230
Iločka, Eufrozina 22, 24, 28, 47, 48, 86,
315
Iločka, Katarina 21, 22, 23, 24, 25, 28,
31, 47, 48, 58, 86, 218, 315, 321
Iločki, Lovro 57, 58, 261
Iločki, Nikola 22, 57, 58, 64, 86, 260, 263
Inocent X., papa 110
Istvánffy, Miklós 58
Isvalies, Petar 26, 27, 31, 32
Ivan, evanđelist 9

Imensko kazalo

Ivanagić, Andrija Kutjevčanin 117, 122, 124, 125
Ivančić, Ljubo 2, 295, 296, 298, 302, 303, 304, 309
Iváncsi, István 49, 68
Ivan Pavao II., papa 36, 282, 300, 327
Ivančević, Radovan 314
Ivanković, Drago 207, 228
Ivanković, Mara 208, 219, 227, 228
Ivanović, Franjo 125, 126
Ivanović, J. 35
Ivanušec, Ratko 266
Ivezic, Milan 207, 231
Ivković, Tomo 103
Ivoš, Jelena 284, 287, 358

J

Jagelović, Vladislav II. 47, 67
Jalsovai, István 49, 68
Janković, Josip 120, 126, 143, 146, 151, 152,
Janković, Ivan 164
Jarić, Augustin 122
Javornik, Ivo 177, 183, 184
Jelačić, Ignacije Stjepan 142
Jelenič, J. 98
Jelčić, Dubravko 5, 17, 8, 357
Jelić, Mijo 180
Jelinčić, Kristina 240, 241, 250, 251, 254, 259
Jelkovečki, Stjepan 182
Jengiđ, Ivan 240
Jevrem, vladika 103, 104
Jorgić, Milo 208
Jorgić, Zoran 229
Josip I., car 123
Jović, Borisav 192, 193, 194, 195, 198, 199, 200, 203
Jović, Josip 196
Jozepac, Ivan 144
Jurić, Drago 231
Jurejevčić, Ksenija 240
Jurjević, Petar 113

Jurmanović, Stjepan 208, 226
Jusić, Matija 282

K

Kačić, Bartol 107
Kadijević, Veljko 195, 198, 199, 203
Kaizer, Nándor 23, 315
Kamengradanin, Jeronim 124
Kampuš, Ivan 48, 50, 53, 54, 55, 58, 59, 60, 61
Kanižlić, Antun 282, 313, 316, 322, 323
Kapistran, Ivan 86
Karácsonyi, János 22, 23, 27, 48, 49, 56, 59, 64, 67, 68, 74, 75, 77, 80, 84, 89, 93, 315
Karadžić, Milutin 206
Karagić, Luka 118, 119
Karaman, I. 35
Karlo VI., car 124
Kašić, Bartol 102, 105, 106, 107, 316
Katić, Petar, biskup 105, 107
Kemléki, Bálint 48, 67
Kenéz, Viktor 65
Kesić, Nikola 120
Klement VIII., papa 113, 118
Klimó, Juraj 127
Kobić, Martin 142
Kokša, Đuro 97, 98, 233
Kolonić, Leopold 123, 129
Kopijarević, Ivan Stražemanac 117, 122
Korlatović, Robert 113
Kórógy, Filip 85
Korošec, Anton 179, 180
Korvin, Ivaniš 22, 47, 48, 67, 86, 260
Korvin, Matijaš 47, 58, 244, 260
Kos, Franjo 142
Kosi, Jakob 166, 168, 169, 170, 171, 173, 174, 175, 178, 180, 181, 183, 185
Kovač, Ana 230
Kovač, Đuro 230
Kovač, Stjepan 230, 283, 313, 320, 324
Kovač, Zlatko 230
Kovačević, Josip (Jozo) 324
Kovačević, Katarina 142, 324

Kovačić, Blaž 98
 Kovačić, S. 111
 Kožul, Stjepan 20, 149, 156, 164, 168, 358
 Kralik, Branimir 264, 268, 278
 Kraljević, Teodor 163
 Kravski, Ivan Grof 21, 22, 23, 28, 31, 48, 315
 Krizman, Aldo 274
 Krpeljević, Josip 330, 359
 Kubinyi, András 49, 50, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 61, 68, 69, 71, 72, 73, 74, 75, 78
 Kuharić, Franjo 186, 200, 211, 212, 213, 216, 221, 231, 232, 234, 297, 327, 330, 332, 335
 Kušen, Dražen 20, 33, 34, 37, 39, 357

L

Lach, Josip 179, 184
 Ladislav od Egervára 56
 Lajch, Željko 208
 Laszlovszki, József 85
 Laszowski, Emilij 60
 Lazarević, Stefan 85
 Lazari, Antun 127
 Lenauer, Simon 285
 Leon X., papa 59
 Leopold I., car 104, 114, 123, 127, 128, 129, 322, 329
 Leopold, Karlo 325
 Levaković, Rafael 110
 Lipovčić, Jerolim 120, 316
 Lončarević, J. 314
 Ložnjak Dizdar, Daria 246, 254
 Lučić, Jeronim 99, 100, 101, 102, 103, 104, 108, 115
 Ludovik I., kralj 84
 Lukić, Boro 215, 216
 Lukić, Goran 10, 216
 Lukinović, Andrija 136, 139, 141, 151, 152, 153, 162, 163, 164, 165, 257, 262, 315, 319, 320, 322

LJ

Ljubić, Hrvoje 295, 296, 298, 299, 300, 301, 302, 309

M

Maglica, Ivan 167
 Mahović, Gordana 240, 250, 259
 Majdandžić, Marija 208, 228
 Majdandžić, Metod 208, 220
 Majić, Ana 208, 225
 Majić, Stipan 208, 225
 Mále, É., 315
 Mályusz, Elemér 50, 51, 52, 69, 70
 Mandić, D. 106, 111
 Mandić, Nikolina 12
 Mangui, Antun 59, 77
 Maravić, Marijan 109, 110, 111, 112, 113, 115
 Margetić, Mijo 137, 138
 Margitić, Stipan 119
 Marija Celska 317
 Marija Terezija, carica 125, 126
 Mark iz Dubrave 56
 Marko, evanđelist 9
 Marković, Ante 201
 Marković, Antun 117
 Marković, Nikola 117, 142
 Maroević, Tonko 5, 7, 14, 357
 Martin V., papa 38, 85, 90, 110, 155, 157, 316
 Martinac, Josip 149, 163, 164, 166, 167, 168, 169, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 180, 181, 185, 187, 188, 212, 283, 287, 328
 Martinović, Katica 208, 229
 Martinović, Tomislav 208, 229
 Marunčić, Luka 112
 Masarecchi, Petar 102, 103, 105, 106, 107, 108
 Matanči, Franjo 208, 227
 Matanči, Marija 208, 226
 Matanči, Stjepan 208, 226
 Matica, Pavao 43, 102, 164, 165, 334

Imensko kazalo

Matković, Antun 96, 99
Matković, Šimun 107
Mecić, Šimun 119
Medić, Branko 208, 225
Medved, Mirko 208, 228
Merz, Ivan 11
Mesić, Stjepan 198, 201
Meštrović, Ivan 180
Mičević, Stjepan 186
Mihajlović, Stjepan 110
Mihić, Josip 116, 119
Mikić, Marija (Marica) 313, 324
Mikić, Mijo 313, 324
Mikulić, Aleksandar Ignacije 104, 114,
115, 127, 128
Milašinčić, Franjo 142
Milašinčić, Ivan 139
Miletić, Drago 274, 259, 272, 274
Milošević, Slobodan 190, 191, 192, 195,
198, 200
Miranda, Salvador 26
Mirković, Marija 282
Mirnik, Ivan 261
Mišak, Vilim 241, 245
Mišćević, Zoran 220
Molnár, Antal 84
Momčilović, Matej 125
Moorman, J. R. H. 84
Mulih, Juraj 119
Mušič, Branko 241, 251

N

Nadasdy, Nikola 125
Natalis, Luka 123
Nazor, Ante 20, 189, 358
Nenadović, Stojan 208, 230
Nesek, Josip 140
Nesselrod, Vilim 124
Nikolić, Pavao 125
Nikolić, Petar 104, 105, 110, 112, 115,
117, 241
Novak, Anđelko 324
Novak, Mario 249
Novaković, Ljubiško 217, 221, 228

O

Obradović, Đorđe (Đoko) 221
Očić, Petar 140
Ogramić, Nikola 104, 112, 114, 116, 122,
128, 129, 130
Ojkić, Teodor 208, 230
Opačić 206
Osvald iz Laske 83, 84, 262
Őze, Sándor 88

P

Pajtl, Josip 208, 227
Paksi, Ivan Krstitelj 137, 138, 139, 140
Palmotić Dionorić, Jaketa 15
Pálosfalvi, Tamás 60
Pandžić, B. S. 101, 105, 106, 107
Pantelić, Lukijan 213
Papazzoni, Fabije 110
Papušlič, Antun 120, 316
Paroški, Milan 197
Pasarić, Maja 240
Pastirović, Petar 118, 124, 125
Patačić, Đuro, biskup 116
Paus, Mihovil 12, 182, 183
Pavao II., papa 260
Pavelić, Ante 179
Pavić, Emerik 120, 131
Pavišević, Josip 101
Pavleš, Ranko 57
Pavletić, Vlatko 213
Pavličić, Mirela 240, 250, 259
Pavlović, Jakob 143, 319
Pavlović, Jovan 213, 319
Pavunović, Mijo 122
Paxy, Ivan 127, 320
Peić, Ivan 186, 215, 219
Peić, Vesna 219
Peić, Vlado 215
Pelbart iz Temišvara 83, 84
Pelikan, Dragutin 167, 168
Perényi 86
Perić, Jozo 249
Peršić, Ana 229

Peršić, Alojz 208, 226, 229
 Peršić, Fanika rođ. Pintarić 208, 226,
 229, 231
 Peršić, Stanko 229
 Petan, Janko 177, 181, 182, 183, 184
 Petretić, Petar 104, 112, 114, 115
 Petrić, Franjo 142, 143, 144
 Petrović, Katarina 142
 Pilar, Milan 264, 266, 267, 268, 278
 Pio IX., papa 324
 Pipinić, Franjo 158, 163, 300, 314, 326,
 327, 329
 Pištelić, Božo 175
 Plavšić, Bojan 221
 Plemić, Nikola 139, 140
 Poljan, Josip 295, 296, 298, 299, 309
 Popović, Andrija 95, 116, 127, 133, 138,
 143, 257, 283, 313, 319, 324, 328
 Popović, T. 105
 Posilović, Juraj 146
 Posilović, Pavao 110, 111, 112, 135
 Potočnik, Marjeta 180, 181, 184
 Prpić, Antun 212, 328

R

Radauš, Vanja 272
 Radić, Stjepan 179, 180
 Radnić, Mijo 119
 Radosavljević, Boro 215, 216
 Ramljak, Milan 223
 Rašković, Jovan 195, 206, 211, 213, 234
 Razum, Stjepan 20, 38, 44, 134, 136,
 150, 358
 Ražnjatović-Arkan, Željko 211
 Reberski, Ivanka 295, 300, 302, 304, 359
 Regan, Krešimir 50
 Renđić, Albert 101, 102, 107, 108
 Repanić-Braun, Mirjana 281, 358
 Ridl, Roman 207, 225
 Ridl, Rozika 225
 Ried, Benedikt 262
 Rockox, Nicolas 322
 Romhányi, Beatrix F. 8, 20, 22, 49, 51,

68, 70, 83, 85, 88, 89, 90, 93, 358
 Ronko, Zdravko 8
 Rozgony, Klára 48, 68
 Rubens, Pieter Pauwel 321, 322
 Ruskan, Pavao 145
 Ružinski, Ivan 264, 268, 278

S

Sachsen-Zeitza, Kristijan August von
 122, 124
 Sačić, Ilija 222
 Saksonski, Peregrin 84
 Salač, Goran 207, 228
 Salajić, Silvija 241
 Samardžić, R. 105
 Sanjković, Nikola 12, 20, 39, 211, 327,
 332, 358
 Sarhemberg, Gvido 122
 Savić, Vlado 225
 Savojski, Eugen 128
 Schmitner, Franz Leopold 282, 283, 313,
 323
 Schokotnick, Ivan (Johannes) 285
 Schokotnigg, Joseph 285
 Scolari, Filippo 85, 90
 Sekulić-Gvozdanović, Sena 261, 264,
 269, 272, 277, 278
 Sigismund, kralj 85, 86, 90, 91
 Siksto IV., papa 27, 318
 Skorojević, Tomo 98
 Smičiklas, Tadija 257
 Sokačić, Ivan 138, 139
 Sokač-Štimac, Dubravka 246, 247, 251
 Solymosi, László 65
 Soma, Józsa 47, 93, 286
 Soubirous, Bernardette 313, 324, 329
 Spatzierer, Jakov 116
 Spies, Johannes 262
 Srijemac, Ivan 125, 131
 Srnec, Josip 146
 Sršan, Stjepan 282
 Stambolić, Ivan 190
 Stanek, Alojzije 330

Imensko kazalo

Stanić, Gabrijel 137, 328
Stanković, Vladimir 233
Starin, Mihajlo 96
Stepinac, Alojzije 9, 11, 156, 163, 165,
169, 179, 181, 182, 183, 184, 295,
309, 327, 328
Stier, Ivan 175
Strossmayer, Josip Juraj 282
Stulli, B. 35
Supan, Antun 231
Supan, Vlado 207, 228
Szabo, Gjuro 260, 267, 268, 269, 272,
273, 274, 276, 314
Szakály, Ferenc 48
Szécsi, Dénes 86
Szegedi, Luka, biskup 56, 74
Szemcsey, Mihály 49, 68
Szörény, Ladislav 126
Szücs, Jenő 88

Š

Šarić, Ivan Evandelist 12
Šeper, Franjo 186, 300, 326
Šešelj, Vojislav 197, 211, 234
Šiljeg, Bartul 240, 241, 243, 245, 250
Šimac, Vlado 231
Šimić, Ana 214, 218
Šimić, Ante 215, 216
Šimić, Darijo 214
Šimić, Ivan 207, 228
Šimić, Jaga rođ. Dorić 208, 225, 226
Šimić, Julka 208, 227
Šimić, Marija 207, 228
Škvorčević, Antun 5, 7, 9, 14, 16, 238,
282, 283, 284, 292, 293, 294, 296,
297, 300, 328, 330, 332, 334, 335,
357
Šlaus, Mario 249
Šooš, Eugena 233
Šoštarec, Stjepan 144, 145
Štergar, Ilija 139, 140
Štimac, Anđela 208, 226
Štimac, Jakov 208, 226

Štimac, Marijana rođ. Bačić 208
Štimac, Stjepan 208, 227
Štivin, Mladen 8, 328
Šurković, Filip 118, 124
Šuvak, Dragica 5, 9, 10, 11, 47, 66, 315,
357

T

Taisperger, Josip 141, 142
Tausi (Thauszy), Franjo 122, 126, 127,
135, 138, 139, 140, 142
Tepeš, V. 182
Thurn, Antun von, biskup 117
Thuz, Oswald, biskup 262
Tisaj, Ivan Grgur 138
Tkalec, Vjekoslav 182
Tkalčić, Vladimir 288
Todorović, Dragan 200
Tomić, Bartol 143, 319
Tomičić, Željko 237, 240, 243, 250, 254,
270, 315, 358
Tomić, Nikola 143, 319
Tomolo, Rozalija 208, 226
Török, Jozséf 51, 70
Török, obitelj 86
Travničanin, Franjo 123
Trbojević, Ilija 167
Trbojević, Milan 209
Trbojević, Nemanja 167
Trbojević, Uglješa 167
Treger 285
Trstenjak, Marko 163, 164
Tuđman, Franjo 191, 192, 201
Turkalj, Kristina 240, 242, 245, 250, 259
Turkalj, Robert 13
Túróci, Bernardin 59, 77
Tuzlak, Augustin 116, 117, 118, 122

U

Udovičić, Franjo 330, 333, 334, 335
Ulama-paša 95
Urbán, Máté 51, 70

V

Vakanović, Antun 146
 Vanino, M. 105, 107
 Varga, Szabolcs 7, 20, 46, 54, 72, 254,
 357
 Vergilije 326
 Vernić, Franjo 124
 Vietri, Ivan de 116, 117, 122
 Vilov, Stjepan 120, 125
 Volf, Antun 207, 230
 Volf, Dragutin 208, 227, 230
 Volf, Zdravko 215, 222
 Vretenarović, Matija 142
 Vrhovec, Maksimilijan, biskup 135, 143,
 144, 145
 Vujčić, Davorin 298, 299
 Vučeta, Mirko 207
 Vučić Šneperger, Boris 236, 241, 251,
 252, 264, 269, 327, 358
 Vukičević-Samaržija, Diana 65, 236,
 254, 256, 261, 277, 314, 358
 Vuković, Marko 207, 225
 Vulas, Šime 13, 292, 293, 294, 295, 296,
 298, 301, 309, 359
 Vyroubal, Vlasta 249

W

Wadding, Luka 27, 257
 Wolkre, Oto 124

Z

Zanoški-Gudlin, Đurđica 303
 Zapolja, Ivan 150
 Zetić, Ivan 143, 319

Ž

Žagar, Josip 220
 Žalec, Josip 145
 Želišćević, biskup 127, 128, 129, 132
 Žuljević, Ivica 10

Kazalo

Predgovor (I. Žuljević)	5
Msgr. Antun Škvorčević, požeški biskup Otvorenje Međunarodnoga znanstvenog skupa	7
Msgr. Antun Škvorčević, požeški biskup Govor na otvorenju izložbe <i>Ulomci voćinske sakralne baštine</i>	9
Dragica Šuvak, kustosica O izložbi <i>Ulomci voćinske sakralne baštine</i>	11
Tonko Maroević, akademik Voćin obnovljen	14
Dubravko Jelčić, akademik Pozdravna riječ	17

POVIJEST

Stanko Andrić Najraniji izvori o samostanu u Voćinu	21
Dražen Kušen Fragmenti arhivskoga gradiva Katoličke župe u Voćinu	33
Szabolcs Varga Pozadina utemeljenja voćinskoga franjevačkog samostana	46

Kazalo

Beatrix F. Romhányi Angažman franjevacu u borbi protiv osmanske ekspanzije	83
Franjo Emanuel Hoško Voćin u doba Osmanlija i neposredno nakon oslobođenja.	95
Stjepan Razum Voćin u zapisnicima kanonskih pohoda (XVIII. i XIX. st.)	134
Stjepan Kožul Voćinska stradanja tijekom II. svjetskog rata.	149
Ante Nazor Velikosrpska politika i pokušaj njezine realizacije početkom 1990-ih u Hrvatskoj.	189
Miroslav Gazda Srpski zločini u voćinskome kraju 13. prosinca 1991. godine	205
Nikola Sanjković Župa Voćin za ratnih stradanja 1991. godine.	211

ARHEOLOGIJA I GRADITELJSTVO

Željko Tomičić Prinos arheologije obnovi crkve Gospe Voćinske	237
Diana Vukičević-Samaržija Crkva Majke Božje u Voćinu i kasna gotika u Slavoniji	256
Boris Vučić Šneperger Rekonstrukcija crkve u Voćinu.	264

SAKRALNA BAŠTINA

Mirjana Repanić-Braun Slika Gospe Voćinske	281
Jelena Ivoš Staro liturgijsko ruho svetišta Gospe Voćinske	287

Željka Čorak	
Drvo zaglavno – kiparska dionica Šime Vulasa u Voćinu	.292
Ivanka Reberski	
Suvremeni umjetnici u obnovljenome voćinskom svetištu.	.295

MARIJANSKO SVETIŠTE

Sanja Cvetnić	
Marijansko svetište u Voćinu.	.313
Josip Krpeljević	
Hodočašće osnovnoškolaca u Voćin (1971–2011)	.330
Imensko kazalo.	.339

VOĆIN
CRKVA I SVETIŠTE
Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa
Požega – Voćin, 9. i 10. prosinca 2011.

Biskupski ordinarijat, Požega
Trg sv. Trojstva 18
34000 POŽEGA

BIBLIOTHECA HISTORICA DIOECESIS POSEGANAE

ISBN 978-953-7647-18-6

